

NAMANGAN
DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI

ISSN: 2992-9008

UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2024-YIL 3-SON

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas’ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo’yicha prorektor M.R.Qodirxonov

Mas’ul muharrir o’rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo’limi boshlig’i J.A.Yuldashev

T A H R I R H A Y ’ A T I

Aniq va tabiiy fanlar: akad. K.Tojibayev, akad. A.To’rayev, k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, PhD. Sh.Xudoyqulov, PhD. Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. U.Inoyatov, p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. SH.J.Yusupova, p.f.d., prof. O’M.Asqarova. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.n., dots., Sh.Ubaydullayev, p.f.n., dots. G’Nafasov, PhD. M.Asranboyeva, PhD. B.J.Urinov.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, p.f.n., dots. S.Misirov, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko’chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to’plam sifatida O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 3-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-iyun 2024-yildagi 6-sonli kengaytirilgan yig’ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 06). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

I. TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

UDK: 372.881.1

NEYROLINGVISTIK DASTURLASHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Nafasov G'anisher Abdurashidovich

Guliston davlat universiteti dotsenti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), E-mail: gnafasov87@gmail.com

Abduraimov Dostonbek Egamnazar o'g'li

Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: abduraimov.dostonbek@mail.ru

Ibragimov Javohir Ahmad o'g'li

Guliston davlat universiteti, Matematika yo'nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: ibragimovjavohir65@gmail.com

Rahmonov Samariddin Kamoliddin o'g'li

Guliston davlat universiteti, Matematika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: rahsamariddin@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu keltirilgan maqolada neyrolingvistik dasturlash, modellashtirish, shaxsning psixologik tipiga mos keluvchi reprezentativ tizim, uning o'ziga xos xususiyatlari nazariy va amaliy jihatlari haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Neyrolingvistika, dasturlash, modellashtirish, vizual, kinestetik, audial, mantiqiy, modellashtirish, karta, filtr, axborot madaniyati, topshiriqlar, kommunikatsiya.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты нейролингвистического программирования, моделирования репрезентативной системы, соответствующей психологическому типу человека, его специфическим особенностям.*

Ключевые слова: *Нейролингвистика, программирование, моделирование, визуальное, кинестетическое, аудиальное, логическое, моделирование, карта, фильтр, информационная культура, задачи, общение.*

***Summary:** This article discusses the theoretical and practical aspects of neurolinguistic programming, modeling a representative system corresponding to the psychological type of a person and its specific characteristics.*

***Key words:** Neurolinguistics, programming, modeling, visual, kinesthetic, auditory, logical, modeling, map, filter, information culture, tasks, communication.*

KIRISH

Bugungi kunda har bir kishi o'z farzandining kelajagi, ayniqsa uning olayotgan ta'limi haqida chuqur qayg'uradi. O'z farzandlarini maktabga yuborish orqali ular ta'lim olish jarayonida zarur bilimlarni olishi, har tomonlama rivojlanishi va ota-onalar maktab va o'qituvchilarni o'z farzandlarining tarbiyasi uchun mas'ul yekanligi uning kelajagini belgilab beradi. Shu munosabat bilan o'quv jarayonining hozirgi pozitsiyasi va an'alarini qayta ko'rib chiqish, umumiy ta'limning yangi ta'lim standartlarini takomillashtirish zaruriyati tug'iladi.

Shu munosabat bilan yurtimizda ulkan ijtimoiy islohotlar tufayli bunyodkorlik, obodonchilik ishlari, fan va texnika sohasi jadal rivojlanmoqda, ayniqsa zamonaviy axborot texnologiyalarni rivojlanishi natijasida dunyo olimlarining ilmiy izlanishlaridan xabardor bo'lish imkoniyati kuchayib bormoqda. Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni qo'llash dunyo miqyosida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga zamin yaratishni o'z vaqtida anglagan pedagog, psixolog olimlarimiz psixologiyani yangi yutuqlarini tadbiq etmoqdalar, masalan, keyingi yuz yil ichida psixologiya fanida yuz bergan o'zgarish, bu - neyrolingvistik dasturlashni paydo bo'lishidir. Neyrolingvistik dasturlash miya, tana va til (nutq) ning o'zaro mutanosib holda ishlashini o'z ichiga oladi. Shuningdek, neyrolingvistik dasturlash psixologiyani dolzarb muammolaridan insonning subyektiv tajribasi, e'tiqod, ishonchni shakllanishi, dinamik ta'lim, tizimli tafakkur, inson daholigi, ijod va biznes ustida tadqiqot olib boradi.

Neyrolingvistik dasturlash 1970 yillarning boshida paydo bo'ldi. Santa Kruzda Kaliforniya Universitetida lingvistika professorining assistenti bo'lgan Djon Grinder va o'sha universitetning psixologiya yo'nalishi talabasi Richard Bendler hamkorligining mevasi bo'ldi. Bundan tashqari Richard Bendler psixoterapiya bilan ham kuchli qiziqardi. Neyrolingvistik dasturlash muammosi bo'yicha asosan chet el olimlari: R. Bendler, Djon Grinder, B. Beytson, Alfred tajribasini Maykl Xoll, Milton

Erikson va boshqalar tadqiqot olib borganlar. O‘zbekiston psixolog olimlari tomonidan neyrolingvistik dasturlash muammosi mamlakatimiz mustaqil bo‘lganidan so‘ng chet el olimlarining tadqiqotlari bilan tanishish imkoniyati bo‘lganidan keyingina o‘rganila boshlandi. Ular birgalikda uchta mashhur psixoterapevtlarning harakatlarini o‘rganadilar.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI.

-Neyro qismi - xulq-atvor, harakatni ko‘rish, quloq solish, hidni sezish, mazani sezish, tegish va his qilish kabi nevrologik jarayonlardan boshlanadi, - degan fundamental g‘oyani aks ettiradi. Biz dunyoni o‘zimizning bitta sezish organimiz orqali anglaymiz. Biz axborotning “ma’no”sini topamiz va keyin esa u asosida faoliyat ko‘rsatamiz. Bizning nevrologiya o‘zida faqat ko‘rinmas fikrli jarayonlarni emas, balki bizning ko‘zga ko‘rinarli fiziologik ta’sirlarni, g‘oyalar va hodisalarni ham o‘z ichiga oladi. Birinchisi ikkinchisining oddiy jismoniy darajadagi aksi bo‘lib hisoblanadi. Jism va aql bo‘linmas birlik, inson mohiyatini hosil qiladi.

-Lingvistik qismi esa bizning fikrlarimiz va xulq-atvorimizni tartiblashtirish uchun va boshqa odamlar bilan kommunikatsiyaga kirish uchun tilni ishlatishimizni ko‘rsatadi.

-Dasturlash qismi - natijani olish uchun biz o‘zimizning g‘oyalarimiz va harakatlarimizni tashkil qilish usullarini ko‘rsatadi.

Neyrolingvistik dasturlash - inson subyektiv tajribasining tuzilishi bilan bog‘liq: biz ko‘rgan, eshitgan va sezishni qanday tashkil qilamiz va biz tashqi dunyodan olganni sezish organlari yordamida qanday tahlil qilamiz va fikrlashtiramiz? Neyrolingvistik dasturlash ham, shuningdek, biz nutqda buni qanday ko‘rsatib berishimizni va qanday harakat qilishimizni tadqiq qiladi - niyat qilib, niyat qilmay - natija olish uchun.

Shunday qilib, neyrolingvistik dasturlash o‘tgan asrning katta kashfiyotlaridan biri bo‘lib, ahamiyat jihatidan internet ixtirosidan qolishmaydi. “Neyrolingvistik dasturlash” neyrolingvistik dasturlash iborasi ostida mutlaqo yangi g‘oya inson muloqoti va o‘z-o‘zini rivojlantirish yondashuvi yotadi. Ba’zilar uni “shaxsni takomillashtirish san’ati” yoki “subyektiv kechinmalarning tadbiq qilish fani” deb atashmoqda. Biz sezish organlarimizni tashqi dunyoni idrok qilish uchun,

uni o'rganish va tubdan o'zgartirish uchun ishlatamiz. Dunyo cheksiz sensor, cheksiz xilma-xillikda namoyon bo'ladi, lekin biz bu xilma-xilliklarning faqat juda kam qismini idrok qilamiz. Idrok qilinganlari o'sha qismi faqat biz anglagan nodir tajribamiz, madaniyatimiz, tilimiz, boylıklarimiz, qiziqishlarimiz va taxminlarimiz orqali. Har birimiz o'ziga xos sensor ta'surotlar va hayotning shaxsiy tajribasi asosida qurilgan noyob dunyoda yashaymiz va biz tassurotlarga, bizning dunyo modeliga suyanib harakat qilamiz. Bizda ko'pchilik tabiiy, foydali va zarurli filtrlar bor.

Neyrolingvistik dasturlash odamning subyektiv tajribasini, uning fikrlash, xulq va kommunikativ jarayonlarini ifodalash usulidir. Neyrolingvistik dasturlash atrof dunyoni idrok qilishni, shuningdek odamlar uni qanday idrok qilishini, bir-biri bilan qanday muloqot qilishini tushunishga yordam beradi. Neyrolingvistik dasturlash xulq strategiyasini tahlil qiladi va uni muvaffaqiyat bilan qo'llashni o'rgatadi.

Modellashtirish neyrolingvistik dasturlashning asosini tashkil qiladi. Neyrolingvistik dasturlashni paydo bo'lishi ko'p jihatdan modellashtirish jarayoniga bog'liq. Neyrolingvistik dasturlash samaradorlikni o'rgansa, modellashtirish esa, ana shu samaradorlikni anglash jarayonidir.

Modellashtirish - bu maksimal darajada to'liq ifodalashdir. Neyrolingvistik dasturlash jabhasi inson tafakkuri malakalarini modellashtirish jarayonida rivojlanadi. Neyrolingvistik dasturlash miya qanday ishlashini, kommunikatsiyani noverbal vositalari va til stereotiplarini (lingvistik) tahlil qilish yo'li modellashtirish jarayonini o'z ichiga oladi. Bu tahlilning natijasi keyinchalik berilgan malakalarni boshqa faoliyat sohasidagi boshqa odamlarga kiritiladi, ya'ni, ko'p bosqichli strategiya yoki dasturlar orqali amalga oshiriladi.

Neyrolingvistik dasturlash shunday texnika va farqlar o'lchovini ishlab chiqqani ular yordamida odamlarni noverbal va verbal xulq stereotiplarini ifodalaydi va identifikatsiya qilinadi. Ya'ni, odamlar nima qilish va gapirishni neyrolingvistik dasturlashning birinchi darajali maqsadi shundan iboratki, o'tkir qobiliyatli odamlarni boshqa odamlarda ham ko'rish. Neyrolingvistik dasturlash asoschilari uni (modellashtirish) mashhur psixoterapevtlar ishlarida qo'lladilar. Qaysiki, ular hayron qoladigan darajada natijalarga erishgan omma qanday

bo'lganligini tushuntirib bera olishmagan. Modellashtirish hozirgi kunda neyrolingvistik dasturlashda markaziy o'rinda va qo'llanilish jabhasi terapiya chegarasidan chiqib, sport, biznes, davlat boshqaruvida savdo, oilaviy munosabatlar, ta'lim va shaxsni rivojlantirish sohalarida ham foydalanilmoqda. Modellashtirishni o'zi birdaniga odamni muvaffaqiyatlar cho'qqisiga olib chiqib qo'yadi, deb ishonish, umid qilmoq kerak emas, darrov olimpiada sovrinlarini olib kelmaydi. Bunday umidlar ehtiyojni shaxsiy tajribaga muvofiqlashtirmaydi. Sportda muvaffaqiyatlar ko'p narsaga bog'liq. Jumladan, sog'liqqa, ovqatlanish tizimiga va turmush tarziga, sport bilan shug'ullanishni kechroq boshlasangiz ham sizda buyuk jismoniy in'omlar yo'q bo'lsa ham dunyo bo'yicha mashhur bo'lib ketmasangiz ham yaxshi natijalarga erishishingiz mumkin. Ko'pchilik odamlar modellashtirishdan foydalanib yaxshi natijalarni qo'lga kiritmoqdalar.

TADQIQOT NATIJALARI.

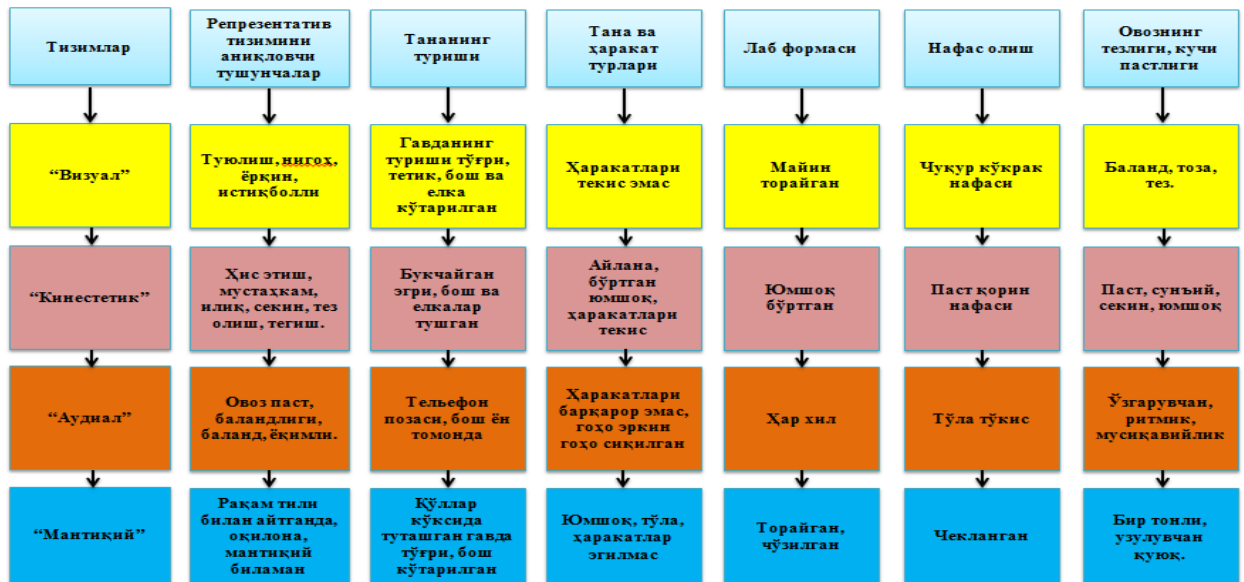
Muvaffaqiyatning yana bir omili yaxshi shakllantirilgan maqsaddir. Takomillashuv albatta natijaga olib kelishi tabiiy holdir. Maqsad qo'yishdan olingan huzurlanish unga sarf qilingan kuchni oqlaydi. Ammo turli-tuman xohish va irodalarimizning manbaidan qat'iy nazar imkoniyat ehtimolligini past baholamasligimiz kerak. Tug'ma neyrofiziologik resurslar deyarli bitmas tunganmas, bu siz vaqtincha tabiat va tarbiyani esdan chiqarishingiz lozim degani. To'g'ri shakllantirilgan natija sizning harakatlaringizga va pirovard muvaffaqiyatingizga kuchliroq ta'sir qiladi. Hayot marafonida boshqalar qilgan narsani "men" ham eplay olaman desak, ishonch irsiy moyillik va erta sportdan qimmatliroq. Hatto, eng e'tiqodli genetiklar ham tabiiy moyillikni, layoqatni, muvaffaqiyatni ko'p sonli omillardan biri deb hisoblashadi. Tajriba o'zini fido qilish, mashqlar tufayli "tug'ma in'omi" bor odamlardan ustun kelishi mumkinligini ko'rsatadi. Ilk yoshdan ota-onalar g'amxo'rliqi jamiyat va tengdoshlarini rag'bati shubhasiz, iste'dodli bolalardan ko'ra muvaffaqiyatga erishishini ta'minlash mumkin. Asosiy masalaga qaytadigan bo'lsak, shu narsani ta'kidlash lozimki, siz tabiiy in'om hisoblangan qobiliyatni modellashtirish orqali xohlagan strategiya bilan ishlashingiz mumkin. Bu o'zini "genetik qoloq" deb hisoblaganlarda umid tug'diradi. Shunday qilib, siz har qanday iste'dod yoki in'om, manbasidan qat'iy nazar modellashtirishni asosini

tashkil qiladi, deb hisoblashingiz kerak.

Modellashtirishdan tashqari neyrolingvistik dasturlashda shaxslararo muloqot bilan bog'liq boshqa asos bor. Karta va filtrlarni nazariy modeli odamlarga muloqot jarayonini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Buning uchun muloqotning ustasi farangini topish kifoya qiladi va u hollarda o'z malakalarini namoyon qilishdan qanchalik umumqabul qilingan modelga muvofiq kelishi yoki kelmasligidan qat'iy nazar uni malakalarini egallashingiz, o'zlashtirib olishingiz lozim. Modellashtirish yo'li bilan biz takomillashish chegarasini kengaytirishimiz kerak, chunki boshqa odamlari bilan strategiyalarni almashamiz. Muvaffaqiyatni tekshirish, uni "modellashtirish" mumkin. Neyrolingvistik dasturlash tufayli o'zgaralar mahoratini u yoki bu qirralarini namoyon qilishimiz mumkin va yaxshilarini topib ularning strategiyasidan foydalanish imkoniyatiga egamiz. Ularning mahoratini o'zlashtirib amaliyotda qo'llashingiz mumkin. Ularni usullarini hamda "tug'ma qobiliyatlarini" ijaraga olib o'zingizni o'rganishingizni tezlashtirishingiz ko'p yillar sinash va xato yo'li bilan olayotgan narsalarni tezda o'zlashtirib olishga erishasiz.

Shaxsning psixologik tipiga mos keluvchi representativ tizim. Shaxsning nafas olishi, ovozining tezligi, kuchi, pastligi, lab formasi, tana va harakat turlari, gavdaning turishi, representativ tizimga ya'ni insonning tasavvurlari tizimiga tegishli bo'lgan tushunchalari orqali shaxsni tiplarga osongina ajratishimiz mumkin:

1-jadval.

2-jadval.

Ma’lumki, individlarning har qaysisida representatsiyaning bir necha usullari bor, ular orqali turli axborotni oladilar va unda uchta asosiy kirish kanali mavjud:

- ko’rish;
- eshitish;
- kinestetik.

Ko’rish - nimanidir vizual siymosini yaratishga yordam beradi, - bu vizual representativ tizimdir. Audial representatsiyani axborotni ovoqli qabul qilish orqali aniqlash mumkin. Shuningdek, nimanidir relyefli his qilish rivojlangan kinestetik representatsiyasini aniqlaydi. Aynan, qaysi representativ tizim ilg’or ekanligini aniqlash uchun faqatgina predikatlarga e’tibor qaratish lozim.

Predikatlar bu - u yoki bu individ tajribasining turli qismlarini tavsiflash uchun ishlatiladigan va uning tajribasida bo'lgan jarayon va munosabatlarga mos keladigan so'zlar. Axborotni qabul qilish ma'qullangan formasiga ko'ra, uch representativ tizimli insonlar farqlanadi. Bu audiallar, kinestetiklar, vizualistlar. Audial axborotni eshitish orqali qabul qiladilar va uning uchun beriladigan materialning balandligi va intonatsiyasi zarur. Nutq va matnda ham predmetning kartinkasini tez tiklashga yordam beruvchi kalit so'zlar zarur. Kinestetiklarda his qilish, qulaylik, komfort asosiy o'rin egallaydi. Ko'rib chiqilgan representativ tizimlar ta'lim jarayonida axborotni qabul qiluvchi tipni o'zida mujassam etadi.

XULOSA.

Shu munosabatda ta'limga motivatsiyalashga uning qanday ta'sir etish savolini o'rganishga qiziqish uyg'otadi. Olib borgan izlanishlarimiz asosida quyidagi xulosaga keldik: ta'lim sohasi muhim ilmiy muammolardan biri bo'lib, subyektning tashqi dunyoni anglash jarayonini tavsiflash muammosi hisoblanadi. Bunda tashqi dunyo va subyektning o'zi (uning ichki dunyosi) yagona murakkab dinamik tizimni tashkil etadi. Muammoni yechish murakkabligi bu tizimning funksiyalash jarayonini tavsiflashda rasmiy (formal) metodlarning yo'qligidan iboratdir. Shaxsning representativ tizimlari va ta'lim jarayonida qabul qilinayotgan axborotning tipini aniqlaydi. Shaxsning psixologik afzalliklarini hisobga olish, ta'lim olish jarayonida uning potensial imkoniyatlarini maksimal foydalanish va o'zlashtirish imkonini beradi.

Neyrolingvistik dasturlash odam subyektiv tajribasining strukturasi bilan ishlaydi. Tashqi dunyodan nimalarni olamiz, nimalarni ko'ramiz, eshitamiz va sezamiz, ularni quyidagicha tashkil qilamiz:

Neyrolingvistik dasturlash - yana ularni tilda qanday ifodalaymiz, natijaga erishish uchun qanday harakat qilamiz, ixtiyoriymi yoki ixtiyorsizmi - ana shularni o'rganadi;

Neyrolingvistik dasturlashni ta'lim jarayoniga tadbiq qilish yaxshi natija beradi, chunki u odamni ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanishni o'rgatadi, o'qish va o'rganishni psixologik mexanizmlari bilan ishlaydi;

Neyrolingvistik dasturlash nazariyasi va amaliyoti quyidagilarga yordam beradi: shaxsiy o'zaro munosabatlarni tashkil qilish va yaxshilashga, ishonch in'omini rivojlantirishga, dunyoni ijobiy idrok qilishga o'tishga, o'z-o'zini baholashni ko'tarishga, o'tmishdagi salbiy kechinmalarni oqibatlaridan qutulishga, ko'zlangan maqsadga diqqatini to'plashga va unga erishishga barcha kuchlarini yo'naltirishga, yuqori unumdorlik bilan harakat qilishga, o'z sezgilarini boshqarishga, ko'zlangan maqsadi bilan ishonchini va qadriyatlar tizimini muvofiqlashtirishga, nomaqbul odatlardan qutulishga, har qanday ishni boshlashda o'z kuchiga ishonishga, iloji yo'q bo'lib tuyulgan narsaga erishishga, mijozlar, buyurtmachilar va hamkasblar bilan o'zaro tushinishga erishishga, paydo bo'lgan muammolarni ijodiy yechishga, avval qo'rquvga sabab bo'lgan omillardan huzurlanishga, o'z vaqtini samarali boshqarishga, hayotni to'la aks etishini mustahkamlash va chuqurlashtirishga, boshqalarni hayron qoldiradigan sifatlarga erishishga, hayotdan ko'proq huzurlanishga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Social Psychological Characteristics Of Psychological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 22, 2021 г. С 233-237.
2. F.F.Usmonov, Z.S.Elov. Suicide – as a global problem facing humanity. Web of scientist: international scientific research journal. Volume 3, Issue 2, Feb.,2022. 349-354
3. Olimov L, Avezov O. Social Psychological Characteristics Of Psychological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. International Journal of Scientific & Technology Research. volume 9, issue 02, february 2020. P 2784-2786.
4. Бахрамова М.Р. Формирование личности преподавателя в процессе самовоспитания. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2018 год, Выпуск 17. 131-133 ст.
5. Вахтиyorovna, G. N. (2022). Bo'lajak fizika o'qituvchilarida mantiqiy kompetentligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 5, 96-97.

6. Abdurashidovich, N. G., Muzaffarovich, U. N., Qosim o'g'li, N. Q., & Olimjon, D. (2023). Design in the process of teaching mathematics and its teaching methodology. *Genius Repository*, 25, 23-27.
7. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
8. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. (2023). Развитие когнитивной компетентности учащихся посредством преподавания элементарной математики. *Международный научно-практический электронный журнал «моя профессиональная карьера»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
9. Nafasov, GA (2023). Suv omborlarining suv o'tkazuvchi traktining past bosim zonasini aniqlash. *Genius ombori* , 25 , 28-32.
10. Abdurashidovich, NG (2021). Boshlang'ich matematikani o'qitish jarayonida oliy o'quv yurtlari talabalarining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari. *Evropa molekulyar va klinik tibbiyot jurnali* , 8 (1), 789-806.
11. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
12. Nafasova, G., & Pardaveva, E. (2023). Bo'lajak fizika o'qituvchilarining mantiqiy kompetentligini rivojlantirishda samarali fizika o'qitish metodlari. *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук*, 3(4), 50-53.
13. Abdurashidovich, N. G. Requirements for the selection of content for heuristic tasks in the teaching of elementary mathematics to future mathematics teachers.
14. Нафасов, Г. А., & Мирхайдаров, М. Х. (2022). Изучение интегрирования биномиальных. *Research and education*, 205.
15. Kengash, J., & Abdurashidovich, N. G. (2023). To approximate solution to a problem of filtration theory for small values of TIME. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 19, 32-37.
16. Abdurashidovich, N. G., & Kengash, J. (2022). The Local Problem with Integral Gluing Condition for Loaded Mixed Type Equation Involving the Caputo Fractional Derivative. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 14, 20-26.

17. Abdurashidovich, N. G., Tagayevich, D. U., & Mirkomilovich, K. M. (2023). The Use of Technology in The Approximation of Didactic Units in The Training of Future Mathematics Shooters on The Basis of Innovative Education. *Genius Repository*, 24, 34-38.
18. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
19. Seytov, A., Abdurakhmanov, O., Kakhkhorov, A., Karimov, D., & Abduraimov, D. (2024). Modeling of two-dimensional unsteady water of movement in open channels. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 486, p. 01023). EDP Sciences.
20. Mamatov, A., Bakhramov, S., Abdurakhmonov, O., & Abduraimov, D. (2023, October). Mathematical model for calculating the temperature of cotton in a direct-flow drying drum. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2746, No. 1). AIP Publishing.
21. АБДУРАИМОВ, Д., ҚИЛИЧЕВ, С., & АХМЕДОВА, Х. (2023). ИНФОРМАТИКА ДАРСЛАРИДА ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР. *Journal of Research and Innovation*, 1(3), 13-17.
22. АБДУРАИМОВ, Д. (2023). ТЕРМОЭЛАСТИК ДИНАМИК БОҒЛИҚ МАСАЛАНИНГ СТЕРЖЕНЬ УЧУН МАТЕМАТИК МОДЕЛИ ВА СОНЛИ ЕЧИМИ. *Journal of Experimental Studies*, 1(1), 3-7.
23. Нафасов ҒА, Абдураимов ДЭ, and Н. М. Усмонов. "ТРАНСВЕРСАЛ ИЗОТРОП ЖИСМ УЧУН ИККИ ЎЛЧОВЛИ ТЕРМОЭЛАСТИК БОҒЛИҚ МАСАЛАНИ СОНЛИ МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА УНИНГ ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ." *ҚарДУ ХАБ*: 13.
24. Сейтов, А. Ж., Абдураимов, Д. Э., & Абдурахмонов, О. Н. (2023). МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ДЛЯ МОДЕЛИРОВАНИЯ ДВУХМЕРНОГО НЕУСТАНОВИВШЕГОСЯ ДВИЖЕНИЯ ВОДЫ НА ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЪЕКТАХ. *Экономика и социум*, (10 (113)-1), 639-649.
25. Раҳмонов С.Қ. Физик масала ва унинг геометрик ҳолатдаги ечими // Амалий математиканинг замонавий муаммолари ва истиқболлари мавзусидаги

республика илмий-амалий конференция тезислар тўплами. Қарши, 2024-йил 24-25- май. 474-476 бетлар.

26. Ибрагимов Ж.А. Тригонометрик формулаларнинг лабачевски геометриясидаги ўрни // Амалий математиканинг замонавий муаммолари ва истиқболлари мавзусидаги республика илмий-амалий конференция тезислар тўплами. Қарши, 2024-йил 24-25- май. 477-479 бетлар.

27. Ибрагимов Ж.А. Физик масалаларга менелай теоремасининг татбиқи // "Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар" республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 32-36 бетлар.

28. Раҳмонов С.К. Математика фанинг иқтисодиётга интеграцияси // "Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар" республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 111-114 бетлар.

29. Раҳмонов С.К. Ўрта махсус таълим тизимида математика фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги // "Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар" республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 296-299 бетлар.

30. Ибрагимов Ж.А. Таълим муассасаларида Maple математик пакети имкониятларидан // "Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар" республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 301-304 бетлар.

TA'LIMDA INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

To'xtaboyev A'zamjon Sharipxo'jayevich

Ilmiy rahbar: Namangan davlat universiteti Kengashi kotibi PhD

Yo'ldashev Safoxon A'loxon o'g'li,

Namangan davlat unversiteti

Ijtimoiy fanlar fakul'teti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: safxonyuldashev@gmail.com

Tel: (93)9854995

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalarning mazmun mohiyati, tarkibiy qismlari, ularning bosqichlari, qanday bo'lishi va boshqalar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, pedagogik texnologiya, texnologiya, innovatsion texnologiya, obyektiv, subyektiv, gumanizm

Ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarishning bugungi yuksak taraqqiyoti o'z-o'zidan yangi ijtimoiy talablarni kun tartibiga qo'yimoqda. Mazkur ijtimoiy talablar sirasida jamiyat, qolaversa, uning negizida sohalar rivojini harakatga keltiruvchi kuch – malakali kadrlarni tayyorlash, ana shu maqsadga yo'naltirilgan tizimni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Malakali kadrlarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj ishlab chiqarish korxonalarini paydo bo'lgan, sanoat sohasi rivojining ilk bosqichlarida yuzaga kelgan bo'lsada, hanuzgacha o'z dolzarbligini yo'qotmay kelmoqda. Buning asosiy sabablari jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga bog'liq ravishda yangidan-yangi yo'nalishlar, ixtisosliklarning paydo bo'lishi, ular bo'yicha kadrlar tayyorlash zaruriyatining vujudga kelishi, o'zgaruvchan, tezkor davrda mutaxassislarning kasbiy bilim, malaka va mahoratlarini izchil ravishda oshirib borishga bo'lgan ehtiyojning shakllanishi, shuningdek, mutaxassis sifatida mehnat bozoridagi kuchli raqobatga bardosh bera olishga bo'lgan talabning ortishi sanaladi.

Mavjud sharoitda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarini malakali kadrlar bilan ta'minlashda puxta asoslangan mexanizmga ega bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi, xususan, oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim hamda kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash bosqichlari o'ziga xos o'rin tutadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, tezkorlik bilan rivojlanayotgan davr mutaxassislari oldiga shiddatli o'zgarishlarga tayyor turish, davr bilan hamnafas bo'lgan holda ijtimoiy va kasbiy nuqtayi nazardan o'z-o'zini takomillashtirib borish vazifasini qo'yimoqda. Mutaxassislarning mazkur talabga to'laqonli javob bera olishlarida izchil tashkil etiladigan malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimining hissasi katta. Zero, muayyan vaqt oralig'ida o'zaro integratsiyalangan o'quv dasturlari mutaxassislarni tegishli sohaga oid o'zgarish, yangilanish, muammo va ularning yechimlari xususidagi bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish imkoniyatiga ega[1].

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo'lgan tadqiqotlar G'arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo'ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo'lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I.Prigojin innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.[2].

Pedagogik texnologiya — ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'lash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.[3].

"Texnologiya" - yunoncha so'z bo'lib,"tehnos"-mahorat, san'at "logos" -ta'limot, fan ma'nolarini anglatadi.

Texnologiya - bu sifat jihatdan yangi masalalarni yechish uchun ta'lim evolutsiyasi bosqichini tayyorlagan obyektiv jarayon.

"Texnologiya" tushunchasi texnik taraqqiyot natijasida paydo bo'ladi va uning lug'aviy ma'nosi (kasb, fan, tushuncha, ta'lim, san'at) materiallarning ishlash usul va uslublaridan iboratdir. Fan va texnika taraqqiyoti inson imkoniyatlarining kengayishiga olib keldi.

Yangi texnologiyalar katta ta'lim imkoniyatlarini ochdi. Ro'y berayotgan sifat o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, odat bo'lgan tushuntirishda "o'rgatish" jarayonlari o'qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari chegarasidan tashqari chiqib keta boshladi. Vujudga kelgan yangi texnik, axborot, bosma, eshitish va ko'rgazma vositalari o'ziga xos tarzda yangi metodikalar bilan ta'lim jarayoniga ko'pgina yangiliklar kiritib, uning ajratilmas qismi bo'lib qolmoqda. Biroq, pedagogik texnologik jarayonning o'ziga xosligi, uning an'anaviy shakllaridan ustuvorligi va hozirgi zamon ta'limi muammolari real yechish usullari hali to'la o'rganilmagan. Bu haqda chet ellik va o'zbek avtorlari ko'p yozmoqdalar. Lekin barchalari pedagogik texnologiyalar kelajakda ustuvor o'ringa ega bo'lishiga ishonadilar.

Ayni vaqtda «innovatsion» (vangilik kiritish) ta'limni tashkil etishga alohida ahamiyat berilmoqda. Mazkur ta'limning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

1) bu oldindan ko'ra bilish, ya'ni, o'quvchini avvalgi va hozirgi tajribasi asosida o'qitish emas, balki uni uzoq kelajakni mo'ljallashga o'rgatishdan iborat bo'lib, o'quvchi ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatda taxmin qilish. ko'zlash. modellashtirish va loyihalashtirishni amalga oshira olishi zarur.

2) o'quvchining hamkorlikda ta'lim olish va muhim qarorlarni qabul qilish (lokal va xususiydan tortib dunyoni, madaniyat, sivilizatsiya rivojlanishini hisobga olishdan global muammolarni hal etish)da faol ishtirok etishini ta'minlash.[4]

"Ta'lim texnologiyasi" tushunchasiga ta'lim maqsadlarini tahlil qilish va rejalashtirish, o'quv-tarbiya jarayonini ilmiy tashkil qilish, ta'lim samaradorligini ta'minlaydigan vosita, material va metodlar tanlanadi.

Hozirda ta'lim texnologiyasi yordamchi vosita bo'lib qolmay balki, o'quv jarayonining rivojlanishida katta rol o'ynab, uning tashkiliy shakllari, metodlari, mazmunini o'zgartiradigan yangi sistema deb tushunilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchi va o'quvchining pedagogik tafakkuriga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Texnologiyani bunday tavsif qilish ta'lim jarayonidagi barcha tuzuvchilar orasidagi uzviy bog'lanishning muhimligini, pedagog va o'quvchining o'zaro hamkorligini ko'rsatadi. O'quvchi passiv ta'lim obyektidan faol shaxs ta'lim va tarbiya subyektiga aylanadi va aktiv subyekt sifatida o'qituvchi bilan bu jarayonda qatnashadi, mustaqil bilim olishga intiladi. Fikrimizcha, yangi pedagogik texnologiyaning boshlang'ich maktabdagi roli va vazifalarini ko'rsatish zarur.

Metodika asosiga qurilgan ta'limga qaraganda "ta'lim texnologiyasi" ko'p qirralidir.

Birinchiidan, texnologiya asosida tub mahsulotlarni aniq tavsifi turadi. Texnologiyada maqsad markaziy komponent hisoblanib, bu holat unga erishish darajasini aniq topishga olib keladi.

Ikkinchiidan, tub va oraliq maqsadlari aniqlangani uchun texnologiya maqsadga erishish va nazorat obyektiv usullarini ishlab chiqishga yo'l ochadi.

Uchinchiidan, texnologiya o'qituvchining pedagogik eksperiment qilishga majbur qiladigan holatlarini kamaytiradi.

To'rtinchidan, texnologiya o'qituvchi va uni faoliyat turlariga yo'naltirilgan dars ishlanmalari o'rniga, o'quvchilarning o'quv-o'rganish faoliyati mazmuni va tuzilishini aniqlaydigan o'quv jarayonining loyihasini beradi. Metodik dars ishlanmasi har bir o'qituvchi tomonidan turlicha o'zlashtiriladi, dars va o'quvchilar faoliyati ham turlicha tashkil qilinadi. O'quvchilarning o'quv faoliyatini loyihalashtirish esa, programmalashtirilgan ta'lim tajribasi ko'rsatganidek o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini ko'taradi. Inson - bu murakkab tizim va unga kuchi va yo'nalishi har xil yoki qarama-qarshi bo'lgan ko'p sonli tashqi kuchlar ta'sir etadi, shuning uchun u yoki bu ta'siring samarasini oldindan aytib berish qiyin. Ijtimoiy texnologiya bu borada katta samaraga ega, chunki u qayta aloqaga kirisha oladi.

Masalan, o'qituvchi doimiy nazoratni tashkil qilib, o'quv materialini o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelgan o'quvchilarni aniqlaydi va ular bilan qo'shimcha ish olib boradi. Bunday paytda o'qituvchi yangi materialni tushuntirish va mustahkamlash texnologiyasini qo'llaydi. Ya'ni, bu narsa materialni yetarli darajada o'zlashtira olmaganlar uchun o'tkaziladi. Endi texnologiyaning yana bir turi haqida to'xtalib o'tamiz. Bu tushuntirish metodi va mustahkamlashdir.

Masalan, dars boshida o'qituvchi 4-5 daqiqa savol-javob qilib, o'tgan darsdagi qaysi savollarni qaysi o'quvchi qay darajada o'zlashtirganini aniqlaydi. So'ngra, o'qituvchi mavzuni boshqatdan tushuntirib o'tirmay, so'rash davomida sinf diqqatini aynan shu savollarga qaratadi. Savolga to'liq javob qaytargan o'quvchilar tinglanadi va sinfdagi barcha o'quvchilar o'zlashtirmaganlarini bilib oladilar. Bu usul o'qituvchilarga mashg'ulotidagi muammolarni aniqlab, tezda ularni yechish, ya'ni o'quvchilarga yordam berishga imkon yaratadi.

Bunday texnologiya jarayoni vaqtini tejab, o'tilgan materialni so'rash metodi orqali mustahkamlashga ko'maklashadi. Ijtimoiy texnologiya muayyan barcha sharoitlarga tezda moslashishi bilan ko'zga yaqqol tashlanadi.

Ta'limda joriy etilayotgan texnologiyaning asosiy o'ziga xosligi, ularning insonparvarlikka yo'naltirilganligidadir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim ta'limning insonparvarlikka yo'naltirilganligi bilan bog'liq bo'lib, bunda bolalarning axborotlar bilan ishlashdagi kasbiy yondashuvi, har bir o'quvchi olingan ma'lumotni tizimlashtira olishi, fikrlashda mantiqiy izchillikka rioya qilishi bilan

xarakterlanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining asosiy komponenti ta'limiy vaziyat bo'lib, ta'lim oluvchilarning kasbiy funksiyalari to'rt asosiy texnologiya asosida tahlil qiladi:

1) *"Masala bilan yondashuv texnologiyasi"* shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmunini belgilovchi elementlardan tuzilgan turli darajadagi masalalardan iborat;

2) *"O'quv dialogi texnologiyasi"* didaktik kommunikativ muhitni yaratish bilan bog'liq, subyektiv fikrlovchi muloqotni ta'minlovchi, refleksiya va shaxsni mustaqil o'z-o'zini tashkil etishi;

3) *"Imitatsion ta'limiy o'yin texnologiyasi"* musobaqa shartlarini ta'minlovchi bellashuv;

4) *"Ta'limning moslashuvchanlik texnologiyasi"* intellektual tizimlarning o'ziga xosligiga asosan vujudga keladi, mazmun, jarayonlari o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sir bosqichlaridan iborat. Ta'lim faoliyatining ko'p qirrali aniqlanishi, har bir bosqich doirasida ish tarkibining sikl modeli moslashuv algoritmi yordamida, operativ tahlil asosida va ta'lim oluvchining kasbiy rivojlanish darajasi korreksiyasi misolida aniqlanadi. Ta'lim jarayonini chiziqsiz tashkiliy va boshqaruv texnikasidan foydalanish kam vaqt ichida maqsadga erishishni ta'minlaydi.

Innovatsion pedagogika - hozirgi davrda norasmiy fan sifatida ma'lum bo'lgan, biroq kun sayin butun jahon soha mutaxassislarining e'tiboriga tushib, jadal rivojlanib borayotgan bilimlar tizimidir. Uning ta'limiy ahamiyatini tan olgan pedagoglar jamoasi, olimlar, shu boisdan ham mavjud an'anaviy pedagogikaga tanqidiy yondashmoqdalar.

Innovatsion pedagogika-hukmron nazariya, nazariy va amaliy muammolarni hal etishning asosi qilib olingan. Innovatorlar fikriga asosan odatiy mumtoz pedagogik nazariyalar eskirib qolgan, yangi sharoitda hozirgi avlodni bu yo'l bilan tarbiyalash mumkin emas.

Hozirgi pedagogik fandagi vaziyat umumiy holda shundan iborat. Bu vaziyatda innovatsiya juda muhim. Pedagogika-bilimlar tizimidir.

Insonning aqliy rivojlanganligi va tarbiyasi haqidagi bilim darajasining talabga muvofiqligi - obyektivlikning yagona talabidir.

Bolalar qanday bo'lib tug'ilishi uning ota-onasidan bo'lak hech kimga bog'liq emas. Lekin har bir isonning yetarlicha rivojlanishi, barkamol shaxs darajasiga erishishi, o'ziga yoqqan mashg'ulot va hayotda o'z o'rini topishi, o'z umrini hayotiy me'yorlarga munosib o'tkazishi avvalo maktabga bog'liq. Har bir bola shaxsini sevish, hurmat qilish va uning rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratib berish lozim. Agarda tabiatni o'rgatuvchi pedagogika moslashishni talab etmagan bo'lsa, gumanistik pedagogika bu masalani munosabatlar markaziga qo'yishni va bola me'yoriy darajada rivojlana olishi uchun hamma ishni qilishni talab qiladi. Gumanistik pedagogikani ko'pincha innovatsion deb ataydilar. Lekin uning innovatsionligi faqatgina ayrim ta'lim tizimlariga aloqador. Hozirgi zamon G'arb mamlakatlari ta'lim tizimlari uchun esa allaqachon gumanistik yo'nalishga o'ta boshlagan. Ta'lim asta-sekin yangi munosabatlarga aylana boshlagan. Gumanistik pedagogikani innovatsion pedagogika deb atalganda so'zning to'la ma'nosida aytish mumkin: u tashqaridan "in'eksiya" talab qilmaydi, yuqori o'quv tarbiyaviy ta'sir natijalari tizimining ichki qayta tashkil etilishi evaziga erishiladi.

Gumanistik pedagogika - o'quv-tarbiya jarayoni ishtirokchisini, o'z imkoniyati bo'yicha rivojlantiruvchi teng huquqli, ongli, faol tarbiyalanuvchining yetishib chiqishida rol o'ynovchi ilmiy-nazariy tizimdir. Inson - qadr-qimmatini eng yuqori o'ringa qo'yilgan bizning davlatimizda insonparvarlik g'oyalari uchun keng yo'l ochib berdi.

Insonparvarlik nuqtayi nazaridan tarbiyaning asl maqsadi, har bir tarbiyalanuvchi munosabatlar, o'zlashtirish faoliyati to'la huquqli subyekti, mustaqil erkin shaxs bo'lib yetishishidan iborat. Tarbiya jarayonining insonparvarlik darajasi, ushbu jarayon shaxs o'zini namoyon eta olishi, o'zidagi hamma tabiiy imkoniyatlarini ochib bera olish, uning erkinlikka qobiliyati, ijodga ma'suliyatini ochib berish uchun shart-sharoit yaratib berishi bilan (belgilanadi) va baholanadi.

Insonparvarlik pedagogikasi shaxsga qaratilgandir, Uning belgilari: ma'lumotlar egallab olish va ma'lum doiradagi mahorat va ko'nikmalar yuzaga keltirish o'rniga texnik, jismoniy, intellektual (aqliy) rivojlanishiga diqqatning qaratilishi: erkin, mustaqil fikrlovchi va harakat qiluvchi shaxsni shakllantirishga qaratilgan kuchlarni jamlash, har qanday hayotiy va o'quv vaziyatlarida

asoslangan qarorini tanlay-qabul qila oladigan insonparvar fuqaro bo'lib yetishishi: o'quv-tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli qayta yo'naltirishga erishish uchun kerakli tashkiliy shart-sharoitlar bilan ta'minlash.

O'quv - tarbiya jarayonini insonparvarlashtirishni avtoritar pedagogikadan uning shaxsga pedagogik bosimdan voz kechib, o'quvchi va pedagog o'rtasida haqiqiy insoniy munosabatlar o'rnatish o'quvchi faoliyati va shaxsiy erkinligiga asosiy ahamiyat kasb etuvchi shaxsga qaratilgan pedagogikaga o'tish deb tushunish kerak.

Insonparvarlik maktabi amaliyotini innovatsion faoliyatining aniq shakl va uslublarini ishlab chiqish. Ulardan ba'zilari:

1. O'quv-tarbiya faoliyatini defferentsiyalash.
2. O'quv ta'lim jarayonlarini har bir shaxs xislatiga qarab muvofiqlashtirish.
3. Har bir tarbiyalanuvchini va qiziqishini rivojlantirish uchun kerakli sharoitlarni yaratib berish.
4. Gotogen sinflar va shunga o'xshashlarni tashkil etish.
5. O'quv-tarbiya faoliyatining qulayligi.
6. Psixologik xavfsizlik, o'quvchilarni himoyalash.
7. O'quvchiga, uning kuchi va imkoniyatlariga ishonish.
8. O'quvchini-qanday bo'lsa shunday qabul qilish.
9. Ta'lim-tarbiya muvaffaqiyatini ta'minlash.
10. Maktab maqsad yo'nalishini o'zgartirish.
11. Har bir o'quvchi rivojlanish darajasining asoslanishi.
12. Sirtqi ta'limni (ekstronat) «o'quvchi bilan ma'naviy aloqasi yo'q» ta'minlanmasligi sababli to'xtatish, yo'qotish.
13. O'qituvchi shaxsiy ichki yo'l-yo'riq ko'rsatmalarini qayta yo'naltirish.
14. Insonparvarlik ta'limini kuchaytirish.

Insonparvarlik pedagogikasini statistik baholash juda qiyin. Ammo shu narsa aniqlanganki, autentingligi, empatiya va so'zsiz ma'qullash o'quvchilar rivojlanishi bilan moslashib, bo'lanib ketishi va intizom, maktabga salbiy munosabat kabi muammolar bilan yomon moslashuvi aniqlangan.[5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.M atnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov. Umumiy pedagogika. «Fan va texnologiya».2018. - 528b.
2. Sharipov Sh. S., Muslimov N. A. (TDPU) . Professor-o'qituvchilar davt – talabi.// Toshkent. PEDAGOGIKA. 2015. - 134b.
3. M.X. Toxtaxodjayeva, S. Nishonova, J. Hasanboyev, M.Usmonboyeva, S. Madiyarova, A. Qoldibekova, N. Nishonova, N. Sayidahmedov. Pedagogika. — Toshkent: « O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2010. - 400 b.
4. Kamoldinova diyora. Bitiruv malakavi ishi. Andijon. 2013.- 55b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI JAMOADA ISHLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Komilova Shohsanam Xatambek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang'ich ta'lim)yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish taxlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, o'quvchilar jamoasi, hamkorlik, ko'nikma va yondashuv, o'zaro yordam, ta'lim va tarbiya, maktab jamoasi.*

O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida boshlang'ich ta'lim jarayonini xalqaro ta'lim dasturlariga moslashtirish va uning ko'rsatkichlarini oshirib borish "O'zbekiston -2030"strategiyasida belgilangan asosiy vazifalardan birini tashkil qiladi[1]. Shuning uchun dunyo mamlakatlari ta'lim tizimida amal qilayotgan o'quvchilarning 4K modeli,ya'ni kommunikatsiya(ta'lim sharoitidan foydalanish),kollabaratsiya(jamoa bo'lib ishlash),kreativlik(ijodiy fikrlash) va krititsizm(tanqidiy fikrlash)ko'nikmalarini shakllantirish muhim masala bo'lib kelmoqda. Bu o'rinda e'tiboringizni boshlang'ich sinf o'quvchilarining ana shunday eng muhim ko'nikmalaridan biri bo'lgan jamoa bo'lib ishlashni shakllantirishga e'tiboringizni tortamiz.

Jamoa- bu ikki va undan ortiq shaxslarning o'zaro va yagona maqsad yo'lida birlashib harakat qilishidir[2].Shu jihatdan o'quvchilar jamoasi -bu ta'lim oluvchilarning jismoniy ,yosh,aqliy va estetik xususiyatlariga mos ravishda o'zaro guruhlardan iborat bo'lgan shaxslar majmuidir.Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoasiga xos bo'lgan xususiyatlar ham farqlanadi.Mazkur farqliklar quyidagilardan iborat:

- 1)boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim olish maqsadida muayyan guruhlarda shaklida jamoa bo'lib tarkib topishi;
- 2)boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoasi muddatli va ta'sir kuchiga ega bo'lish;
- 3) boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoasi dinamik rivojlanib borish xususiyatiga egaligi;
- 4)boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoasini kuzatib borish zaruriyati mavjudligi.

Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarning jamoasi eng avvalo bilim olish maqsadida tarkib topishiga e'tibor berish lozim.Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari bilim olish faoliyatidan boshqa shaxsiy manfaatlari bo'yicha guruh bo'lib shakllanmaydi va buning natijasida boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ijodiy xarakterli bo'lgan hamda o'ziga jalb etiluvchanlik xususiyatiga ega jamoa tarkib topadi.Bunday jamoa tabiiy ravishda boshlang'ich sinflar kesimida rivojlanib boradi.Unutmaslik lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zaro o'rtoq yoki dugona bo'lishi guruh sifatida e'tirof etilmaydi.Shu jihatdan o'quvchilar guruhi bu eng kamida 5-6 nafar ta'lim oluvchilardan iborat bo'lgan kichik jamoadir va bunday guruhlarning majmui boshlang'ich sinf o'quvchilarning jamoasini tashkil etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoasi sinflar kesimida muddatli rejimga ega bo'lib, uning ta'lim va tarbiya jarayoniga ta'siri yuqori hisoblanadi.Chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari sinflar kesimida bilim,ko'nikma hamda amaliyot vositalarini o'rganib borishi jarayoni bilan o'quvchilar jamoasining muddatli va ta'sir kuchiga ega bo'lishini tarkib toptiradi.Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoaviylik shakllariga muddatli munosabatda bo'lish va ularning ta'siriga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoasi dinamik rivojlanish xususiyatiga ham ega bo'ladi. Bunda ta'lim olishning kuchayishi, tarbiyaning amaliy samaradorligini va o'quvchilarning faoliyat ko'nikmalarini o'zlashtirishi ta'sir ko'rsatadi. Shu sababdan boshlang'ich sinflar kesimida o'quvchilarning jamoasi murakkab omillar asosida rivojlanib borishini hisobga olgan holda, jamoaning jipsligini va birligini ta'minlovchi tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bunda ayniqsa, sinf rahbarlarining faolligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilar jamoasini kuzatib borish ishlari o'qituvchilar jamoasi tomonidan amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Bu masalaning ahamiyati shundaki, agar boshlang'ich sinf o'quvchilari jamoasi o'zaro ziddiyatlar asosida kechadigan bo'lsa, uning ta'lim va tarbiya sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi kelib chiqadi. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilar jamoasini nazorat qilishni emas, aksincha, kuzatib borishni taqozo etadi. Endilikda o'qituvchi jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni yolg'iz o'zi hal qilmaydi. Jamoa faoli bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish orqali bu ishga uni jalb etadi[3].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasini shakllantirishning eng muhim amaliy asoslaridan biri ularni berilgan topshiriq va uy vazifalarini jamoa bo'lib bajarishga yo'naltirishdir. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'qituvchilari va sinf rahbarlari o'quvchilarning ta'lim va tarbiya bo'yicha berilgan topshiriqlarni hamda uy vazifalarini sinfda jamoa bo'lib bajarishga yo'naltirish muhim o'rin tutadi. Topshiriqlarni va uy vazifalarini jamoa bo'lib bajarish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari bir-birlaridan bilmaganlarini o'rganadilar, ko'nikmalar bo'yicha o'zlashtirish yuzaga keladi va eng asosiysi sinf jamoasini jipslashishning imkoniyatlari kengayadi. Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun mas'uliyat hissini uyg'ota borib, jamoa a'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, a'zolarida jamoaga mansublik hissini paydo bo'lishiga ko'maklashadi[4]. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari topshiriqlar va uy vazifalarini katta yoshlilar yordamida bajarishdan ko'ra, sinfda jamoa bo'lib bajarishda kerakli ko'nikmalarni tez o'zlashtiradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari jamoasini hamkorlik asosida rivojlantirishning muhim mexanizmlaridan biri maktab jamoasi bilan hamkorlik qilishdir. Bunda maktab o'qituvchilari, psixologlari va tibbiyot hodimlari boshlang'ich sinf

o'quvchilari jamoasida muddatli yuzaga keladigan muammolarni hal etishda amaliy ishtirok etadi. Misol uchun, muayyan boshlang'ich sinf jamoasida bilimlarni o'zlashtirish susaydi, bunday sharoitda maktabning mahoratli o'qituvchilari turli pedagogik va psixologik ta'sirlar vositasida mazkur jamoada o'zlashtirish ko'rsatkichlarini yuksaltirish ishlarini amalga oshiradi. Yoki maktab psixologi boshlang'ich sinf o'quvchilari jamoasidagi ijobiy yoki salbiy xususiyatlarni kuzatib borishi bilan mazkur jamoaning rivojlanishiga ilmiy hissa qo'shishni eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda maktab jamoasining har birini boshlang'ich sinf o'quvchilari jamoasini rivojlantirishdagi ishda o'z vazifalari mavjudligini ta'kidlab o'tish lozim.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining jamoada ishlash ko'nikmasini shakllantirish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunda o'quvchilar jamoasining o'ziga xosligiga e'tibor berish, ularning psixologik holatiga, yoshiga, saviyasiga e'tibor qaratish, o'quvchilar jamaosini maqsadli yo'naltirish va mazkur jamoani hamkorlik vositasida rivojlantirib borish muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziyounet.uz
2. Djurayev R. va boshqalar. Pedagogika atamalari lug'ati. - Toshkent, 2008
3. www.kompy.info
4. www.azkurs.org 2023

UDK: 521.345

SUN'IY NEYRON TO'RINI SINTEZ QILSH MODELI VA UNING DASTURIY TA'MINOTI

Nafasov G'anisher Abdurashidovich

Guliston davlat universiteti dotsenti,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: gnafov87@gmail.com

Abduraimov Dostonbek Egamnazar o'g'li

Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: abduraimov.dostonbek@mail.ru

Ibragimov Javohir Ahmad o'g'li

Guliston davlat universiteti, Matematika yo'nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: ibragimovjavohir65@gmail.com

Rahmonov Samariddin Kamoliddin o'g'li

Guliston davlat universiteti, Matematika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: rahsamariddin@gmail.com

***Annotatsiya:** Bugungi kunda jamiyatimiz har bir a'zosi hayotiga va iqtisodiyotga kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalarini ommaviy joriy etilishi uchun sharoit yaratishni, jahon bozorida mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Ushbu muhim qarorlarni qabul qilinishiga jamiyat va iqtisodiyotni turli sohalarida tezkor axborot almashinuviga, dunyo axborot zahiralardan foydalanishga bo'lgan talab, ta'lim jarayonlarini va insonlarning kundalik hayotini kompyuterlashtirish zarurati hamda axborot va ma'lumotlar bazalarining xavfsizligini ta'minlanish talabi asos bo'lib xizmat qildi. Keltirilgan ushbu maqolada sun'iy neyron to'rini sintez qilish modelini amalga oshirish va uning dasturiy ta'minoti hamda undan olingan natijalar keltirilib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Sun'iy neyron to'rlari, etalon, chiziqli qobig'i, timsollar, signallar, obrazlar, proyeksiya usuli, elektrodiagramma, interpretatsiya.*

***Аннотация:** Сегодня необходимо создать условия для массового внедрения компьютерных технологий и информационных технологий в жизнь и экономику каждого члена нашего общества, обеспечить конкурентоспособность экономики нашей страны на мировом рынке. Принятие этих важных решений является приоритетным. Основанным на потребности в быстром информационном обмене в различных областях общества и экономики, использовании мировых информационных ресурсов, образовании, необходимости компьютеризации процессов и повседневной жизни людей и требования обеспечения безопасности информации и баз данных послужило основанием этого. в статье представлена реализация модели синтеза искусственной нейронной сети и ее программного обеспечения, а также полученные от нее результаты.*

Ключевые слова: *Искусственные нейронные сети, эталон, линейная огибающая, символы, сигналы, изображения, проекционный метод, электродиаграмма, интерпретация.*

Annotation: *Today it is necessary to create conditions for the massive introduction of computer technologies and information technologies into the life and economy of every member of our society, to ensure the competitiveness of our country's economy in the world market. Making these important decisions is a priority. Based on the need for rapid information exchange in various areas of society and the economy, the use of world information resources, education, the need for computerization of processes and everyday life of people and the requirement to ensure the security of information and databases served as the basis for this. The article presents the implementation of the artificial neural network synthesis model and its software, as well as the results obtained from it.*

Keywords: *Artificial neural nets, standard, linear envelope, symbols, signals, images, projection method, electrodiagram, interpretation.*

KIRISH

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi va O'zbekiston Respublikasini 2019-2021 yillarda innovatsion rivojlantirish strategiyasida keltirilgan vazifalardan kelib chiqqan holda 2021-2022 yillar uchun O'zbekiston Respublikasining Sun'iy intellektni rivojlantirish strategiyasining maqsadi - sun'iy intellekt sohasida milliy ilmiy tadqiqot va rivojlantirish faoliyatlarini tizimli tarzda yo'lga qo'yish hamda ta'limni samarali isloh etishdan iborat [1].

Ilm-fan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal taraqqiy etib borayotgan bugungi sharoitda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida davlat va jamiyat boshqaruvi, iqtisodiyot, sanoat, ijtimoiy himoya, ta'lim, tibbiyot, bandlik, qishloq ho'jaligi, mudofaa, xavfsizlik, turizm va boshqa sohalarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanish asosiy masalalardan bo'lib qolmoqda. O'zbekistonda ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali 2030

yilga qadar innovatsion taraqqiy etgan yetakchi davlatlar qatoridan o'rin egallash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Sun'iy intellekt (SI) inson ongi bilan bog'liq imkoniyatlar: tilni tushunish, o'rgatish, muhokama qilish, masalani yechish, tarjima va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug'ullanadi. Hozirda SI turli amallarni bajarishga mo'ljallangan algoritm hamda dasturiy tizimlardan iborat va u inson ongi bajarishi mumkin bo'lgan bir qancha vazifalarning uddasidan chiqq oladi. SI ning yorqin namunalaridan biri-IBM Watson superkompyuteri bo'lib, u o'z bazasidan kelib chiqib muayyan tilda berilgan savollarga javob beradi. Shuningdek, ko'pchilikning doimiy hamrohiga aylanib ulgurgan mobil yordamchi Siri, fotosuratlarini qayta ishlovchi Prisma kabi dasturlarni SI ning yutuqlaridan biri sifatida qayd etish mumkin. Hozirgi kunga kelib sun'iy intellekt keng ko'lamda ommalashib kundalik turmush tarzimizning deyarli barcha jabhalarini qamrab olmoqda. Masalan, Xitoydagi Inchuan shahri aholisiga bank kartalarining keragi yo'q. Hisob-kitoblar bilan bog'liq barcha jarayonlar sun'iy intellekt tomonidan insonning yuz qiyofasini aniqlashtirish orqali amalga oshiriladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Sun'iy neyron to'riini qurish masalasi - bu modellashtirish masalasidir. Chunki qo'yilgan masalaga uchun mos qanday topologiyadagi sun'iy neyron to'riini qurish zarurligi bo'yicha o'ziga mos konkret ko'rsatmalar yo'qligi sababli, sun'iy neyron to'riini tuzilishi intuitiv ravishda aniqlanadi va hisoblash tajribalari asosida u yoki bu ko'rinish qabul qilinadi. Xususan, ko'p qatlamli sun'iy neyron to'riini uchun qatlamlar soni qanday bo'lishi kerak, har bir qatlamda nechtdan neyron bo'lishi kerak, o'rganish jarayonining iterativ qadamlari soni va shu kabi savollar predmet soha tanlovi ustida amalga oshiriladigan tajribalar asosida qabul qilinadi.

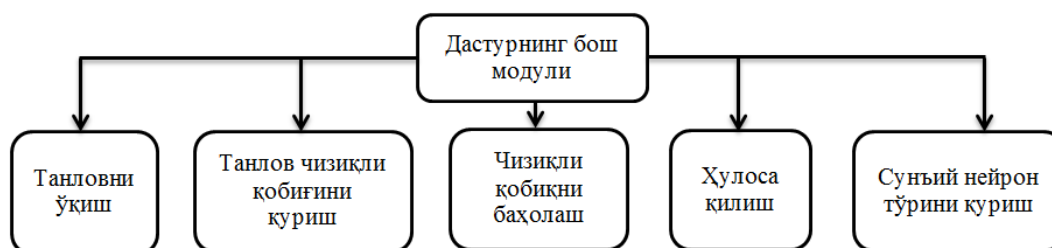
Maqolada qo'yilgan masalani yechish uchun C++ Builder dasturlash muhiti tanlandi. Chunki C++ Builder dasturlash muhiti obyektga yo'naltirilgan dasturlash texnologiyasiga tayanadi, unda vizual dasturlash muhiti mavjud va u dinamik berilganlar bilan ishlash imkoniyatiga ega [6-7].

Dasturiy ta'minotini yaratishda masala mohiyatiga mos keladigan berilganlar bazasini tanlash muhim ahamiyatga ega. Chunki mos berilganlar bazasini aniqlash – dasturni muvaffaqiyatli yaratilishining garovidir.

Masalani yechishda tajriba berilganlar bazasini (tanlovni) yaratish, tanlov chiziqli qobig'ini qurish, nominal alomatlarni miqdoriy alomat bilan almashtirish, turli tajribalar o'tkazish asosida eng optimal chiziqli qobiqni topish va uning asosida bir qatlamli suniy neyron to'rinini qurish talab etiladi. Bu amallarga mos modullarni yaratishni taqozo etadi.

Dasturiy ta'minotini yaratishda funksiyalardan foydalanilgan. Barcha funksiyalar bir sinf ostida birlashtirilgan.

Dasturiy ta'minotini yaratishda funksiyalardan foydalanilgan. Barcha funksiyalar bir sinf ostida birlashtirilgan. Bosh funksiya dasturning asosiy funksiyasi bo'lib, undan qolgan barcha funksiyalarga murojaat qilib, kerakli natijalarni olish mumkin.

1-rasm. Dasturiy taminotning tuzilishi

Dasturning bosh modul (funksiya) dasturning asosiy funksiyasi bo'lib, undan qolgan barcha funksiyalarga murojaat qilib, kerakli natijalarni olish mumkin.

Masalani yechish strukturalashgan matn ko'rinishida tanlov beriladi. Uning ko'rinishi quyidagicha:

<obyektlar umumiy soni>

<alomatlar umumiy soni>

<sinflar soni>

<jadval>

Bu yerda: <alomat umumiy soni> – tanlov obyektlari alomatlari soni.

<obyektlar umumiy soni> – tanlov obyektlari soni.

<sinflar soni> – tanlov sinflari soni.

<jadval> – ekspertlar bergan bilimlar. Uning ko'rinishi quyidagicha:

<sinf><alomat-1><alomat-2> ... <alomat-n>

Bu yerda: <sinf> - ushbu obyekt qaysi sinfga (holat yoki no holat, 1 yoki 2 qiymati bo'lishi mumkin) tegishligini bildiradi.

<alamat-1><alamat-2> ... <alamat-n> – obyekt alomatlarining miqdoriy qiymatlari. Har bir miqdoriy qiymat bilan berilgan alomat probel bilan ajratilib yozilgan bo’ladi.

n – alomatlar soniga teng.

Obyektlar sonini dasturning o’zi aniqlab oladi. Shuning uchun obyektlar sonini tanlovning matn ko’rinishida kiritish shart emas[1-6].

TADQIQOT NATIJALARI

Misol tariqasida “Iris” tanlovidan bir qismini keltirib o’tamiz:

100 4 2

1 7.0 3.2 4.7 1.4

1 6.4 3.2 4.5 1.5

1 6.9 3.1 4.9 1.5

1 5.5 2.3 4.0 1.3

1 6.5 2.8 4.6 1.5

1 5.7 2.8 4.5 1.3

1 6.3 3.3 4.7 1.6

...

2 6.7 3.1 5.6 2.4

2 6.9 3.1 5.1 2.3

2 5.8 2.7 5.1 1.9

2 6.8 3.2 5.9 2.3

2 6.7 3.3 5.7 2.5

2 6.7 3.0 5.2 2.3

2 6.3 2.5 5.0 1.9

Ushbu misoldan ko’rish mumkinki, alomatlar soni – 4 taga teng. Obyektlar soni esa – 14 ta. Ulardan 7 tasi 1-sinfga tegishli, qolganlari esa, ya’ni 2-sinf obyektlari miqdori 7 ta.

Bundan tashqari har bir alomatlarining nomi yozilgan fayl ham kerak bo’ladi. Bu fayl ham matn ko’rinishida bo’ladi. Uning ko’rinishi quyidagicha:

<alamat umumiy soni>

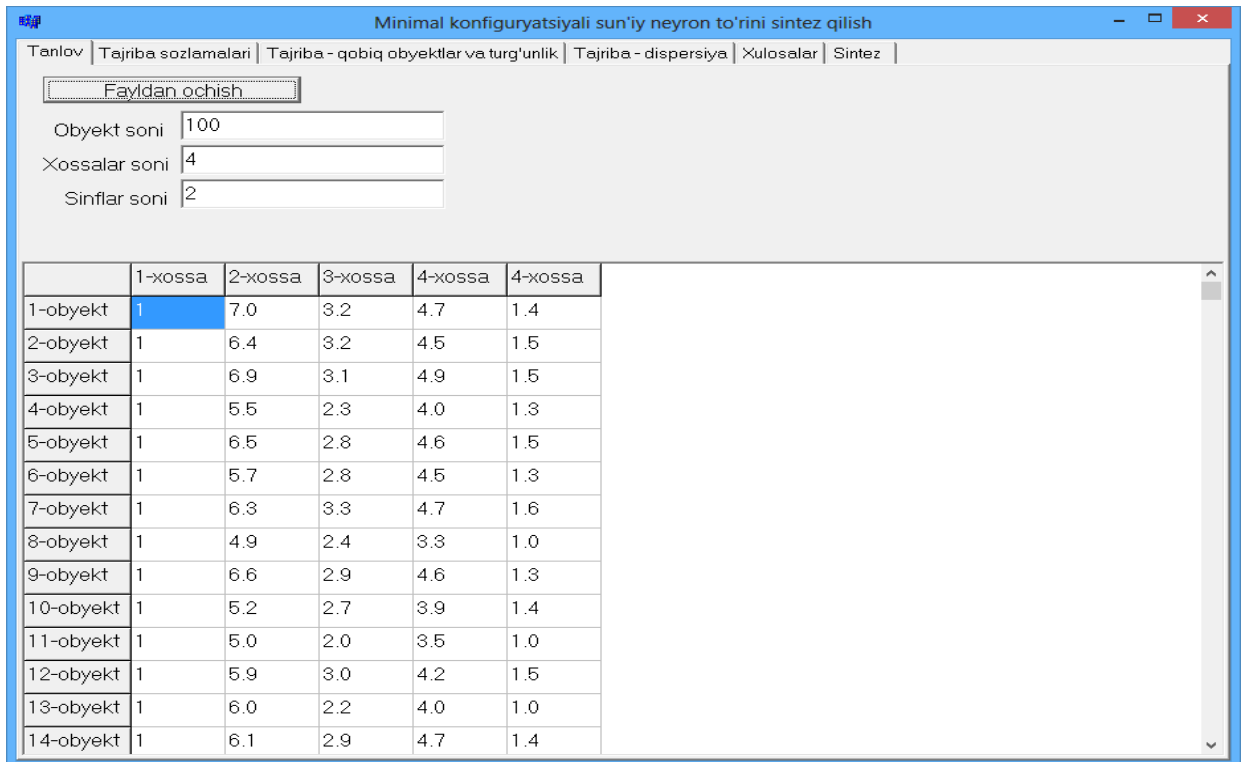
<alamat nomeri – 1><1-alamat nomi>

<alamat nomeri – 2><2-alamat nomi>

...

<alamat nomeri – n><n-alamat nomi>

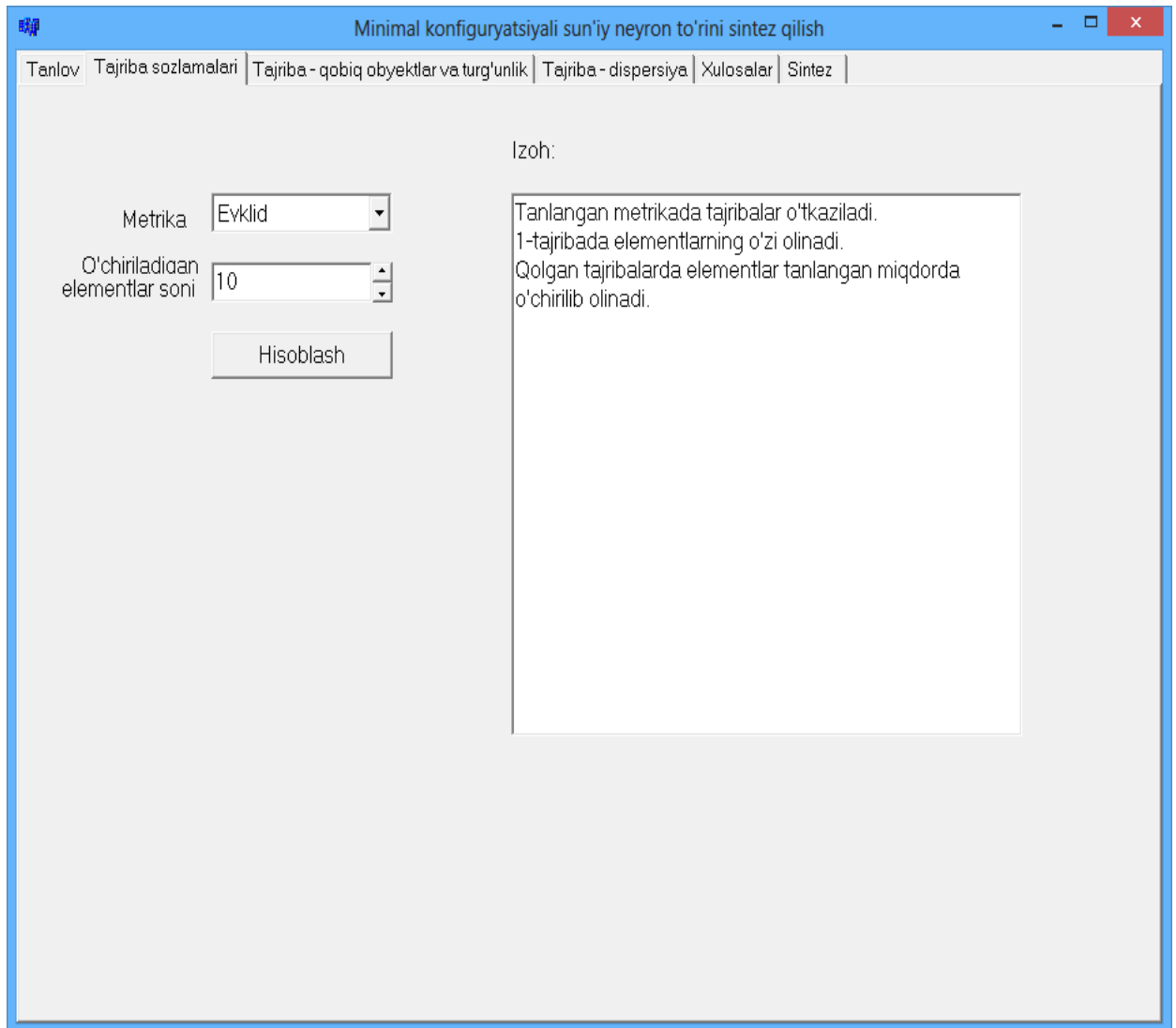
Bu yerda: <alamat umumiy soni> – tanlov obyektlari alomatlari soni. Keyingi qatorlarda esa har bir alomat uchun alomatning nomi keltirilgan. Alomatning tartiq raqamidan soʻng 1 dona probel tashlab, soʻngra alomatning nomi keltiriladi. Satr oxirigacha yozilgan barcha matn alomat nomi deb qabul qilinadi. Aniq bir masala uchun tanlovning koʻrinishi 2-rasmda keltirilgan[1-3].

	1-xossa	2-xossa	3-xossa	4-xossa	4-xossa
1-obyekt	1	7.0	3.2	4.7	1.4
2-obyekt	1	6.4	3.2	4.5	1.5
3-obyekt	1	6.9	3.1	4.9	1.5
4-obyekt	1	5.5	2.3	4.0	1.3
5-obyekt	1	6.5	2.8	4.6	1.5
6-obyekt	1	5.7	2.8	4.5	1.3
7-obyekt	1	6.3	3.3	4.7	1.6
8-obyekt	1	4.9	2.4	3.3	1.0
9-obyekt	1	6.6	2.9	4.6	1.3
10-obyekt	1	5.2	2.7	3.9	1.4
11-obyekt	1	5.0	2.0	3.5	1.0
12-obyekt	1	5.9	3.0	4.2	1.5
13-obyekt	1	6.0	2.2	4.0	1.0
14-obyekt	1	6.1	2.9	4.7	1.4

2-rasm. Tanlovning “obyekt-xossa” jadvali

Shundan soʻng qolgan hisoblash ishlarini bajarish mumkin. Buning uchun “Tajriba sozlamalari” boʻlimiga oʻtiladi. Bu boʻlimda tajriba haqida izoh keltirilgan va tajriba oʻtkazish uchun kiritilishi kerak boʻlgan sozlamalarni tanlash kerak. Birinchisi – metrika, kerakli metrika tanlanadi. Soʻng tajribada qanchadan element oʻchirib borish kerakligini tanlash kerak. Kerakli maʼlumotlar kiritilgach “Hisoblash” tugmasi bosiladi. Soʻngra dastur tajribalarni oʻtkazgan holda natijalarni foydalanuvchiga taqdim etadi.

3-rasm. Tanlov chiziqli qobig'i bilan tajriba natijalari

“Hisoblash” tugmasi bosilganda oyna avtomatik ravishda “Tajriba – qobiq obyektlar va turg’unlik” bo‘limiga o‘tadi. “Tajriba – qobiq obyektlar va turg’unlik” bo‘limida o‘tkazilgan tajriba natijalari taqdim etiladi. Bular qobiq obyektlar va ularning turg’unligi. Tajribalar “T-#” (# - tajribaning maxsus nomeri) ko‘rinishida taqdim etiladi. Birinchi tajribada berilgan berilgan tanlovning o‘zi, Tajribalar tanlovning turli ko‘rinishida va 3 xil metrikada o‘tkaziladi. Birinchi tajribada berilgan berilgan tanlovning o‘zi, ikkinchi tajribada tanlov elementlari qiymatlarini [0;1] oraliqqa akslantirilgan xolatda, qolgan tajribalarda esa tanlov boshidan boshlab foydalanuvchi tanlagan miqdordagi obyektlarni surish yo‘li bilan o‘chirib borish orqali hosil bo‘lgan tanlov ustida tajriba o‘tkazilgan. Birinchi jadvalda qobiq obyektlar taqdim etiladi. Ikkinchi jadvalda shu obyektlarning turg’unligi taqdim etiladi.

Minimal konfiguratsiyali sun'iy neyron to'rini sintez qilish

Evklid metrikasida tajriba natijalari

Qobiq obyektlar						Obyektlar turg'unligi							
	T-1	T-2	T-3	T-4	T-5		T-1	T-2	T-3	T-4	T-5	T-6	T-7
1-neyron	7	21	5	7	7	2-neyron	0.200	0.089	0.205	0.298	0.533	0.044	0.000
2-neyron	21	28	7	14	10	3-neyron	0.267	0.022	0.091	0.404	0.067	0.089	0.000
3-neyron	23	28	21	19	21	4-neyron	0.044	0.467	0.091	0.000	0.111	0.044	0.000
4-neyron	28	29	23	34	23	5-neyron	0.622	0.000	0.023	0.319	0.000	0.444	0.000
5-neyron	29	34	28	52	28	6-neyron	0.156	0.289	0.432	0.191	0.400	0.000	0.000
6-neyron	34	52	29	57	29	7-neyron	0.244	0.200	0.000	0.191	0.178	0.267	0.000
7-neyron	52	57	34	70	57	8-neyron	0.000	0.200	0.273	0.234	0.178	0.200	0.000
8-neyron	57	70	52	84	70	9-neyron	0.089	0.200	0.182	0.447	0.178	0.200	0.000
9-neyron	70	74	57	85	74	10-neyron	0.133	0.222	0.182	0.191	0.200	0.200	0.000
10-neyron	74	84	70	89	84	11-neyron	0.111	0.467	0.182	0.319	0.178	0.200	0.000
11-neyron	84	85	74	93	89	12-neyron	0.378	0.200	0.205		0.489	0.378	0.000
12-neyron	85	89	84		98	13-neyron	0.044	0.289	0.386			0.200	0.000
13-neyron	89	93	85			14-neyron	0.244	0.578	0.182			0.267	0.000
14-neyron	93	98	89			15-neyron	0.467		0.273			0.467	0.000
15-neyron	98		93			16-neyron			0.477				0.000
16-neyron			98										0.000
						O'chirilmagan	7	7	7	14	2	7	1
						O'chirilganda	5	9	9	12	4	4	12

4-rasm. Evklid metrikasida tanlov chiziqli qobig'ini bilan tajriba natijalari

Ushbu oynada turg'unligi 0.1 dan past bo'lgan obyektlar qizil rang bilan bo'yalgan holda taqdim etiladi. O'ngdagi jadvalda so'nggi 2 qatorda turg'unligi 0.1 dan past bo'lgan qobiq elementlar o'chirilmagan va o'chirib tashlangan holatda berilgan tanlov elementlari sintez qilinganda qancha elementlar o'z sinfiga tushmasligi taqdim etiladi.

XULOSA

Maqolada qo'yilgan sun'iy neyron to'rini sintez qilish modelini amalga oshirish masala keng qamrovlidir. Olingan natijalar bu sohadagi tadqiqotlarning bir yo'nalishiga ta'lluqlidir. Chiziqli qobiqni qurishda turli toifadagi (miqdoriy va nominal) alomatlar holatlarini inobatga olish, ushbu usulni obyektleri sinflarga

ajratilmagan tanlovga qo'llash va shu asosda sun'iy neyron to'rini qurish keyingi maqolalarda qo'yilgan masalaning uzviy davomi deb hisoblash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гаврилов А.В. Системы искусственного интеллекта.- Новосибирск: НГТУ, 2004.-59с.
2. Игнатъев Н.А.О синтезе факторов в искусственных нейронных сетях // Вычислительные технологии.- Новосибирск, 2005.- Т. 10, №3. - С. 32 - 38.
3. Madrakhimov Sh.F. Yuldashev R. About a transparency of process of synthesis of neural networks with the minimal configuration // Труды конференции Актуальные проблемы прикладной математики и информационных технологий – Аль Хорезми 2009, Ташкент, 18-21 сентября, 2009, Том 2, с. 165-168.
4. Игнатъев Н.А. Интеллектуальный анализ данных на базе непараметрических методов классификации и разделения выборок объектов поверхностями // НУУз, "Университет", Ташкент, 2006. 75 с.
5. Архангельский А.Я. С++ Builder 6. Справочное пособие. Книга 1. Язык С++. – М.: Бином-Пресс, 2002 г.-544с.
6. Б. Страуструп. Язык программирования С++. Специальное издание.-М.: ООО «Бином-Пресс», 2006.-1104 с.
7. Vaxtiyorovna, G. N. (2022). BO LAJAK FIZIKA O QITUVCHILARIDA MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI. QO QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 5, 96-97.
8. Abdurashidovich, N. G., Muzaffarovich, U. N., Qosim o'g'li, N. Q., & Olimjon, D. (2023). Design in the process of teaching mathematics and its teaching methodology. *Genius Repository*, 25, 23-27.
9. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
10. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. (2023). РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

11. Nafasov, GA (2023). Suv omborlarining suv o'tkazuvchi traktining past bosim zonasini aniqlash. *Genius ombori* , 25 , 28-32.
12. Abdurashidovich, NG (2021). Boshlang'ich matematikani o'qitish jarayonida oliy o'quv yurtlari talabalarining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari. *Evropa molekulyar va klinik tibbiyot jurnali* , 8 (1), 789-806.
13. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
14. Nafasova, G., & Pardaveva, E. (2023). BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING MANTIQUIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI FIZIKA O'QITISH METODLARI. *Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук*, 3(4), 50-53.
15. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS.
16. Нафасов, Г. А., & Мирхайдаров, М. Х. (2022). ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ. *RESEARCH AND EDUCATION*, 205.
17. Kengash, J., & Abdurashidovich, N. G. (2023). To approximate solution to a problem of filtration theory for small values of TIME. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 19, 32-37.
18. Abdurashidovich, N. G., & Kengash, J. (2022). The Local Problem with Integral Gluing Condition for Loaded Mixed Type Equation Involving the Caputo Fractional Derivative. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 14, 20-26.
19. Abdurashidovich, N. G., Tagayevich, D. U., & Mirkomilovich, K. M. (2023). The Use of Technology in The Approximation of Didactic Units in The Training of Future Mathematics Shooters on The Basis of Innovative Education. *Genius Repository*, 24, 34-38.
20. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.

21. Seytov, A., Abdurakhmanov, O., Kakhkhorov, A., Karimov, D., & Abduraimov, D. (2024). Modeling of two-dimensional unsteady water of movement in open channels. In E3S Web of Conferences (Vol. 486, p. 01023). EDP Sciences.
22. Mamatov, A., Bakhramov, S., Abdurakhmonov, O., & Abduraimov, D. (2023, October). Mathematical model for calculating the temperature of cotton in a direct-flow drying drum. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2746, No. 1). AIP Publishing.
23. АБДУРАИМОВ, Д., ҚИЛИЧЕВ, С., & АХМЕДОВА, Х. (2023). ИНФОРМАТИКА ДАРСЛАРИДА ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР. Journal of Research and Innovation, 1(3), 13-17.
24. АБДУРАИМОВ, Д. (2023). ТЕРМОЭЛАСТИК ДИНАМИК БОҒЛИҚ МАСАЛАНИНГ СТЕРЖЕНЬ УЧУН МАТЕМАТИК МОДЕЛИ ВА СОНЛИ ЕЧИМИ. Journal of Experimental Studies, 1(1), 3-7.
25. Нафасов ҒА, Абдураимов ДЭ, and Н. М. Усмонов. "ТРАНСВЕРСАЛ ИЗОТРОП ЖИСМ УЧУН ИККИ ЎЛЧОВЛИ ТЕРМОЭЛАСТИК БОҒЛИҚ МАСАЛАНИ СОНЛИ МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА УНИНГ ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ." ҚарДУ ХАБ: 13.
26. Сейтов, А. Ж., Абдураимов, Д. Э., & Абдурахмонов, О. Н. (2023). МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ДЛЯ МОДЕЛИРОВАНИЯ ДВУХМЕРНОГО НЕУСТАНОВИВШЕГОСЯ ДВИЖЕНИЯ ВОДЫ НА ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЪЕКТАХ. Экономика и социум, (10 (113)-1), 639-649.
27. Раҳмонов С.К. Физик масала ва унинг геометрик ҳолатдаги ечими // Амалий математиканинг замонавий муаммолари ва истиқболлари мавзусидаги республика илмий-амалий конференция тезислар тўплами. Қарши, 2024-йил 24-25- май. 474-476 бетлар.
28. Ибрагимов Ж.А. Тригонометрик формулаларнинг лабачевски геометриясидаги ўрни // Амалий математиканинг замонавий муаммолари ва истиқболлари мавзусидаги республика илмий-амалий конференция тезислар тўплами. Қарши, 2024-йил 24-25- май. 477-479 бетлар.
29. Ибрагимов Ж.А. Физик масалаларга менелай теоремасининг татбиқи // "Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар" республика

илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 32-36 бетлар.

30. Раҳмонов С.К. Математика фанинг иқтисодиётга интеграцияси // “Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар” республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 111-114 бетлар.

31. Раҳмонов С.К. Ўрта махсус таълим тизимида математика фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги // “Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар” республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 296-299 бетлар.

32. Ибрагимов Ж.А. Таълим муассасаларида maple математик пакети имкониятларидан // “Математиканинг замонавий масалалари: муаммо ва ечимлар” республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2024-йил 20- май. 301-304 бетлар.

O'QUVCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGI DARAJASIGA JISMONIY TARBIYA DARSLARINING TA'SIRI

Izatullayev Alisher Muxtorjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Mahmudjonov Asilbek Abduvoxid o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Saxijonov Jaloliddin Jaxongir o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti, talaba

***Annotatsiya:** ushbu maqolada o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasiga jismoniy tarbiya darslarining ta'siri haqida ma'lumotlar bayon etilgan.*

***Kalit so'zlar:** Jismoniy faollik, jismoniy mashqlar, sog'lomlashtiruvchi omillar.*

Shug'ullanuvchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasini o'rganish jismoniy tarbiya va sport tadqiqotlari amaliyotida ko'pincha qo'yiladigan va hal qilinadigan vazifadir.

Zamonaviy maktab o'quvchilarining jismoniy faolligini o'rganuvchi mualliflar jismoniy faollikning yetishmasligi bola tanasining rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi degan xulosaga kelishdi.

Ko'plab tadqiqotlar turli mashg'ulotlardagi jismoniy mashqlar (shu jumladan darslar) shakllarining biologik funktsiyalarga, tananing ishlashi va rivojlanishiga, o'quv qobiliyatiga, aqliy jarayonlarga, ijtimoiy faollikka va turli yoshdagi o'quvchilarning xatti-harakatlariga ijobiy ta'sirining keng doirasini ishonchli tarzda ko'rsatdi.

O'troq turmush tarzi va bo'sh vaqtdan passiv foydalanishning zamonaviy sharoitida jismoniy madaniyatning rolini yetarlicha baholamaslik yosh avlodning katta qismi uchun salbiy oqibatlariga olib keladi.

Aynan bolalikdan jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish odatlarini tarbiyalash kerak, bu hayot davomida yaxshi sog'liq va yuqori ko'rsatkichlarni saqlashga yordam beradi, aks holda bu yoshda nosog'lom turmush tarzi hayotning keyingi yillarida o'zini to'liq namoyon qiladigan ba'zi surunkali kasalliklarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Bugungi kunda o'quvchilarni jismoniy tarbiya va sportga muntazam jalb etish juda qiyin. Shuningdek, bu muammoga majburlash asosidagi eski yondashuvlar o'tmishga qaytib borganligi va bir qator olimlarning bolalarning eng kuchli motivatsion-qiyimatli holatlarini izlash bilan shug'ullanganligi aniq.

Maktabga qabul qilinganda, bolalarning harakat faolligi 50% ga kamayadi, bu sog'lig'ining yomonlashishiga, maktab kunida charchoqqa olib keladi, jismoniy va aqliy faoliyat xavfini kamaytiradi.

O'rta maktab o'quvchilarining 80% dan ortig'i jismoniy tarbiya darslariga salbiy munosabat bildirgan. Jismoniy tarbiya darslariga salbiy munosabatning natijasi bolalar va o'smirlarning jismoniy rivojlanishining past darajasi va kasallanishning yuqori foizi edi.

Rossiyalik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'z-o'zidan paydo bo'ladigan harakat faoliyati va maktabda tashkil etilgan jismoniy

tarbiya mashg'ulotlari normal rivojlanayotgan o'quvchi uchun zarur bo'lgan kunlik harakatlar ehtiyojini ta'minlay olmaydi, jismoniy tarbiya darsi zarur bo'lgan kunlik harakatlar diapazoni o'rtacha atigi 11% ni qoplaydi.

Rossiyada o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy faolligi past bo'lgan maktab o'quvchilari tanasining funksionalligi va immunitetining pasayishi tufayli kasallanish darajasi oshadi.

Shunday qilib, haftada ikkita an'anaviy maktab jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bolalar va o'smirlarning harakat faoliyatining yetishmasligini qoplamaydi. Ular o'quvchilarning jismoniy o'zini-o'zi takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojlari yoki odatlarini shakllantira olmaydilar va pirovardida hozirgi bosqichda maktab jismoniy madaniyati oldiga qo'yilgan vazifalarni hal qila olmaydilar.

Bunday jismoniy tarbiya darslarida jismoniy faollik va sog'lomlashtiruvchi omillarning maktab o'quvchilari organizmiga ta'siri odatda nisbatan kichikdir. Haftada ikkita darsning umumiy yuki o'quvchi tomonidan talab qilinadigan jismoniy faoliyatning o'ndan biridan ko'p emas.

Shuning uchun maktab o'quvchilarining salomatligi va jismoniy rivojlanishini ta'minlash uchun jismoniy tarbiya darslaridan foydalanish uchun o'qituvchi zaxiralarni izlashi va nafaqat darsning jismoniy faolligi va uning sog'lomlashtiruvchi omilining o'quvchining jismoniy tarbiyasiga bevosita ta'sirini yodda tutishi kerak.

V.K.Balsevich va boshqalar, maktab o'quvchilari bilan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari mazmunining asosini ko'rinadigan o'quv effektiga ega bo'lgan va tananing funksional imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan tizim bo'lishi kerak, deb hisoblaydi.

Shunday qilib, maktab jismoniy madaniyatini yanada rivojlantirish yo'llari bo'yicha olimlar va mutaxassislarining keng ko'lamli fikrlari mavjudligi uning dars shaklidan foydalanishning mavjud bo'lmagan zaxiralaridan dalolat beradi.

Bizningcha, ma'lum bir maktabda eng ommabop bo'lgan bir yoki ikkita sport turi vositalaridan, ta'lim muassasasining turini hisobga olgan holda, ustuvor foydalanish bilan ma'lum bir yo'nalishdagi darslarni o'tkazishning maqsadga muvofiqligi oshgan davr keldi.

Maktab jismoniy tarbiya darsi (o'quv ishlari) - o'quvchi jismoniy tarbiyasini tashkillash mashg'ulotlarining asosiy shakllaridan biri bo'lib, maktabning o'quv rejasida jismoniy madaniyat darsi sifatida, o'quv xaftasining ikki kuniga (darslar oralig'iga ketma-ket - dushanba, seshanba kunlari qo'yilmay), dars oralig'idagi kunlar teng qilib qo'yilishi qoidaga aylantirilishi lozim. Barcha sinflar va o'quv guruhlarida dars jadvali asosida majburiy, maktab "Jismoniy madaniyat" darsi shaklida, maxsus ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassis tomonidan o'tkaziladi va jismoniy madaniyat davlat dasturi o'quv materialini o'qitish jarayoni yo'lga qo'yiladi.

Maxsus adabiyotlarda umumiy ta'lim maktabida jismoniy madaniyat darsiga quyidagicha ta'rif berilgan: "dars - jismoniy madaniyat mashg'ulotlarining tizimli shakli bo'lib, u yoshi, jismoniy rivojlanganligi va jismoniy tayyorgarligi bir biriga yaqin kontingent bilan, belgilangan vaqt (30,35,40,45,60,80 daqiqa) ichida o'tkaziluvchi, dastur mavzularini o'qitishning majburiy mashg'ulotidir" (B.A Ashmarin,1978).

Jismoniy madaniyat darsi umumiy ta'lim maktablari, akademik litseylar, gimnaziyalar, kasb-xunar kollejlari, texnikumlar, oliy o'quv yurtlari, va boshqa o'quv muassasalaridagi mashg'ulotlarning boshqa tiplaridan o'zining umumiy maqsadi va darsda hal qilinadigan umumiy va xususiy vazifalari bilan farqlanadi.

O'quv ishlari umumiy ta'lim maktabida taxsil olish yillari davomida olib boriladi, u bir yoki birnecha yillik emas. Mazmuni va tashkillanishini turli tumanligi bilan xarakterlanadigan amaldagi jismoniy madaniyat darslari turli hilda turkumlanadi hamda jismoniy tarbiya ta'limining bu yo'nalishidagi belgilangan aniq vazifalarni hal qiladi. Darsning maqsadi esa o'quv choragining qator darslarida, o'quv choraklaridagi hamda o'quv yili davomida xal qilinishi belgilab qo'yiladi. Darsning umumiy va xususiy vazifalari esa har bir darsda xal qilinadi.

Darslardagi o'qitilishi lozim bo'lgan o'quv materiali oldin o'qitilgan, o'rgatilgan harakatlar bilan va keyin o'qitiladiganlari uzviy bog'lanishda bo'lishi, boshqachasiga aytganda harakat texnikasining asosi, zvenolari yoki ularning ayrim qismi, o'sha qismining bo'lagi (detali) o'zaro bog'langan bo'lishini taqazo etadi. Harakatlar alohida tuzilmalar tarzida o'zining texnikasining asosi, zvenolari va

uning detallaridan tashkil topishi jismoniy madaniyat nazariyasining qonuniyatlaridan biridir.

Harakatlarni o'qitish - o'zlashtirish o'ziga xoslikga ega. Shuning uchun ularni o'qitadigan xar bir dars o'zining tuzilishini mavzuga moslab alohida rejalashtirishni taqazo etadi va harakat, jismoniy mashqlarni o'rgatish uslubiyotlarini qo'llash, tayyorlov va yo'llanma beruvchi mashqlardan maqsadli foydalanish, boshqachasiga aytganda darsning mazmunini ishlash - rejalashtirish belgilangan tizim asosida yo'lga qo'yiladi. Jismoniy madaniyat darslarining karakterli tomonlaridan yana biri uni maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassis tomonidan tashkilianishi, jismoniy rivojlanganligi va tayyorgarligi taxminan bir-biriga yaqin kontingent bilan bir necha yilga mo'ljallangan dastur asosida o'qitilishi hamda ma'lum tizimga solingan jadval asosida tashkillanishidir.

Akademik L.P. Matveevning (1991) darsligida "jismoniy madaniyat darsi umumiy jismoniy madaniyati, kasb-xunar jismoniy tayyorgarligi va tanlangan sport turi bo'yicha sport mahoratini oshirish maqsadidagi akademik mashg'ulotlarning tizimli va nisbatan tejimli, samarali shaklidir" degan tarifi xam mavjud.

Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlarining asosiy shakli xisoblangan darsni jismoniy tarbiya jarayonining boshqa tipik mashg'ulot formalaridan farqini bilishning ahamiyati muhim. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlarining darsdan tashqari shakllari darsga taqqoslanganda ular o'zining davriyligi, tizimli emasligi, faqat bir marotabaliligi yoki individualligi bilan akademik darslardan farqlanadi.

Odatda mashg'ulotlarning yuqorida qayd qilingan darsdan tashqari shakllari darsni boyitadi va uni xususiy va umumiy vazifalarini har tomonlama hal qilishda, ularni to'ldirish uchun qo'shimcha omil sifatida xizmat qiladi. Darsdan tashqari, oilada tashkillanadigan yoki maktabda sinfdan tashqari vaqtda tashkillanadigan mashg'ulotlar o'qituvchilarning jismoniy madaniyati bo'yicha ma'lum darajada talablarini qondiradi xolos. Mamlakatimizning umumiy ta'lim maktablaridagi jismoniy madaniyat darslari DTSlari talablari bilan muvofiqlashtirilgan.

Jismoniy tarbiyada o'qitish jarayonning yakuniy natijalari «Jismoniy madaniyat» darslari orqali olib boriladigan o'quv-tarbiyaviy ishlarning sifati bilan bog'liq. Bunga har bir dars zamiridagi qator vazifalarni hal etish bilan erishiladi.

Hozirgi zamon jismoniy madaniyat darslarida ta'lim berish (o'qitish), tarbiyalash va sog'lomlashtirishdek umumiy vazifalar hal qilinmoqda. Qayd qilingan umumiy vazifalar ta'lim jarayonining "tanishtirish", "o'zlashtirish", "mustahkamlash" deb aniq belgilangan ta'limiy etaplarining talablari asosida darsning xususiy vazifalari tarzida hal qilishga yo'naltirilgan.

Darsning ta'lim berish vazifalari bolalarni jismoniy tarbiya dasturida tavsiya qilingan mashqlarni - tanishtirish, o'zlashtirishga, o'rganilgan mashqlarni mustahkamlash va takomillashtirishga, shuningdek, ularga oid endigina shakllangan malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash, takomillashtirishga hamda o'rganilgan mashqlarni turli sharoitda amaliyotda qo'llash malakasiga ega bo'lish va ularni tengdoshlariga o'rgatishni bilish talabini qo'yadi.

Ta'lim vazifalarini ratsional hal qilish jismoniy tarbiya dasturidagi o'quv materiallarini izchil va mustahkam o'zlashtirish bilan tugallanadi.

Ta'limning ayrim vazifalarini hal etish uchun nisbatan uzoq vaqt yoki qator ketma-ket darslar zarur bo'ladi.

Ayrim vazifalarni hal qilish uchun esa bir darsning o'zi kifoya kelishi mumkin. Shunday holatlar ham kuzatiladiki, belgilangan kompleks vazifalarni hal qilish davomida hal qilinishi lozim bo'lgan xususiy va boshqa xil vazifalar ham o'z o'zidan hal bo'lishi jismoniy tarbiya ta'limi jarayonida kuzatilgan.

Masalan, arqonda ma'lum usulda tirmashib chiqish (xayotiy-zaruriy harakat) va uni bajarishdagi harakatlar ketma-ketligini bir darsning o'zida texnik jihatdan mukammal o'rganib olish mumkin emas. Bu umumiy vazifa, buni hal qilish uchun ketma-ket turkum darslar lozim bo'ladi.

Qolaversa, uni o'zlashtirishda samaraga erishish uchun shug'ullanuvchini harakat koordinatsiyasining rivojlanganligi holati, jismoniy tayyorgarligining me'yoriy darajasi, individning o'zlashtirish - harakatlarni muvofiqlashtira olish qobiliyatining yuqoriligi, ko'rganini qabul qila bilish jihati, o'zlashtirilayotgan harakatga o'xshash yoki unga yaqin harakat zahiralarning o'quvchida mavjualigi yetakchi ahamiyat kasb etadi.

Arqonni oyoqlari bilan ushlab tirmashib chiqishni bir darsda o'rgatish mumkin. Bu kichik xususiy vazifaligi uchun, uni mazkur darsning aniq xususiy vazifalaridan biri sifatida hal qilinadi. Yuqoridagilardan tashqari o'quvchilarni

jismoniy tarbiya va sport, sog'liqni saqlash, chiniqtirish, jismoniy mashqlarni to'g'ri bajarish xaqidagi nazariy bilimlarini oshirish hamda jismoniy harakatlar texnikasini nazariy va amaliy malakalariga oid tushunchalarni berish, ularni kengaytirish, boyitish orqali ham ta'lim jarayonining vazifalari ijobiy hal qilinadi.

Jismoniy madaniyat darslarida faqat jismoniy tarbiya ta'limi emas, balki insoniy fazilatlar - e'tiborlilik, o'z diqqatini boshqara olish, intizom, iroda, saranjomlilik, maqsadga intilish, mustaqillik va qiyinchiliklarni yengishdagi qat'iyat va boshqalarni qo'shib tarbiyalash jismoniy tarbiya ta'limiga qo'yiladigan yetakchi talablardir.

Jismoniy madaniyat darsining sog'lomlashtirish vazifalari ham tarbiya vazifalari kabi har bir darsda hal etilish lozim. Jismoniy madaniyat darslarini to'g'ri uyushtirish va o'tkazish, tegishli kiyim bosh bilan shug'ullanishni, mashg'ulot joylarida zaruriy sanitariya-gigiena holatini saqlash va rioya qilish, darslarni ochiq havoda quyosh nuri, havo namligi va boshqa vositalardan foydalanib o'tkazish, sog'lomlashtirish vazifalarini ijobiy hal etish imkoniyatini yaratadi.

Sog'lomlashtirish vazifalari tarbiyalash, bilim berish vazifalari bilan qorishtirilib yuborilishiga yo'l qo'yilmasligi lozim. Sog'lomlashtirish jarayonida jismoniy sifatlarni rivojlantirish vazifa qilib qo'yilmaydi. Sog'lomlashtirish jarayonida harakat sifatlarini tarbiyalashni vazifa qilib belgilamaslik bu jismoniy madaniyat nazariyasining qonuniyatlaridan biridir.

Maktab jismoniy tarbiya darslari vazifalarini puxta o'ylanganligi, uning mazmuni va tuzilishini mantiqan o'zaro bog'langan ketma-ketlikdagi vosita va metodlarini tanlash va amalda qo'llashni ham oldindan belgilab olishning imkonini beradi.

Maktab darsi jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlarining uyushtirish va o'tkazishi nuqtai nazaridan bunday mashg'ulotlarning boshqa xillaridan aytarli darajada qiyin. Chunki shugullanuvchi o'quvchilarning tarkibi - kamida 30-35 nafar aralash o'quvchilar (o'g'il bolalar va qizlar)dan iboratligi, ularning organizmini individuallik nuqtai nazaridan birini biriga o'xshash bo'lmagan xususiyatlari, jihatlari o'qituvchiga har bir darsni o'tkazishdan avval samarali izlanishlar qilish talabini qo'yadi.

Qolaversa, o'qituvchi qo'yilgan vazifalarni hal qilishning eng oson yo'llarini topishga harakat qilishi, aynan shu darsga foydasi bo'lmagan, ahamiyatiga ko'ra keraksiz shablonlardan qochishining muhimligi, oldin o'tkazilgan darslarning taxlili natijalari, hamkasblarining umumlashtirilgan boy tajribasi, innovatsiyalardan, yangi pedagogik texnologiyalar, uslubiy adabiyotlardan foydalanishi odatga aylanishi zaruriyatdir.

Jismoniy madaniyat darsining samarasi ko'pincha o'qituvchining o'quv ishlarini tashkillash va o'tkazish uchun tuzgan rejalarining hayotiyliigi, shug'ullanuvchilar faoliyatini tashkillash uchun tanlangan usullari va uslubiyotlarining, ish joyidagi mavjud jihozlar va sport anjomlari, ularning texnik sozligi, mavjud sport inshootlaridan samarali foydalanishni bilishi, iqlim sharoiti, ayniqsa, haroratini xisobga olish o'quvchilarning jismoniy rivojlanganligi, tayyorgarligi darajasini, ularning yoshi, individual xususiyatlarini hisobga olishdek jihatlari bilan bog'liq.

Darsni uyushtirish va uni moddiy-texnik ta'minlanganligi qaraganda quyidagilar: - mashg'ulot joyida tibbiy va gigiena yalroitini yaratish va unga rioya qilish; moddiy-texnik jihatdan ta'minlash, jihozlar, anjomlarni talab darajadaliigi; darsda o'quvchilar faoliyatini tashkillash uslubiyotlarini to'g'ri tanlash orqali qo'yilgan vazifani effektli hal qilinishi nazarda tutiladi.

Dars o'tkazishning tibbiy-gigienik sharoiti o'z ichiga: dars - jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishda yuzaga keladigan sog'lomlashtirish effektini, bir butun kompleksli tadbirni, tibbiy gigienik holatni o'z ichiga oladi.

Mashg'ulotlarni o'tkazish joyining qat'iyon belgilangan tibbiy-gigienik normalarga muvofiqashtirish, sport zali uchun havo haroratining eng maquli 14° - 16°C da bo'lishi, tanaffuslarda maydonlarga suv sepilishi, sport zallarining shamollatilishi va boshqalarni darsning sog'lomlashtirish vazifasini hal qilishdagi ahamiyati beqiyos.

Inson o'pkasidagi odatiy havo aylanishi (ventilyatsiyasi) havo almashishi minutiga 4 dan 6 l. atrofida, yuqori intensivlikda bajarilayotgan mashqlarda (yugurish, sport o'yinlari) organizmni havo yutishi 10 l. va undan ortiq darajadan eshishi mumkinligini e'tiborga olsak mashg'ulot joylaridagi toza havo uning

ta'minlanganligini ahamiyati muhim. Shunga ko'ra iloji boricha darslarni ochiq havoda olib borish talabi qo'yiladi.

Ayniqsa, zaldagi jihozlar, anjomlar, matlar (gilamlar), polni tozaligi doimiy diqqat va e'tiborni talab qiladi. Xar bir darsdan so'ng zalning poli namlangan latta bilan, shuningdek jihozlar, matlarni artib chiqish zaruriyati mavjud. Mashg'ulotlar tugagandan so'ng esa shug'ullanilgan joy ham tozalashni talab qiladi. Chunki tozalanmagan zal shug'ullanuvchi sog'ligiga katta putur yetkazadi. Eng avvalo nafas yo'li, badan sport kiyimlarini kirlanishiga sabab bo'ladi.

Darsni moddiy texnik ta'minlash deganda, darsning optimal zichligini ta'minlashga, qo'yilgan kompleks vazifalarni to'laqonli hal qilishni kafolatlashga imkon beradigan, yetarli darajadagi o'quv-tarbiya jihozlari, anjomlar va mashg'ulot o'tkaziladigan joy nazarda tutiladi.

Hozirgi kunga kelib deyarli barcha maktablarning jismoniy tarbiya o'qituvchilarining tashabbusi bilan sport zallari va sport maydonlari, bir vaqtni o'zida bir necha o'quvchi shug'ullanishi mumkin bo'lgan nostandart jihozlar, anjomlar va trenajerlar bilan jihozlanmoqda. Bunday jihoz va anjomlardan foydalanish dars zichligini ahamiyatli darajada yuqori qilib tashkillashga imkon beribgina qolmay, mashg'ulotlardagi samaradorlikga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhtorjon ogli I. A. et al. THE DEVELOPMENT OF A TEENAGE CHILD'S PHYSICAL QUALITIES THROUGH A TYPE OF TABLE TENNIS //Scientific Impulse. – 2023. – T. 1. – №. 9. – C. 68-71.
2. Mahmudjonov A. A., Izatullayev A. M., Ergashaliyev D. N. THE IMPORTANCE OF GENERAL PHYSICAL FITNESS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS TRAINING IN PRIVATE SCHOOLS //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – C. 755-759.
3. Doston No'monjon o'g E. et al. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA MILLIY HARAKATLI O'YINLARNING O'RNI //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – C. 717-721.

4. Muhtorjon o'gli I. A. UMUM TA'LIM MAKTABI YUQORI SINIF O'QUVCHILARIGA JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA STATIK MASHQLARNI O'RGATISHNING PEDAGOGIK MEKANIZIMLARI //Scientific Impulse. – 2024. – T. 2. – №. 19. – C. 111-114.
5. Muhtorjon o'gli I. A. et al. THE SIGNIFICANCE OF SPORTS GAMES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF PHYSICAL EDUCATION //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2023. – T. 6. – №. 4. – C. 164-167.
6. G'ofirjonova A. I. et al. MILIY HARAKATLI O'YINLARNI SPORT ELEMENTLARINI O'ZLASHTIRISHDA QO'LLASHNING SAMARADORLIGI //INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 171-176.
7. Jo'rayev T. T., Mahmudjonov A. A., Shamsitdinova M. F. THE EFFECTIVENESS OF USING NATIONAL ACTION GAMES IN DEVELOPING SPORTS ELEMENTS //MASTERS. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 29-33.
8. Makhmudovich G. A. et al. MOVEMENT SKILLS OF YOUNG GYMNASTS AND THE LAWS OF ITS FORMATION //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – C. 751-754.
9. Makhmudovich G. A. et al. METHODS OF MONITORING THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH GYMNASTICS //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – C. 735-739.
10. Makhmudovich G. A. et al. THE IMPORTANCE OF SPECIAL METHODS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS EXERCISES //INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY. – 2024. – C. 730-734.

**MUSOBAQANING STRESSLI HOLATI VA FUTBOLCHILARDA
MUSOBAQADAN OLDINGI RUHIY STRESSNING XUSUSYATLARI**

Satiev Shuxrat Komilovich.

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchi.

Tel:99 601 73 55 e-mail:satiyevshuxrat@gmail.com

***Annotatsiya:** Maqolada stressning sportchining raqobatbardosh faoliyatiga salbiy ta'siri muammosi ko'rib chiqilgan. Adabiyot ma'lumotlarini nazariy tahlil qilish asosida "stress" tushunchasining mazmuni aniqlanadi, ichki va tashqi xarakterdagi sport faoliyatining stress omillari konkretlashtiriladi va ularning namoyon bo'lish xususiyatlari, stressga qarshilikni shakllantirish uchun irodaviy fazilatlarga ega bo'lgan sportchilarni tarbiyalash, o'z qadr-qimmatini oshirish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va aqliy o'zini o'zi boshqarishning turli usullarini qo'llash tavsiya etiladi.*

***Kalit so'zlar:** futbolchi; raqobatbardosh faoliyat; stress; stress omillari, sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash.*

Musobaqada xavotirli, hissiy hayajonli va dipretsiya bo'lmagan sportchilar mashg'ulotlarda ko'rsatilgan natijalarni yomonlashtiradilar, teskari temperament xususiyatlariga ega sportchilar yomonlashmaydi. Ko'rinishidan, temperamentning bu xususiyatlari juda mas'uliyatli musobaqalarda ishtirok etish natijasida yuzaga kelgan ruhiy stressning maqbul va pessimumini aniqlaydi. Aynan shu sharoitda bezovtalanuvchi, hissiy hayajonli va dürtüsel sportchilar temperamentning salbiy xususiyatlarini aniq namoyon etadilar, ular haddan tashqari asabiylik, tashvish, haddan tashqari mas'uliyat va faollik, beparvolik, harakatlarning murossasizligi, musiqiy ritmik tuyg'uni buzish va hokazolarni keltirib chiqaradi.

Musobaqaning stressli holati va tayyorgarlik va musobaqadan oldingi davrlardagi mashqlar sportchilarda ruhiy stress va yoki charchoqni keltirib chiqarishi mumkin. Psixologiyada aqliy zo'riqishning uch bosqichi mavjud bo'lib, ularning har biri uchun umumiy va o'ziga xos belgilar mavjud.

Umumiy simptomlar: charchoq, ishlashning pasayishi, uyquning buzilishi, uyqudan keyin tazelik va hayotiylikning yo'qligi, epizodik bosh og'rig'i.

Maxsus belgilar: asabiylik - kayfiyat, kayfiyatning beqarorligi, ichki bezovtalik, yoqimsiz sezgilarning paydo bo'lishi, shuningdek, qat'iylik va asteniklik.

Dastlab, bu belgilar kamdan-kam hollarda va yumshoq tarzda namoyon bo'ladi.

I-bosqich. sportchi intizomli, tartibli, odatdagidek murabbiyning vazifasini sifatli bajaradi, lekin vaqti-vaqti bilan aloqa, vazifa, shart-sharoitlardan noroziligini bildiradi. Bu yuz ifodalarida, imo-ishoralarda, nutq ohangida namoyon bo'ladi. Bunday reaksiyani ortib borayotgan nöröpsikik stresslarga moslashuv turi sifatida ko'rib chiqish mumkin. Ammo siz ularni qarovsiz qoldirolmaysiz.

- kayfiyatning beqarorligi: tez o'zgarishi va hissiy reaksiyalarning etishmasligi bilan namoyon bo'ladi. Kichkina muvaffaqiyat, bo'ronli quvonchni keltirib chiqaradi, uni tezda atrofdagi narsalardan qoniqmaslik bilan almashtirish mumkin.

- Ichki bezovtalik: aksariyat hollarda yuz ifodalari va pantomimalarda namoyon bo'ladi, xatti-harakatlarida u ko'rinmaydi.

Noxush tuyg'ular: biron bir vazifani bajarishdan bosh tortgan yoki musobaqalarda muvaffaqiyatsiz ishtirok etgan hollarda sportchi uchun biron-bir sababdir. Bunday kayfiyatlarni muloyimlik bilan, lekin qat'iy ravishda ushlab turish kerak. SHikoyatlar ko'pincha og'riqli, ammo ular odatda tezda o'tib ketadi.

- O'sib borayotgan, asabiylashtirilmagan asabiylashish sportchining g'azabini o'rtoqlariga, murabbiyga, mutlaqo tasodifiy odamlarga yo'naltirganligi bilan izohlanadi; bir muncha vaqt u hanuzgacha g'azablanishning sabablarini tushuntirishga harakat qiladi, keyin o'zini tanqid qilishni yo'qotadi, pushaymonligi kamayadi; atrofidagi odamlarning kamchiliklariga toqat qilolmaydi.

- Hissiy beqarorlik, ya'ni kayfiyat beqarorligi, ishlashning keskin o'zgarishiga olib keladi.

- Ichki bezovtalik, ya'ni qiyinchiliklarni keskin kutish, bu sportchining odatdagidek tabiiy deb hisoblangan normadan og'ish sifatida qabul qilinishi bilan izohlanadi.

Umumiy depressiv kayfiyat fonida depressiya, ruhiy tushkunlik, letargiya, faollik motivatsiyasini kamaytiradigan kuch yo'qligi.

- Xavotirlanish - bu ilgari sportchiga nisbatan befarq bo'lgan vaziyatlarda ichki ruhiy konfor, xavotir yoki qo'rquvning buzilishi.

Sportchining qobiliyatlari noma'lumligi uning qobiliyatlari belgilangan maqsadga erishishga mos kelmaydi degan fikr natijasida yuzaga keladi. Haddan

tashqari holatlarda, bu maqsadga erishish va sportni tark etishdan bosh tortishga olib keladi.

- Yuqori zaiflik, sezgirlik – xususiyatlar psixikaning xususiyatlari, sportchining munosabatlardagi mayda irodalarga juda sezgir bo'lishiga, mashg'ulot mashg'ulotlari rejimini yoki musobaqalar vazifalarini o'zgartirishga olib keladi.

Sportchilarda ruhiy stress holatlaridan tashqari, charchoq holatini aniqlash va uning bosqichlarini ajratish odatiy holdir.

Charchoq - bu surunkali jismoniy yoki psixologik haddan tashqari kuchlanish natijasida odamda yuzaga keladigan patologik holat, uning klinik ko'rinishi markaziy asab tizimidagi funktsional buzilishlar bilan belgilanadi.

Ushbu holatning paydo bo'lishida endokrin tizim, ayniqsa gipofiz va adrenal korteks muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, G. Sele fikriga ko'ra, kuchli tirnash xususiyati beruvchi ta'sirida tanada adaptatsiya sindromi yoki stress rivojlanadi, bu davrda oldingi gipofiz va adrenal korteksning faoliyati kuchayadi. Endokrin tizimidagi bu o'zgarishlar tanadagi intensiv jismoniy yoki ruhiy faoliyatga moslashish reaksiyalarining rivojlanishini aniqlaydi. Ammo surunkali haddan tashqari yuklanish buyrak usti korteksining tushishiga va shu tariqa ilgari ishlab chiqilgan adaptiv reaksiyalarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Ortiqcha charchash to'g'ridan-to'g'ri kortikal neyrodinamikaning nevrozga o'xshash jarayonlarining buzilishidan kelib chiqadi.

II- bosqich. Bu shikoyatlar yo'qligi yoki ba'zida sportchining yomon uxlab qolishida va tez-tez uyg'onishida ifodalangan uyqusizlik haqida shikoyat qiladi. Ko'pincha uxlashdan keyin bo'shashish hissi yo'qligi, ishtahaning pasayishi, diqqatning jamlanishi va ish qobiliyatining pasayishi kuzatiladi. Vaziyatning ob'ektiv belgilari tananing psixologik stressga moslashuvining yomonlashishi va eng yaxshi vosita koordinatsiyasining buzilishi.

III -bosqich. Bu ko'plab shikoyatlar, tananing ko'plab organlari va tizimlarida funktsional buzilishlar va jismoniy ko'rsatkichlarning pasayishi bilan tavsiflanadi. Shunday qilib, sportchilar befarqlik, letargiya, uyquchanlik, asabiylashish va ishtahaning pasayishi haqida shikoyat qiladilar. Ko'pchilik shikoyat qiladilar engil charchoq, noqulaylik va yurak mintaqasida og'riq, har qanday ishda sekin tortishish. Ba'zi hollarda ular mushaklarning keskinligini yo'qotishidan, jismoniy

faoliyatga mos bo'lmagan reaksiyalar paydo bo'lishidan shikoyat qiladilar. Kutish buziladi, uxlash vaqti uzayadi, uyqu yuzaki, bezovtalanadi, tez-tez tushlar ko'pincha kabus xarakteriga ega. Kutish, qoida tariqasida, zarur dam olish va kuchni tiklashni ta'minlamaydi.

Yurak-qon tomir tizimida funktsional buzilishlar psixologik stressga etarlicha katta reaksiyada, ulardan keyin tiklanish davrining sekinlashuvida va yurak faoliyati ritmidagi buzilishlarda, yurak faoliyatining stressga moslashuvchanligining yomonlashuvida namoyon bo'ladi.

Haddan tashqari ishlaydigan odamning tana og'irligi tushadi. Bu tanadagi oqsillarning ko'payishi bilan bog'liq.

IV-bosqich. Bu giperstenik yoki gipostenik shaklda nevrastenianing rivojlanishi va umumiy holatning keskin yomonlashishi bilan tavsiflanadi. Birinchi shakl - bu inhibitatsiya jarayonining susayishining natijasi, ikkinchisi - miya yarim korteksidagi qo'zg'atuvchi jarayonning haddan tashqari kuchlanishi. Nevrastenianing giperstenik shaklidagi klinikasi asabiy qo'zg'aluvchanlik, charchoq, charchoq, umumiy zaiflik va uyqusizlik hissi bilan tavsiflanadi. Nevrastenianing hipostenik shaklidagi klinikada kun davomida umumiy zaiflik, charchoq, charchoq, apatiya va uyquchanlik bilan ajralib turadi.

V- bosqichning haddan tashqari charchashi holatlarida psixologik yukni kamaytirish va kun tartibini 2-4 haftaga o'zgartirish kerak, ya'ni yukning umumiy hajmini kamaytirish, uzoq va intensiv darslarni istisno qilish kerak. Kundalik rejimda asosiy e'tibor kichik jismoniy yuk bilan amalga oshiriladigan umumiy jismoniy tayyorgarlikka qaratilishi kerak. Umumiy holatni yaxshilash jarayonida rejim asta-sekin kengayadi va 2-4 haftadan so'ng. oldingi hajmga qaytadi.

Ortiqcha ovqatlanish bilan 1-2 hafta davomida VI- bosqich. tashqi ishlar bilan almashtirildi. Keyin 1-2 oy ichida. asta-sekin odatdagi rejimga kiritish birinchi bosqichni davolashda tasvirlanganidek amalga oshiriladi. SHu vaqt ichida mehnat va dam olish rejimini buzish taqiqlanadi.

CHarchoqning VII- bosqichida dastlabki 15 kun to'liq dam olish va davolanish uchun ajratiladi, ular klinik sharoitda o'tkazilishi kerak. SHundan so'ng, faol dam olish buyuriladi. Kunning odatiy rejimiga bosqichma-bosqich

kiritish yana 2-3 oy davomida amalga oshiriladi. Bu vaqt davomida katta psixologik yoki jismoniy yuk taqiqlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, motivning past faolligi va shuning uchun yuzida stress darajasi past bo'lganida, hayajonli, hissiy hayajonli va dürtüsel bo'lganlar musobaqalarda yuqori natijalarni namoyish etadilar. Yuqori hissiy qo'zg'aluvchanlik va yuqori darajadagi stress bilan dürtüsellik, ushbu tadqiqot o'tkazilgan ayollar sportchilarining yutuqlariga salbiy ta'sir qiladi. Ushbu sportchilarning musobaqalardagi natijalarini mashqlardagi o'zlarining natijalari bilan taqqoslash shuni ko'rsatdiki, musobaqalardagi mashq natijalarining yomonlashishi yoki yaxshilanishi bir xil stress darajasida bo'lganligi ushbu temperament xususiyatlarining individual farqlari bilan bog'liq.

Bularning barchasi oxir-oqibat natijaning pasayishiga olib keladi. Ma'lumki, sportda yuqori natijaga erishish uchun shartlardan biri bu stressning maqbul darajasi. Ko'rsatilganidek, bu daraja asosan asab tizimi va temperamentning xususiyatlariga bog'liq. U qo'zg'alish jarayonining kuchi, asabiy jarayonlarning muvozanat, bezovtalik, hissiy qo'zg'aluvchanlik, dürtüsellik kabi xususiyatlarga ega bo'lib, ular musobaqalarda qatnashish munosabati bilan sportchilarda yuzaga keladigan ruhiy stressning maqbul va pessimenti aniqlanadi.

FOYDALANILGAN DABIYOTLAR VA ILMIY NASHRLAR

1. Генковская В.М. Особенности саморегуляции как нормы психической устойчивости в стрессовых ситуациях: Автореф. дис. канд. психол. наук. Киев, 2000.
2. Гаппаров З.Г-Спорт психологияси-Мехридарё,2011.13-боб 275-277б.
3. _Кокс Т. Стресс. - М.: Медицина, 2011. - 264, 275 с.
4. Почебут Л.Г., Чикер В.А. Индустриальная социальная психология. - Спб.: Изд-во СПбГУ, 2009. С. 97-115.
5. Сатиев Ш.К . Футболчиларнинг эмоционал кечинмалари ва мусобақаларга тайёргарликда стресс холатларининг хусусиятлари // Наманган давлат университети Илмий ахбороти 2018йил 4 сон 227-231 бетлар. [13.00.00. №3]
6. Сатиев Ш.К Факторы, влияющие на психологическую подготовку и физическую самочувствие футболистов. // Наманган давлат университети Илмий ахбороти 2018йил 4 сон 238-242 бетлар. [13.00.00. №3]

7. Сатиев Ш.К Футболчиларни эмоционал холатларини аниқлашнинг методик хусусиятлари. // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ 2019 йил 12-сон ISSN:2187-0427 378-384-бетлар. [13.00.00. №3]
8. Сатиев Ш.К Свойство психической развития детей футболистов в подростковом возрасте // НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2020 йил Махсус сон.530-534 бетлар. [13.00.00. №3]
9. Сатиев Ш.К. Влияние стресса на успешность спортивной деятельности спортсменов-разрядников // Научный форум: Педагогика и психология: сб. ст. по материалам XXXIX междунар. науч.-практ. конф. – № 10(14). – М.: Изд. «МЦНО», 2019.

"GENETIKA VA SELEKSIYA ASOSLARI " FANINI O'QITISHDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

Aliyeva Muxarramxon Hakimjonovna

NamDPI, Tabiiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi,

Hasanboyev Shoxruxbek Davronboy o'g'li

NamDPI, Biologiya yo'nalishi, I-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola genetika fanining ta'lim soxasidagi amaliy ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Talabalarni jalb qilishga va pedagogik yondashuvlarga ta'sirini ta'kidlaydi. Keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqish va tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot, genetika darsida qo'llaniladigan turli usul va vositalarni ochib berish, ularning samaradorligini baholaydi va kelajakdagi yo'nalishlar haqida tushuncha beradi. Genetika bo'yicha ta'limni rivojlantirish, talabalarda ushbu sohaning murakkabliklarini o'rganish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarini shakllantiradi.

Kalit So'zlar: Axborot texnologiyalari, genetika ta'limi, oliy ta'lim, o'qitish metodikasi, talabalarni jalb qilish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 y. PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori muvofiq,

pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy qilgan holda bugungi kunda ta'lim tizimiga ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'tarishdan hamda ilm-fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlashdan iboratdir.

Bugungi kunda raqamli axborot texnologiyalari hayotning barcha sohalarida faol qo'llanilmoqda, iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta'lim jarayonini ham tez sur'atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Dars mashg'ulotlarida axborot texnologiyalarini qo'llashdagi yangidan - yangi imkoniyatlarni aniqlash va ularni izchillik bilan amaliyotga tatbiq etib borish - ta'lim jarayonlarini taraqqiy ettirishning zamonaviy bosqichidagi muhim omillaridan biri hisoblanadi. O'z navbatida, axborot texnologiyalarining jadal taraqqiy etib borishi - ularni ta'lim jarayonlarida keng qo'llanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yuzaga keltirmoqda.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hakazo) foydalanishi mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish kerak. Har bir o'qituvchi ta'limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi o'z faoliyatidan qoniqmaslikdan kelib chiqadi.

Genetika genlar va irsiyatni o'rganuvchi biologiyaning asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Tibbiyot, qishloq xo'jaligi va biotexnologiya kabi sohalarda ham genetikadan keng ko'lamda foydalaniladi. Talabalarga murakkab genetik tushunchalarni samarali tushuntirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun innovatsion o'qitish metodikalari zarur. Shu nuqtai nazardan, axborot texnologiyalarini (IT) genetika o'qitish vositalarini oshiruvchi kuchli vosita deb hisoblashimiz mumkin.

IT-ning genetika ta'limiga qo'shilishi natijasida ta'lim tizimi multimedia resurslari va virtual laboratoriya, simulyatsiya dasturlari va onlayn platformalar bilan boyitiladi. Oldingi tadqiqotlar ushbu texnologiyalarning talabalarni

tushunishni osonlashtirish va talabalarning faolligini oshirishdagi samaradorlik ta'kidlangan.

Masalan, Virtual laboratoriyalar an'anaviy laboratoriya sharoitida o'tkazish qiyin bo'lgan murakkab genetik tajribalarni o'rganish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, virtual laboratoriyalar talabalarga tajribalarni tez va qulay o'tkazishiga imkon beradi. Virtual laboratoriyalardan bir vaqtning o'zida ko'plab talabalar foydalanishlari mumkin. Animatsiyalar va interaktiv o'quv metodlari kabi multimedia resurslari dinamik vizual tasvirlarini taklif etadi.

Axborot texnologiyasining genetika ta'limidagi rolini o'rganish uchun ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan maqolalar, konferentsiya materiallari va o'quv ma'ruzalarini o'z ichiga olgan keng qamrovli adabiyotlar sharhi o'tkazildi. So'nggi o'n yil ichida nashr etilgan tegishli tadqiqotlarni aniqlash uchun "genetika ta'limi", "axborot texnologiyalari" va "oliy ta'lim" kabi kalit so'zlar ishlatilgan. Tanlangan adabiyotlar umumiy mavzularni, paydo bo'lgan tendentsiyalarni va uning genetika ta'limotiga qo'shilishiga oid empirik dalillarni aniqlash uchun tahlil qilindi.

Oliy o'quv muassasalarida genetikani o'qitishda axborot texnologiyalarining (IT) integratsiyasi talabalar uchun o'quv tajribasini tubdan o'zgartiradi. Genetikani o'qitishda uning ba'zi usullari:

1. Onlayn manbalar va ma'lumotlar bazalari: GenBank, UCSC genom Brauzeri va inson genomi loyihasi kabi onlayn ma'lumotlar bazalariga kirish talabalarga genetik ketma-ketliklar, genomlar va tegishli ma'lumotlarni o'rganish imkonini beradi. Ushbu amaliy tajriba ularning genetik tushunchalar va texnikalar haqidagi tushunchalarini yaxshilaydi.

2. Simulyatsiya dasturi: Geneious, BLAST va Bioinformatics Toolbox kabi dasturiy ilovalar talabalarga tajriba o'tkazish, genetik ma'lumotlarni tahlil qilish va molekulyar jarayonlarni simulyatsiya qilish uchun virtual laboratoriyalarni taqdim etadi. Ushbu simulyatsiyalar talabalar uchun texnikani mashq qilish va genetik hodisalarni o'rganish uchun xavf-xatarsiz muhitni taklif etadi.

3. Interaktiv Multimedia: multimedia vositalari, jumladan animatsiyalar, videolar va interaktiv darsliklar gen ekspressioni, DNK replikatsiyasi va genetik kod kabi murakkab genetik tushunchalarni tasvirlashga yordam beradi. Ushbu

ko'rgazmali qurollar talabalarni jalb qiladi va ma'lumotni bir nechta formatlarda taqdim etish orqali tushunishni osonlashtiradi.

4. Onlayn kurslar va ta'limni boshqarish tizimlari : ko'pgina universitetlar Coursera, edX yoki o'zlarining LMS kabi platformalar orqali onlayn genetika kurslarini taklif qilishadi. Ushbu kurslarda video ma'ruzalar, viktorinalar, munozarali forumlar va interaktiv topshiriqlar mavjud bo'lib, talabalar o'z tezligida o'rganishlari va Internet aloqasi bo'lgan istalgan joydan kurs materiallariga kirishlari uchun moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

5. Hamkorlik vositalari: bu talabalar va talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni osonlashtiradi. Google Drive, Microsoft Teams va Slack kabi platformalar Real vaqtda muloqot qilish, fayl almashish va loyihalar va topshiriqlar bo'yicha guruh hamkorligini ta'minlaydi, hamkorlikda o'quv muhitini yaratadi.

6. Bioinformatika vositalari: bioinformatika dasturlari va vositalari talabalarga katta ma'lumotlar to'plamini tahlil qilish, ketma-ketlikni aniqlash, oqsil tuzilmalarini bashorat qilish va filogenetik tahlillarni o'tkazish imkonini beradi. Ushbu vositalardan foydalangan holda talabalar bioinformatika bo'yicha amaliy tajribaga ega bo'ladilar va genomik tadqiqotlar va tahlillar uchun muhim ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

7. Virtual haqiqat (VR) va Kengaytirilgan haqiqat (AR): VR va AR kabi rivojlanayotgan texnologiyalar genetikada chuqur o'rganish tajribasini taklif etadi. Virtual laboratoriyalar va 3D modellar talabalarga simulyatsiya qilingan muhitda molekulyar tuzilmalarni, uyali jarayonlarni va genetik hodisalarni o'rganishga imkon beradi, ularning fazoviy tushunchalarini va murakkab genetik tushunchalarni kontseptualizatsiyasini oshiradi.

8. Onlayn baholash va fikr-mulohazalar: bu viktorinalar, imtihonlar va tengdoshlarni baholashni o'z ichiga olgan onlayn baholashni amalga oshirishga imkon beradi. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari talabalarga zudlik bilan javob beradi, bu ularning rivojlanishini kuzatishga va noto'g'ri tushunchalarni zudlik bilan hal qilishga imkon beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar talaba faoliyatini kuzatib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, oliy o'quv muassasalari genetikani o'qitishni boyitishi, talabalarga amaliy ko'nikma va bilimlarni berishi va

ularni genetika, biotexnologiya va shunga o'xshash sohalarda ishlashga tayyorlashi mumkin.

IT-ning genetika ta'limidagi transformatsion salohiyatini ta'kidlab, o'qitish va o'qitish natijalarini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Virtual laboratoriyalar, multimedia resurslari va onlayn platformalardan foydalangan holda turli xil talabalar ehtiyojlari va imtiyozlarini qondiradigan immersiv o'quv muhitini yaratishi mumkin. Bundan tashqari, kelajakdagi tadqiqotlar it-tadbirlarning talabalarning ta'lim natijalariga uzoq muddatli ta'sirini baholashga va sun'iy intellekt va virtual haqiqat kabi rivojlanayotgan texnologiyalardan foydalanadigan innovatsion pedagogik yondashuvlarni o'rganishga qaratilishi kerak.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalarining integratsiyasi oliy o'quv muassasalarida genetika ta'limini o'zgartirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Innovatsion o'qitish metodologiyasini qabul qilish va it vositalaridan foydalanish orqali o'qituvchilar talabalarning o'quv tajribalarini boyitib, ularni ushbu tez rivojlanayotgan sohada ustun bo'lish uchun zarur ko'nikma va bilimlar bilan jihozlashlari mumkin. Bundan tashqari, davom etayotgan tadqiqotlar va hamkorlik genetika ta'limida uning to'liq imkoniyatlaridan foydalanish va raqamli asrda uning dolzarbligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Ushbu maqolada uning genetika ta'limidagi o'rni haqida to'liq ma'lumot berilgan, uning ahamiyati, muammolari va kelajakdagi yo'nalishlari yoritilgan. Texnologiyani qo'llab-quvvatlaydigan pedagogikalarni qabul qilish orqali o'qituvchilar genetiklarning keyingi avlodiga kuch berishlari va hayotni molekulyar darajada boshqaradigan murakkab mexanizmlarni chuqurroq anglashlari mumkin.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-sonli qaror.
2. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar” T.:2008. -128 b.

3. B.Y. Xodiev., L.V Golish., O.K. Rixsimboev. Keys-stadi - iqtisodiy oliy o'quv yurtidagi zamonaviy ta'lim texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" turkumi. -T.: TDIU, 2009. - 150 b
4. O. E. Eshonqulov , K.N. Nishonboyev, M.Sh.Bosimov Genetika: Akad. litseylar uchun darslik / A.E.Eshonqulov, K.N.Nishonboyev, M.Bosimov. - T.: «Sharq», - 2010. - 176 b.
5. A.T.G'ofurov, S.S.Fayzullaev, J.Saidov "Genetika" pedagogika oliy o'quv yurtlari 5140400 biologiya ixtisosligi talabalar uchun darslik «TAFAKKUR» nashriyoti Toshkent. 2010
6. Baxtiyor ogli, R. I. (2023). Methods for searching and using maps using internet resources in geography lessons. Journal of Universal Science Research, 1(11), 545-548.
7. Rakhimov, I. B. (2024). METHODS FOR DETERMINING THE IMPACT OF LOCAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON HUMAN HEALTH. MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ORGANIZING A HEALTHY LIFESTYLE AND PROPER NUTRITION, 1(01).
8. Rakhimov, I. B. (2024). WAYS TO CREATE AND USE INTERNET RESOURCES IN GEOGRAPHY LESSONS. Экономика и социум, (2-1 (117)), 595-599.
9. Baxtiyor o'g'li, R. I. (2023). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYANI O'QITISHNING ZAMONAVIY TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH.

**BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TA'LIM
TEHNOLOGIYALARGA ASOSLANGAN XOLDA TANQIDIY FIKRLASHGA
OID TOPSHIRIQLAR TUZUSH VA ULARDAN UMUMTA'LIM
MAKTABLARIDA FOYDALANISH**

Abdullayeva Hidoyat Sidiqjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
To'ychiboyeva Nozima Farhodjon qizi
NamDPI biologiya yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya. Maqolada umum ta'lim maktab o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi va ularning bosqichlari keltirib o'tilgan. Tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beruvchi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi ham ko'rsatib berilgan

Kalit so'zlar: *Aqliy hujum, tanqidiy fikrlash, insert metodi, lider, klarer.*

Ma'lumki, kishi bilayotgan va o'zlashtirayotgan narsaga tanqidiy munosabatda bo'lmasa, bilish faoliyatida tafakkurning mustaqiligi bo'lmaydi.

O'zbekiston uchun mustaqil, erkin va tanqidiy fikrlaydigan fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. Shu sababli umumta'lim maktab ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning bilish faoliyatini faolashtirish, mustaqil va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini takomillashtirish kerak. Biroq tanqidiy fikrlash o'z-o'zidan shakllanmaydi. Foydali axborot va fikrlarni olish bo'yicha tajriba, malaka ko'nikmalar hosil qilishlari kerak [3]. Buning uchun biz interfaol metodlardan foydalangan holda o'quvchilar topshiriq olishi, "Aqliy hujum" yakka yoki juftlikda, keyin esa butun guruh ishtirokida o'tkaziladi. Bunda o'quvchilarga odamlarda nasldan naslga o'tuvchi irsiy kasalliklar mavzusini havola qilinadi. Guruhdagi "Aqliy hujum" jarayonidagi fikrlarni to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishdan qat'i nazar, qanday bo'lsa, shu holda doskaga yozadi. So'ngra o'qituvchi o'quvchilarga mavzuga bevosita aloqasi bo'lgan, lekin muhokama qilinmagan savollarni berish mumkin. Ushbu bosqich davomida o'qituvchi imkoni boricha kam gapirib, o'quvchilarga ko'proq gapirishga imkoniyat yaratishi muhim. Aqliy hujum metodidan so'ng fikrlash bosqichidir. Bunda o'quvchilar yangi bilimlarni mustahkamlaydilar, yangi tasavvur va tushunchalarni avval mavjud bo'lganlariga qo'shib, o'zlashtiradilar. Aynan fikrlash bosqichida bir nechta muhim maqsadga erishish yo'llari rejalashtiriladi. Bunda o'quvchilarni guruhlariga bo'lib, har bir guruhga alohida topshiriq beriladi. 1-Odamlarda uchrovchi dominant holda nasldan naslga o'tuvchi kasalliklar va ularning kelib chiqish sabablari; 2-guruhga odamlarda uchrovchi retsessiv holda nasldan naslga o'tuvchi kasalliklar va ularning kelib chiqish sabablari bo'yicha topshiriq berildi. Birinchi navbatda o'quvchilar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari orqali

ifodalashga harakatlar qilishlari kerak. Bu yangi tasavvurlarni va tanqidiy fikrlarni hosil qilish uchun juda zarur.[2]. O'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish oson ish emas. Albatta, buning uchun tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beruvchi quyidagi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi kerak;

- o'quvchilarga mustaqil fikr yuritish uchun imkoniyat yaratib berish va ularni diqqat bilan tinglashga o'rgatish;
- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish, saralash, tanqidiy va ijodiy baholash;
- o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash;
- o'quvchilarning o'z tanqidiy fikrlarini bayon etganlarida kulgiga qolmasliklariga qat'iy ishonirish;
- har bir o'quvchi talabning tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o'zlarida ishonch hissini uyg'otish;
- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlashi lozim.

O'zaro fikr almashishda o'quvchilardan diqqat bilan tinglash, o'zining qarashlar tizimini so'zlovchiga zo'rlab o'tkazish va boshqa so'zlovchilarni tuzatib turishdan o'zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunda o'quvchi talabalar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq o'zlariga tegishli bo'lgan g'oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga qobiliyati yanada orta boradi [4].

Klasterlar tuzish. "Klastr" lotincha so'z bo'lib, "g'uncha bog'lam" ma'nosini anglatadi. Klarer (axborotlarni yoyish) metodi, pedagogik strategiya bo'lib, o'quvchi talabning u yoki bu mavzu bo'yicha erkin va bermalol o'ylashiga yordam beradi. U faqat g'oyalar orasidagi bog'lanishlarning fikrlashni ta'minlash imkoniyatini beradigan tuzilmani aniqlab olishni talab qiladi. U fikrlashning oddiy shakli emas, balki miya faoliyati bilan bog'lanadi.

Klasterlar tuzish qoidasi quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

1. Aqlingizga kelgan barcha fikrlarni yozib oling. Bu fikrlarni muhokama qilmang, shunchaki, yozib olavering.
2. Xatni (matnni) kechiktiradigan imlo va boshqa omillarga ham e'tibor bermang.

3. Sizga berilgan vaqt nihoyasiga etmagunga qadar yozishdan to'xtamang. Miyangizga fikr kelishi to'xtab qolsa, toki yangi fikrlar kelgunga qadar qog'ozda nimalarnidir chizib o'tiring.

4. Imkoni boricha bog'lanishi mumkin bo'lgan g'oyalarni tizib chiqing. G'oyalarning oqimi sifatida va ular orasidagi aloqalarni chegaralab qo'ymang [1].

Bu metoddan foydalanishda barcha guruhlariga bir xil mavzu misol uchun irsiy kasalliklarning oldini olish chora tadbirlari kabi mavzular berilib barcha o'quvchilar o'zlari erkin ishlashadi. Keyingi bosqich mulohaza bosqichida o'quvchilar o'zlarining fikr mulohazalarini bildirib, boshqa o'quvchilar va o'qituvchining fikrlaridan xabardor bo'ladilar. Ular olingan ma'lumotlarni har tomonlama tushunadilar, umumlashtiradilar, o'zlarining munosabatini bildiradilar. Fikrlash bosqichida o'rganilayotgan ma'lumotlarni tahlil qilish, amalga oshiriladi. [5]

Insert metodi – Bu metod guruhlariga bo'linib, har bir guruhlariga isiy kasalliklar bo'yicha ma'lumot beriladi. Guruhda o'quvchilar har birlari fikrlarini aytib umumiy xulosaga keladi. Berilgan topshiriqlarni bajaradi.

Liderlik metodida. Guruhlarning irsiy kasalliklar mavzusining bugungi kunda dolzarbligini guruhlarda muhokama qilinganda ustunlik qilgan o'quvchilarni aniqlash metodidir. Liderning qadriyatlar tizimidagi asosiy jihati - guruh manfaatini har narsadan ustun qo'yish, doimo guruh oldiga qo'yilgan vazifani echishga sidqidildan kirishish va bu jarayonda jamoani safarbar eta olishidir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'rganilayotgan muammo (hodisa, qoida) yoki faktga o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish bo'lib, ularda savol berish zaruriyatini keltirib chiqarishdir. O'quvchilarni tanqidiy fikrlash va mustaqil fikrni yoritib berish ko'nikmalarini shakllanirish bilan birga o'quvchilarni liderlik lobilyatini aniqlashga harakat qilinadi. Hozirgi kundagi irsiy kasalliklarning kelib chiqish, sabablarini va oldini olish yo'llarini muokama qilish bo'yicha tanqidiy fikrlar bildirishni keng yo'lga qo'yish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. -Toshkent: O'qituvchi, 1992.

2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari tarbiyachi o'qituvchilari va guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar) -T.: Iste'dod, 2010-y.
3. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi. M. F. Dadaxodjayeva, O'. A. Abdurazzaqov.
4. Zagashev I. O., Zair-Bek S. I. Tanqidiy fikrlash: rivojlanish texnologiyasi. - Sankt-Peterburg: "Alyans" Delta "nashriyot uyi, 2003.- 284 b
5. Yo'ldoshev J.G'., Yo'ldosheva F., Yo'ldosheva G. "Interfaol ta'lim sifat kafolati" (Bolaga do'stona munosabatdagi ta'lim). - T.: 2008-y.
6. Baxtiyor o'gli, R. I. (2023). Methods for searching and using maps using internet resources in geography lessons. Journal of Universal Science Research, 1(11), 545-548.
7. Rakhimov, I. B. (2024). METHODS FOR DETERMINING THE IMPACT OF LOCAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON HUMAN HEALTH. MODERN PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ORGANIZING A HEALTHY LIFESTYLE AND PROPER NUTRITION, 1(01).
8. Rakhimov, I. B. (2024). WAYS TO CREATE AND USE INTERNET RESOURCES IN GEOGRAPHY LESSONS. Экономика и социум, (2-1 (117)), 595-599.
9. Baxtiyor o'g'li, R. I. (2023). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYANI O'QITISHNING ZAMONAVIY TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INGLIZ TILI DARSLARIDA KOMIKSLAR ORQALI QIZIQISHLARINI SHAKLLANTIRISH

Nishonova Xurriyat Tojiddinova

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek va xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Komikslar boshlang'ich maktab ta'limida faollik va tushunishni kuchaytirish uchun kuchli vosita sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqola*

talabalarining darslarga qiziqishini oshirish uchun komikslardan foydalanish samaradorligini o'rganadi. Vizual hikoyalarni ta'lim mazmuni bilan birlashtirib, komikslar yosh o'quvchilarni o'ziga jalb qilish uchun dinamik va jozibali vositani taklif qiladi. Tegishli tadqiqotlar va amaliy misollarni o'rganish orqali ushbu maqola o'quv dasturiga komikslarni kiritish boshlang'ich sinf o'quvchilarida qiziqishni rag'batlantirishi, eslab qolishni osonlashtirishi va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkinligini tushuntiradi. Bundan tashqari, u o'qituvchilarning komikslarni dars rejalariga samarali integratsiyalash uchun qo'llashi mumkin bo'lgan strategiyalarni o'rganadi va boyitish va chuqur o'rganish tajribasini ta'minlaydi. Komikslarning o'ziga xos jozibadorligidan foydalangan holda, o'qituvchilar o'rganishga bo'lgan muhabbatni tarbiyalashlari va o'quvchilarga murakkab tushunchalarni ishtiyoq va ijodkorlik bilan o'rganishga imkon berishlari mumkin

Kalit so'zlar: *komikslar, ta'lim, boshlang'ich maktab, ishtirok etish, o'rganish, ijodkorlik.*

Аннотация: *Комиксы стали мощным инструментом повышения вовлеченности и понимания в начальной школе. В этой статье исследуется эффективность использования комиксов для развития интереса учащихся к урокам. Объединяя визуальное повествование с образовательным содержанием, комиксы представляют собой динамичную и увлекательную среду, способную увлечь юных учащихся. Путем изучения соответствующих исследований и практических примеров в этой статье объясняется, как включение комиксов в учебную программу может стимулировать любопытство, способствовать запоминанию и развитию навыков критического мышления среди учащихся начальной школы. Кроме того, в нем рассматриваются стратегии, которые преподаватели могут использовать для эффективной интеграции комиксов в планы уроков, обеспечивая обогащающий и захватывающий опыт обучения. Используя присущую комиксам привлекательность, преподаватели могут воспитать любовь к обучению и дать учащимся возможность исследовать сложные концепции с энтузиазмом и творческим подходом.*

Ключевые слова: комиксы, образование, начальная школа, вовлеченность, обучение, творчество.

Ta'limning dinamik muhitida boshlang'ich maktab o'quvchilari o'rtasida faollikni oshirish ko'p yillik muammo bo'lib qolmoqda. An'anaviy usullar ko'pincha yosh ongni o'ziga jalb qilish uchun kurash olib boradi va o'qituvchilarni innovatsion yondashuvlarni o'rganishga olib keladi. Bunday yondashuvlardan biri komikslarni dars rejalariga kiritishdir. Komikslar o'zining jonli vizual tasvirlari va hikoyaga asoslangan mazmuni bilan bolalarning tasavvurini va ijodini jalb qilishning o'ziga xos qobiliyatiga ega. O'quv rejasiga strategik kiritilgan bo'lsa, ular kuchli ta'lim vositalari bo'lib xizmat qiladi, o'rganish tajribasini boyitadi va turli fanlarga qiziqish uyg'otadi.

Vizual o'rganish mustahkamlangan: Boshlang'ich maktab o'quvchilari tabiatan vizual o'quvchilar bo'lib, ular rang-barang rasmlar va grafik hikoyalarga jalb qilinadi. Komikslarning vizual jozibasidan foydalangan holda, o'qituvchilar murakkab tushunchalarni soddalashtirilgan tarzda samarali etkazishlari mumkin. Chunonchi, tarixiy voqealar, ilmiy jarayonlar va adabiy mavzular ketma-ket badiiy tasvir orqali idrok va esda qolishni kuchaytiradi.

O'qishga bo'lgan muhabbatni rivojlantirish: Komikslar, ayniqsa, istaksiz o'quvchilar uchun savodxonlik darvozasi bo'lib xizmat qiladi. Matn va tasvirning uyg'unligi tushunishni osonlashtiradi va o'quvchilarni material bilan faol shug'ullanishga undaydi. Bolalar komikslarning hikoyaviy yo'ylariga sho'ng'ishar ekan, ular xulosa chiqarish, ketma-ketlik va so'z boyligini o'zlashtirish kabi muhim o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bundan tashqari, komikslarni o'qishdan olingan zavq adabiyotga va hikoya qilishga bir umrlik muhabbat uyg'otishi mumkin. Ijodkorlik va ifodani rivojlantirish: Komikslar yaratish o'quvchilarga o'z fikrlarini ijodiy va xayoliy tarzda ifodalash imkonini beradi. Qahramonlarni kontseptsiyalash, dialoglarni yaratish va syujetli sahnalarni yaratish jarayonida bolalar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bundan tashqari, komikslar talabalarga o'z g'oyalari va tajribalarini vizual tarzda jozibali shaklda etkazish imkonini beruvchi o'zini namoyon qilish uchun platformani taqdim etadi. Ushbu ijodiy vosita o'ziga bo'lgan

ishonch va o'ziga bo'lgan hurmatni rivojlantiradi, o'rganishga ijobiy munosabatda bo'ladi.

Ko'p tarmoqli ta'lim imkoniyatlari: Komikslar turli fanlar bo'yicha fanlararo ta'lim imkoniyatlarini taklif etadi. Komikslarni dars jarayonlarida samarali foydalanish orqali o'qituvchilar san'at, til san'ati, tarix, fan va hatto matematikani yaxlit o'rganish tajribasiga muammosiz birlashtirishi mumkin. Misol uchun, tarixiy komikslar hikoya qilishni faktik ma'lumotlar bilan birlashtirib, o'quvchilarni turli vaqt davrlarining madaniy kontekstiga singdirishi mumkin. Xilma-xillik va inklyuzivlikni targ'ib qilish: Komikslardagi turli xil tasvirlar sinfda madaniy xabardorlikni va inklyuzivlikni rivojlantirishi mumkin. Turli personajlar va hikoyalar orqali talabalar turli nuqtai nazarlar, madaniyatlar va tajribalar bilan tanishadilar. Bu empatiya va tushunishni rivojlantiradi, har bir bola o'zini qadrli va vakili sifatida his qiladigan inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantiradi.

Amaliy amalga oshirish: Komikslarni o'quv dasturiga kiritish o'qituvchilar o'rtasida puxta rejalashtirish va hamkorlikni talab qiladi. O'qituvchilar o'quv maqsadlari va o'quv dasturlari standartlariga mos keladigan yoshga mos komikslarni tanlashdan boshlashlari mumkin. Komiks yaratish loyihaga asoslangan baholashga kiritilishi mumkin, bu esa o'quvchilarga badiiy va hikoya qilish mahoratini oshirish bilan birga tushunishni namoyish qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar raqamli vositalar va onlayn resurslardan keng ta'lim komikslari kutubxonasiga kirish va masofadan o'qitishni osonlashtirish uchun foydalanishlari mumkin.

Yosh o'quvchilarning leksik kompetentsiyasini rivojlantirishda komikslarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun aniq o'quv maqsadlariga mos keladigan maqsadli faoliyatni loyihalash juda muhimdir. Ushbu faoliyatlar lug'atni aniqlash, turkumlashtirish mashqlari, jumalar qurish, hikoyalarni takrorlash va dialogga asoslangan komikslar yaratishni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday mashg'ulotlar orqali o'qituvchilar lug'at bilan faol shug'ullanishni rag'batlantirishlari mumkin, bu esa o'quvchilarga yangi so'zlarni mazmunli va interaktiv tarzda o'zlashtirish va ulardan foydalanish imkonini beradi.

Komikslardan foydalanish lug'atni o'zlashtirishdan tashqari, yosh o'quvchilar o'rtasida til o'zaro ta'sirini va muloqotni rivojlantiradi. Guruhdagi muhokamalar,

rolli o'yinlar va komikslar taqdimoti kabi hamkorlikdagi vazifalar o'quvchilarga yangi o'zlashtirilgan lug'atdan haqiqiy kontekstda foydalanishni mashq qilish imkoniyatini beradi. Bu nafaqat ularning leksik kompetensiyasini oshiradi, balki og'zaki muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va ijobiy va qiziqarli sinf muhitini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, komikslar boshlang'ich ta'limga dinamik va jozibali yondashuvni taklif qiladi, qiziquvchanlik, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR:

1. "Understanding Comics: The Invisible Art" - Scott McCloud. Komikslarning tuzilishi, aniq qahramoniyatlari, rasmlar va matn o'rtasidagi munosabatlarni tushuntiradi.
2. "Comics and Sequential Art" - Will Eisner .Komikslarning amaliy ishlovchi uslubini va tarqalishini tushuntiradi.
3. "The Comic Book Story of Comics: The Epic History of Comic Books" - Fred Van Lente va Ryan Dunlavey .Komikslarning tarixini va evolyutsiyasini to'liq yoritiladi.
4. "Marvel Comics: The Untold Story" - Sean Howe tomonidan yozilgan bu kitob Marvel Comics shirkati tarixini, uning asoschilari va ularning yaratilishi haqida asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi
5. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. International Journal of Advance Scientific Research, 3(12), 378-382
6. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of valentin rasputin. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 80-82).
7. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary english classes. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 29-36

8. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 785-790
9. Олимова, М. (2024). Жизни и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". *ilm fan xabarnomasi*, 1(2), 579-581
10. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans //tadqiqotlar. – 2024. – Т. 32. – №. 2. – С. 46-50.
11. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of turkish lullabies //International journal of artificial intelligence. – 2024. – Т. 4. – №. 03. – С. 588-591.
12. Habibullayev, Nodirbek. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
13. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
14. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 1.
15. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 16. – №. 3. – С. 55-64.
16. Dehqanova G.A (2024). The importance and role of lexical competence in teaching foreign languages to students. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>
17. Dehqanova. G.A. Improving the scientific and methodological aspects of preparing students for effective communication techniques and innovative technologies in teaching foreign languages //ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – т. 15. – №. 3. – с. 81-88.
18. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

MASOFAVIY TA'LIMDA TALABALARINING O'QUV MOTIVATSIYASI VA AKADEMIK E'TIBORIGA TA'SIR QILUVCHI ERGONOMIK OMILLAR

Mahamadjonova Nodira Adhamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim mutaxassisligi 1-kurs magistranti

***Annotatsiya:** ushbu maqolada jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik omillarning talabalarining o'qish motivatsiyasi va masofaviy ta'limdagi akademik e'tiboriga ta'sirini o'rganish uchun noyob ergonomik domenlarni baholash tizimidan foydalanilgan.*

***Kalit so'zlar:** ergonomik omillar; o'quv motivatsiyasi; akademik e'tibor; masofaviy ta'lim.*

O'zgaruvchan dunyoda ta'lim muassasalari muhim rol o'ynaydi. Mavjudligini saqlab qolish va hozirgi avlod talablariga javob berish uchun ushbu institutlar doimiy ravishda takomillashtirilishi va rivojlanishi kerak. Bunga yangi texnologiyalar, moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratish orqali erishish mumkin. COVID-19 pandemiyasi butun dunyo bo'ylab ta'limga putur yetkazgani keng e'tirof etilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (YUNESKO) ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda blokirovka paytida 111 mamlakatda umummilliy maktablar yopilgan, bu 1,07 milliarddan ortiq o'quvchiga ta'sir ko'rsatdi yoki butun dunyo talabalarining taxminan 61 foizi. Turli maktab o'quvchilari onlayn ta'lim yondashuvlari va ta'lim vositalarida sezilarli farqlarni ko'rsatdilar. Biroq, masofaviy ta'limning o'qituvchilar va talabalarga taqdim etadigan o'ziga xos qiyinchiliklari ko'proq muhokama qilinishi kerak. Manlapazga ko'ra, masofaviy ta'lim bilan bog'liq to'rtta asosiy muammo mavjud: ta'lim resurslari, o'quv muhiti, o'qitish va o'rganish imkoniyatlari, psixologik va jismoniy ta'sirlar.

O'quv resurslarining yetishmasligi onlayn darslarning eng muhim qiyinchiliklaridan biridir. Talabalar ko'pincha an'anaviy sinf muhitida bo'lgani kabi

bir xil manbalardan foydalanishlari kerak. Bunga darsliklar, laboratoriya jihozlari va internetga kirish kiradi. Resurslarning etishmasligi talabning o'rganish qobiliyatini jiddiy ravishda pasaytirib yuborishi mumkin, chunki ular o'z tengdoshlari kabi material bilan shug'ullana olmaydilar. Yaxshilash kerak bo'lgan yana bir soha - bu o'quv muhitining o'zi. Talabalar an'anaviy sinfda o'z tengdoshlari va o'qituvchilari bilan muntazam muloqot qilishlari mumkin; bu ijtimoiy o'zaro ta'sir o'quvchilarga savollar berish, fikr-mulohazalarni olish va topshiriqlar ustida hamkorlik qilish imkonini beruvchi samarali o'rganish uchun juda muhimdir. Biroq, bu o'zaro ta'sir onlayn o'rnatishda ancha cheklangan bo'lib, o'quv jarayonini qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, masofaviy ta'lim o'qituvchining materialni samarali o'rgatish qobiliyatiga ham shubha qilishi mumkin. U asosan texnologiyaga tayanadi; Hamma o'qituvchilar undan foydalanishni qulay deb bo'lmaydi. Bundan tashqari, masofaviy ta'lim juda ko'p vaqt talab qilishi mumkin, chunki o'qituvchilar onlayn resurslarni yaratishi va qo'llab-quvvatlashi hamda talabalar bilan muntazam ravishda fikr-mulohazalarini taqdim etishi kerak. Bu, ayniqsa, ish bilan ortiqcha yuklangan o'qituvchilar uchun qo'rqinchli bo'lishi mumkin. Natijada, masofaviy ta'lim o'qituvchilar va talabalarga ham psixologik, ham jismoniy jihatdan salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Texnologiyadan doimiy foydalanish ekranning charchashiga olib kelishi mumkin, ijtimoiy o'zaro ta'sirning etishmasligi esa izolyatsiya va yolg'izlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, ish yukining ortishi stress va charchashga olib kelishi mumkin. Ushbu ta'sirlar odamning onlayn o'rganish va muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shunday qilib, masofaviy ta'lim bilan bog'liq turli muammolarni tushunish orqali institutlar ularni yanada yaxlit va samarali hal qilishlari mumkin.

Onlayn ta'lim bilan bog'liq muammolarni hal qilish va samarali va sog'lom o'quv muhitini targ'ib qilishda ergonomika muhim rol o'ynaydi. Xalqaro ergonomika assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan ta'riflanganidek, ergonomika (yoki inson omillari) - bu shaxslar va tizimning boshqa jihatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni o'rganishga qaratilgan ilmiy soha, shuningdek, nazariya, tamoyillar, ma'lumotlarga rioya qiladigan kasb. , va inson farovonligi va umumiy tizim ish faoliyatini

optimallashtirish usullari. Ergonomika uchta asosiy toifaga bo'linadi: jismoniy, kognitiv va tashkiliy.

Singletonga ko'ra, jismoniy ergonomika inson tanasining yorug'lik, tovush, harorat va havo sifati kabi atrof-muhitdagi biologik omillarga munosabati bilan bog'liq. Shuningdek, u jarohatlar va baxtsiz hodisalar xavfini minimallashtirish uchun asboblar, mashinalar va ish stantsiyalarini loyihalashni o'z ichiga oladi. Kognitiv ergonomika inson ongining axborotni qayta ishlash va qaror qabul qilish qobiliyatiga tegishli. U odamlarning bilimlarni qanday idrok etishi, eslashi va egallashi hamda ular qanday qaror qabul qilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ish vazifalari, ish jadvallari va aloqa tizimlari kabi ish tizimlarini loyihalash tashkilot ergonomikasining diqqat markazidir. Shuningdek, u ish muhiti va tashkiliy tuzilmalar ishchilarning unumdorligi, sog'lig'i va xavfsizligiga qanday ta'sir qilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ergonomika o'sib borayotgan soha bo'lib, u doimo rivojlanib boradi, chunki olimlar odamlarning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati haqida ko'proq bilishadi. Ergonomik masalalarni hal qilish orqali masofaviy ta'lim muassasalari va jismoniy shaxslar jismoniy noqulaylikni kamaytirishga, diqqatni jamlashni kuchaytirishga va umumiy farovonlikni oshirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, talabalarning faolligini oshirishga, ta'lim natijalariga va masofaviy ta'lim tajribasidan umumiy qoniqishga olib kelishi mumkin.

Dissertatsiya ishimizda asosiy e'tibor masofaviy ta'limda talabalarning o'quv motivatsiyasi va akademik e'tiboriga ta'sir ko'rsatadigan ergonomik omillarni aniqlash va baholashga qaratilgan. Xususan, masofaviy ta'limda talabalarning o'quv motivatsiyasiga ta'sir ko'rsatadigan jismoniy, kognitiv va makro-ergonomika omillarini aniqlash va aniqlangan jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik omillar talabalarning bilimiga qanday sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqlashdan iborat edi. onlayn o'rnatishda o'rganish motivatsiyasi.

Jamiyat, ilmiy muassasalar, elektron ta'lim infratuzilmasi, o'qituvchilar, otanonalar, talabalar va bo'lajak tadqiqotchilar ushbu tadqiqotdan ayniqsa foyda olishadi. Ushbu tadqiqot natijalari o'rganish motivatsiyasini oshirish orqali akademik e'tiborni yaxshilashga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan ergonomik omillarni tan olish orqali jamiyatda xabardorlikni oshiradi. Akademik muassasalar va

ma'muriyatlar talabalarning akademik e'tiborini yaxshilashga yordam beradigan ergonomik omillarga qaratilgan tashabbus va kampaniyalarni qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Bundan tashqari, ta'lim muassasalari talabalarga taqdim etadigan elektron ta'lim infratuzilmasi kabi makro-ergonomikalar o'quvchilarga ta'sir qilishi haqida ma'lumot olishlari mumkin. Elektron ta'lim infratuzilmasini ishlab chiquvchilar o'z mahsulotlari va xizmatlari makroergonomika tamoyillariga mos kelishini tushunadilar, bu esa o'quvchilarning o'rganish motivatsiyasiga sezilarli ta'sir qiladi, bu esa ta'sirlangan akademik e'tiborga olib keladi; demak, bu ularni mahsulot va xizmatlarini yaxshilashga undashi mumkin. Ushbu tadqiqot, shuningdek, o'qituvchilarga o'z talabalarining akademik e'tiboriga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ergonomik omillarni idrok etish, tushunish va ko'rib chiqishga yordam beradi va ularga bu haqda o'ylashni eslatadi. Bu ota-onalarni o'z farzandlarining ergonomikasiga qarashga va chora ko'rishga undashi mumkin, bu ularning o'rganish motivatsiyasini oshirishga va akademik e'tiborini oshirishga yordam beradi. Talabalar ushbu tadqiqotdan to'g'ridan-to'g'ri foyda olishadi, chunki uning topilmalari ularni masofaviy ta'limda ergonomik omillarni hisobga olishga undashi mumkin, bu ularning o'rganish motivatsiyasini yaxshilashi va akademik e'tiborni kuchaytirishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotchilar yangi g'oyalar, muhim topilmalar yoki asosiy manba kabi bilimlarini kengaytirish uchun kerakli ma'lumotlarni o'rganishlari va tegishli adabiyot sifatida foydalanishlari mumkin.

Talabalarga onlayn ta'lim olishda yordam berishda jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik omillar muhim rol o'ynaydi. Bir nechta tadqiqotlar jismoniy ergonomikaning talabalarga yaxshiroq o'rganishga qanday yordam berishi mumkinligini ko'rib chiqdi. Tadqiqotga ko'ra, ish stantsiyasining noto'g'ri dizayni tayanch-harakat tizimi muammolarini keltirib chiqarishi mumkin, bu esa o'quvchilarning diqqatini va o'rganishiga salbiy ta'sir qiladi. Bundan tashqari, oldingi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'rganishga yordam beradigan muhitda o'qiyotgan o'quvchilar ko'proq intilishadi, qiziqishadi va fundamental bilimlarni egallash qobiliyatini oshiradilar. Yoritish, shovqin, harorat, shamollatish, havo sifati, o'quv jihozlari va boshqa omillar ta'limning o'sishiga ta'sir qiladi va o'quvchilarda o'rganishga qiziqish va motivatsiyani shakllantirishda foydalidir.

Tadqiqotlar, shuningdek, kognitiv ergonomikaning talabalar qanday idrok etishi va o'rganishiga qanday ta'sir qilishini o'rganib chiqdi.

Bundan tashqari, makro-ergonomika, texnologiyaga kirish, talabalarni o'qitish usuli va ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) nuqtai nazaridan talabalar motivatsiyasi va akademik muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. Filippindagi tadqiqotlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va LMS dan foydalanish birgalikda ishlashi talabalarning akademik muvaffaqiyati uchun qanchalik muhimligini ko'rsatdi. Saudiya Arabistonida COVID-19 davrida talabalarning LMS dan foydalanishi ularning onlayn o'qishdagi ishtirokiga qanday ta'sir qilishiga oid shunga o'xshash topilmalar e'lon qilindi. Talabalarning ta'kidlashicha, LMSlar ishonchli va muvaffaqiyatli ta'lim usuli bo'lib, masofaviy ta'limni samarali boshqarish va foydali bo'lishiga imkon beradi, bu esa kamroq vaqt va kamroq resurslarni talab qiladigan barqaror ishtirok sifatida. O'z vaqtini ko'proq onlayn ta'lim olishga bag'ishlagan o'quvchilar faol o'rganish bilan shug'ullanishlari va undan foyda olishlari haqidagi fikrni tasdiqlovchi dalillar mavjud.

Ushbu tadqiqot ergonomik omillar va talabalarning o'rganish motivatsiyasi va akademik e'tibor o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan birinchi tadqiqotdir. Ergonomikaning jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligini o'quvchilar o'rganish jarayonida ko'rib chiqish orqali samarali ta'lim tizimini yaratish sezilarli darajada foydali bo'ldi. Ushbu tadqiqotda taklif etilgan kontseptual asos, jismoniy, kognitiv va makro-ergonomikaning ergonomik sohalaridan SHS talabalarining o'quv motivatsiyasi va akademik e'tiborini baholash uchun qanday foydalanish mumkinligini ko'rsatdi.

Jismoniy ergonomika inson anatomiyasi bilan bog'liq masalalar, masalan, ish joyi dizayni, ish holati, xavfsizlik va sog'liq muammolari bilan bog'liq bo'lib, inson tanasining ishlashi atrofida jismoniy ish muhitini loyihalash orqali odamga jismoniy zo'riqishni kamaytirishga qaratilgan. . Onlayn ta'lim oshxona stoli, divan yoki yotoq kabi atipik o'quv joylaridan foydalanishga yordam berganligi sababli, "istalgan vaqtda, istalgan joyda" moslashuvchanligi tufayli, bu joylar o'rganish uchun qanchalik ergonomik jihatdan mos emasligi ko'pincha e'tiborga olinmaydi, chunki ular qulay deb hisoblanadi. Shu bilan birga, odamlarning o'quv stantsiyalarida talabalarning antropometrik o'zgaruvchilari asosida mos keladigan

stol va stul dizayni hisobga olinishi kerak. Buning sababi, Buker va boshqalarga ko'ra, mushak-skelet tizimining muammolari turli omillar, masalan, noto'g'ri ish holati va ergonomik bo'lmagan stulda o'tirish kabi sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin. Bundan tashqari, ergonomik bo'lmagan ish sharoitlari talabalarning psixologik farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ularning motivatsiyasi va mahsuldorligini pasaytirishi mumkin. Porto va Tompson hatto stullar, garnituralar, oyoq dastgohlari va maxsus klaviaturalar kabi ergonomik jihozlardan foydalanish kabi sog'liq muammolarini oldini olish uchun profilaktika strategiyalarini eslatib o'tdi. Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, ergonomik dizayn tamoyillariga mos keladigan ish stantsiyasiga ega bo'lish talabaning o'rganish motivatsiyasiga ijobiy ta'sir qiladi degan xulosaga kelish mumkin.

Cheryan va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot. shuningdek, talabalar o'zlarining to'liq imkoniyatlarini o'rganishlari uchun etarli yorug'lik, boshqariladigan shovqin, yaxshi havo sifati va tartibga solinadigan harorat bilan o'qish uchun joy kerakligini taklif qiladi. Ragpala shovqin bolalarning akademik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi, natijada xotira, motivatsiya va o'qish qobiliyatining pasayishiga olib keladi. Haddan tashqari baland tovushlar o'rganish uchun muhim to'siqdir, chunki ular birovning diqqatini jamlashni va murakkab ishlarni bajarishini qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, Cui va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot, odamlar haroratga qulayroq bo'lganda motivatsiya yaxshilanishini isbotladilar. Shuningdek, iliq muhitlar insonning motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatganligi qayd etildi. O'rganishda yorug'lik ham muhim rol o'ynaydi. Soltaninejad va boshqalarga ko'ra, yaxshi yoritish bolalarning vizual ma'lumotni idrok etish va tushunish qobiliyatini oshiradi. Talabalar yaxshi yoritilgan muhitda bo'shashishadi va uxlamaydilar, bu ularni u erda samaraliroq o'rganishga undashi va rag'batlantirishi mumkin.

Umuman olganda, o'quv muhitidagi jismoniy ergonomika qulaylik yaratish, ijobiy psixologik holatni targ'ib qilish va o'quvchilarning diqqatini jamlash orqali o'quvchilarning motivatsiyasini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi.

Jismoniy ergonomik omillar talabalarning o'quv motivatsiyasiga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv ergonomika kognitiv jarayonlarni optimallashtirish va samarali o'rganishni osonlashtirish uchun o'quv muhitini loyihalash va tashkil etish jarayonidir. Bu o'quvchilarda o'quv motivatsiyasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. De Naeghel va boshqalarga ko'ra, yaxshi tuzilgan va o'zaro aloqada bo'lgan ko'rsatmalar motivatsiyani rag'batlantirish uchun juda muhimdir. Kognitiv ergonomika talabalarga aniq ko'rsatmalar, aniq belgilangan maqsadlar va aniq umidlar bilan ta'minlashga qaratilgan. Talabalar ulardan nima kutilayotganini va topshiriqlarni qanday bajarish kerakligini tushunsalar, ular o'zlarini ishonchli, malakali va o'quv faoliyati bilan shug'ullanishga undaydilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kognitiv ergonomika faol o'rganish strategiyalarini qo'llab-quvvatlaydi, o'quvchilarning faolligi va ishtirokini rag'batlantiradi. Bunga interaktiv faoliyat, hamkorlikda o'rganish imkoniyatlari, muammolarni hal qilish vazifalari va amaliy tajribalar kiradi. Oldingi tadqiqotlarga ko'ra, kognitiv ergonomika talabalarni o'rganishga faol jalb qilish va ishtirok etish, avtonomiya va dolzarblik hissini yaratish orqali motivatsiyani oshiradi. Faol ta'lim yondashuvlari o'quvchilarga o'z bilimlarining amaliy qo'llanilishini ko'rishga imkon beradi, bu esa ularni g'ayratli va g'ayratli bo'lishga ilhomlantiradi.

O'qituvchilar kognitiv ergonomika tamoyillarini o'quv muhitiga kiritish orqali kognitiv jarayonlarni optimallashtirishi, o'rganish tajribasini shaxsiylashtirishi va faol ishtirokni rag'batlantirishi mumkin.

Kognitiv ergonomik omillar talabalarning o'quv motivatsiyasiga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Makro-ergonomika ergonomikaning kengroq tizim darajasidagi jihatlariga, jumladan, mehnat tizimlariga ta'sir qiluvchi tashkiliy va ijtimoiy-texnik omillarga e'tibor qaratadi. Ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) va ta'lim infratuzilmasiga kelsak, makro-ergonomika ularning samaradorligi va ta'lim motivatsiyasiga ta'sirini shakllantirishda juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, LMS oliy ta'linda talabalar motivatsiyasiga ta'sir qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, LMS dan foydalanish talabalar motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi, ayniqsa ichki motivatsiya va faollikni oshirishda. Interfaol tarkib, hamkorlik vositalari va tezkor fikr-mulohazalar kabi LMS xususiyatlari motivatsiya darajasini oshirishi aniqlandi. Infratuzilmaning, jumladan, kompyuterning mavjudligi va undan

foydalanish imkoniyatining talabalarning kompyuterdan foydalanishga bo'lgan munosabati va motivatsiyasiga ta'siri bo'yicha yana bir tadqiqot shuni ko'rsatdiki, etarli kompyuter resurslariga ega yaxshi rivojlangan infratuzilma talabalarning o'rganish va kasbiy rivojlanish uchun kompyuterga asoslangan tizimlardan foydalanishga bo'lgan motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bundan tashqari, aralash ta'lim muhitida infratuzilma va LMSlarning ta'lim natijalari va motivatsiyasiga ta'sirini o'rgangan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalar infratuzilmani ishonchli, foydalanuvchilarga qulay va o'zlarining ta'lim ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlovchi deb bilishsa, bu ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. LMS orqali taqdim etilgan kurs materiallari va tadbirlar bilan shug'ullanish.

Umuman olganda, oldingi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yaxshi mo'ljallangan va foydalanish mumkin bo'lgan infratuzilma va LMS xususiyatlari talabalarning faolligini oshirishga yordam beradi va talabalarning motivatsiyasi va ta'lim samaradorligini oshiradi.

Makroergonomik omillar talabalarning o'quv motivatsiyasiga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim motivatsiyasi - bu sub'ektiv va ichki psixologik harakat bo'lib, u odamlarni qimmatli deb hisoblagan bilimlarga intilishga undaydi va ularni o'z maqsadlariga erishishga undaydi, masalan, akademik e'tiborni yaxshilash. Bu talabalarning ta'lim natijalariga ta'sir qiluvchi elementlardan biridir. Motivatsiyalangan talabalar o'zlari uchun foydali va mazmunli deb hisoblaydigan ilmiy faoliyatni tanlashga moyildirlar. Afzal va boshqalar talabaning akademik e'tibori va motivatsiyasi ijobiy o'zaro bog'liqligini va sababiy bog'liqligini ta'kidlaydi. Talabalarning ishtiyoqi yuqori bo'lsa, ular yaxshi ishlaydi; ular yaxshiroq ishlaganlarida, ular ko'proq motivatsiyaga ega bo'ladilar. Amrai va boshqalarga ko'ra, o'z ishini qadrli va mazmunli deb biladigan talabalar kognitiv faoliyatga ko'proq qiziqishadi, ko'proq kognitiv va monitoring qobiliyatlarini qo'llaydilar va odatda akademik jihatdan yaxshi natijalarga erishadilar. Alhadi va Saputra, shuningdek, ta'lim natijalari o'rganish motivatsiyasi bilan bog'liqligini aniqladilar. O'rganishga rag'batlansa, o'quvchilar mavzuga ko'proq e'tibor beradilar, o'quv jarayoniga faol qatnashadilar va qiyinchiliklarga bardosh bera oladilar.

Motivatsiyalangan talabalar o'quv topshiriqlari davomida yuqori konsentratsiya va doimiy e'tiborni namoyon qiladilar. Ular chalg'itadigan narsalarni to'sib qo'yishlari va material bilan shug'ullanishlari mumkin.

Umuman olganda, motivatsiya diqqatni saqlab qolish uchun harakatni ta'minlaydi va akademik e'tiborni kuchaytiradigan harakatlantiruvchi kuch sifatida ishlaydi.

O'quv motivatsiyasi talabalarning akademik e'tiboriga sezilarli va ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

COVID-19 pandemiyasidan beri dunyoda ta'lim sohasida o'zgarishlar yuz berdi, bu esa talabalarni an'anaviy yuzma-yuz darslardan masofaviy ta'limga o'tishga majbur qildi. Talabalar bu tuzatishlarni qiyin deb topdilar va bu ularning akademik ko'rsatkichlariga ta'sir qiladi. Ushbu muammoni hal qilish uchun ushbu tadqiqot ergonomik sohalarning yangi doirasi yordamida masofaviy ta'limda talabalarning o'rganish motivatsiyasi va akademik e'tiboriga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga harakat qildi. Maqsadli tanlab olishdan foydalanib, NCR Plus dagi tanlangan maktablarda onlayn o'qitishda qatnashgan 311 ta yuqori sinf o'quvchilari onlayn so'rovga javob berishdi. Qisman eng kichik kvadrat strukturaviy tenglamani modellashtirish (PLS-SEM) ularning o'rganish motivatsiyasi va akademik e'tiboriga ta'sir qiluvchi jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik omillarni o'rganish va baholash uchun ishlatilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kognitiv va makro-ergonomik omillar talabalarning o'quv motivatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, talabalarning akademik e'tiboriga ta'sir qiladi, jismoniy ergonomik omillar esa ahamiyatsiz ekanligi aniqlandi. Topilmalar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, akademik mutaxassislar onlayn o'rnatishda talabalarning o'qishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik tushunchalarni bilishlari va qo'llashlari kerak. Bundan tashqari, ichki motivatsiya o'rganishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lishi kerak, chunki u uzoq muddatda yanada muvaffaqiyatli va foydalidir. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, onlayn ta'lim har qachongidan ham keng tarqalgan bo'lib, samarali onlayn ta'lim tizimini yaratish va masofaviy ta'limda talabalarning o'qish motivatsiyasi va akademik e'tiborini yaxshilash uchun ergonomik omillarni hisobga olish zarur.

Xulosa o'rnida aytish joizki, kognitiv va makro-ergonomika talabalarning o'quv motivatsiyasiga sezilarli darajada ta'sir qiladi, bu esa o'z navbatida talabalarning akademik e'tiboriga ta'sir qiladi; shunday qilib, barcha uch faraz qabul qilindi. Aksincha, jismoniy ergonomika talabalarning o'quv motivatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi; shuning uchun u gipotezani rad etdi. Model talabaning akademik e'tiborining o'zgarishi uchun 39,5% va talabaning o'qish motivatsiyasi uchun 63,8% ni belgiladi.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, talabalarning ijtimoiy-iqtisodiy yashash sharoitlari ularning atrof-muhitning o'rganishga bo'lgan intilishlariga qanday ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish uchun jismoniy, kognitiv va makro-ergonomik omillarning ta'siridan xabardor bo'lishlari va hisobga olishlari kerak, bu esa ta'lim natijalarini oshiradi. Va nihoyat, ichki motivatsiya o'rganishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lishi kerak, chunki u uzoq muddatda yanada muvaffaqiyatli va foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Haydarov F., Abdulkarimov X., Alimova F., Botirov B. Talabalarning o'quv motivlarini shakllantirish. –T-2009.
2. Agasiyeva N.M. Kasbiy motivatsiya talaba shaxsiyati va professionalizmi rivojlanishining harakatlantiruvchi omili sifatida // Zamonaviy fan va ta'lim rivojlanishining dolzarb muammolari– 2018.

INGLIZ TEZ AYTISHLARI VA ULARDA UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Yuldashev Og'abek Komiljon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek va xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ingliz tilidagi oson va murakkab bo'lgan tez aytishlar hamda tovush jihatdan qiyinchilik keltiradigan tez aytishlar ro'yhati keltirilgan. Chet titli o'qituvchilari va o'rganuvchilariga tez aytishni o'qitishga doir bir necha tavsiyalar ham keltirib o'tilgan.*

Kalit soʻzlar: tez aytish, sodda va murakkab tez aytishlar, tovush, afzallik, qiyin, harflar.

Аннотация: В этой статье представлен список простых и сложных вариантов быстрого произношения на английском языке, а также фонетически сложных вариантов быстрого произношения. Также даются некоторые рекомендации по обучению иностранных преподавателей и учащихся быстрой речи

Ключевые слова: быстрое произношение, простое и сложное быстрое произношение, звук, преимущество, трудные, буквы.

Abstract. This article provides a list of easy and difficult rapid pronunciations in English, as well as phonetically challenging rapid pronunciations. Some recommendations for teaching foreign teachers and learners to speak quickly are also given.

Key words: rapid pronunciation, simple and complex rapid pronunciations, sound, advantage, difficult, letters.

Tongue twisters- oʻzbek tilida tez aytish vosita hisoblanadi. Uning vazifasi tez aytishlar tildagi qiyin soʻzlar va iboralarni mashq qilish, chet tilida talaffuzni yaxshilash va ommaviy nutq uchun (jumladan, ingliz tili) nutqini mashq qilish uchun javob beradi. Biz til burmalari nima ekanligini, ularni qanday qilib toʻgʻri oʻrgatish kerakligini va nima uchun bu qiziqarli ekanligini aniqlaymiz.

Nima uchun til iboralarida tez aytishlar foydali?

Ingliz tilidagi tez aytishlarning ishlash usullari oddiy: ular bir yoki bir nechta talaffuz qilish qiyin boʻlgan tovushlar yoki ularning kombinatsiyasi uchun soʻzlarni oʻz ichiga oladi. Qiyinchilik darajasi har bir kishi uchun har xil, bundan tashqari, talaffuz bilan bogʻliq muammolar har qanday insonning shaxsiy xususiyatlariga bogʻliq.

Sizning harakatlaringiz bilan ijobiy natijalarga erishasiz:

- Siz ona tilingizda boʻlmagan tovushlarni aniq va ishonchli talaffuz qila olasiz. Va, siz bu tovushlarni pauzasiz bir jumlada birlashtira olasiz.
- Siz til toʻsigʻini engib oʻtasiz: tilni koʻp mashq qilgandan soʻng, ona tilida soʻzlashuvchi bilan suhbat osonroq boʻlib tuyulishi mumkin.

- Omma oldida nutq so'zlashda o'zingizga ishonch hosil qiling: tinglovchilaringiz katta bo'lsa yoki mavzu bilan tanish bo'lmasa, aniq nutq ayniqsa muhimdir.
- Ijobiy his-tuyg'ularga ega bo'lasiz: ko'p hollarda tez aytilish juda kulgili, shuning uchun ular sizni xursand qilishlari mumkin.

Mazmuni va mohiyatini anglash uchun biz ingliz tilida qisqa jummalarni bir joyga jamladik, buning natijasida ko'p vaqtni yo'qotmasdan har bir o'rganuvchi bilan shug'ullanishingiz osonroq bo'ladi. Ularni yangi o'rganuvchilar va yosh bolalarga ham o'rgatish mumkin.

<i>English Tongue twisters</i>	<i>Ularning tarjimasi</i>
<i>Eleven benevolent elephants. She sees cheese. Six sticky skeletons.</i>	<i>O'n bitta mehribon fil. U pishloqni ko'radi. Oltita yopishqoq skelet.</i>
<i>Truly rural. Each Easter Eddie eats eighty Easter eggs. Which witch is which? Willy's real rear wheel. Send toast to ten tense stout saints' ten tall tents. Six sleek swans swam swiftly southwards. Scissors sizzle, thistles sizzle. A happy hippo hopped and hiccupped. Cooks cook cupcakes quickly. A really leery Larry rolls readily to the road.</i>	<i>Haqiqatan ham qishloq. Har bir Fisih Eddi sakson Pasxa tuxumini yeydi. Qaysi jodugar qaysi? Villining haqiqiy orqa g'ildiragi. O'nta tarang aziz avliyolarning o'nta baland chodiriga tost yuboring. Oltita silliq oqqush shiddat bilan janubga suzib ketdi. Qaychi shitirlaydi, qushqo'nmas. Baxtli begemot sakrab, hiqillab qoldi. Oshpazlar keklarni tez pishiradi.</i>

<i>Twelve twins twirled twelve twigs. A snake sneaks to seek a snack.</i> <i>I like New York, unique New York, I like unique New York.</i> <i>Six Czech cricket critics.</i> <i>Babbling baby boys blurted boldly.</i> <i>How can a clam cram in a clean cream can?</i> <i>Fred fed Ted bread, and Ted fed Fred bread.</i>	<i>Haqiqatan ham hushyor Larri tezda yo'lga tushadi.</i> <i>O'n ikki egizak o'n ikki novdani aylantirdi. Ilon yegulik izlash uchun yashirinib yuradi. Menga Nyu-York, noyob Nyu-York yoqadi, menga noyob Nyu-York yoqadi.</i> <i>Olti chex kriket tanqidchilari.</i> <i>G'o'ng'illagan o'g'il bolalar dadillik bilan xitob qildilar.</i> <i>Toza krem idishida mollyuska qanday bo'lishi mumkin?</i> <i>Fred Ted nonini, Ted esa Fred nonini boqdi.</i>

Diqqat qiling, xuddi shu soʻzlar aksariyat hollarda tilda takrorlanadi, lekin har doim ham nutqning bir xil qismi emas. Masalan, quyidagi roʻyxatdagi bir tilni burish quyidagi soʻzlar bilan boshlanadi: When a doctor doctors a doctor ... Doktor soʻzi uch marta takrorlanadi - ikki marta ot (doktor) va bir marta fe'l (shifolash). Tilni endigina o'rgana boshlagan bola uchun buni tushunish qiyin bo'lishi mumkin, shuning uchun o'zingizni tushuntirishga yoki o'qituvchidan buni sinfda qilishni so'rashga arziydi. Uzun tez aytishlar qo'shimcha afzalliklarga ega: ular yuz, til va g'irtlak mushaklarini kuchaytirilgan ta'sir bilan taranglashtiradi. Bu jarayon yangi tilni o'zlashtirish uchun juda muhim: o'zbek tilida ba'zi tovushlar yumshoq talaffuz qilinadi, ingliz tilida esa ular qattiq. Va nutq apparatini yangi lavozimga o'rgatish kerak. Ingliz tilidagi bu uzun tez aytishlarni talaffuz qilishda yuqorida tavsiflangan qoidalarga amal qiling:

<i>English Tongue twisters</i>	<i>Ularning tarjimasi</i>

<i>Imagine an imaginary menagerie manager managing an imaginary menagerie.</i>	<i>Tasavvur qiling-a, xayoliy menagerie boshqaruvchisi xayoliy menageriyni boshqaradi.</i>
<i>English can be understood through tough thorough thought, though.</i>	<i>Biroq, ingliz tilini chuqur o'ylash orqali tushunish mumkin.</i>
<i>If you must cross a course cross cow across a crowded cow crossing, cross the cross cow across the crowded cow crossing carefully.</i>	<i>Agar siz sigirni olomon o'tish joyidan kesib o'tmoqchi bo'lsangiz, ko'ndalang sigirni olomon o'tish joyidan ehtiyotkorlik bilan kesib o'ting.</i>
<i>Brisk brave brigadiers brandished broad bright blades, blunderbusses, and bludgeons — balancing them badly.</i>	<i>Jasur, jasur brigadirlar keng porloq pichoqlar, nayranglar va nayzalarni silkitib, ularni yomon muvozanatlashtirdi.</i>
<i>Six sick hicks nick six slick bricks with picks and sticks.</i>	<i>Oltita kasal hik oltita silliq g'ishtni nayzalar va tayoqlar bilan qo'zg'atadi.</i>
<i>Rory the warrior and Roger the worrier were reared wrongly in a rural brewery.</i>	<i>Jangchi Rori va tashvishchi Rojer qishloqdagi pivo zavodida noto'g'ri tarbiyalangan.</i>
<i>Ingenious iguanas improvising an intricate impromptu on an impossible-impractical instruments.</i>	<i>Ajablanarlisi bo'lmagan asboblarda murakkab eksromptni improvizatsiya qilayotgan zukko iguanalar.</i>

<i>When a doctor doctors a doctor, does the doctor doing the doctoring doctor as the doctor being doctored wants to be doctored or does the doctor doing the doctoring doctor as he wants to doctor?</i>	<i>Agar shifokor shifokorga shifokor bo'lsa, shifokor shifokorni shifokor bo'lishni xohlaydimi yoki shifokor shifokorni o'zi xohlaganidek qiladimi?</i>
<i>These thousand tricky tongue twisters trip thrillingly off the tongue.</i>	<i>Bu minglab hiyla-nayranglar tildan hayajonli tarzda qochib ketadi.</i>
<i>Thirty-three thirsty, thundering thoroughbreds thumped Mr. Thurber on Thursday.</i>	<i>O'ttiz uchta chanqagan, momaqaldiroqdagi zot urildi Thurber payshanba kuni.</i>
<i>Give papa a cup of proper coffee in a copper coffee cup.</i>	<i>Papaga mis kofe stakanida bir chashka to'g'ri qahva bering.</i>

Alohida tovushlarni talaffuz qilishni mashq qilish uchun tez aytishlar

Oldingi ikkita blokda biz turli xil tovushlarni mashq qilish uchun tez aytishlar to'pladik. Bu sizning talaffuzingizni umuman mashq qilishingiz kerak bo'lganda foydalidir. Ammo ba'zida muayyan tovushlar bilan qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin, keyin esa ularga e'tibor qaratishga arziydi. Ushbu blokda o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin bo'lgan ba'zi tovushlar bilan tez aytishlar ro'yxati mavjud.

[th] va [ð]

Birinchi ikkitasi **[th]** va **[ð]**, ular **th** harf birikmasiga mos keladi. Ular bilan bog'liq qiyinchiliklar birinchi navbatda o'zbek tilida o'xshashlar yo'qligi sababli kattalarda ham, bolalarda ham paydo bo'ladi.

Ikkala tovush ham talaffuz qilinishi kerak, tilni bo'shashtiradi va uning uchini tishlarning yuqori va pastki qatorlari orasiga yopishtirib, bo'sh joy qoldiring. Gapirayotganda havoni puflang.

[th] – o'zbek [s] ga o'xshash zerikarli tovush. Shuning uchun, biz yuqorida

tavsiflangan nutq apparati pozitsiyasi bilan [s] ni talaffuz qilishga harakat qiling.

[ð] - [z] ga o'xshash tovushli tovush. Xuddi shu printsip u bilan ishlaydi.

Eng oxirgi daqiqada, har ikkala holatda ham, tilning uchini tishlardan olib tashlang. Har bir tovushni alohida o'rgatgandan so'ng, tilni faollashtirishga o'ting:

- *I thought, I thought of thinking of thanking you.*
- *He threw three balls.*
- *He threw three free throws.*
- *John threw Lion three thumbtacks.*
- *Nothing is worth thousands of deaths.*
- *I thought a thought. But the thought I thought wasn't the thought I thought I thought.*
- *The thirty-three thieves thought that they thrilled the throne throughout Thursday.*
- *This is the sixth zebra snoozing thoroughly.*
- *Thirty three thousand people think that this Thursday is their thirtieth birthday.*

Qiyin bo'lishi mumkin bo'lgan yana bir tovush [w]. Bu o'zbek tilida mavjud emas, shuning uchun u ko'pincha [v] yoki [f] bilan aralashtiriladi.

- *Wetter weather never weathered wetter weather better.*
- *When walking in Wyoming, watch wild wasps.*
- *Wally Winkle wriggles his white, wrinkled wig.*
- *Which is the witch that wished the wicked wish?*
- *We want waffles when we wake.*
- *Wayne went to Wales to watch walruses.*
- *Which wristwatches are Swiss wristwatches?*
- *Wednesday's wild windy weather was woeful.*

Yuqorida keltirgan tez aytishlar katta ro'yxati mavjudlarning yarmini ham tashkil etmaydi. Har bir blokdan bitta yoki ikkitasi ma'lumot uchun yetarli bo'lishi mumkin. Tez aytishlarni o'zingiz va sinfda mashq qilishingiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 378-382
2. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of Valentin Rasputin. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 80-82).
3. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary English classes. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(05), 29-36
4. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 785-790
5. Олимова, М. (2024). "Жизни и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". *ilm fan xabarnomasi*, 1(2), 579-581
6. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans // *tadqiqotlar*. – 2024. – T. 32. – №. 2. – С. 46-50.
7. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of Turkish lullabies // *International journal of artificial intelligence*. – 2024. – T. 4. – №. 03. – С. 588-591.
8. Habibullayev, Nodirbek. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
9. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
10. Tashpulatovna B. M. Development of Linguokultural Inofons Competence on Russian Lessons // *International Journal*. – 2023. – T. 2. – №. 1.
11. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема // *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*. – 2024. – T. 16. – №. 3. – С. 55-64.
12. Dehqanova G.A (2024). The importance and role of lexical competence in teaching foreign languages to students. *Ethiopian International Journal of*

Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>

13. Dehqanova, G.A. Improving the scientific and methodological aspects of preparing students for effective communication techniques and innovative technologies in teaching foreign languages //ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 15. – №. 3. – c. 81-88.

14. Otaxonova, Shohsanam. "Chingiz Aytmatov asarlarida tabiat va inson munosabati." Academic research in educational sciences 5.CSPU Conference 1 (2024): 814-816.

15. Otaxonova, Shohsanam. "DUNYO TILLARINING O'ZARO ALOQASI VA LEKSIKASIGA TA'SIRI." Educational Research in Universal Sciences 2.15 SPECIAL (2023): 114-116.

16. Komiljon o'g O. Y. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARIDA REFLEKSIY POZITSIYANI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALASINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Mirzayeva Shahzoda Doniyorbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta'lim va tarbiya nazaryasi va metodikasi

mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

[Tel:+998944975552](tel:+998944975552)

***Annotatsiya.** Ushbu maqola talabalarda refleksiv pozitsiyani shakllantirish texnologiyalarining psixologik-pedagogik xususiyatlari haqida so'z yuritadi.*

***Kalit so'zlar:** refleksiya, pozitsiya, pedagogika, psixologiya, tizimli, mexanizm*

***Abstrakt:** This article talks about the psychological features of reflexive position formation in students.*

***Key words:** reflection, position, pedagogy, psychology, systematic, mechanism*

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda reflektiv pozitsiyani rivojlantirish texnologiyalari ushbu jarayonning psixologik-pedagogik xususiyatlariga aniqlik kiritish kerakligini talab etadi.

Refleksiyaning o'rganishning umumiy yaxlit konsepsiyasi ham, uni tadqiq etishda yagona yondashuv ham mavjud emas. A.V.Karpovning fikricha, zamonaviy fanda refleksiyaning o'rganishning o'n bitta yo'nalishini ajratib ko'rsatish mumkin: faoliyatli, tafakkur psixologiyasi kontekstida refleksiyaning o'rganish, kommunikativ jarayonlarni tashkil etishning reflektiv qonuniyatlarini o'rganish, hamkorlikdagi faoliyat tarkibida reflektiv fenomenlarni tahlil qilish, pedagogik yo'nalish, shaxsiyatli yo'nalish, genetik yo'nalish, "tizimli fikriy faoliyatli" yondashuv, reflektiv jarayonlarni tadqiq etishdagi metakognitiv paradigma, refleksiyaning o'zini o'zi bilish va o'zini o'zi tushunishning fundamental mexanizmi sifatida o'rganish va nihoyat, boshqaruv faoliyatining reflektiv qonuniyatlari va boshqaruv faoliyati mexanizmi sifatida tadqiq etishdan iborat.

Zamonaviy psixologik lug'atlarda refleksiyaning o'zini o'zi nazorat qilish va boshqarish jarayoni bilan bog'liqligi haqida ma'lumotlar keltiriladi. Yangi psixologik lug'atda esa, (V.B.Shapar): "Psixik o'zini o'zi boshqarish – bu tizim faolligini boshqarish darajasining biri bo'lib, borliqni aks ettirish va modellashtirish, jumladan refleksiya vositalarini qo'llashda namoyon bo'ladi" deb yozilgan. [1; 808-b]

Psixologiyaning hozirgi izohli lug'atida (V.V. Yurchuk): "reflektiv-irodaviy boshqarishning modellari – konditsiyalari – omillari o'zini o'zi nazorat qilishning asosiy tarkibiy asoslaridan biri sifatida o'zini o'zi nazorat qilishga asoslanadi", [2; 704-b] deb ta'riflangan.

M.K.Tutushkinaning fikricha esa, refleksiyaning o'zini o'zi boshqarishning eng muhim mexanizmlaridan biri deb hisoblash mumkin. "Refleksiya – shaxsning muloqot va faoliyatdagi o'zini o'zi nazorat qilish hamda o'zini o'zi boshqarish asosida yotuvchi dunyoqarash va aniq vaziyat o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash tamoyili va shaxsiy fikrni aks ettirish mexanizmidir. Aynan refleksiya insonni

lahzalik vaqt makonidan chiqarib, bo'layotgan hodisalarni ongida aks ettirishga imkon beradi". [3; 368-b]

O'zini o'zi bilish va tushunishning fundamental mexanizmi sifatida refleksiya V.V.Znakov ishlarida ham tadqiq etilgan. O'zini o'zi tushunishning natijasi "insonning o'z fikrlari, kechinmalari, xulq-atvor motivlarini izohlashi; xatti-harakatlari mazmunini aniqlash ko'nikmasi; xarakteri, dunyoqarashi, o'ziga va boshqa insonlarga munosabati, ular uni qanday tushunishlari haqidagi savollarga javob bera olishidir". [4; 18-28-b] A.G.Asmolova va V.P.Zinchenkolarning fikricha, "Refleksiya insonning o'zini o'zi tahlil qilish, o'zini o'zi mushohada qilib ko'rish, o'zi haqida qayta-qayta fikr yuritish qobiliyati sifatida o'zini o'zi anglash jarayonini faollashtiradi, "Men-konsepsiyasini" boyitadi hamda shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishining muhim omilidir". Ong tarkibida, V.P.Zinchenkoaytshicha, ikkita: borliq (hayotiy, turmush) va reflektiv qatlam mavjud. "Mazmunni anglash ularni subyektning motivlari, dunyodagi subyektiv refleksiyalangan holati bilan moslash jarayonida amalga oshiriladi", ya'ni "ongning reflektiv qatlamida shaxsiyatli xususiyatga ega jarayonlar qayta aylantiriladi". [5; 304-b]

Subyektning muammoli-nizoli vaziyatda ijodiy vaziflarni hal etishi faqatgina refleksiya yordami bilan, shaxsiyatli stereotiplarni yan bir bor tushunish, o'z shaxsini qayta tuzish orqali amalga oshiriladi (A.G.Asmolov). O'ziga nisbatan reflektiv maqomga ega bo'lish o'ziga va uni o'rab turgan borliqqa munosabatini qayta fikrlashni taqozo etadi.

Ko'plab zamonaviy psixologik va pedagogik lug'atlarda "refleksiya" tushunchasi mavjud. Masalan, V.P.Zinchenko va B.G.Mesheryakovlar tahriri ostidagi psixologik lug'atda refleksiya □ bu "o'zini anglash; o'z xatti-harakatlari, xulq-atvori, nutqiyi, tajribasi, his-tuyg'ulari, holati, qobiliyati, xarakteri va munosabatlarini tushunish, tahlil qilishga yo'naltirilgan fikrlash (ratsional) jarayonidir". [6; 367-b]

V.B.Shapar tahriri ostidagi eng so'nggi psixologik lug'atda esa, refleksiyaning nafaqat tafakkur bilan bog'liqligi, shu bilan birga "qarama-qarshilik va shubhalarga to'liqligi", "o'z psixik holatini tahlil qilish" ekanligi ham ta'kidlab o'tilgan. Shu bilan birga refleksiyaning ikkinchi mazmuni ham keltiriladi. Unga ko'ra, refleksiya "subyekt tomonidan qanday vositalar yordamida va nima uchun

muloqotdagi sherigida u yoki bu taassurotni qoldira olganligini” o‘zaro tushunish mexanizmidir. [7; 808-b]

Amaliyotchi-psixolog S.Yu.Golovin lug‘atida “refleksiya” tushunchasining ikki xil mazmuni keltirilgan:

- o‘zini bilish jarayoni. Muallif refleksiyani psixik bilish jarayonlari bilan bog‘laydi – “o‘z ruhining faoliyatiga e‘tiborni alohida yo‘naltirishni taqozo etadi”. Shu bilan birga muallif, refleksiyaning vujudga kelishini – “subyektning yetuklikka erishuvi” deb ta’riflab refleksiyani ontogenezda paydo bo‘lishiga urg‘u beradi.

- o‘zaro tushunish mexanizmi. Bu mazmun refleksiyaning o‘ziga o‘zi hisobot berish, psixik holatlarini tahlil qilishini ifodalaydi.[8; 257-b]

Pedagogik lug‘atlarda refleksiya “subyekt tomonidan hayotiy tajriba asosida o‘zining ichki psixik harakatlarini bilish jarayoni”, [9; 368-b] “yangi tushunishga o‘tish maqsadida o‘z tajribasi haqida mulohaza yuritish, o‘z e‘tiqodi va qadriyatli munosabatini baholash hamda asoslash qobiliyati. O‘z ichiga xulosa chiqarish, umumlashtirish, analogiya, taqqoslash va baholashni qamrab oladi”.

[98; 512-b] Shunday qilib, pedagogik lug‘atlarda refleksiya shaxsning eng muhim sifati, deb ta’riflanadi.

V.P.Zinchenko va B.G.Mesheryakovalarning ko‘rsatishicha, refleksiya “o‘zini o‘zi kuzatish, introspeksiya, o‘zini o‘zi anglash bilan tushunchali, protsessual va funksional bog‘langan” dir. [9; 404-b]

S.Yu.Golovin, V.B.Shaparlarning psixologiya lug‘atida introspeksiya “Men” psixikasini, psixik jarayonlari va faoliyatini subyektiv kuzatish orqali o‘zini o‘zi kuzatish metodi sifatida qaraladi. Mualliflar tomonidan o‘zini o‘zi kuzatishni introspeksiyadan farqlashadi. Introspeksiya, ushbu mualliflarning fikricha, subyektiv metod, o‘zini o‘zi kuzatish – obyektiv, birgalikda refleksiyada to‘g‘ridan to‘g‘ri bilish samarasi bajariladi. [2; 257-b] Subyekt haqida ma’lumot olishda introspeksiyaning cheklanganligini e‘tirof etib, mualliflar, introspeksiya jarayonning kechishiga emas, balki uning oqibatlarini kuzatilishini ta’kidlab o‘tishgan. Bunda mualliflar introspeksiyaning retrospeksiya bilan yaqinlashtirishadi.[4;260-b] V.P.Zinchenko va B.G.Mesheryakovalar retrospeksiyaning (lot. retro – orqaga, specto – qarayman) kuzatilganlar va shaxsiy xatti-xarakatlari hamda ichdan kechinmalarni eslash, ular haqida hikoya qilib

berishdan iborat, □o'zini o'zi kuzatish (introspeksiya) har doim retrospeksiyaning u yoki bu darajasidir".[10; 260-b] Introspeksiya deganda "insonning o'z ongini bilish, byevosita uning fenomen va qonunlarini idrok qilishning o'ziga xos tajribasi" anglashiladi.

Pedagogik lug'atlarda (G.M.Kodjaspirova va A.Yu.Kodjaspirov) o'zini o'zi kuzatish va introspeksiya – sinonim tushunchalar bo'lib, ular "shaxsiy psixik faolligini (his-tuyg'ular, kechinmalar, fikrlar) kuzatishni ifodalaydi". [8; 176-b]

Shundan kelib chiqqan holda refleksiya – bu shaxsiy fikr va kechinmalarini tahlil qilishga yo'naltirilgan mulohaza yuritish. Shaxsiy xatti-harakatlarni anglash, fikrni tahlil qilish, idrok etish va bilishning boshqa shakllari yordamida biz dunyoni anglaymiz. Refleksiya tufayli inson bilish va faoliyatning asl subyektiga aylanadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining reflektiv pozitsiyasini rivojlantirish texnologiyalari bilan bog'liqlikda refleksiyaning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Kooperativ refleksiya boshqaruv pedagogikasi va psixologiyasiga taalluqli, shuningdek, sport va loyihalashni nazarda tutadi. Bunday refleksiya turida zarur pedagogik-psixologik bilimlarga ega bo'lish jamoaning loyihaviy faoliyatini ta'minlaydi va ularning faoliyatini birlashtirishda ularning birgalikdagi faoliyatini ta'minlaydi. Bunda refleksiyaning subyektini o'z faoliyatidan chiqarilishi deb hisoblanadi. Buning maqsadi hamkorlikdagi faoliyatda umumiy harakatlarni tushunish va muvofiqlashtirishni ta'minlashdir. Bunday hollarda, inson psixikasi mexanizmini namoyon qilish jarayonlariga emas, balki refleksiya natijalariga e'tibor qaratiladi.

2. Kommunikativ refleksiya ijtimoiy rivojlanish va muloqot muammolari bilan bog'liq ijtimoiy-madaniy munosabatlarni o'rganishda ko'rib chiqiladi. U intellektual va rivojlangan muloqot, shuningdek shaxslararo hissiyotlarning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

3. Shaxs refleksiyasi subyekt xatti-harakati va insonning o'z "Men"ini uning shaxsiy sifatlari nuqtayi nazaridan tadqiq qilinadi. Bunday tahlil shaxsiy ongni rivojlantirish, parchalanish va tuzatish muammolari va subyektning shaxsiy "Men"nini yaratish mexanizmi bilan bog'lab bajarilad. Shaxsiy refleksiyaning amalga

oshirishning bir necha bosqichlari mavjud. Bu ziddiyatlarni boshdan kechirish va qo‘yilgan vazifalarni anglash hamda inson oldida turgan hal qilib bo‘lmaydigan vaziyatlarni tushunish tajribasi, shaxs stereotiplari va faoliyatlari, ularning diskreditatsiyasidir. Bunda ziddiyat va muammo bo‘lgan shaxs stereotiplari va vaziyatlar tushuniladi. Bunday vaziyatda shaxs o‘zini o‘zi to‘liq anglab yetadi. Qayta fikrlab ko‘rish jarayonida insonning o‘ziga va o‘z “Men”iga munosabati o‘zgaradi. U shunga mos harakatlarda amalga oshiriladi. Ikkinchidan, sub’ektning o‘zi bajara oladigan va biladigan munosabatlarini o‘zgarishi bilan yuz beradi.

Bizning tadqiqotimiz uchun qiyinchiliklarni bartaraf etishdagi ushbu mexanizm eng dolzarbdir, chunki jarayon amaliy-kasbiy ta’lim jarayoni subyektlari turli xil muammolarga duch keladi va o‘z reflektiv imkoniyatlarini rivojlantiradi. Refleksiya ilmiy-bilish va amaliy faoliyat usullarini shakllantirish vositasi hisoblanadi. Biroq bu yondashuv refleksiyaning rivojlanish jarayonida talabada nima yuz berishi haqidagi savollarga javob bermaydi.

4. Intellektual refleksiya biror obyekt va u bilan muloqot qilish usullari haqidagi bilimlar bilan tavsiflanadi. Intellektual refleksiya pedagogika va psixologiya fanlarida axborotni bilish va fikrlash hamda qayta ishlash jarayonlarini tashkil etish muammolari bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, oddiy muammolarni hal qilishda ko‘rib chiqiladi. Subyekt quyidagilarni refleksiylashi mumkin: hamkor jamoaviy tashkilotlar va ularning tuzilmaviy ahamiyatini bilish; boshqa odamning ichki dunyosini, uning harakatlari va ishlarining sabablarini tasavvur qilish; o‘z faoliyati va shaxsiy hamda individual “Men”i; biror obyekt va ularning muayyan vaziyatlarda o‘zaro ta’sir etish usullari haqida bilish.

5. Hozirda ekzistensial va sanogen refleksiya tushunchalari ham mavjud. Ekzistensial refleksiya uchun tadqiqot obyekti – shaxsning chuqur va ekzistensial fikrlari hisoblanadi. Muvaffaqiyatsizlik, ayb, uyat va g‘azab kabi qo‘rquvlarga olib keluvchi kechinmalar, hissiy vaziyatlarda paydo bo‘luvchi refleksiya shaxsiy azoblanishning kamayishiga olib keladi. Yu.M.Orlov uni sanogen deb hisoblaydi. Refleksiyaning asosiy vazifasi inson ruhiy holatini tartibga solishdir. [6; 176-b]

Bugungi jamiyat talablari, ilmiy-texnika va texnologiya sur’atlari o‘sib borishi, talaba-yoshlar bajarayotgan ijtimoiy funksiyalarni yanada murakkablashtirmoqda. Bu ijtimoiy funksiyalar quyidagilardan iboratdir: jahon

xalqlari hayotini, mamlakatimiz rivoji, taraqqiyotning O'zbek modelining mohiyatini har tomonlama chuqur o'rganish; fan-texnika va texnologiyalar asoslarini chuqur egallash; kasbga aloqador bo'lgan professional va ijtimoiy ko'nikmalarni mehnat bilan, siyosiy va axloqiy madaniyatni tinmay o'stira borish yo'li bilan hosil qilish; ijtimoiy-siyosiy faoliyatda o'z mehnati bilan faol ishtirok etish; kelajakdagi mustaqil, ijodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan maxsus bilimlarni egallash, yangicha dunyoqarashni shakllantirish va hokazolar.

Bu xususiyatlar talaba-yoshlarning faol ijodiy mehnatida o'z ifodasini topadi. Bo'lajak o'qituvchilar bu jarayonda o'z mehnat faoliyati turini, o'zining ma'naviy idealini belgilashi, muayyan turmush tarzini hosil qilishi lozim. Binobarin, talaba mehnati o'zining alohida xususiyatlariga ega bo'lgan aqliy mehnat ekan, demak bu mehnat a'lo o'qishda, ilmiy faoliyatda va fan asoslarini ijodiy o'zlashtirishda o'z ifodasini topadi.

Talabalik yillarida o'quv-bilish faoliyatining rivojlanishi qator o'ziga xosliklariga ega. Mazkur davrda o'z-o'zini tahlil etish qobiliyati va o'zi haqidagi (o'zining xatti-harakatlari, his-tuyg'ulari, xulq-atvori, xarakteri) bilimlarni umumlashtirish, tizimlashtirish ehtiyojining oshib borishi kuzatiladi. O'zini ma'lum bir ideallar bilan qiyoslash yuzaga chiqadi, o'z-o'zini tarbiyalash imkoniyati faollashadi. O'spirinlik davridagi fikrlash uslubi sha xsiy-emotsionallik bilan ajralib turadi. Dunyoqarash va nazariy muammolarga qat'iy nuqtai nazar namoyon bo'ladi (intellektual his-tuyg'ular faol rivojlanadi). [11; 464-b]

Aynan ijtimoiy voqelikka ochiq munosabat, ilmiy dunyoqarashga doir yondashuvlarga fundamental javob bera olish ishontirishning faol usullariga nisbatan irratsional ustanovkalarini shakllantirishga imkon beradi. Ta'lim jarayoni hamda o'quv maqsad va vazifalarini amalga oshirishdagi shaxs xulq-atvori individual o'quv uslubini o'zida aks ettiruvchi barqaror tavsif va psixologik asoslarga ega.[12; 176-b]

Talabalik – shaxsning kasbiy shakllanishi va ma'naviy kompetentligining rivojlanishi nuqtayi nazaridan muhim yosh davri. Mazkur yosh davri o'zining alohida ehtiyojlari, shaxsning sifat jihatdan o'zgarishi, psixik hayotning o'ziga xosliklarining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Biz o'z tadqiqotimizda mazkur yosh davrining quyidagi o'ziga xosliklariga e'tiborimizni qaratdik: yoshlar o'zlarining

rejalarini tuzib, mustaqil hayot tarzini belgilab va biror-bir kasbni o‘zlashtirishga harakat qila boshlaydi. Yoshlar nafaqat o‘zini katta hayotga qadam qo‘yayotganligini tushunib yetadi.

Yoshlar uchun bo‘lg‘usi kasbiy intilish (kelajakni xayol, tasavvur va istaklar orqali tasavvur qilish) va emotsional qoniqmaslikni yuzaga keltirib chiqaradigan mavjud holatga qo‘shila olmaslik xos hisoblanadi.[73; 240-b]

Yoshlik davrida axloqiy ongning shakllanishi nuqtayi nazaridan biz G.S.Abramovaning “yechimi har bir insonning shaxsiy hayotidagi nozik masala bilan bog‘liq – “Men”i, ichki va tashqi erkinligi chegarasiga doir savollar”ga taalluqli hayotiy vazifalar sifatida ma’naviy o‘z-o‘zini anglash haqidagi g‘oyasiga e’tibor qaratdik.[11; 271-b]

Adolat, burch, aybdorlik hissi, o‘lim, mas’uliyat, taqdir, hayot mazmuni kabi savollar har qanday yosh insonni tashvishga soladi. G.S.Abramova mazkur masalalar mohiyatini quyidagi tarzda aniq ifoda etgan: “Yoshlikda ma’naviy o‘zlikni anglash uchun barcha – abstrakt fikrlash, boshqa kishilar bilan aloqadorlik va ulardan alohidalikdan qayg‘urish, hayotiy vazifalarni hal etish – yaxlit voqelik sifatida hayotni tushunish predmeti sifatida xizmat qiladigan maqsad va vositalar haqidagi barcha shart-sharoitlar mavjud”. Oliy ta’lim muassasasida o‘qish jarayonida yoshlar “talaba ma’naviyati”ni o‘zida ifoda etadi.

V.I.Slobodchikov va Ye.I.Isayev yoshlik davrini individuallashtirish pog‘onasi sifatida tavsiflab, yoshlarni axloqqa alohida munosabat bildirishiga e’tibor qaratishgan. Ular individuallashtirish darajasini inson hayotining shaxsiy dunyoqarashni shakllantirish, individual o‘ziga xoslik va betakrorlik bilan bog‘liq asosiy bosqichlardan iborat deb hisoblashgan. “Yoshlarning asosiy muammosi ijtimoiy borliq, submadaniyat va zamonga individual, haqiqiy shaxsiy munosabatlarini izlab topishdir”. [3; 384-b]

Shaxsning “hayot subyekti”ga aylanishi oson emas. Biroq shaxslarning ijod sohasida yaratgan durdonalarini tahlil qilib S.L.Rubinshteyn hayrat bilan, ushbu durdona ijodkor hayotining cho‘qqisi bo‘lsa-da, u hayotning ma’lum bir onidir, hayotning qolgan paytlari “hech qanday e’tiborsiz, past darajada kechadi” - deb yozadi. [13; 299-b] Demak, hayot, hatto insoniyat uchun ideal bo‘lgan shaxslar misolida ham, kerakli saviyada, kerakli mahsuldorlikda va ma’naviy darajada

kechavermaydi, hayot bilan ideal o’rtasidagi qarama-qarshilik inson uchun hayotni, yashashni muammoga aylantiradi. Inson “hayot subyekti” bo’lishi uchun ushbu qarama-qarshilikni u pozitiv hal etishi, ya’ni “hayotni yaratish va qurishga” o’tishi lozim. Shaxsning “hayot subyekti”ga aylanishi, eng avvalo, uning hayotiy maqsadida o’z aksini topadi.

Ijtimoiy-falsafiy va pedagogik-psi xologik adabiyotlarda shaxs hayotini bir-biriga dialektik bog’liq jarayonlar – bolalik (go’daklik), yoshlik, yetuklik va keksalikka bo’lib o’rganish keng tarqalgan. Ushbu jarayonlarni tahlil qilgan va ularga xos xususiyatlarni aniqlagan B.G.Ananyev har bir hayotiy bosqich ma’lum bir qadriyatlarni hayotiy maqsad qilib qo’yishini ta’kidlaydi. U yoshlarda ta’lim va ilm olish, muloqot asosiy qadriyatlar sifatida kelishini va ular hayotiy maqsadini ushbu qadriyatlar orqali belgilashini asoslaydi.[2; 282-b]

Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining reflektiv pozitsiyasini rivojlantirishda o’quv-bilish jarayoni hamda mazkur holatda subyektivlikning namoyon bo’lishi ham muhim o’rin tutadi.

O’quv faoliyatining muhim komponenti subyektning o’zi bilan bog’liqlikda sodir bo’lgan o’zgarishlarni o’zlashtirish darajasini baholashga doir xatti-harakatni ifoda etadi. Mazkur harakat orqali talaba qo’yilgan o’quv vazifasi to’g’ri amalga oshirildimi, kelgusida ko’plab nazariy vazifalarni hal etishda qo’llash bilan bog’liq o’quv harakatlari usullarini o’zlashtirgan yoki o’zlashtirmaganligini aniqlay oladi.[9; 377-b] O’quv faoliyati nazariy bilimlarni va o’quv-bilish faoliyati usullarini o’zlashtirishga yo’naltirilgan. O’quv faoliyati o’zida quyidagi komponentlarni aks ettiradi: maqsad qo’yish, o’z-o’zini yo’naltirish, o’z-o’zini baholash, rejalashtirish, qaror qabul qilish, nazorat, o’z-o’zini nazorat qilish, korreksiya, motivatsiya, o’zlashtirish.[8; 32-b] Vaxlitlikda o’quv faoliyati o’zaro birgalikdagi nazorat yoki refleksiya yordamida amalga oshiriladi.[84; 176-b]

G.P.Shedroviskiyning konsepsiyasida ijtimoiy tajribani o’zlashtirish jarayoni sifatida o’qish-o’rganish va o’quv-bilish faoliyati farqlanadi. O’qish-o’rganish – bu to’liq anglanmagan o’zlashtirish, o’quv-bilish faoliyati – bu o’quv vositalarini qo’llash bilan bog’liq ma xsus tashkil etilgan o’zlashtirish. O’quv-bilish faoliyati: mazmun, o’quv faoliyati natijasi, faoliyatni tashkil etish jarayonlari, psixik funksiyalar, qobiliyatlar va o’zlashtirish jarayonlaridan tashkil topadi.[1; 227-b]

V.D.Shadrikovning ta'kidlashicha, o'rganish – bu insonning atrof-muhit bilan o'zaro harakati va unga layoqatlilik, borliqdagi jarayonlarni bilishga yo'naltirilgan ijodiy jarayon emas, "insoniyat tomonidan to'langan madaniyatni o'zlashtirish, "o'zlashtirish" yoki "qabul qilish"dir.[7; 320-b]

S.Yu.Jdanovaning ta'kidlashicha, o'quv-bilish faoliyati faoliyatning alohida turlarida natija olish uchun emas, o'z-o'zini o'zlashtirishga yo'naltirilgan nazariy va amaliy faoliyat sifatida yuzaga chiqadi hamda faoliyat komponentlari haqidagi bilimlarni, ularni amalga oshirishga doir bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishda o'zining natijaviyligiga ega.[5; 212-b]

N.A.Kiselyevskaya "o'quv-bilish faoliyati" tushunchasini "ma'lum bir hajmdagi bilim, ko'nikma va malakalar, faoliyat turlari va xulq-atvor shakllarini ongli tarzda o'zlashtirish maqsadi boshqariladigan inson xatti-harakatlari" sifatida talqin etadi.[6; 124-b]

Professor M.G.Davletshin rahbarligida bu muammo yangicha ilmiy asosda o'rganilgan. M.G.Davletshinning fikricha, yoshlar har xil sohalar mazmuniga o'zlarining ongli ravishda yondashuvlari orqali ularda ilm olishga nisbatan to'g'ri va oqilona tasavvurlar ertaroq hosil bo'ladi.[9; 81-b]

Taniqli olim E.F.Foziyev o'z tadqiqotlarida mustaqil tafakkurning rivojlanishi, bilim jarayonining qiziqarli tashkil etilishi talabalar faoliyatida yangi muvaffaqiyatlarga erishishning ijodiy manbai, deb hisoblaydi.[2; 244-b] E.G'oziyev tadqiqotlarida talabalarning o'quv faoliyatini boshqarish xususiyatlari, o'quv faoliyatini rejalashtirish, o'zini-o'zi nazorat qilish, o'zini-o'zi baholash, inson faoliyatini aniqlash, o'quv faoliyatini rejalashtirishni aniqlash, maqsad qo'ya olishni aniqlash, o'zini-o'zi nazorat qilishni aniqlash, bo'sh vaqtni aniqlash kabi tushunchalar haqida mulohazalar yuritiladi. Olim mazkur tushunchalarga aniqlik kiritish maqsadida o'quv faoliyatini boshqarishning diagnostik metodini ishlab chiqib, psixologiya fanining kam o'rganilgan sohalaridan biri bo'lgan o'qish faoliyatini boshqarish muammosining nazariy va amaliy tomonlarini yoritib beradi. Bu tushunchalarni aniqlash uchun olim shu tushunchalarga mos anketalardan foydalandi. Har bir anketada o'ndan ortiq savol bo'lib, ba'zan qo'shimcha savollar ham berilgan. Bunda, albatta, o'quvchilarning individual xususiyatlari hisobga olingan. Suhbatlarda esa, tushunchalarning etimologiyasiga katta ahamiyat

berilgan. Bunday tadbirlar o'quv faoliyatini boshqarishning tarkibiy qismlari bilan tanishtirishni osonlashtirgan. Yana mazkur tadqiqotlarda o'qish va o'qitish jarayoni uchun tavsiyanoma ishlab chiqilgan va o'z-o'zini anglash bosqichlari to'g'risida ma'lumot berilgan. [3; 124-b] R.I.Sunnatova o'z ilmiy tadqiqotlarida talabalarning o'z-o'zini boshqarish jarayonidagi fikrlash faoliyatlarini o'rganadi. Olima o'z-o'zini boshqarish jarayonlarining fikrlash faoliyatiga ta'sir etish xususiyatlarini quyidagicha izohlagan. Bir tomondan, talabalarning o'z-o'zini boshqarish jarayonlarida qator o'zgarishlar mavjudligi ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, talabalarda o'quv faoliyatiga nisbatan qiziqishning oshib borishi hamda o'z-o'zini boshqarish jarayonida bilim olishga nisbatan yangicha qarashlarning shakllanganligi ham ko'rinadi. Shuningdek, talabalar o'z-o'zini boshqarish jarayonida o'z-o'zlarini tarbiyalash va o'z qobiliyatlarini takomillashtirishga harakat qilganliklari ham kuzatiladi. [4; 41-b]

Z.T.Nishanova talabalarning mustaqil-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha mashg'ulotlar majmuini ishlab chiqqan. Bu mashg'ulotlarda asosiy diqqat tafakkur operatsiyalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lsada, ijodiylikning tezligi, aniqligi, originalligi kabi xususiyatlarini rivojlantirish masalasi ham chetda qolmagan.[3; 391-b]

Talabalik yillarida kasbiy tarbiya va shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlaydigan omillar o'rtasida aniq vazifalar nuqtai nazaridan dolzarblik kasb etuvchi o'quv fanlari, metod, usul va vositalar muhim sanaladi. Pedagogik-psixologik fanlar nafaqat talabalarni bo'lg'usi kasbiy faoliyatga tayyorlash, balki uni sha xs sifatida shakllanishini ta'minlashda alohida o'rin tutadi. Yuqoridagi fikr bilan bog'liqlikda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirishda pedagogik-psixologik fanlarning ta'sirini nazariy asoslash talab etiladi.

Pedagogik-psixologik fanlar mazmunini o'zining mohiyatiga ko'ra, insonning hayotiy maqsad va mo'ljallarni to'g'ri belgilash uchun muhim hisoblangan axborotlar tashkil etadi. Bu axborotlar hayot mazmuni, insonning undagi o'rni, insonparvar qadriyatlarni o'zida ifoda etadi. Bu fanlar talabaga yaxshilik va yomonlik, burch va mas'uliyat, ya'ni ma'naviy yo'nalganlik nuqtayi nazaridan

boshqa kishilar bilan munosabatlarni tushunish yordamida dunyoni ko‘rishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qarshiyeva Z.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchilarda refleksiv qobiliyatni rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. // Uzluksiz ta’lim. – Toshkent, 2020. – B.90-95.
2. Qarshiyeva Z.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchilarda refleksiv pozitsiyasini rivojlantirishning ayrim masalalari // Ta’lim, fan va innovatsiya. – Toshkent, 2020. – № 4. – B.27-33.
3. Qarshiyeva Z.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish modeli tamoyillari. // Xalq ta’limi. – Toshkent, 2020. – №6. – B.49-55.
4. Qarshiyeva Z.Sh. A model for developing future teacher’s reflexive position // European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS) – Ispaniya, 2020. – No.4. – P.99-101.
5. Qarshiyeva Z.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchilar refleksiv pozitsiyasini rivojlantirishning ayrim masalalari // “Buyuk Ipak Yo‘lida Umuminsoniy va milliy qadriyatlar: Til, Ta’lim va Madaniyat” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand, 2020. – B.365-367.
6. Qarshiyeva Z.Sh. Bo‘lajak o‘qituvchilarning refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish. // “O‘qituvchining kasbiy standarti: amaliyotga joriy qilish va istiqboldagi vazifalar” mavzusidagi Respublika ilmiy–amaliy onlayn konferensiyasi materiallari. – Samarqand, 2021. – B.107-109.
7. G‘oziyev E. Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: O‘qituvchi, 1994. – 244 b.
8. G‘oziyev E., Jabborov A. Faoliyat va hulq-atvor motivatsiyasi: (Universitetlarning psixologiya muta xassisligi uchun o‘quv qo‘llanma). – Toshkent, 2003. – 124 b.
9. Brockbank A. & McGill I. Facilitating reflective learning in higher education. – Buckingham: SRHE&OUP, 1998. – 368 p.
10. Brookfield S.D. Becoming a critically reflective teacher. – San Francisco: Jossey-Bass, 1995. – 320 p.

11. Green A. Becoming a Reflective English Teacher. – Open University Press; McGraw-Hill Education; McGraw-Hill House, 2011. – 223 p.
12. Henke N.R. Reflective teaching [Elektronniy resurs]. – Rejim dostupa: <http://www.disal.com>.
13. Hole S. & McEnte. Reflection is at the heart of practice // Educational Leadership. – 1999. – 56 (8) May. – P. 34-37.
14. Korthagen Fred, A.J. Linking practice and theory. The Pedagogy of realistic teacher education / A.J. Korthagen Fred. – Mahwah; New Jersey; London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2001. – 312 p.
15. Moon J. Reflection in learning & professional development. – London: Kogan Page, 1999. – 229 p.
16. Risko V.J., Vukelich C., & Roskos K. Preparing teachers for reflective practice: Intentions, contradictions, and possibilities // Language Arts Journal, 80 (2). – 2002. – R.134-144.

II. IJTIMOIIY PEDAGOGIKA

ЎҚУВЧИ ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА ОИЛАВИЙ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ ВА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ САМАРАЛИ ВА ТАЪСИРЧАН УСУЛЛАРИ

Кулматов Норқобил Эшмаматович

СДВМЧВУТФ. катта ўқитувчи. norqobil.65@mail.ru 91-166-22-35

Примова Фотима Абдурахимовна

СДВМЧВУТФ. ф.ф.н.доцент primovafotima1958@gmail.com 93-961-20-57

Риззаев Шавкатжон Рихсибоевич

СДВМЧВУТФ. Ассистент. 99-803-64-80

***Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва
долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI – асрда
бу масала ҳақиқатдан ҳам ҳаёт-момот масаласига айланиб
бормоқда.***

Ш.М.Мирзиёев

Аннотация: Ушбу мақолада ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда оилавий ахлоқий таълим – тарбия ва қадриятларнинг самарали ва таъсирчан усул ва воситалари масалалари баён этилади.

Калит сузлар: Ватан, ватанпарварлик, оила, фарзанд, ўқувчи ёшлар, таълим-тарбия, одоб, ахлоқ, хулқ, муомила, ибод, ҳаё, маданият, маънавият, маърифат,

Аннотация: В данной статье описаны действенные и действенные методы и средства семейного нравственного воспитания – воспитания и ценностей в воспитании учащейся молодежи в духе патриотизма.

Ключевые слова: Родина, патриотизм, семья, дети, студенты, молодежь, образование, манеры, нравственность, поведение, поведение, этикет, скромность, культура, духовность, просвещение.

***Annotation:** This article describes effective and efficient methods and means of family moral education - education and values in educating students in the spirit of patriotism.*

***Keywords:** Motherland, patriotism, family, children, students, youth, education, manners, morality, behavior, behavior, etiquette, modesty, culture, spirituality, enlightenment*

КИРИШ: Тадқиқот ишининг долзарблиги: Мустақиллик туфайли биз ўзбеклар ўзимизнинг ҳақиқий ватанимизни топдик, бу мустақилликнинг халқимизга берган энг олий неъматидир. Ватани мустақил бўлган халқнинг ўзи ҳам мустақил бўлади. Барчамизга маълумки, мустақиллик йилларида миллий маънавий қадриятларимизни тиклаш, такомиллаштириш, ўзлигимизни билиш, миллий маънавий қадриятлар тизимини яратиш умуммиллий, долзарб вазифалардан бири бўлиб келди ва бугунги кунда у янада долзарброқ бўлиб қолмоқда. Миллий маънавий қадриятларни миллий ғоя ва мафкура билан уйғунликда олиб боришда умуминсоний қадриятлар, таълим-тарбия, илм-фан ва одоб-ахлоқнинг ўрни ўзгачадир. Жумладан, ахлоқий тарбия ва ахлоқий дунёқараш ёшларимизда ота-онаси, ака-укаси, опа-синглиси ва бошқа қариндош уруғлари, қолаверса Ватани олдидаги бурч ва жавобгарлик ҳиссини шакллантиради. Халқимизда қадим-қадимдан оила энг муқаддас ва мўътабар маскан ҳисобланиб, жамият учун етук ва комил инсонларни тарбиялаш ота-боболаримизнинг юксак бурчи ва масъулияти саналган. Оилада фарзанд тарбиясига алоҳида аҳамият бериш масаласига минг йиллар мобайнида халқимиз ҳеч қачон бефарқ қарамаган. Маънавийли халқнинг маданияти юксак, истиқболи порлоқ бўлишига шак-шубҳа йўқ албатта. Бу жиҳатдан ўзбек халқимиз ўзининг бой мероси, миллий ва диний қадриятлари билан ҳар томонлама фахрланса арзийди. Мамлакатимизда маънавий ва жисмоний баркамол авлодни тарбиялаш борасида улкан ишлар амалга оширилаётган бўлса-да, улар бугунги кун давр талаблари даражасида кенг қамровли эмаслиги ҳам сир эмас. Шу билан бирга турли ҳаёт тарзлари ва ғоялар кескин рақобатга киришган бугунги кунда дунёда юз бераётган шиддатли глобаллашув жараёнлари, мафкуравий ўзгаришлар, ҳаётимизга

кириб келаётган коммуникацион янгиланишлар таъсир қилиб, бундай мураккаб шароитда оилаларимиздаги минг йиллар мобайнида сақланиб келаётган юксак инсоний ахлоқий қадриятларимизни бугунги давр анъаналари билан бойитган ҳолда фарзандлар тарбиясида қўллашимиз, улар қалбида ватанпарварлик, одамийлик, иймон-этикод туйғуларини уйғотиб, оила қаршидаги масъулиятни ҳис қила билиш, оилавий ҳаётнинг мураккаб жиҳатларини англаш, ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтишга тайёрлашимиз ўргатишимиз лозим. Шунинг учун ҳам бу борадаги саъйи-ҳаракатларни янада кучайтириш зарур. Ўз даврида биринчи Президентимиз И.А.Қаримов таъкидлаб ўтганларидек: -Ўзбекистон XXI асрда жаҳон ҳамжамиятидан қандай ўрин эгаллаши ўсиб келаётган фарзандларимиз қандай инсонлар бўлиб вояга етишишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Шундай экан, айти пайтда бу соҳада йўл қўйилган ҳар қандай сусткашлик, камчилик келажакка берилган зарбага тенг, дейиш мумкин. Ана шундай улуғ инсоний фазилатларга эга бўлган, маънавий ва жисмоний баркамол инсонларни тарбиялаб вояга етказиш фақат тинч, барқарор, мустақил юртда шаклланиши мумкин. Бугунги янгиланаётган Ўзбекистонда ана шундай тинч, барқарор муҳитнинг шакилланганлиги ҳар бир ўқувчи ёшни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш янги Ўзбекистон жамиятининг энг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун биз танлаган "Ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда оилавий ахлоқий тарбия ва қадриятларнинг самарали ва таъсирчан усуллари" мавзуси бугунги кун учун энг долзарб мавзулардан бири ҳисобланади.

Муаммони ҳал қилиш йўллари: Юртимиз ўқувчи ёшларига таълим-тарбия беришда, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда, ўзбек миллий давлатчилиқ тарихимизни ўргатишда, тарихий хотира, маънавий мерос, миллий ва умуминсоний қадриятларимизни, жумладан ахлоқ-одоб қоидаларини, оилавий ахлоқий тарбияни уларнинг онги ва қалбига сингдиришда миллий-маънавий ривожланишнинг ўрни ва роли бекиёсдир. Ўқувчи ёшларимизга миллий ғоя асосида, ватанпарварлик руҳида таълим-тарбия бериш, ўқитиш бугунги янги Ўзбекистон жамиятининг ўз олдига қўйган энг асосий ва муҳим вазифаларидан биридир. Ҳеч кимга сир эмаски ҳар бир

мустақил ривожланаётган жамиятда “таракқиётнинг тамал тоши ҳам, давлатни кудратли, миллатни буюк қиладиган куч ҳам илм-фан ривож ва таълим ва тарбиянинг тўғри йўлга қўйилганидадир”[1,30.10.2020]. Шу ўринда Биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг “Буюк давлат, буюк келажагимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айна пайтда ўзининг ўтмиши, улуғ кадриятлари, миллати билан фахрланадиган инсонларни, келажакка ишонадиган инсонларни тарбиялашимиз керак”, [2,1993, 133]. -деган сўзларини эслаш кифоядир. Дарҳақиқат, ёш авлод тарбиясида миллий кадриятларимиздан устун қонуният йўқ экани минг йиллар мобайнида синовдан ўтган ҳақиқат. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, оилада эрнинг ўз ўрни ва хотиннинг ўз ўрни бўлганидек, фарзанд тарбиясида ҳам отанинг ўз ўрни ва онанинг ўз ўрни бор. Агар бу тамойилга амал қилинмаса, яъни бири иккинчисини инкор этиб, ҳар бири ўз билганича ҳаракат қилса, бола нафақат одобсиз, дангаса, кўрс ва тошмехр бўлиб ўсади, балки худбин, хиёнаткор, фақат ўзи учун яшайдиган кимса бўлиб вояга етади. Мухтасар қилиб айтганда, болада соғлом онгни шакллантириш имконияти бой берилса, у вояга етганидан сўнг оиладаги ва жамиятдаги ҳаёт қонуниятларига зид, қарама-қарши ҳатти-ҳаракатлар қилади. Бундай пайтда ҳеч нарса афсуски, фойда бермайди. Ўзбекчилик, миллий ва маънавий кадриятлар, авлод-аждодлар, ўтмиш ва келажак ҳақидаги панд-насихатларимиз энди унга таъсир қилмайди. Шу боис ҳам улуғ аллома Абу Али ибн Сино бола тарбияси билан унинг туғилишидан аввалроқ, она қорнидан бошлабқ шуғулланиш лозим, деган эди. Бугунги янги Ўзбекистон жамиятида юртимиз ёшлари-баркамол авлод сифатида қандай бўлиши керак? Ҳар бир ёш авлод аввало, чет тилини мукамал билиши, компьютер билан тиллашиб, Интернетдан фойдалана олиши, миллий ва диний кадриятларга амал қилиши шарт. Ватан тарихи, оила ва маҳалла талабларини мукамал билган йигит-қиз XXI аср талабига жавоб бера олади. Шу билан бирга у юрт қорига ярайдиган, доимо хушёр, зийрак, фаросатли, фасоҳатли инсон бўлиб камол топишига ишонамиз. Бундай ёшлар юртимиз тинчлигини, осойишталигини таъминлай оладиган инсонлар бўлиб етишадилар.

Таклиф ва тавсиялар: Ўқувчи ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда, уларга ахлоқий таълим тарбия беришда, халқимизнинг

Ўтмишига, миллий давлатчилик тарихимизга бир назар ташлайдиган бўлсак, мустамлакачи чор Россияси ва собиқ совет мафқураси ҳукмронлиги йилларида Ватанимиз тарихининг, жумладан миллий ва диний қадриятларимизнинг ноҳолисан талқин этилиши натижасида пайдо бўлган муаммоларни бугунги кунда ўқувчи-ёшларимизга тўғри тушунтириш, уларга холисан баҳо бериш, объектив талқин қилиш заруратини ҳаётнинг ўзи мамлакатимиз таракқиётининг асосий вазифалардан бири қилиб кун тартибига қўйди. Бу соҳада Мустақил Ўзбекистон Республикасининг биринчи президенти Ислон Абдуғаниевич Каримовнинг саъйу-ҳаракатлари ва ташаббуслари билан мустақиллик йилларида амалга оширилган катта ишлар ва президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан амалга ошириб келинаётган Ватанимиз тарихини ўрганишнинг янги концепцияси яратилди. Бугунги кунда ҳам миллий давлатчилик тарихимизни ўрганишда ва ўқувчи ёшларга замонавий таълим-тарбия, жумладан ахлоқий таълим тарбия беришда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-5712 сонли фармони” [3,2019.30.04] ҳамда, “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2019 йил 8 октябрдаги 11Ф-5847-сон [4,2019.8.10], фармонларига мувофиқ, халқ таълими тизими ва олий таълим тизимида таълим-тарбия сифатини ошириш, соҳадаги мавжуд норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш, халқ таълими ва олий таълим муассасаларининг халқаро нуфузини янада ошириш ва мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар, бўлажак миллий кадрларни тайёрлашда уларнинг фаоллигини таъминлаш янги Ўзбекистон жамиятининг энг долзарб вазифаларидан биридир. Ўқувчи ёшларимизни ижтимоийлашувида бўлажак фуқароларимизни ватанпарварлик ҳис-туйғуларини миллий маънавий қадриятлар руҳида тарбиялаш, ўтмиш алломаларимизнинг ўғити, доно сўзлари, фикрларини кадрлаш, ўрганиш, ҳаётда қўллаш ўқувчи ёшларнинг фикрлаш қобилиятларини ва дунёқарашларини кенгайтиради. Бугунги ўқувчи ёшларимиз – келажагимиз пойдевори. Шундай экан, уларни ҳар томонлама етук, комил, ватанпарвар, юрт тинчлиги ва равнақи йўлида фидокор бўладиган фарзандлар қилиб тарбиялаш

зарур. Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг "Бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала - бу ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаришти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким - ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айти пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуг зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга турган катта-катта муаммоларни ечиш, мустақиллигимизни ҳимоя қилиш, ҳаётда миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги тамойилига амал қилиб яшашдек муҳим вазифаларни ёш авлодимиз ўзининг муқаддас бурчи деб билаётгани, айниқса, эътиборга сазовордир. Баркамол авлодни тарбиялашдек порлоқ ниятимиз учун бизда маънавий асос бор. [5,2016.Б-486],

Кутилаётган ижтимоий самара(натижа) : Ўқувчи ёшларни ватанпарварлик ҳисларини тарбиялаш механизмларини такомиллаштириш технологияларидан фойдаланишнинг назарий-педагогик асослари ишлаб чиқилади, унинг шакллари ва самарали усуллари аниқланади ва таълим-тарбияни такомиллаштиришда ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мотивлари ишлаб чиқилади, ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда мактаб, оила маҳалла жамоатчилик кенгаши ҳамкорлигини шакиллантиришда, шахсни камол топтиришда ёрдам беради. Яна шунинг ҳам таъкидлаш керакки, ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда оилавий ахлоқий тарбия ва қадриятларнинг самарали ва таъсирчан усулларидан фойдаланишда бобо ва момоларнинг тажрибаларига таяниш анъанавий оилавий қадриятларимизнинг узвий қисми бўлиб келган. Ёши улуг отахон ва онахонларимизнинг ўз невараларига берган: сувга туфлама, нонни кўзингга сурт, каттага ҳурматда, кичикка иззатда бўл, ҳаромдан ҳазар қил, одобли-ахлоқли бўл каби ҳаётий ўғитлари, панду-насихатлари фарзандларимизнинг келгусида ҳар томонлама етук, маънавий баркамол, комил инсонлар бўлиб вояга етишишига сабаб бўлганига тарихда мисоллар жуда ҳам кўп. Шу ўринда биргина Амир Темур бобомизнинг невараси Шохрух мирзонинг ўғли Мирзо Улуғбекни бувиси Бибихоним тарбиялагани

хақида тўхталиш кифоя. Бугунги кунда жамият тараққий этиб боргани сари ҳар томонлама етук инсонни шакллантириш талаблари ҳам ортиб бормокда. Бу эса, оилада болага психологик, эстетик, ахлоқий, диний-маърифий, жинсий тарбия бериш сифати ва кўламини оширишни такозо этмокда. Фарзанд тарбиясида бола ҳуқуқлари ҳеч қачон камситилмаслиги керак. Оилавий ахлоқий тарбия ижтимоий тарбияга нисбатан болаларнинг рухий оламига, ҳиссиёти ва туйғуларига чуқур таъсир кўрсатади. Қисқача қилиб айтганда, аждодларимизнинг узок давр мобайнида тарбия соҳасида орттирган тажрибалари асосидаги таълимотлар негизида шу маъно англашиладики, тарбиячининг ўзи ҳамиша ўрнак бўлиши зарур. **АХЛОҚ** - жамият, замон, баъзан умумбашарий аҳамиятга эга, инсоният тарихи учун намуна бўла оладиган ижобий хатти-ҳаракатлар йиғиндиси, инсоний камолот даражасини белгиловчи маънавий ҳодиса. **ХУЛҚ** - оила, жамоа, маҳалла - кўй миқёсида аҳамиятли бўлган, аммо жамият ва инсоният ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатмайдиган ёқимли инсоний хатти -ҳаракатларнинг мажмуи. **ОДОБ** - инсон ҳақида ёқимли таассурот уйғотадиган, лекин жамоа, жамият ва инсоният ҳаётида бурилиш ясайдиган даражада муҳим аҳамиятга эга бўлмайдиган, миллий урф - одатларга асосланган чиройли хатти - ҳаракатларни ўз ичига олади.

Шу ўринда бугунги кунда ота – оналаримизнинг фарзандлар тарбиясида, айниқса ахлоқий тарбия ва кадриятларга суянишларида қуйидаги тавсияларни берган бўлардик.

- Отанинг шахсий намунаси ёшлар шахсини таркиб топтиришда муҳим аҳамиятга эгалигини унутманг.
- Фарзандларингизда тўғри хулқ-атворни юзага келтириш билан ахлоқий тажрибани бойитиш ва умумлаштириш зарур. Ёшлардаги ахлоқий билимнинг турли-туман формалари уларнинг онги ва ҳис-туйғуларига жонли, ёркин, оташин сўз орқали таъсир этишини унутманг.
- Дунёда содир бўлаётган янгиликлар, мамлакатимизда, жамиятимизда ўтказилаётган ислохотлардан тўлиқ хабардор бўлинг ва фарзандларингизга буларни тўғри талқин қилинг.
- Фарзандингизнинг келажакда муайян касб соҳиби бўлишига ишонч

билдиринг, унинг оқилона танловини қўллаб-қувватланг.

- Фарзандингизнинг ўқув муассасасидаги ўқиши билан қизиқинг, қайси фанларни урганишга иштиёқмандлигидан хабардор бўлинг.
- Бадиий адабиётларни ўқинг, янги нашр этилган адабиётлардан хабардор бўлинг, фарзандингизнинг маънавий-маърифий ғоясини бойитадиган адабиётларни уларнинг ўқиши учун тавсия этиб боринг.
- Фарзандингиз билан биргаликда маънавий-маърифий ғоясини бойитадиган фильмларни тамоша қилинг, сунг муҳокама давомида болангизнинг фикрини эшитиб, уни тўғри йўналтиринг.
- Фарзандингизнинг ўртоқлари билан танишинг, улар билан суҳбатлашинг, хулқ-атворини кузатинг.
- Ўғлингиз ёки қизингиз таълим муассасасида қандай ишларни бажаришини ўрганинг, уйда ҳам болангизнинг фойдали юмуш бажаришини назоратга олинг.
- Миллий ва умумбашарий қадриятлар билан фарзандингизни таништириб боринг. Уларга катталарга ҳурматда, кичикларга иззатда бўлишни ўргатинг.
- Фарзандингизга меҳрибон ва адолатли, кези келганда каттиққўл ва талабчан бўлинг.
- Фарзандингизнинг ўқиш ва меҳнатдаги имконияти ва қобилиятини ўрганинг, унга ҳам ўз имкониятлари ва қобилиятига тўғри баҳо беришга ўргатинг, иродасини чиниқтиринг.
- Фарзандларингиз, оила аъзоларингизда бир-бирига кўмак бериш ҳиссини шакллантиринг, ахлоқий фазилатлар: ўз сўзида тура олиш, масъулият, олижаноблик, тантилиқ, инсонпарварлик, ватанпарварлик ҳиссини ривожлантиринг.
- Фарзандингиздаги салбий хислатларни биргаликда бартараф этишга ҳаракат қилинг, унга ишонч билдиринг, келгусидаги истиқболлий режалар тўғрисида суҳбатлашиб туринг.
- Фарзандингизнинг хулқидаги қайсидир жиҳатлар сизни ташвишлантирса, бу тўғрисида шифокор, педагог, психолог маслаҳатига мурожаат қилишни унутманг.
- Фарзандингиз учун албатта бўш вақт ажратинг, суҳбатлашинг, уй

юмушларини бажаришда ундан кўмак сўранг (бола сизга керак эканлигини ҳис қилсин), табиат кўйнига, расм, мода, кишлок хўжалиги маҳсулотлари ва бошқа кўрғазмаларга сайрларни ташкил қилинг, уларга оила аъзоларингиз билан бирга ташриф буюринг. Бу оила аъзоларини жипслаштиради, уларда ҳамкорликка асосланган бир-бирига ҳурмат руҳини шакллантиради.

- Фарзандингизни албатта спорт, санъат, хореография, драма, тўғаракларига, турли пишириқлар пишириш, бичиш-тикиш, тилларни ўрганиш марказларига жалб қилинг.

- Болангизнинг хулқ-атворини яхши томонга ўзгартириш учун халқ қахрамонлари, буюк мутафаккирлар, донишмандлар ҳаётдан мисоллар келтиринг, биргаликда улар ҳаёти тўғрисида китоблар ўқинг, фильмларни тамоша қилинг.

- Сийқаси чиққан насихатлар беришдан қочинг. Жаҳлингиз чиққан пайтда ҳам фарзандингизга қўпол гапиришдан тийилинг. Унга овозингизни баландлатмасдан залворли фикр ва ғоялар билан таъсир ўтказинг.

- Фарзандингиз билан мулоқотга киришаётган танишлари унга салбий таъсир кўрсатаётганини сезсангиз, албатта педагог ва психолог маслаҳатини олинг.

- Фарзандларингизни оила бюджети тўғрисидаги ахборот билан таништиришлари лозим.

- Оиланинг иқтисодий турмуш тарзи, истикболий режалари тўғрисида ўз фарзандларингиз билан баҳамлашинг, ўртоқлашинг.

- Ота фарзандининг айрим худбинона эҳтиёжларидан воз кечиб, оила аъзоларининг талаб ва хоҳишларини ҳам инобатга олиш иштиёқини шакллантира олиши керак.

Шунингдек, агар оила моддий жиҳатдан яхши таъминланган бўлса, ота ўз фарзандларини камтарин бўлишга ва бошқа оила фарзандлари олдида манманлик қилмасликка ўргатишлари лозим. Ёшларда моддий бойликдан кўра маънавий бойлик устун эканлигини онгига ва шуурига сингдириш катта аҳамият касб этади. Агар оилада иқтисодий қийинчиликлар кузатилса ва бу оила кам таъминланганлар қаторидан ўрин эгаллаган бўлса, бундай оиланинг отаси ўз фарзандларида сабр, қаноат хусусиятларини шакллантиришлари, ўзга

моддий жиҳатдан бой оила фарзандларига ҳасад билан қараш яхши эмаслигини ҳамда бориға шукр қилиб яшаб, кўп ўқиб, меҳнат қилиш лозимлигини тушунтиришлари ва ижобий сифатларни шакллантиришлари лозим. Шулардан келиб чиқиб, ҳар биримиз фарзандларимиз тарбиясига ўта эътиборли бўлишимиз, бу муҳим масалада лоқайдлик ва бепарволикка йўл қўймаслигимиз зарур. Бу борада, айниқса, авлоддан авлодга ўтиб келаётган кадриятларни, жумладан оилавий ахлоқий кадриятларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш энг аввало, ота-оналарнинг олдида турган устувор вазифадир. Бошқача айтганда, ҳар бир инсон миллий кадриятларимизга аҳамият қаратиб, ўз фарзанди онгида ахлоқий кадриятларни болалигиданок шакллантириб бориши лозим. **Хулоса қилиб айтганда**, фарзандлар тарбияси ҳар қандай замон ва маконда ҳам давлат ва жамият аҳамиятига молик бўлган устувор масала ҳисобланган. Шундай экан, бу борада нафақат ота-она, балки ҳар бир инсон ўз бурчи ва масъулиятини чуқур ҳис этган ҳолда, Ватан манфаатлари нуқтаи назаридан ёндашган ҳолда фаолият олиб бориши мақсадга мувофиқдир. “Агар катта авлоднинг билими ва тажрибасини, узоқни кўра олиш фазилатларини ёшларимиздаги ғайрат-шижоат, мардлик ва фидоийлик билан бирлаштира олсак, кўзлаган марраларга албатта етамиз. Янги Ўзбекистонни ана шундай билимли ва бунёдкор ёшларимиз билан биргаликда барпо етамиз”. [6,29.12.2020]

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, илм-фан соҳаси ривожини жадаллаштириш масалалари муҳокамаси бўйича видеоселектор йиғилиши” Тошкент, 30.10.2020 йил.
2. И.Каримов. Ўзбекистон, миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. “Ўзбекистон”, 1993, 133-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5712-сон фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълими тизimini 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги ПФ-11-Ф-5847сон фармони.

5. Шавкат Мирзиёев. Миллий тараккиёт йулимизни катъият билан давом эттириб, янги боскичга кўтарамиз. “Ўзбекистон”, 2016. Б.486

6. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси. Тошкент. 2020 йил 29 декабрь

AMIR TEMUR VA U AMALGA OSHIRGAN HUQUQIY SIYOSATNING HOZIRGI ZAMON HUQUQIY TIZIMI RIVOJIGA QO`SHGAN ULKAN HISSASI

J.A.Umarov

*Namangan davlat pedagogika instituti ijtimoiy gumanitar fanlarni o`qitish
metodikasi kafedrasida katta o`qituvchisi*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada buyuk bobokalonimiz Amir Temurning insonparvar huquqiy siyosatining mohiyati, u yaratgan Tuzuklar, tuzuklarda mustahkamlangan huquqiy qoidalar, xususan, jinoyat va jazo, soliq turlari hamda uning hisob-kitobi, A.Temur huquqiy merosidan hozirgi zamon huquq tizimini yaratish va takomillashtirishda foydalanishning ahamiyati haqida so`z yuritiladi.*

***Kalit so`zlar-** tuzuk, Konstitutsiya, tizim, prinsip (tamoyil), adolat, norma, raiyat, korrupsiya, soliq, dehqon er-suv, inson huquqlari, insonparvarlik, g`oyalar, axloq, ma`naviyat, jazo, xalqchilik.*

Amir Temurning huquqiy qarashlari va qonunchilik tizimi butun Temuriylar saltanatida hayotning barcha jabhalarida o‘z aksini topib, ulkan amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan. Jumladan, Buyuk Ipak yo‘li xavfsizligini ta‘minlashga xizmat qilganki, bu bilan savdo-tijorat rivojiga katta hissa qo‘shgan Sharq G‘arb mamlakatlarini bir-biriga yanada yaqinlashtirgan.

Adolatning, nainki insonparvarlikning kuchi shunchalar yuksak ediki, agar mamlakatda biror odam bir tovoq oltin yo kumushni boshiga qo'yib, mag'ribdan mashriqqacha borsa, hech kim unga qo'l cho'zmas, oltin yo kumushdan bittasi ham kamaymasdi.

"Tuzuk" so'zining lug'aviy ma'nosi qonun-qoidalar to'plami, nizom, degan ma'nolarni anglatadi. Boshqacha aytganda, **Tuzuk – Konstitutsiya** (lotincha "Constitution" – tuzilish, tuzuk) – **davlatning Asosiy qonuni, deganidir.**

Atoqli rus olimi **D.Logofet "Temur tuzuklari"**ni o'rganib, unga Turkistonda Yevropadan 500 yillar oldin vujudga kelgan Konstitutsiyaviy kodeks, boshqacha aytganda, **Amir Temur saltanatining Konstitutsiyasi, deb yuksak baho bergan.** Binobarin, mustaqillikning dastlabki yillari - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasining muhokamasi davrida Asosiy qonunimizni "Tuzuklar" deb atash tavsiya etilgani ham bejiz emas.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasining uchinchi bandida ushbu Asosiy Qonun "**o'zbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga tayanib**" qabul qilindi, deb ta'kidlangan. Albatta, o'zbek davlatchiligi rivoji tarixiy tajribasining eng muhim qismi – Amir Temur va temuriylardan meros huquqiy, siyosiy va tarixiy manbalardan, ayniqsa, "Temur tuzuklari", "Boburnoma", "Jahongir tuzugi", "Humoyunnoma", "Zafarnoma" kabi ko'plab nodir asarlardan iboratdir.

Sohibqiron qoldirgan qonuniy me'yorlar va huquqiy normalardan Konstitutsiyamizning turli qism va boblarida, jumladan, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi", "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti", "Vazirlar Mahkamasi", "Sud hokimiyati", "Mudofaa va xavfsizlik" boblarining muayyan moddalarida, zamon talablarini nazarda tutgan holda, ijodiy foydalanilgan.

Qonunga asoslangan tizimning ahamiyatini chuqur anglagan Amir Temur haqli ravishda "**Kuch – adolatda**" degan oliy me'yorni o'ziga shior qilib olgan va hatto ushbu hikmatni uzuk-muhriga o'yib yozdirgan. Bu haqda **Ibn Arabshoh** shunday guvohlik beradi: "**Temur tamg'asining naqshi "Rosti rasti" bo'lib, bu "haqgo'y bo'lsang, najot topasan" demakdir**".

Amir Temurning huquqiy qarashlari va amaliy faoliyati har doim adolat va insof me'yorlari bilan hamohang bo'lgan. Ulug' Sohibqiron o'z davlati hududlarida

tuzuk-to'ra va shariat qoidalari ustuvorligini amalda ta'minlagan. Bundan tashqari, Sohibqiron saltanatida kasbu hunar va ma'rifat ahli muntazam ish bilan ta'minlangan. Sarmoyasi qo'ldan ketib qolgan savdogarlarga o'z sarmoyasini qaytadan tiklab olishi uchun xazinadan yetarli miqdorda oltin berilgan. Dehqonlar va raiyatdan qaysi birining dehqonchilik qilishga qurbi yetmay qolgan bo'lsa, unga ekin-tekin uchun zarur urug'lik va mehnat qurollari tayyorlab berilgan. Inson huquqlari va manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan bunday amaliy misollarni yana ko'plab keltirish mumkin.

A.Temur davrida biz bugungi kunda "korrupsiya" va "poraxo'rlik" deb ataydigan illatning har qanday ko'rinishlari qoralangan. Unga qarshi kurashilgan va uning uchun javobgarlik belgilangan. Davlat mablag'ini va davlatga tegishli otlarni talon-toroj qilgan qator yuqori martabali amaldorlar, firibgar va muttahaamlar ham jinoiy javobgarlikka tortilib, ularga nisbatan jinoiy jazo tayinlangan. Ayni vaqtda Amir Temur qonuniy ishlagan tadbirkorlarni himoya qilgan... Amir Temur qat'iy choralarni yirik mansabdorlarga nisbatan ham qo'llagan. Mansabdorlar tomonidan jinoyatlarga jazo tayinlash alohida nazoratga olingan. Davlat amaldorlarining suiiste'molchiligi va poraxo'rliigi eng xavfli jinoyat hisoblangan. Mansab kishilari qilgan nojoiz ishi uchun, mansabidan qat'i nazar, qonun oldida javobgarlikka tortilgan. Bunday jinoyatlar uchun hatto o'lim jazosi qo'llanilgan.

Yuqoridagi misollarni biz ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixoning "Kundaligi"dagi qaydlarda ham ko'rishimiz mumkin. Xususan, Klavixo Amir Temur Samarqand saltanatida boshliq hisoblangan dina, ya'ni dorug'ani - bosh vazirni Temur safardaligida uning ishonchidan foydalanib, o'z lavozimini suiiste'mol qilgani uchun (masjid qurishda talon-torojlikka yo'l qo'ygan, mansabiga sovuqqonlik bilan qaragan) mol-mulki musodara qilinib, unga nisbatan o'lim jazosi qo'llanilganini qayd etadi.

Bundan tashqari, Klavixoning kundaligida dorug'aning gunohidan 400 kumush tanga evaziga kechishni so'ragan podshoh a'yonlaridan biri ham o'lim jazosiga hukm qilinganligi keltiriladi...

Amir Temur davlatda qilmishida jinoyat tarkibining mavjudligi aniqlangan har bir shaxsning javobgarlikka tortilishi shartligini, ya'ni javobgarlikning

muqarrarligi prinsipini joriy qilgan. Davlatda sudlarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biror-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmagan va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'lgan. Klavixoning yozishicha, pora taklif qilgan shaxs ham tegishli tartibda jinoiy javobgarlikka tortilgan...

Sohibqiron o'tkazgan qabullardan biri to'g'risidagi ma'lumotlar bugungi davrimizgacha saqlanib qolgan. Unda yozilishicha, oddiy dehqonlardan bir guruhi miroblar ishidan norozi bo'lgan. Negaki, miroblar ariqlarni to'sib, kim pora bersa, shunga suv ochib bergan, porasiz hech kimga suv bermay qo'ygan. Amir Temur bu qing'irlikni odam o'ldirish kabi og'ir jinoyat bilan teng, deb hisoblagan. Shu sabab, bu og'ir jinoyatni ko'rib chiqishda xolis kishilarni — sayyidlarni chaqirib, ular bilan maslahatlashgan. Ular ishtirokida o'z nafsiga qul bo'lgan miroblarga odil hukm chiqarib, aybdorlarni Zarafshon daryosiga tashlab yuborishga farmon bergan ekan...

Umuman olganda, "Temur tuzuklari"dan anglashiladiki, davlat boshqaruvida ochiqlik va hisobdorlik muhim bo'lgan. Jinoyatlarning sodir etilgani va adolatli jazolar qo'llanilayotgani haqida xabargirlar saltanatning eng chekka yerlaridan ham muttasil yozma ravishda xabar berib turishi shart edi. Agar xabargir biror sipohiy yoki amaldorning xizmatini yashirsa yoxud yolg'on xabar yozsa, qilmishi isbotlangach, uning qo'llari kesilgan. Voqealarni ataylab yozmasalar, xabargirlarning barmoqlari kesilgan. Agarda xabarchilar yolg'on xabarni tuhmat yoki g'araz bilan yozgan bo'lsa, qatl etilgan. Xabarlar kunma-kun, haftama-hafta oyma-oy Amir Temurga yetkazib turilgan. Xabarnavislar har bir sarhad, viloyat va lashkarlarda tayin qilingan hamda ulardan rostlik-to'g'rilik talab qilingan.

A.Temur tuzuklarida "Har bir diyor aholisining ahvolidan ogoh bo'lib turdim. Har bir mamlakatning ahvolini, sipohu raiyat kayyafiyatini, turmushlarini, xalq-atvorlarini, qilish-qilmishlarini, bular o'rtasidagi aloqalarni yozib, menga bildirib turish uchun diyonatli, to'g'ri qalamli kishilardan voqeanavislar belgiladim"-deb bejiz ta'kidlamagan.

Soliq siyosati qat'iy tartibga solingan. Xalqdan qo'shimcha yoki bekor qilingan soliqlarni yig'ish taqiqlangan. To'langan soliq miqdorlari yozib borilgan.

G'azna mablag'larini suiiste'mol qilish yoki qisman o'zlashtirish holatlarida moliya vaziriga alohida sanksiyalar qo'llangan.

Amir Temur saltanat tepasiga kelgach, soliq tizimida ham keng islohotlar o'tkazdi. Saltanatda boshqa mamlakatlardan farqli ravishda soliqlarni hisoblab chiqish qoidalari ham joriy etilgan. Masalan, agar dehqon doimiy ariqlar, suv quvurlari yoki oqimlar bilan sug'oriladigan yerlarga ega bo'lsa va ana shu suv uzluksiz oqib tursagina, mazkur yerlardan olinadigan daromad uch qismga taqsimlangan. Ya'ni, bunda uchdan ikki qismi yer egasiga qolgan, bir qismi esa soliq sifatida olingan. Agar yer faqat yomg'ir suvi bilan sug'orilsa, ikki qismga taqsimlangan, ulardan hosilning uchdan bir qismi yoki choragi soliq sifatida olingan.

Mazkur tartib hozirgi kunda dunyo moliya amaliyotida qo'llanib kelayotgan yerlarni ball boniteti bo'yicha soliqqa tortishning nazariy asosi hisoblanadi. Demak, ayni paytda soliq qonunchiligida qo'llanilayotgan yer solig'i ball bonitetlari aynan Amir Temur hukmronligi davridan boshlangan va soliqlar stavkasini yerning unumdorlik darajasiga qarab tabaqalashtirish siyosati joriy etilgan.

A.Temur yangi yerlarni o'zlashtirishni rag'batlantirgan. Bo'z yerga ishlov bergan va uni sug'organ, unga ko'chat ekkan yoki qarovsiz yerlarni o'zlashtirgan dehqon birinchi yili soliqdan ozod qilingan, ikkinchi yili o'zi qancha xohlasa, shuncha soliq to'lash huquqi berilgan. Ushbu masala "Temur tuzuklari"da soliqlarni hisoblash va undirish to'g'risidagi tartibda: "Kimki biron sahroni obod qilsa, yoki koriz qursa, yo biron bog' ko'kartirsa yoxud biron xarob bo'lib yotgan yerni obod qilsa, birinchi yili undan hech narsa olmasinlar, ikkinchi yili raiyat roziligi bilan berganini olsinlar, uchinchi yili esa (oliq- soliq) qonun qoidasiga muvofiq xiroj yig'sinlar", degan huquqiy me'yor belgilab qo'yilgan. Sohibqironning soliq siyosatidagi ushbu tartib bugungi O'zbekiston soliq qonunchiligida ham o'z aksini zamonaviy asosda topgani kuzatiladi. Xususan, yangi tahrirdagi Soliq kodeksining 428-moddasida qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yangi o'zlashtirilayotgan yerlar- vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan loyihaga muvofiq, ularni o'zlashtirish ishlari bajariladigan davrda va ular o'zlashtirilgan vaqtdan e'tiboran besh yil mobaynida; melioratsiya ishlari amalga oshirilayotgan mavjud sug'oriladigan yerlar - vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan loyihaga

muvofig, ishlar boshlanganidan e'tiboran besh yil muddatga; yangi barpo etilayotgan bog'lar, tokzorlar va tutzorlar egallagan yerlar, daraxtlarning qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'i nazar, besh yil muddatga yer solig'idan ozod etilishi belgilab qo'yilgan.

Bunday adolatli soliq siyosati fuqarolar manfaatiga to'la mos tushgani ko'pgina manba va adabiyotlarda o'z ifodasini topgan. Xususan, D.Logofetning "Buxoro tog'liklari va tekisliklarida" asarida Amur Temurning soliq siyosati to'g'risida quyidagilar bayon etiladi: "Uning hokimiyatida fuqarolarga adolat bilan munosabatda bo'lishadi... Biz hozir zo'r berib intilayotgan daromad solig'i degan narsa uning hokimiyatida o'shandayoq mavjud edi". Zero, u Yevropa qirollariga yozgan xatida shunday degan edi: "Dunyoni savdogarlar obod qiladi, siz tomondan savdogarlar kelsa, biz ularning tinchligini, xotirjamligini kafolatlaymiz, ulardan hech qanday soliq olmaymiz, bizdan borgan savdogarlardan sizlar ham soliq olmanglar".

A.Temur dunyoda ilk bor soliqlar belgilash va undirishning eng muhim to'rt tamoyilini (adolatlilik, aniqlik, qulay davrda to'lash va soliq tizimini takomillashtirish hamda solq yigish xarajatlarini kamaytirib borish) ishlab chiqqan. Boshqa saltanat rahbarlaridan farqli o'laroq, A.Temur xalqqa yengillik berish maqsadida soliq yig'uvchilarga xazinadan maxsus oylik to'laganligi ham alohida tahsinga molik. Oradan qariyb IV asr o'tib, G'arb soliqchilarining "bobosi" sanalgan Adam Smit "Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot" nomli asarida (1776-yil) soliq tamoyillarini yaratganda bobokalonimiz Tuzuklaridan foydalanganligi aniqlansa, ajablanarli emas. Xulosa ornida shuni ta'kidlash joizki, A.Temurning jahon sivilizatsiyasiga, jumladan huquq tizimi va qonunchiligining taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissasi haqida fundamental tadqiqotlar zarurligini hayotni o'zi taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Soliq nazariyasi: O'quv qo'llanma/Mual.: A. Jo'rayev, O. Meyliyev, G'.Safarov.T.: Toshkent moliya instituti, 2004. - V. 10.
2. Temur tuzuklari. T.: Cho'lpon, 1991. – B. 89.
3. Eshov B. O'zbekistonda davlat va mahalliy boshkaruv tarixi T.: Yangi asr avlodi, 2012.- B. 292.

4. Muhammadjonov A. Temur va temuriylar saltanati. T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1994. B. 65.

Akademik Akmal Saidovning "Temur tuzuklari" – muhim tarixiy-huquqiy manba" nomli 2020-yil 9-apreldagi, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi **Ashurali Boymurodning** "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2024-yil 5-aprel sonida, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori **Bahodir Isroilovning** "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2024-yil 6-aprel sonida, Kichik mutaxassislarni tayyorlash markazining katta o'qituvchisi **T.Mamatov** va SamDTU ftiziatriya kafedrasida o'qituvchisi **N.Mamatova** nomidan "Zarafshon" gazetasi 2024-yil 6-aprel sonida, Farg'ona davlat universiteti rektori **Bahodirjon Shermuhammadovning** "Xalq so'zi" gazetasi 2024-yil 9-aprel sonida, Huquqni muhofaza qilish akademiyasi mustaqil izlanuvchisi **Davlat Oblaqulovning** "Inson va qonun" gazetasi 2024-yil 9-aprel sonida e'lon qilingan maqolalaridan foydalanildi.

MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYALANUCHILARIGA EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING MUHIMLIGI

Ergashema Muslima Komiljon qizi

Namangan davlat pedagogika insituti 2- kurs magistranti

Annotatsiya: Bu qisqa tezisdagi, maktab o'quvchilarining ekologik tushunchalarni oshirish uchun tabiatning roli va ahamiyati haqida so'zlar bor. Ayniqsa, maktablarda jonli tabiat burchaklarini yaratishga oid maslahatlar va takliflar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari, ekologik savodxonlik, tabiat burchaklari, o'simlik va hayvonot dunyosi, ekologik madaniyat, tabiatni asrash, ekologik muammolar, atrof-muhit.

Аннотация: В этом небольшом тезисе есть слова о роли и значении природы для повышения экологических знаний школьников. Также даются советы и предложения по созданию уголков живой природы, особенно в школах.

Ключевые слова: воспитанники дошкольных образовательных учреждений, экологическая грамотность, уголки природы, растительный и животный мир, экологическая культура, охрана природы, экологические проблемы, окружающая среда.

Abstract: *In this short thesis, there are words about the role and importance of nature to increase the ecological understanding of schoolchildren. Tips and suggestions for creating living nature corners, especially in schools, are also provided.*

Key words: *pupils of preschool educational institutions, ecological literacy, corners of nature, flora and fauna, ecological culture, nature conservation, ecological problems, environment.*

Bugungi kunda fan va texnikaning jadal rivojlanishi insonlar uchun atrof-muhitga ta'sir ko'rsatib bormoqda. Insonlar tabiatni o'zlashtirish orqali yaxshilik qilish uchun resurslardan va ehtiyojlardan ortiq foydalanishga boshladi. Bu esa ekologik ravishda buzilgan muvozanatni va tabiat ekosistemalarining zarar ko'rishiga olib keladi, bu esa insonlarning sog'lom va tinch hayotiga xavf soladi. Masalan, tuproqning sho'rланishi, qishloq xo'jaligi yerlarining zichlanishi, atmosfera havosining ifloslanishi, suv resurslarining yo'qotilishi, va chuchuk suv tanqisligi kabi muammolar keng ko'rinishda. O'zbekistonda suv tanqisligi muammolari xususan ko'payib borayotgan, va mamlakat olimlari bu muammoni hal qilish uchun ko'plab tadqiqotlar olib bormoqda. Masalan, qishloq xo'jaligida suvni tejankor agrotexnologiyalar bilan tejash va suvni tejash yo'li bilan yechish uchun samarali usullar kabi misollar ko'rsatilishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim muassasalari insonlarni tabiat bilan yaqinroq tanishtirish va ularni atrof-muhitga qarshi maslahatlarni qondirish maqsadida turli yo'llardan foydalanadi. Eng samarali usul bolalarni tabiat bilan tanishtirishdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida xonadagi o'simliklar va hayvonlar uchun parvarish ostida tabiat burchagi yaratilishi, ular bilan muhabbat va mehrga o'rgatilishi maqsadida tanlangan. Bu bog'chada tabiatni o'rgatish uchun o'simliklar va hayvonlar, bolalar bilan bog'liq ta'lim va tarbiya dasturlariga muvofiq tanlanadi.

Jonli tabiat burchaklarida o'simliklar va hayvonlar ko'p turli manzaralarni ko'rish uchun qiziqarli vaqt o'tkazishadi. Bu turdagi parvarish ishlari bolalar uchun tabiatga bo'lgan muhabbat va mehrga ko'proq ega bo'lishiga olib keladi, bu esa ularni tabiatni ehtiyotkor foydalanish va qadrlashga olib keladi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari ekologik bilim va ko'nikmalarga aloqador darajada shakllanmoqda, bolalar tabiat haqida yetarli bilimga ega bo'lib, jonli tabiat burchagini qanday tashkil etishni aniqlash maqsadida tadqiqotlar olib borilmoqda. Namangan viloyati Norin tumanining "Kamalak" nomidagi nodavlat oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotida bunyod etilgan tadqiqotlar esa bu maqsadni amalga oshirish uchun muhimdir.

Birinchi navbatda, maktabgacha ta'lim muassasasida jonli tabiat burchagi qanday tashkil etilganligi o'rganildi. Bog'chaning har bir xonasida turli xil manzarali xonadagi o'simliklar parvarish qilinayotganligi kuzatildi. Tarbiyachi har kuni xonadagi o'simliklarni qanday parvarish qilish kerakligini o'rgatdi va hatto bolalar bilan birgalikda o'simliklarni parvarish qilishni o'rgatdi. Shuningdek, bog'cha hovlisida mevali bog' ham tashkil etildi. Bolalar daraxtlarni qanday gullab meva tugishini yil davomida kuzatib borishdi va ularda qanday jarayonlar o'tadi haqida tushunchaga ega bo'lishdi. Bu esa bolalarni tabiatga bo'lgan sevgilarini oshiradi.

Keyinroq, bolalar ekologik savodxonligi qanday darajada ekanligini aniqlash maqsadida ularga yosh xususiyatlari boyicha savollar berildi. Ular tabiat bilan bog'liq turli savollarga javob berib, imtixonlar o'tkazildi. Ular o'rganishlarining birinchi bosqichida "ona tabiat" degan tushuncha bo'yicha savolga qanday javob berishganlarini ko'rdik. Bolalar tabiatga bo'lgan ehtiromlarini, o'zi uchun tabiatning nima ma'noni anglatganini ko'rsatishdi. So'nggi imtixonlarida, bolalar hayvonlar va mevalar rasmlari bilan tanishishdi. Ular hayvonlarni rasmlarda to'g'ri aniqlashda yaxshi bo'lib, ularni qayerda yashashini, qanday oziqlanishini va ularning turlarini yaxshi tushunishdi. Ularning ko'proqidan ko'proq qismi hayvonlarni tushunishda va ularning nomlarini eslab qolishda muvaffaqiyatli bo'ldi.

O'tkazilgan tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'rganilgan maktabgacha ta'lim muassasasida jonli tabiat burchagidan o'simliklar yaxshi tashkil etilgan, lekin

hayvonot dunyosi vakillaridan iborat jonli burchak tashkilotmaganligi aniqlandi. Bu esa bolalar hayvonot dunyosiga doir savollarga multfilmlarning o'rni yuqori bo'lgan to'g'ri javoblarini berishlari bilan chetlatildi. Bunaqa bo'lsa ham, hayvonot dunyosi vakillaridan iborat jonli burchakni tashkil etish juda muhimdir, chunki bu yosh bolalarning hayvonot dunyosiga bo'lgan sevgi va ehtiromini oshirishga yordam beradi.

O'tkazilgan tadqiqotning ijobiy natijalari maktabgacha ta'lim muassasasida ekologik ta'lim va tarbiya jarayonining yaxshi olib borilganligini ko'rsatadi. Tarbiyachilar mas'uliyat bilan vazifalarini bajarishadi va bu jarayonga qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asamovich, K. B., & Rustamjonovich, K. M. (2018). Organization of gardens without irrigation on the adyrs of the northeastern part of the fergana valley. *European science review*, 1(11-12), 7- 10.
2. Ergasheva T. Maktabgacha Ta'lim muassasalarida qiziqarli o'yinlar yordamida ekologik ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari //Экономика. – С. 84-87.
3. Kamalov, B. A., Abdurakhmanov, S. T., & Koriev, M. R. (2015). Possibility of crop in arid conditions without irrigation. *European applied sciences*, 10, 13-17.
4. Koriyev, M. R., & Abdujabborov, A. A. (2022). Alternative energy resources of Uzbekistan and possibilities of their effective use. *Dera Natung Government College Research Journal*, 7, 20-31.
5. Koriev, M. R. (2019). Assessment of the opportunities of the organization of dry horticulture on the adyr zones by mulching. *ZENITH International Journal of Multidisciplinary Research*, 9(8), 27-33.
6. Qoriyev Mirzohid, Ubaydullayeva Muhlisa. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga ekologik ta'lim va tarbiyani kuchaytirishning zarurati xususida. *Iqtidorli talabalar ilmiy axborotnomasi*. – Namangan, 2021. – №3. – 304-309 b.

O'ZBEK TILIDAGI TARKIBGA AJRATILISHI MURAKKAB BO'LGAN AYRIM SO'ZLARNING TAHLILI

Habibullayev Nodirbek

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Paleogeografik soʻzi tarkibidagi oʻzlashma qoʻshma soʻzlarning birinchi qismi boʻlib, qadimiy, qadimiylikka, qadimiyatga oid kabi maʼnolarni oʻzi qoʻshilayotgan soʻzga yuklaydi. Keyingi qismda kelayotgan geo- prefiksi, graf asosi va -ik morfemasi haqida yuqorida toʻxtalib oʻtdik. Shunday qilib, ushbu soʻz paleo/geo/graf/ik kabi tarkibga ajratiladi. Paleo/geo/graf/iya soʻzining tarkibi ham yuqoridagi soʻzga oʻxshash boʻlib, ushbu soʻzda -iya morfemasi soʻz yasash uchun xizmat qilmoqda.

Radioavtografik soʻzining tarkibiy qismlarini yuqorida batafsil tahlil qilganmiz. Ushbu soʻz radio/avto/graf/ik kabi tarkibga ajratiladi. Radio/avto/graf/iya soʻzining tarkibi ham oʻzidan oldingisi bilan oʻxshash. Faqatgina bunda -iya soʻz yasash uchun xizmat qilmoqda. Radio/foto/graf/iya soʻzining tarkibi ham shu qolipda boʻlib, bunda ikkinchi prefiks foto- hisoblanadi. Bu haqida ham yuqorida toʻxtalib oʻtganmiz.

Sotsiogeografiya soʻzi tarkibidagi sotsio- prefiksi oʻzlashma qoʻshma, yasama soʻzlarning birinchi qismi boʻlib, soʻzning jamiyatga, ijtimoiy sohalarga aloqadorligi mazmunini yuklaydi. Keyingi oʻrinlarda kelayotgan geo- prefiksi, graf asosi va -iya morfemasi haqida yuqorida toʻxtalib oʻtdik. Demak, ushbu soʻz sotsio/geo/graf/iya kabi tarkibga ajratiladi.

Stereofotografiya soʻzining tarkibiy qismlariga yuqorida batafsil toʻxtalib oʻtganmiz. Ushbu soʻz stereo/foto/graf/iya kabi tarkibga ajratiladi. stereo/karto/graf/iya soʻzi tarkibidagi karto- prefiksi izohli lugʻatda berilmagan. Ammo ushbu soʻz qatnashgan soʻzlarning mazmuniga eʼtibor qilinsa, uning karta (xarita) soʻziga aloqador ekanini payqash mumkin. Demak, buni alohida prefiks sifatida qabul qilish oʻrinli boʻladi. Keyingi qismlarga yuqorida batafsil toʻxtalib oʻtganimiz sabab yana qayta tahlilga oʻrin yoʻq deb hisobladik.

Teleelektrokardiograf soʻzi tarkibidagi elektro- prefiksi oʻzlashma qoʻshma soʻzlarning birinchi qismi boʻlib, elektrga aloqador, unga xos, elektr bilan harakatga keltiriladigan, elektr hosil qiladigan, elektr tufayli ishlaydigan kabi maʼnolarni bildiradi. Uchinchi oʻrinda kelayotgan kardio- prefiksi oʻzlashma qoʻshma soʻzlarning birinchi tarkibiy qismi boʻlib, shu soʻzlarning yurak bilan aloqadorligini bildiradi. Graf ushbu soʻzda asos qism vazifasini bajarmoqda. Qolgan qismlar

haqida yuqorida to'xtalib o'tdik. Shunday qilib, ushbu so'z tele/elektro/kardio/graf kabi tarkibga ajratiladi.

Vibroekardiografiya so'zi tarkibidagi vibro- prefiksi o'zlashma qo'shma so'zlar tarkibida kelib, shu so'zlarning tebranishga, vibratsiyaga aloqadorligini ko'rsatadi. Ushbu so'zning keyingi qismlari haqida yuqorida batafsil to'xtalib o'tdik. Demak, ushbu so'z vibro/kardio/graf/iya kabi tarkibga ajratiladi.

Zoogeografik, zoogeografiya so'zlarining tarkibiy qismlari haqida yuqorida to'xtalib o'tdik. Demak, ushbu so'zlar zoo/geo/graf/ik, zoo/geo/graf/iya kabi tarkibga ajratiladi.

O'zbek tilida prefikslarning bir necha marta bir so'zning o'zida kelishi holatlari haqida manbalarda to'xtalinmagan edi. Ammo yuqoridagi so'zlarning tahlillaridan buni o'zbek tili uchun kerak ekanini anglaymiz. So'zga bitta prefiks qo'shilsa, u prefiks o'zi qo'shilayotgan so'zga o'zining xususiy ma'nosini beradigan bo'lsa, yana bir qo'shimcha prefiks qo'shilganida xuddi shunday holat u so'zda qayta takrorlanadi. Ya'ni ikkinchi prefiks ham o'zining xususiy ma'nosini o'zi qo'shilayotgan so'zga yuklaydi. Shunday ekan, ularga alohida morfema sifatida qarash o'rinlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nosirjon o'g'li, Xabibullayev Nodirbek. "Analysis of some words which are difficult to distribute into uzbek language." International journal of artificial intelligence 4.03 (2024): 592-594.
2. Habibullayev, Nodirbek Nosirjon o'g'li. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 3.5 (2023): 27-33.
3. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 16.3 (2024): 65-71.
4. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. International Journal of Advance Scientific Research, 3(12), 378-382

5. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of valentin rasputin. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 80-82).
6. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary english classes. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 29-36
7. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 785-790
8. Олимова, М. (2024). Жизни и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". ilm fan xabarnomasi, 1(2), 579-581
9. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans //tadqiqotlar. – 2024. – T. 32. – №. 2. – С. 46-50.
10. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of turkish lullabies //International journal of artificial intelligence. – 2024. – T. 4. – №. 03. – С. 588-591.
11. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – T. 2. – №. 1.
12. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 16. – №. 3. – С. 55-64.
13. Dehqanova G.A (2024). The importance and role of lexical competence in teaching foreign languages to students. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>
14. Dehqanova. G.A. Improving the scientific and methodological aspects of preparing students for effective communication techniques and innovative technologies in teaching foreign languages //ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – т. 15. – №. 3. – с. 81-88.
15. Otaxonova, Shohsanam. "Chingiz Aytmatov asarlarida tabiat va inson munosabati." Academic research in educational sciences 5.CSPU Conference 1 (2024): 814-816.

16. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

17. Otaxonova, Shoxsanam. "DUNYO TILLARINING O 'ZARO ALOQASI VA LEKSIKASIGA TA'SIRI." Educational Research in Universal Sciences 2.15 SPECIAL (2023): 114-116.

O'ZBEK VA TURK ALLALARIDAGI ISTIORALARNING TASNIFLASH TAMOYILLARI

Egamberdiyeva Shamsiya Mamajonovna

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Shamsiyaegamberdiyeva8@gmail.com

***Annotatsiya:** Badiiy asarning qimmatini ham uning badiiy tasvir vositalaridan nechog'lik mohirona foydalanganligi bilan baholanadi. Folklorda esa xalqning boy leksikasi, teran tafakkuri she'riy misralarda jilolanadi. Beshik qo'shiqlari tarkibiga kiruvchi alla matnlarida ham O'zbek va turk onalari farzandlarini o'zlari munosib ko'rgan beqiyos go'zalliklarga qiyoslaydilar. O'zbek va turk xalq og'zaki ijodida ham Onalik folklori xalq onalarining sezimlari, tuyg'ulari, ichki kechinmalari bilan istioralanib borgan. Onalar aziz jigabandlarini bir qarasang oyga, yulduzga; bir qarasang gulga, lolaga qiyoslaganlar. Onalik folklorida gul bilan, nur bilan, chorvachilik bilan bog'liq istioralar mavjud. Nafaqat o'zbek xalq allalarida ko'pgina turkiy xalqlar, jumladan, turk, qozoq, qirg'iz, ozarbayjon va tatar xalq allalarida ham bunday istioralar ko'plab uchraydi.*

***Kalit so'zlar:** trop, metafora, chorvachilik, dehqonchilik, bog'dorchilik, yorug'lik, gul, san'atkor*

KIRISH

Onalik folklori namunalari allalar chuqur falsafiy fikr va yuksak mantiq kuchi bilan, shuningdek, mayin lirizmi, tabiiy ohanraboligi bilan kishini o'ziga maftun etadi. Allani har bir ona kuylaydi. Uning qo'shiq aytishga qobiliyati bormi,

yo‘qmi, vokal imkoniyatlari qay darajada? U so‘z san’atkori sifatida o‘zini namoyon qila oladimi? Onalar alla kuylash jarayonida bularning hech birini o‘ylamaydi. Onaga bu bir martalik ijod Yaratgan tomonidan tortiq qilingan in’omdir. Ona bu jarayonda o‘zligini unutadi, farzandini erkalaydi, ammo tafakkur chegarasini ham unutmaydi. Maxsus badiiy tasvir vositalarini o‘z o‘rnida qo‘llash, uni g‘oyaviy-badiiy maqsadga xizmat qildirish — so‘z san’atkorlaridan o‘ziga xos mahorat talab qiladi. Ona esa o‘z improvizatsiyasi bilan bu mahorat bosqichini bosib o‘tadi. “Adabiy asarda so‘z asl yoki ko‘chma ma'noda qo‘llaniladi. Agar asar tilida so‘z asl ma'noda emas, balki ko‘chma ma'noda qo‘llanilgan bo‘lsa, u maxsus badiiy tasvir vositasi hisoblanadi.”

Ko‘chimlar she'riy nutqni boyitadi, unda yangi mazmuni ifodalovchi yangi so‘z yoxud so‘z birikmasini yaratadi. “Ikki predmet yoki hodisani chog‘ishtirish, o‘xshatish troplarga asos qilib olinadi. Ya'ni predmet yoki voqea-hodisa haqida aniq, yorqin tasavvur hosil qilish uchun unga boshqa bir predmet yoki voqeaning belgisi ko‘chiriladi, o‘xshatiladi”.

Istiora-arabcha “qarzga olish” ma’nosini bildirib, allalarda onalarning farzandini erkalash asnosida uni turli atamalar bilan atashi najasi o‘laroq yuzaga chiqadi. Biz tadqiqotimizda mavzu nuqtayi nazaridan istioralarning quyidagi turlarini farqlashga harakat qildik.

O‘zbek va turk allalarida qo‘llanilgan istioralarning mazmun ko‘lamiga ko‘ra tasnifi:

Istioralarning bog‘liqligi	O‘zbek allalari	Turk ninnilari
Gul bilan bog‘liq istioralar	Gulim, lolam, rayhonim, gulg‘uncham, atirgulim	Gülüm, nazlı gülüm, nergis çiçeği, gonca gülüm
Nur bilan bog‘liq istioralar	Yulduzim ,kunduzim, shamchirog‘im, oyim, chirog‘im, quyoshim.	Yıldızım, gündüzüm, çıram, ayım,
Shirinlik bilan bog‘liq istioralar	Shirinim, shakarim, asalim, qandim, novvotim	Tatlim, sekerim
Chorvachilik bilan	Qulunim, qo‘zichog‘im,	Kuzum, yavrum,

bog‘liq istioralar	qo‘zim, toychog‘im, qo‘chqorim	
Dehqonchilik bilan bog‘liq istioralar	Olma-anorim, charosim	Medine hurmesi, kirmizi elma

Talay istioralar osmon jismlari va yorug‘lik manbalari vositasida yuzaga chiqadi. Ona oying derazadan mo‘ralashiga qarab yarim tun bo‘lganini, o‘zining charchagan va beholligini tasvirlab, bolasini “qo‘zim” deb erkalaydi. Shu bilan birgalikda farzandi uning uchun barcha quvonch va shodliklar sababchisidir. Qalbidagi yorug‘lik farzandi yonida bo‘lganidan. Shu sababli uni “**kunduzim**” deb chaqiradi:

Ko‘kda oy yarqiraydi, alla
Derazadan qaraydi, alla
Ko‘zlaringni yumgin, qo‘zim
Yot quvonchim, kunduzim, alla

Turk allalarida ham jigarbandini xuddi shunday “yulduzim”, “kunduzim” deb istioralash ko‘p kuzatiladi.

Uyu kuzum, yuldizim,
Kara go‘zum, gunduzim, ninni,
Apa‘imsin, canimsin
Gönlümde huzurumsun, ninni.

Ona farzandini uxlatish jarayonida uning ikki chaqnoq ko‘zlarini yulduzga qiyos etadi. Shuning uchun ham qora ko‘zim sifatlashini kunduz so‘zi bilan birgalikda qo‘llaydi. Yulduzda ham, kunduzda ham nur elementlari bolaning ko‘zlariga nisbat beradi. Bola ona hayotini yoritib unga nur beruvchi manba hamdir. Go‘dagi borligi uchun ham onaning ko‘ngliga huzur kiradi. *Apa‘im* sifatlashi ham barcha turkiy xalqlar uchun bolani erkalashda qo‘llaniladigan umumiy sifatlashdir. Har bir inson farzandi dunyoga kelar ekan, unga yaxshi tarbiya berishni, el-yurt koriga xizmat qiluvchi farzand o‘stirishni niyat qiladi. Farzandi yuzini oydin qilishini tilab uni “yuz yorug‘im” deb ataydi. Shu bilan birgalikda farzandini hayotining yorug‘lik manbayi shamchiroqqa mengzab, o‘zini shu chiroq atrofida giryon aylanayotgan parvonaga qiyoslaydi:

*Yuz yorug‘im, bek bolam, alla,
Parvonalar bo‘layin, alla.
Ko‘z qarog‘im **chirog‘im**, alla,
Giryonalar bo‘layin, alla.*

“Chirog‘im” istiorasi turk ninnilarida ham “**çıram**” tarzida uchraydi.

*Sen gülşenim, bağımsın, ninni,
Dayanacak dağımsın, ninni,
Karanlık gecelerde, ninni,
Yaktığım **çıramsın**, ninni.*

Ona farzandini gullar ungan go‘zal bog‘ga qiyoslab, butun kelajak orzularini u bilan birga quradi. Farzandi uning suyangan tog‘i, nafaqat qorong‘u kechalarda, balki umrining “kecha”larida–qayg‘u, iztiroblarida ham farzandi unga “yo‘lchi yulduz” bo‘lib hayotini yoritib boradi.

Umumturkiy xalqlarning barchasida bolani erkalashda nur tafsilidan foydalanish kuzatiladi. Oy – yorug‘lik, ezgulik timsoli. “Ay, do‘g‘usu, batishi ve yeniden do‘g‘usuyla do‘g‘umu, o‘lumu ve yeniden do‘g‘umu da isharet etmektedir. Ayın ortaya çıkışı şeklindeki kozmik hadisenin “do‘g‘mak” fiiliyle nitelenmesi de aslında ay ile do‘g‘um kavramı arasındaki semantik yakınlığı göstermektedir. Kısacası, ayın çok çeşitli sembolik anlamları içinde do‘g‘um da vardır”

Turk onasi bolani tog‘ridan tog‘ri onadan “**oy**” tug‘ildi deb ta’riflaydi.

*Dandini dandini danadan
Eksilmesin aradan
Bağışlasın yaradan
Bir **ay** do‘g‘muş anadan.*

“Dandini dandini...” deb boshlanuvchi an’anaviy turk allalaridagi “dandini” so‘zi fransuzcha “dandiner” tebratmoq so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, turk shevasida fonetik o‘zgarishga uchragan.

Gul bilan bog‘liq istioralar. O‘zbek xalqi orasida azaldan bolani gul-u yaproqqa o‘xshatish tamoyili bor. Bu, birinchidan, bola va gulning ifori bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchidan, bolada ham, gulda ham navqironlik, rivojlanish va o‘sish sur‘ati bor. Shuning uchun onalar farzandini “gul-u lolam” deb ataydi.

*Uxla, erkam, ol orom,
Alla, alla, jon bolam,
Mendan zuryod, mendan nom,
Bog‘da ochilgan lolam, alla.*

Ona erkatoiy farzandi timsolida o‘zining umri davom etajagini biladi. Uni bog‘idagi gul-u loladay go‘zal kamolga yetishiga umid qiladi.

*Benim yavrum saĝ olsun ninni
Ninni dersem daĝlar uyur
Daĝlardaki laleler b y r
Benim yavrum Őimdi y r r ninni.*

Onalar o‘z allalarida farzandlariga baxt, sog‘lik, omad tilaydilar. Boshlari tog‘larday tik bo‘lishini tilab, tog‘lardagi lolalar yanglig‘ farzandi kamoli ham go‘zallik kasb etishiga umid bildiradi.

Folklorshunos M. Yoqubbekova ta'kidlaganidek: gulning semantik jihatdan farzand tushunchasini anglatishida undagi go‘zallik, noziklik, xushbo‘ylik mutanosiblik xususiyatlari muhim rol o‘ynaydi. Muhim moslik shundaki, go‘dak ham gul ham o‘sinh, o‘zgarish, taraqqiyot va yetilish jarayonining boshlang‘ich nuqtasidir. Shuning uchun ham allalarning ko‘pchiligida farzandga “gulim” deb murojaat qilinadi. Turk allalarida ham ayni holatda bolani gulga, chechakka, bulbulga qiyoslash o‘rinlari uchraydi.

Bolani “asal“, “shakar”, “novvot” deb erkalash va istioralash – anchagina an’anaviydir, lekin hamisha ohoriy. Bunda buyumning shirinlik belgisi bola bilan qiyoslanadi va ikkisi o‘zaro mengzaladi. Quyida ona bolasiga shirinlikning orttirma darajasini ifoda etuvchi obraz nomi bilan, ya’ni “asolim” deya murojaat qiladi. Yana bola gulday nozik va nafis bo‘lganligi uchun uning beshiklari ham gul taxtasidan, yumshoq paxtaday yelkalariga qattiq botmasligi uchun yumshoq qilib to‘shalgan:

Asalimga atalgan

*Beshiklari gul taxa.
Uxlab bir orom olgin,
Yelkang muloyim paxta.*

Turk allalarida ham onalar farzandlarini shirinlik bilan istioralab “tatlim”, “balim”, “Őekerim” istioralarini ishlatganlar.

*Sarmaşar uyku sana
Kondu gece tavana
Ko uykun olsun tatlı
Nice pitalar ballı
Uyu, şekerim, nenni
Nenni, kizim, nenni.*

Bolaning ko‘ziga uyquning tarmashishi, uyqu obrazining bir “sharpa” holida tasavvur uyg‘otadi. Kechaning yer yuziga qo‘nishi, o‘z-o‘zidan osmondan pastga qarab inishiga ishora qiladi. Uyqu qanchalik “Totli” bo‘lsa, uxlayotgan go‘dak undan ham totli.

*Yavrumun gözleri sürmeli,
Yumuk yumuktur elleri,
Tatlı mı tatlıdır dilleri,
Nenni oğlum nenni nenni!
Sözleri ballım, nenni!*

Odatda chaqaloqlar 3-4 oygacha qo‘llarini musht qilib olishadi, bu uyqu holatida ham shunday kechadi. Bola 4-5 oyga o‘tishi bilan kulish, atrof-muhitni anglashi, dunyoni bilishga intilar ekan, qo‘l oyoqlarini ongli ravishda qimirlata boshlaydi. Biron narsani ushlar yoki ko‘rsatmoqqa urinadi. Ana shu vaqtda uning barmoqlaridagi musht yechiladi. Ko‘rinadi bu alla matni chaqaloqning 3-4 oylik davri uchun mo‘ljallangan.

*Kızım güldür açılır
Hanemize saçılır
Hemi bal hemi şerbet
Benim yavrum içilir [turk ninnileriden sechmeler, 85]*

Qizining gul ekanligini e’tirof etgan ona uning xushbo‘y ifori butun xona bo‘ylab sochilganini ta’kidlaydi. Qizalag‘onini ham bol, ham sharbat deb atayotgan ona uni “bir qultum suv” kabi ichish mumkin ekanligini aytadi. Turk onasi an’anaviy shirinlik bilan bog‘liq istioralardan qochadi. O‘zbek allalarida “qandim”, “shakarim”, “novvotim” kabi suvga tushsa erib shirinlik hosil qiluvchi qandolat mahsulotlari uchrasa ham, bolani “sharbat” ga qiyoslash turk onalarining poetik topilmasi sifatida baholash mumkin.

Turkiy xalqlar tarixi, ijtimoiy kelib chiqishiga nazar solsak, xalq og'zaki ijodi namunalarida nega chorvadorlik bilan bog'liq urf-odatlar, atamalar ko'p qo'llanganligining sababini anglay boshlaymiz. Onalar qo'shig'i hisoblanmish alla matnlarida ham bu an'ananing davom etganini ko'ramiz.

Farzandini "uloqcham", "qo'zim", "qo'zichog'im", "toyim" deb erkalash ildizi bir ariqdan suv ichuvchi bu millatlar uchun umumiydir. Barcha turkiy millatlarda bolasini "qulunim", "saman toyim", "qo'zim" deb erkalash pozitsiyasi yetakchilik qiladi.

*Alla, qulunim, alla,
Mangu o'lanim, alla
Quluntoyginam, alla
Kenja toyginam, alla.*

Qulun–yangi tug'ilgan otning bolasi. Toy-bir yoshli ot. Alla matnlarida, asosan, o'g'il bolalarga nisbatan "qulunim", "toychog'im" istiorasi uchraydi. Turkiy xalqlar orasida "ot–yigitning yori", "ot–yigitning yo'ldoshi", "ot–yigitning qanoti" kabi ko'plab maqollar mavjud. O'zbek mifologiyasida Ot–qadimgi dinovavrlar avlodi sifatida ilohiylashtiriladi, "o'zbek xalq og'zaki ijodida ot-muros-maqсад ramzidir".

Marmara Universitetining Fan-adabiyot fakulteti, turk tili va adabiyoti bo'limi professori Amil Chelebio'g'li turk allalaridagi istioralar haqida shunday deydi: "Ayrıca "yavrum" hitabı en yaygın olanıdır. Bunun yerine bazan " arslanım, bebeğim, gülüm, oğlum vs." denildiği gibi doğrudan doğruya çocuğun adı da zikr edilir". Tarjiması: "Yavrum "(hayvon bolasi) hitobi eng keng tarqalgan ko'rinishidir. Buning o'rniga bazan "arslonim, gulim, og'lim va hz" so'zlari kabi to'g'ridan to'g'ri bolaning ismi zikr etilur."

*Haydi sende yum gözünü
Minicik **yavrum** ninni
Artık yeter sus ağlama
Minicik yavrum ninni*

Sevimli o'zbek yozuvchisi O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasida "Alla" deb nomlangan maxsus hikoya bor. Unda go'rkovning kelini tilidan aytilgan allada bola "Qo'zim " deb erkalanadi.

*Alla-yo alla, jonim bolam-a, alla,
Uxla **qo’zim**, alla-yo, shirin qizim, alla-yo.*

Ko’rinadiki, “Qo’zim” istiorasi ham, asosan, o’g’il bolaga nisbatan qo’llansa ham, bu alla matnida qiz bolaga nisbatan ishlatilmoqda. Odatda, onalar tomonidan qiz bolaga “gulim”, “lolam”, “rayhonim” kabi istioralarning ishlatilishi odatiy hol bo’lsa-da, chorvador xalq mafkurasida “Qo’zim” deb erkalash an’anasi yetakchilik qiladi. Muallif shu asnoda o’z onasining ukasiga aytgan allasini shu taxlit eslaydi:

*Alla, bolam, uxlay qol-a, alla,
Quchog’imda orom ol, alla...
...Tog’lardagi shunqorim-ey, alla
Beshikdagi **qo’chqorim-ey**, alla.*

Onalar bolasining erkin, mustaqil va xushqomat bo’lishini niyat qilib tog’dagi shunqorga, dushmanga qarshi mardlarcha mag’rur turishi, o’z qavmini himoya qilishini niyat qilib qo’radagi qo’chqorga istioralaydi.

Turk allalarida ham bolasini qo’yning bolasi qo’ziga istioralash keng tarqalgan.

*Nennin deyirem yatasın
Al kızıl güle batasın
Büyyüp adam olunca
Ata sözünü tutasın
Nenni benim **kuzum** nenni
Nenni iki gözüm nennin*

Ota tilidan aytilgan bu alla namunasida ota bolasining tezda ulg’ayishi, unga izdosh, mashaqqatlarida ko’makdosh bo’lishiga ishonadi.

*Shirin erkam, oppog’im, alla,
Jon dilim, ko’z qarog’im, alla,
Oy ham botti, chirog’im, alla,
Qo’zichog’im, alla.*

Kichraytirish-erkalash qo’shimchasi sifatida o’zbek allalarida “choq” qo’shimchasi ishlatilsa, turk allalarida ham parallel ravishda “-cak” shakli uchraydi. “Qo’zichog’im” so’zida qanday “q” tovushining “g” ga o’zgarishi kuzatilsa, “yavrucak” so’zida ham shunday “k”ning “g” ga o’zgarishi kuzatiladi.

Ninni desem beni yakar
Beşiğinde güller kokar
Kötü sözler hatır yıkar
Ninni yavrucağım ninni (Çelebioğlu, 1995: 51

Ko'pgina, ayniqsa buvi va momolarning tilidan aytilgan allalarda bolaning qantak o'rikka, uning danagiga, uzum yoki olma –anorga mengzash ko'p kuzatiladi.

Bolaginam bolasi, alla,
Qantak o'rik donasi, alla.
Qantdan ham shirin ekan, alla,
Bolaginamning bolasi, alla.

Elimiz orasida yuradigan qadrdon satrlar bor: "O'rigidan danagi shirin". Qantak o'rik – farzand, nabira–danak tashbehidir. Nabiraning qimmatini buvi bo'lganlar biladi. Qaynona bo'lgan ayol borki, buvi bo'lishni intiqib kutadi. Nabirasini erkalayotgan buvijonlar uni qantak o'rik donasiga qiyoslashida ham bir hikmat bor. O'zi o'rik navlarini orasida eng kichik meva tuguvchi qantak navi mazasining alohidaligi bilan ham ajralib turadi."Qandak" atamasi "tojikcha qand otiga (k)- ak qo'shimchasini (TjRS,543) qo'shib hosil qilingan bo'lib, to'q sariq-qizg'ish rangli, kamsuv, sershira o'rik ma'nosini anglatadi. **Qandak** — xalq seleksiyasida chiqarilgan mahalliy ertapishar o'rik navi. Farg'ona vodiysi, Buxoro va Samarqand viloyatlarida keng tarqalgan. Bir qancha klonlari bor. Daraxti o'rtacha kattalikda, shoxshabbasi quyuq, balandligi 7 m gacha. Shoxlari ingichka, kurtak va gullari mayda. Mart oxirlarida gullab, iyunning 2-yarmida pishadi. Mevalari mayda (20—25 g), dumaloq, po'sti qalin, tuklari bor, eti to'q sariq, o'rtacha tig'izlikda, shirin (qand miqdori 14—] 7%, quruq modda 26—28%, nordonligi past — 0,4—0,6%), danagidan oson ajraladi, danagi mayda. Sovuqqa va kasalliklarga chidamsiz. Ekilganidan keyin 5—7 yili hosilga kiradi. Asosan, qoqi solinadi, kompot, murabbo qilinadi.

Bog'da uzumning g'o'rasi, alla,
Tog'da kiyikning bolasi, alla.
Do'ppisida ukkipari, alla,
Bu kimning nevarasi, alla.

Ushbu misralardagi “uzumning g‘orasi”, “kiyikning bolasi” – istioraviy ko‘chimning yorqin namunasi bo‘lib, nabirasini uzumning g‘orasiga mengzashida ham dono buvijonlarning bir qancha falsafasi bor. Uzum serfarzandlik ramzi bo‘lib, yana ko‘pgina nabiralar umidi hisoblansa, uning g‘oraligida bolaning hali yoshligi, tajriba hosil qilib bir kun shirin meva bo‘lib yetishiga ishonch bor. Tog‘ yuksaklik, kiyik bolasi navqironlik, go‘zallik timsolidir. Momolarimiz nabirasining boshi tik bo‘lishini istab, do‘ppisiga ukkipar qadashadi .

Albatta, ona farzand ko‘rar ekan, butun umidini shu farzandiga tikadi. Xuddi shu lahzalarda butun borlig‘i, ko‘z nuri farzandi hisoblanadi. Momo havodan meros bo‘lib o‘tib kelayotgan onalik mehri ila farzandini xushxulq qilib tarbiyalashni niyat qilib, katta-katta ko‘zlarini charosga menzab, “charosim” deb ataydi. Charos – uzum navi hisoblanib, katta-katta, tim qora donachalardan iborat bo‘ladi. Uzum xalqimizda “serfarzandlik” timsoli ekanligini inobatga olsak, onalar o‘z davomchilari xuddi shu charos donachalariday barakali bo‘lishini tilaydilar.

Borlig‘im ham o‘zingsan, alla,
Nuridiydam, ko‘zimsan, alla,
Momo havo merosim, alla,
*Xush xulqligim, **charosim**, alla*

Onalar har doim o‘zlarini Mamo havoning davomchilari sifatida ko‘radilar. Yer yuzidagi ilk ayol “Mamo havo” – ayol zoti va moddiy hayot ramzi. Havo barcha mavjudotlarning onasi yoki “*Natura naturans*” tug‘uvchi tabiat” hisoblanadi.

Shirin uzumning shirasi, alla,
Balxi tutning oq mevasi, alla.
So‘lim bahorning havosi, alla,
Bolam – bag‘rimning chevasi, alla. [110,23]

Farzand – ona uchun dunyodagi eng totli ne‘mat, balx tutining oppoq mevalariday barakatli, ilk bahor havosiday yoqimli. Bag‘rida yetishtirgan nihol, uning kelajagi davomchisidir. “Tut-balog‘at, orzudagi juftlik ramzi”. Ayol orzusidagi inson bilan baxtli ekani, visolning shirin og‘ushida mast ekani, sevgisining mahsuli sifatida farzandi dunyoga kelganini kuyga soladi.

Olmali boqqa kirib, alla,
Shaftolida sindi ko‘nglim, alla.

*Yaxshisini izlab yurib, alla,
Yomon bilan o'tdi umrim, alla*

O'zbek folklorida olma muhim badiiy detall hisoblanadi. Ertak va dostonlarda qandaydir ilohiy zot yoki sehrGAR farzandga muhtoj ota-onaga olma berib ketishi va shu olmani yegandan so'ng ayolning homilador bo'lishi motivlari uchraydi. Masalan, "Xurshid va Laylo", "Zar kokilli yigitcha", "Tohir va Zuhra" ertaklarida ota-ona sehrGAR bergan olmani yegach, farzand ko'rishadi."Go'rog'li" dostonida ham Bibi Hilol ariqdan oqib kelgan olmani yegach, homilador bo'lganligi haqidagi syujet bor. Faqat bu misralarda olmaning "farzand" ma'nosi emas, balki "SevGI" ramzi ifodalangan. Shaftoli-yolg'on muhabbat, o'tkinchi sevGI ramziy mazmunida keladi. Ona sevGI va vafO istab turmushga chiqqani, ammo hiyonatga duch kelgani, orzusidagi hayotning armonga aylanganidan shikoyat qilmoqda.

Alla–dunyo bolalari uchun musiqa, tahayyul va taffakkur olamiga ochilgan ilk eshik, onalarning umid va orzulari, dardlari va tashvishlari oynasidir. Bu xazina xalqlarning ming yillik tarixi, o'lmas an'ana va qadriyatlaridan rang olgan. Onalar farzandlariga yurtning ertasi, millat kelajagi nazari bilan boqqanlar, ularni o'zlari bilgan eng yuksak pardalarda sharaflagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turdimov Sh. Xalq qo'shiqlarida ramz. - T.: "Fan", 2020. B 127
2. Mingboyeva D. Timsollar tilsimi. – Toshkent.: Adabiyot, 2022. B 99
3. [O'zbekiston milliy ensiklopediyasi \(2000-2005\)](#)
4. TÜRK NİNNİLERİNDEN SEÇMELER. B 22
5. O'tkir Hoshimov . Dunyoning ishlari. - Toshkent, O'qituvchi, -2018, B .201
6. Ninniler konusuyla ilgili olarak daha fazla bilgi, örnek, yabancı ninniler, bibliyografya ve ninni notları için, bkz., Âmil Çelebioğlu, Türk Ninnileri Hazînesi, İstanbul 1982.
7. Yoqubbekova M. O'zbek xalq qo'shiqlarida gul timsoli/ Til va adabiyot ta'limi, - Toshkent. 2003. №4
8. DUYMAZ, Ali (2007), Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler, Millî Folklor, Cilt:10, Yıl: 19, Say: 52

9. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 378-382
10. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of Valentin Rasputin. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 80-82).
11. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary English classes. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(05), 29-36
12. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 785-790
13. Олимова, М. (2024). "Жизни и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". *ilm fan xabarnomasi*, 1(2), 579-581
14. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans // *tadqiqotlar*. – 2024. – T. 32. – №. 2. – С. 46-50.
15. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of Turkish lullabies // *International journal of artificial intelligence*. – 2024. – T. 4. – №. 03. – С. 588-591.
16. Habibullayev, Nodirbek. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
17. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
18. Tashpulatovna B. M. Development of Linguokultural Inofons Competence on Russian Lessons // *International Journal*. – 2023. – T. 2. – №. 1.
19. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема // *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*. – 2024. – T. 16. – №. 3. – С. 55-64.
20. Dehqanova G.A (2024). The importance and role of lexical competence in teaching foreign languages to students. *Ethiopian International Journal of*

Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>

21. Dehqanova. G.A. Improving the scientific and methodological aspects of preparing students for effective communication techniques and innovative technologies in teaching foreign languages //ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – т. 15. – №. 3. – с. 81-88.

22. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

РОЛЬ ИГРЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА: ОБУЧЕНИЕ, МОТИВАЦИЯ И РАЗВИТИЕ

Шахзода Рахимова,

*преподаватель кафедры Узбекского и иностранных языков
Наманганского государственного педагогического института*

***Аннотация:** В данной статье мы рассмотрим роль игры на уроках русского языка и ее значимость для обучения. Использование ролевых игр на уроках русского языка способствуют формированию мотивации и интереса к изучению русского языка. Применение сюжетно-ролевых игр на уроке русского языка является эффективным методом обучения, который способствует реализации умений, навыков и знаний учащихся.*

***Ключевые слова:** коммуникация, потенциал, ролевая игра, обучение, активизация, мышление, внеаудиторный, положительный.*

***Abstract:** In this article we will consider the role of games in Russian language lessons and its significance for learning. The use of role-playing games in Russian language lessons contributes to the formation of motivation and interest in learning the Russian language. The use of role-playing games in the Russian language lesson is an effective teaching method that contributes to the implementation of students' skills, abilities and knowledge.*

Key words: *communication, potential, role-playing game, learning, activation, thinking, extracurricular, positive.*

Учебный процесс в современном образовании требует применения разнообразных методов, которые способствуют более эффективному усвоению знаний и развитию навыков у учащихся. Одним из таких методов является использование игр на уроках русского языка. Игра – это не только средство развлечения, но и мощный инструмент обучения, который активизирует участие учащихся, мотивирует их к учебной деятельности, а также способствует развитию коммуникативных и когнитивных навыков. В данной статье мы рассмотрим роль игры на уроках русского языка и ее значимость для обучения.

1. Мотивация и эмоциональное вовлечение:

Игра на уроках русского языка помогает создать положительную атмосферу в классе и повысить мотивацию учащихся к изучению языка. Ученики с большим интересом вовлекаются в игровую деятельность, так как она предлагает им возможность проявить свои способности, применить полученные знания на практике и достичь успеха. Мотивированные учащиеся более открыты к усвоению новых знаний и проявляют большую инициативу в обучении.

2. Развитие коммуникативных навыков:

Игры на уроках русского языка способствуют развитию коммуникативных навыков учащихся. В процессе игры они активно общаются, выражают свои мысли и идеи, обмениваются информацией с другими участниками. Такая коммуникативная практика помогает учащимся улучшить свою речь, сформировать навыки слушания и понимания речи партнера, а также научиться работать в команде.

3. Усвоение грамматических и лексических навыков:

Использование игр на уроках русского языка позволяет эффективно усваивать грамматические и лексические навыки. В процессе игровой деятельности учащиеся неосознанно применяют грамматические структуры и новые слова, что способствует их закреплению. Благодаря играм ученики легче

запоминают и активно используют языковые единицы, так как они вовлечены в реальную коммуникативную ситуацию.

4. Развитие творческого мышления:

Игры на уроках русского языка способствуют развитию творческого мышления учащихся. В процессе игры они вынуждены применять свои навыки ассоциативного мышления, находить нестандартные решения, развивать фантазию. Такой подход к обучению способствует формированию креативности и гибкости мышления у учащихся, что важно для их будущей успешной адаптации в современном информационном обществе.

5. Социальное взаимодействие и развитие навыков сотрудничества:

Игры на уроках русского языка способствуют развитию социального взаимодействия и навыков сотрудничества. Учащиеся работают в парах или группах, обмениваются мнениями, решают задачи вместе. Такой формат работы способствует развитию навыков командной работы, умению слушать и уважать мнение других, а также разрешать конфликты и находить компромиссы.

Вывод

Использование игр на уроках русского языка играет значимую роль в образовательном процессе. Они способствуют повышению мотивации учащихся, развитию коммуникативных навыков, усвоению грамматических и лексических знаний, развитию творческого мышления, а также социальному взаимодействию и навыкам сотрудничества. Игра на уроках русского языка делает учебный процесс интересным, активным и эффективным, способствуя всестороннему развитию учащихся. Педагоги и ученики могут вместе использовать потенциал игр для достижения наилучших результатов в обучении русскому языку.

Использованная литература

1. Игры – обучение, тренинг, досуг / Под ред. В.В. Петрусинского. – М.: Новая школа, 1994.

2. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 378-382
3. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of valentin rasputin. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 80-82).
4. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary english classes. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(05), 29-36
5. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darolarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 785-790
6. Олимова, М. (2024). Жизнь и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". *ilm fan xabarnomasi*, 1(2), 579-581
7. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans //tadqiqotlar. – 2024. – T. 32. – №. 2. – С. 46-50.
8. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of turkish lullabies //International journal of artificial intelligence. – 2024. – T. 4. – №. 03. – С. 588-591.
9. Habibullayev, Nodirbek. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
10. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
11. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – T. 2. – №. 1.
12. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 16. – №. 3. – С. 55-64.

BOSHQARUVDA RAHBAR VA XODIM MUNOSABATLARINI YAXSHI BO`LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xasanboyev Azizbek Botirali o`g`li

*Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi yo`nalishi 2-
bosqich magistranti.*

***Annotatsiya.** Ushbu maqola boshqaruv sharoitida rahbarlar va xodimlar o`rtasidagi muvaffaqiyatli munosabatlarga hissa qo`shadigan murakkab psixologik xususiyatlarni o`rganadi. Mavjud adabiyotlarni o`rganish, turli xil tadqiqot usullarini qo`llash va asosiy topilmalarni taqdim etish orqali tadqiqot rahbarlar va ularning jamoa a`zolari o`rtasida ijobiy va samarali ish munosabatlarini rivojlantiradigan muhim jihatlarni yoritishga qaratilgan. Maqola boshqaruv amaliyotini takomillashtirishga intilayotgan rahbarlar va tashkilotlar uchun tushunchalar, natijalar va takliflar bilan yakunlanadi.*

***Kalit so'zlar:** Empatik rahbarlar, konstruktiv, menejment, ish joyining dinamikasi*

Samarali yetakchilik har qanday tashkilot muvaffaqiyatining ajralmas qismidir va bu muvaffaqiyatning hal qiluvchi elementi rahbarlar va xodimlar o`rtasidagi munosabatlar sifatiga bog`liq. Ish joyi murakkab ekotizim bo`lib, unda psixologik dinamika o`zaro ta`sirlar va natijalarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o`ynaydi. Ushbu maqolada biz menejment kontekstida rahbar va xodimlarning ijobiy munosabatlariga hissa qo`shadigan psixologik xususiyatlarni o`rganamiz.

Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko`rib chiqish ushbu tadqiqotning asosini tashkil etadi. Oldingi tadqiqotlar ishonch, muloqot, hamdardlik va o`zaro hurmat kabi asosiy psixologik xususiyatlarni muvaffaqiyatli rahbar va xodim munosabatlarining muhim tarkibiy qismlari sifatida aniqladi. Ushbu elementlarni tushunish boshqaruv stsenariylari doirasida o`ynayotgan nozik dinamikani o`rganishimiz uchun nazariy asos yaratadi.

Muvaffaqiyatli rahbar va xodim munosabatlarini belgilaydigan psixologik xususiyatlarni chuqurroq o`rganish uchun aralash usulli yondashuv qo`llanildi.

Ham rahbarlar, ham xodimlar bilan sifatli suhbatlar shaxsiy tajribalar va hislar haqida tushuncha berdi. Bundan tashqari, aniqlangan psixologik xususiyatlarning tarqalishi va ta'sirini o'lchash uchun miqdoriy tadqiqotlar o'tkazildi.

Rahbar va boshqaruvdagi xodim o'rtasidagi munosabatlar tashkiliy muvaffaqiyatning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Ijobiy va samarali munosabatlar ishdan qoniqishning oshishiga, mahsuldorlikning oshishiga va qo'llab-quvvatlanadigan ish muhitiga hissa qo'shishi mumkin. Rahbar va xodim o'rtasidagi yaxshi munosabatlarni belgilaydigan ba'zi psixologik xususiyatlar:

Ishonch:

- Ishonch har qanday sog'lom munosabatlar uchun asosdir. Rahbarlar va xodimlar o'zlarining rollari va majburiyatlarini bajarish uchun bir-birlariga ishonishlari kerak.

- Rahbarlar ishonchni mustahkamlash va qo'llab-quvvatlash uchun o'z harakatlarida va muloqotlarida ishonchli, shaffof va izchil bo'lishlari kerak.

Aloqa:

-Ochiq va samarali muloqot rahbar va xodimlarning yaxshi munosabatlari uchun juda muhimdir. Rahbarlar faol tinglashlari, konstruktiv fikr bildirishlari va yaqinlashishlari kerak.

- Xodimlar ochiq muloqot madaniyatini rivojlantirib, o'z fikrlari, tashvishlari va g'oyalari ifoda etishda o'zlarini qulay his qilishlari kerak.

Hurmat:

- O'zaro hurmat ijobiy munosabatlar uchun juda muhimdir. Rahbarlar o'z xodimlarining hissalarini qadrlashlari va ularga munosib munosabatda bo'lishlari kerak.

- Xodimlar, o'z navbatida, o'z rahbarlarining vakolatlari va qarorlarini hurmat qilishlari kerak. Hurmatli muhit hamkorlik va jamoaviy ishni rag'batlantiradi.

Hamdardlik:

- Empatik rahbarlar o'z xodimlarining his-tuyg'ularini, istiqbollarini va ehtiyojlarini tushunadilar va ko'rib chiqadilar. Bu aloqa va qo'llab-quvvatlash hissini uyg'otadi.

- Xodimlar, ayniqsa qiyin paytlarda hamdardlik ko'rsatadigan rahbarlarni qadrlashadi. Bu ish joyida kuchli hissiy aloqani o'rnatishga yordam beradi.

E'tirof va qadrlash:

- Xodimlarni sa'y-harakatlari va yutuqlari uchun tan olish va qadrlash kuchli motivatoridir. Rahbarlar katta va kichik muvaffaqiyatlarni tan olishlari va nishonlashlari kerak.

- O'zingizni qadrli his qilish ishdan qoniqishni oshiradi va xodimlarni o'z ishlariga ko'proq sarmoya kiritishga undaydi.

Aloqa va rivojlanish:

- Konstruktiv fikr-mulohazalar shaxsiy va kasbiy o'sish uchun zarurdir. Rahbarlar xodimlarga malaka va ish faoliyatini yaxshilashga yordam beradigan fikr-mulohazalarni taqdim etishlari kerak.

- Uzluksiz o'rganish va rivojlanishni rag'batlantirish xodimlarning muvaffaqiyati va martaba o'sishiga sodiqligini namoyish etadi.

Birgalikda ko'rish va maqsadlar:

-Ikkala tomon ham umumiy qarash va maqsadlarga ega bo'lganda, yaxshi rahbar va xodim munosabatlari mustahkamlanadi. Shaxsiy maqsadlarni tashkiliy maqsadlarga moslashtirish maqsad tuyg'usini rivojlantiradi.

- Rahbarlar xodimlarga umumiy maqsadlarga erishishda o'z rollarini tushunishga yordam berib, kengroq tasavvur qilishlari kerak.

Moslashuvchanlik va moslashuvchanlik:

- Ijobiy munosabatlar imkon qadar ish tartibida moslashuvchanlikni ta'minlaydi. O'z xodimlarining turli ehtiyojlarini tushunadigan va qondiradigan rahbarlar ishni qondirishga hissa qo'shadilar.

- Moslashuvchanlik, shuningdek, etakchilik uslublarini individual jamoa a'zolarining ehtiyojlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Mojarolarni Hal Qilish:

- Mojarolar muqarrar, ammo rahbar va xodimlarning yaxshi munosabatlari samarali hal qilishni o'z ichiga oladi. Rahbarlar nizolarni zudlik bilan, xolisona va munosabatlarni saqlaydigan tarzda hal qilishlari kerak.

- Ochiq muloqotni rag'batlantirish va nizolarni hal qilish uchun xavfsiz joyni ta'minlash sog'lom ish muhitini yaratadi.

Motivatsiya:

- Xodimlarni ilhomlantirish va rag'batlantirish rahbarning asosiy mas'uliyatidir. Shaxsiy jamoa a'zolarini nima boshqarayotganini tushunish va bu motivlardan foydalanish ijobiy va band bo'lgan ishchi kuchini yaratishga yordam beradi.

- Rahbarlar ichki va tashqi motivatorlardan xabardor bo'lishi va ularning yondashuvini moslashtirishi kerak.

Yetakchi va xodimlarning muvaffaqiyatli munosabatlari ishonch, samarali muloqot, o'zaro hurmat, hamdardlik, tan olish, umumiy maqsadlar va muammolarni birgalikda boshqarish qobiliyatiga asoslanadi. Ushbu psixologik xususiyatlar ijobiy ish muhitiga hissa qo'shadi va tashkilotning umumiy muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlaydi.

Muhokama rahbar va xodim munosabatlarining o'zaro bog'liqligini ta'kidlab, topilmalarning oqibatlarini o'rganadi. Ushbu psixologik xususiyatlarni rivojlantirish qanday qilib ishdan qoniqish, yuqori darajadagi faollik va tashkilotning samaradorligini oshirishga olib kelishi mumkinligini o'rganadi. Bo'lim, shuningdek, keyingi tadqiqotlar uchun potentsial muammolar va yo'nalishlarni ko'rib chiqadi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, ishonch, muloqot, hamdardlik va o'zaro hurmatning psixologik xususiyatlari menejment doirasida muvaffaqiyatli rahbar va xodim munosabatlarini o'rnatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tashkilotlar va rahbarlar ish joyining dinamikasini oshirish va ijobiy tashkiliy madaniyatni targ'ib qilish uchun ushbu xususiyatlarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Amalga oshirish bo'yicha takliflarga etakchilikni o'qitish dasturlari, muntazam aloqa mexanizmlari va ochiq muloqot madaniyatini rivojlantirish kiradi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola menejmentda muvaffaqiyatli rahbar va xodim munosabatlarini belgilaydigan psixologik nozikliklarni har tomonlama o'rganishni ta'minlaydi. Ushbu xususiyatlarni tushunish va birinchi o'ringa qo'yish orqali tashkilotlar yanada ijobiy, samarali va qoniqarli ish muhitiga yo'l ochishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Назаров А. Психологические особенности руководителей, влияющие на принятие управленческих решений // Молодой ученый. – 2019. – № 44. – С. 298-300.
2. Nazarov A.S. Psychological analysis of levels of administration of management decisions // Вопросы экономики и управления. – 2020. – № 3. – С. 1- 5.
3. Умаров Б.М., Назаров А.С. Низоли вазиятларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг ташкилий ва ижтимоий-психологик механизмлари // Молодой ученый. – 2020. – № 7. – С. 352-353.
4. Nazarov A.S. et al. Қарор қабул қилиш бошқарув фаолиятининг психологик мезони сифатида // Молодой ученый. – 2020. – №. 11. – С. 280-282.
5. Назаров А.С. Adoption of management decisions as the main function of the modern manager // Проблемы современной экономики. – 2020. – С. 7-12.
6. Назаров А.С., Худайбергенова З. Socio-psychological features of management decision-making // Молодой ученый. – 2020. – № 50. – С. 430-432.
7. Назаров А.С. Psychological aspects of managerial decision making // Молодой ученый. – 2020. – № 44. – С. 45-48.

SOMONIYLAR DAVRI TARIXINI RUS OLIMLARI ASARLARIDA O'RGANILISHI. V. V. BARTOLD ASARLARIDA SOMONIYLAR TARIXI

To'xtasinov Mira'zam Abdujabbor o'g'li

Namangan Davlat Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi

mirazamtohtasinov@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Somoniylar tarixini rus tarixchi olimlar tomonidan o'rganilishi aks ettirilgan. Jumladan V.V.Bartold asarlarida Somoniylar bevosita ularning kelib chiqishi, nomlanishi va mamlakat ijtimoiy – madaniy va iqtisodiy tamonlari yoritilishi tahlil qilingan. Bundan tashqari ushbu maqolada Somoniylar davri haqidagi boshqa manbalardagi ayrim ma'lumotlarni keltirilgan.*

Kalit soʻzlar: *Movaraunnahr, Xuroson, Somoniy hukumdorlar, mamlakat boshqaruvi, mansablar, yer egaligi, "Sohib ash-shurat"*

Аннотация: *В данной статье отражено изучение истории сомонитян российскими историками. В частности, в работах В. В. Бартольда непосредственно анализируются сомониты, освещаются их происхождение, наименование, социальные, культурные и экономические аспекты жизни страны. Кроме того, в данной статье представлены некоторые сведения о периоде Соммона из других источников.*

Ключевые слова: *Моварауннахр, Хорасан, соманские правители, управление страной, должности, землевладение, «Сахиб аш-шурат».*

Abstract: *This article describes the study of the history of the Samanids by Russian historians. In particular, the works of V.V Bartold directly analyze the Samanids, their origin, naming and coverage of the socio-cultural and economic aspects of the country. In addition, this article contains some information about the Somoni period from other sources.*

Keywords: *Movaraunnahr, Khorasan, Samanid rulers, government, positions, land ownership, "Sahib ash-Shurat"*

Somoniylar Movaraunnahr va Xurosonda mustaqil davlat tuzish uchun avvalambor, kuchli markazlashgan hokimiyat tuzish kerakligini yaxshi tushunishgan. Bu ayniqsa Ismoil Somoniy hukmronligi davrida kunning dolzarb masalasiga aylandi. Chunki Ismoil Somoniy Movaraunnahr va Xurosonni birlashtirishga va yagona markazlashgan davlat tuzishga muvaffaq boʻldi. Endi bu davlatni idora qilish lozim edi. Shuning uchun Ismoil bir qancha islohotlar oʻtkazdi. Mana shunday islohotlardan biri davlatni boshqarish maʼmuriyatini joriy qilish boʻldi. Bu islohotga binoan davlatni idora qilish saroyi (dargoh) va 10 ta devon (harbiy -fuqaro mahkamalari) tashkil etildi.[1] Ismoil Somoniy davlatning majmuini tashkil etishda Sosoniylar Eron va Arab xalifaligida qabul qilingan tajribalardan foydalandi va uni zamon talabiga qarab mukammallashtirdi. Hokimiyatning eng yuqori pogʻonasida somoniylar turib, ular amir unvoni bilan davlatni idora qilganlar. Davlat majmuini mustahkamlashda, Nasr II Somoniyning maʼrifatli vazirlari Abuabdullo Muhammad Jayhoni va Abufazl Muhammad

Balamiylarning xizmatlar katta bo'lgan.[2] Umuman, Somoniylar hukmdorligi davrida vazirlik mansabiga asosan shu ikki sulola vakillari tayinlangan. Davlat majmuini dargoh va devonlarga bo'linishi ma'lum darajada rasmiy bo'lgan. Chunki saroyning nufuzli kishilari ko'p xollarda devonlarning ishlariga aralashib turganlar. Saroyda siyosiy hokimiyat "Sohibi xoras" qo'li ostida bo'lgan. Sohibi Xoras Amirning farmonlari bajarilishini nazorat qilgan. Saroyda Sharbatdorlar, Dasturxonchilar, Tashtadorlar, Otboqarlar, xo'jalik beklari kabi turli xizmatchilar bo'lgan. Saroydagi hamma xo'jalik ishlarini "vakil" boshqargan. Vakil saroydagi e'tiborli kishilardan biri hisoblangan. Narshaxiyning yozishicha, Nasr II Somoniy hukmronligi davrida o'n devonga Buxoro registonida o'nta maxsus bino qurilgan. [3] Devonlar orasida vazir yoki "xo'ja buzurg" devoni alohida o'rin tutgan. Bu devonga boshqa hamma devonlar bo'ysungan. U hamma mamuriy, siyosiy va xo'jalik mahkamalarini nazorat qilgan. Davlatni idora etishda "mustafiy devon" ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu devon davlatning butun moliya ishlarini boshqargan va nazorat qilgan. Devon xazinador tomonidan boshqarilgan. "Devon Amir-al-mulk" yoki "al-rasayi" davlat ahamiyatiga molik bo'lgan rasmiy hujjatlarni tuzish bilan shug'ullangan. Bundan tashqari bu devon chet davlatlar bilan bo'ladigan munosabatlarni ham boshqargan. "Sohib ash-shurat" devoni davlatning butun harbiy ishlarini, shu jumladan amirning shaxsiy qo'shinini boshqargan. "Sohib ash-shurat"ning maxsus yordamchisi-Aris bo'lgan. U mahkama va uning boshlig'i amir qo'shini xazinasi bilan shug'ullangan. Qo'shimcha bir yilda to'rt marta maosh to'lagan. Davlatni idora etishda "sohib al-borid" devonining ahamiyati ham juda katta bo'lgan. Bu devon davlat ahamiyatiga molik bo'lgan hujjatlarni va xabarlarni yetkazish bilan shug'ullangan. Devonning hamma shahar va viloyatlarda mahalliy mahkamalari bo'lgan. "Muxtasiba" devoni bozorlarni, sotuvchilarni, qadoqboshlarning og'irligi, bozordagi mollarning narxini, sifatini nazorat qilgan. Davlat xazinasining daromadlarini va xarajatlarini "mushrif" devoni nazorat qilgan. Bundan tashqari "qozi az-ziya" va "vaqf" devonlari bo'lgan. "Qozi az ziya" devoni davlat yerlarini, "vaqf" devoni hadya etilgan yerlarni va musulmon ruhoniylarining boshqa mol-mulklarini nazorat qilishgan. Devonlarning aytarli hammasini viloyatlarda boshqarmalari bo'lgan. Devonlarning viloyatlardagi boshqarmalari bir tomondan o'z devonlariga, ikkinchi tomondan viloyat hokimiga

bo'ysunishgan. Bundan faqat "Sohib al-borid" devonining amaldorlari mustasno bo'lgan. [4] Viloyat va tumanlar amir tomonidan tayinlangan hokimlar tomonidan idora qilingan. Odatda bunday lavozimga mahalliy boy zodagonlar tavsiya etilgan. Somoniylar davlatida musulmon ruhoniylarning ta'siri nihoyatda kuchli bo'lgan. Ular markaziy hokimiyat ishlarida ham faol ishtirok etganlar. Somoniylar davlatining diniy hayotida hanifiylar mazhabligiga mansub ruhoniylar hamma diniy lavozimlarni o'z qo'llariga olishgan. Ruhoniylarning boshlig'i "ustod", keyinchalik "Shayx ul islom" deb atalgan. "Ustod" dan so'ng o'z lavozimi bo'yicha ruhoniylar orasida "xatib" turgan. U jome masjidlarida juma namozida xutba o'qish huquqiga ega bo'lgan. Bu davrda Buxoro Sharqdagi islom olamining eng nufuzli markazlaridan biriga aylanadi. Movarounnahrdagi dastlabki madrasalarning bu yerda barpo etilishi ham bejiz emas. Mulki sultoniy - shaxsan amirga tegishli yer-suv, tegirmon, do'konlar. Bu mulkni qishloq chorikorlari ijaraga olganlar. Yana yer egaligining toma (umrbod berilgan yer), iqto (merosiy) turlari bo'lgan. Xususiy shaxslarga tegishli mulk: hukmdor tabaqa xonadoni, dehqon-zodagonlarga, sayyidlar, sipohsolor, badavlat savdogarlarga tegishli mulklar hisoblangan. Shartli yer egaligi ham bo'lgan. Vaqf mulklari: diniy muassasalar va madrasalarga tegishli mulk. Bu mulkni muassasa mutavallisi boshqargan. Jamoa mulki: yaylov, tog' yonbag'irlaridagi lalmi yerlar. Xiroj hajmi shariat va davlat qonunlari asosida belgilangan. Somoniylarning birgina Buxoro va Karmana viloyatlari xirojidan tushgan daromadi 116866 dirxamni tashkil qilgan. [5] Somoniylar davrida yerlar qaytadan taqsim qilindi. Yer egalarining yangi guruhi tashkil topdi. Ularning ko'pi sipohiylardan chiqqan edi. Masalan, Alpteginning Xurosonda va Movarounnahrda 500 qishlog'i bo'lib, biror shahar yo'q ediki, unda uning qasri yo bog'i, yoxud karvonsaroyi bo'lmasa. Uning tasaruffida minglab otlar va chorva mollari bo'lgan.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, Somoniylar hukmronligi davrini tarixiy adabiyotlarda yoritilishi mavzusini o'zi dolzarb. Ya'ni bu mavzuni tadbiq etishda birgina Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asari kamli qiladi albatta. Bu mavzuni ochishda albatta yevropalik tarixchilar qanaqa fikr bildirgan, ular Somoniylar davrini qay darajada ochib bera olganlar degan savolga ham to'xtalib o'tish kurs ishining dolzarbligini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyoda vujudga kelgan yirik markazlashgan davlat poytaxti Buxoro

shahri bo'lgan Somoniylar davlati X asrning birinchi yarmi bu davlatning gullagan davridir. Somoniylarning oilaviy nisbasi, ya'ni nomi ularning ajdodi bo'lmish Somonxudot ismi bilan bog'liq. Somonxudotning kelib chiqishi haqida turli xil ma'lumot va fikrlar mavjud. Abu Bakr Narshaxiy (X asr) va Xamza Isfahoniy (X asr) keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Somonxudot Balx viloyatidagi Somon qishlog'idan, al-Muqaddasiy (X asr) ma'lumotiga ko'ra esa, u Samarqand viloyatidagi Somon nomli qishloqdan bo'lgan. "Sa'diya" nomli asarda (XVII asr) keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, uning asl ismi Arquq bo'lib, u Farg'onadan Termizga ko'chib kelgan va u yerda Somon nomli qishloqqa asos solgan. O'rta asrlarda Buxoro, Farg'ona, Toxariston, Xuttalon va boshqa viloyatlarda ham Somon nomli qishloqlar bo'lganligi qayd etilgan. Bu ma'lumotlar "Somon" toponimi yerlarida ham keng tarqalgan joy nomi bo'lganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. В.В.БАРТОЛЬД - СОЧИНЕНИЯ.Т.2.Ч.1. «Восточной литературы». 1963.Москва. 118 ст
2. Камалиддинов Ш.С. Историческая география. С. 116 – 117.
3. Имеются данные, что родина Бахрама Чубина находилась в Мавераннахре (см.: Мухторов А. Сомониён. С. 38), а родиной Саманидов была Усрушана. См.: Мухторов А. Порча. С. 163.
4. Для этого имени допускается также чтение Шадил. См.: Мухтаров А. Сомониён. С. 285.
5. В арабском предисловии Бал ами к персидскому переводу сочинения атТабари. См.: Абу-л-Фазл ал-Бал ами. Т. 1. С. 11.
6. Farrux Kamoliddinov (2021). Amir temur va temuriylar davri adabiy muhit va tasviriy san'atning ba'zi jihatlari tarixiy manbalarda. Academic research in educational sciences, 2 (9).
7. Вольный А. Женский труд в промышленности // Чачваны горят. -М., -Т., 1931.
8. Maxamatjonovich, N. O., & Burxoniddin o'g'li, K. F. (2022). Legal Education Is the Basis for the Development of Society. Journal of Ethics and Diversity in International Communication.

9. Valijonoivna Q.M., & Burxoniddin o'g'li, K. F. (2022). Sobiq sovet ittifoqi davrida turkiston hududida amalga oshirilgan hujum harakati tavsilotlari va uning oqibatlari. Innovative Developments and Research in Education.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR SULOLASI DAVRIDA ILM-FAN VA ADABIYOT

Ilmiy rahbar: Namangan davlat universiteti Kengashi kotibi PhD To'xtaboyev

A'zamjon Sharipxo'jayevich

Yo'ldashev Safoxon A'loxon o'g'li

*Namangan davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti tarix yo'nalishi
talabasi*

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar sulolasi davrida ular tasarrufidagi hududlarda ham fan, ham adabiyot gullab-yashnadi. Temur, ya'ni Tamerlan nomi bilan ham tanilgan, XIV — XV-asrlarda ulkan imperiya ustidan hukmronlik qilgan qudratli sarkada edi. Temur buyuk sarkarda sifatida tanilganiga qaramay, san'at va ilm-fanga homiyligi bilan ham mashhur edi.*

***Kalit so'zlar:** Temuriylar, merosi, ma'rifat, ilm-fan, madaniyat, kutubxona, astronomiya, matematika, adabiyot.*

***Аннотация:** В данной статье в период правления Амира Темура и династии Тимуридов на подконтрольных им территориях процветали наука и литература. Тимур, также известный как Тамерлан, был могущественным правителем, управлявшим огромной империей в 14 и 15 веках. Хотя Тимур был известен как великий полководец, он также славился покровительством искусству и науке.*

***Ключевые слова:** Тимуриды, наследие, просвещение, наука, культура, библиотека, астрономия, математика, литература.*

***Abstract:** In this article, during the period of Amir Temur and the Timurid dynasty, both science and literature flourished in the territories under their control. Timur, also known as Tamerlane, was a powerful ruler who ruled over a huge empire in the 14th and 15th centuries. Although Timur was known as a great general, he was also famous for his patronage of art and science.*

Key words: *Timurids, heritage, enlightenment, science, culture, library, astronomy, mathematics, literature.*

Amir Temur vorisi sifatida Movarounnahr yurtini 40 yil boshqargan hamda bu davlat taraqqiyotida muhim o'rin tutgan Mirzo Ulug'bek ayni chog'da ilm-fan rivojiga, madaniyat yuksalishiga ham bebaho hissa qo'shgan buyuk siymodir. U tashkil etgan boy kutubxonada turli fan sohalariga oid 160 mingdan ortiq kitoblar mavjud bo'lgan. Bu davrda ilm-fanga qo'shgan eng muhim hissalaridan biri astronomiya sohasida bo'ldi. Temurning o'zi ham astronomiyaga qiziqib, o'z imperiyasining turli shaharlarida rasadxonalar qurishga buyurtma bergan. Bu rasadxonalar samoviy jismlarni o'rganish va aniq astronomik hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun ishlatilgan. Bu rasadxonalarda ishlagan olimlar yulduzlar va sayyoralarning harakatlarini tushunishda muhim yutuqlarga erishdilar. "Temuriylar davrida tasavvuf ta'limoti keng quloqch yoydi. Sohibqiron tasavvuf qoidalaridan mamlakatdagi salbiy illatlarni yo'qotishda, turli janjal va nizolarni bartaraf qilishda, haqiqat va adolat o'rnatishda, insonparvarlik g'oyalarini tarqatishda foydalangan. Temuriylardan Shohruh, Ulug'bek, Husayn Boyqaro, Bobur Mirzolar davlatni boshqarishda, din va tasavvuf qoidalariga amal qilishda, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishda uning an'analarini izchil ravishda davom ettirdilar. XIV-XV asrlarda Movarounnahr va Xurosonda ilm-fanning ko'p sohalarida yuksalish yuz berdi. Jahonga mashhur olimlar, tabiatshunoslar va shoirlar yetishib chiqdi. Tibbiyot, riyoziyot, handasa, tarix, adabiyot, jug'rofiya, pedagogika, mantiq, falsafa, axloqshunoslik va boshqalarga e'tibor berildi. Ayniqsa, badiiy adabiyot va adabiyotshunoslik tez rivoj topa boshladi". Temuriylar hukmronligi davrida astronomiya bilan bir qatorda matematika, tibbiyot, kimyo kabi fanning boshqa sohaları ham rivojlandi. Temur va uning avlodlari tomonidan tashkil etilgan ma'rifiy markazlarga islom olamining allomalari jalb qilingan, ular o'zaro fikr va bilim almashgan.

Bu davrda adabiyot ham gullab-yashnadi, shoirlar, yozuvchilar va tarixchilar tomonidan asarlar yaratilib, bugungi kungacha nishonlanadi. Temuriylar davrida Jomiy va Hofiz kabi shoirlar fors adabiyotining durdonalaridan hisoblangan she'rlar yaratib, fors she'riyati yuksak cho'qqilarga chiqdi. Sharaf ad-Din Ali

Yazdiy kabi tarixchilar Temurning istilolari va saltanati haqida batafsil ma'lumotlar yozib, tarixning bu shiddatli davri haqida qimmatli ma'lumotlar berdilar. "Amir Temur va temuriylar hukmronligi davrida Movarounnahr va Xurosonda ta'limga e'tibor, ilm-fanga homiylik davlat siyosatiga aylandi. Barcha shaharlarda oliy ta'lim dargohlari madrasalar barpo etilib, o'z davrining yetuk olimu ulamolari tolibi ilmlarga dars berishga jalb etildi. Amir Temur va temuriylar davri qadim Turon o'lkasida maorif va ta'lim tizimi, ilm-fan yuksak rivojlangan davr sifatida ahamiyatlidir. Temuriylar davri renessansi rivoji bevosita Amir Temur asos solgan ulkan saltanatda adolatli boshqaruv tizimi barpo etilganligi katta o'rin tutgan. Qudratli saltanat va ma'rifatli jamiyat barpo etishda qadim turkiy davlatchilik an'analari va islomiy shariatga tayanib ish tutgan Amir Temur. har qanday taraqqiyotning asosi sifatli ta'lim tizimi ekanligini chuqur anglagan edi. Shu sababli Sohibqiron birinchi galda ta'lim va tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish, ilmi, ma'rifati shaxslarning jamiyatdagi mavqeyini ko'tarish yo'lidan bordi. Ulkan saltanatning barcha shahar va yirik qishloqlarida ko'plab boshlang'ich maktablar barpo etildi. Tarixiy manbalarning dalolat berishicha, bu davrda o'g'il bola 4 yil, 4 oy va 4 kunlik bo'lganda maktabga berish an'anasi amalda bo'lib, boshlang'ich ta'lim ulkan saltanatning barcha madaniy o'lkalarini qamrab olgan edi". Temuriylar sulolasining ilm-fan va adabiyotga homiyligi nafaqat ilm-fan rivojiga, balki asrlar davomida saqlanib qolgan boy madaniy merosni yaratishga ham yordam berdi. Bu davrda intellektual qiziquvchanlik, badiiy ifoda va siyosiy kuchning uyg'unligi olimlar va san'atkorlar o'rtasida ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantirgan noyob muhitni yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va temuriylar sulolasi davrida ilm-fan va adabiyot turli sohalarda sezilarli yutuqlar bilan ajralib turadigan oltin davrni boshidan kechirdi. Ularning olimlar va san'atkorlarga homiylik ko'rsatishi bu sohalardagi kelajakdagi taraqqiyotga zamin yaratgan jo'shqin intellektual muhitni yaratishga yordam berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Temur tuzuklari. Ahmedov B. tahriri.- Toshkent: G'afur G'ulom, - 1991
2. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar.-Toshkent: O'qituvchi, 1994.

3. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi.- Toshkent: Sharq, -2000.
4. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), - T.:A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
5. Usmonov Q. "O'zbekiston tarixi". Toshkent, 2016 yil.
6. <https://oliymahad.uz/39276>
7. <https://xs.uz/uz/post/amir-temur-va-temurijlar-davri-renessansida-talim-tizimining-tutgan-ahamiyati>
8. w.w.w.ziyouz.com kutubxonasi
9. w.w.w.wikipedia.uz

**OTA – ONA QARAMOG'ISIZ QOLGAN BOLALARNI TUTINGAN
OILALARGA MOSLASHUVIDA MULOQOTCHANLIK SIFATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLAR**

Axadova Shaxnoza Odiljonovna

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada olimlarining ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar haqidagi fikrlari, oila uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuv jarayonlari, oilaviy mehribonlik uylarini tashkil etilishi, bolalar salbiy ijtimoiy xodisalarni yuzaga keltirish sabablari, tutingan oilaga moslashuvchanligi, ota-onalar, Vazirlar maxkamasi qarorlari va farmoyishlari jamlangan.*

***Kalit so'zlar:** Ota-onasiz bolalar psixologiyasi, mehribonlik uyi, oila tipidagi mehribonlik uyi, mehr-muruvat, hayr-saxovat, insonparvarlik, oilalarning mustahkamligi.*

Yurtimining kelajagi, ertangi kuni, mamlakatimizning jahondagi obro'-e'tibori, avvallambor, farzandlarimizning unib-o'sib, katta bo'lib, qanday inson bo'lib borishiga bog'liqdir. Biz bunday o'tkir xaqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A. Karimov, darxaqiqat, kelajak avlodni vatan ravnaqi, xalq farovonligi uchun o'z hissasini qo'shadigan, hech kimdan kam bo'lmagan, mustaqil fikrli, yuksak intellektual salohiyatli, har

tomonlama komil shaxs etib voyaga yetkazish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2008-yil 17-oktabrdagi 230-sonli qarori, "Mehribonlik uyi to'g'risida" nizom, "Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarini kiyim-bosh, poyafzal va yumshoq jihozlar bilan ta'minlash normalari", 2010 yil 2 avgustda qabul qilgan "Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni turar joylar bilan ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori va Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "2017-2021 Harakatlar strategiyasi" dasturi va qator qaror va farmonlari mamlakatimiz o'g'il-qizlarini har jihatdan himoyalash, farzandlarga ta'lim va tarbiya berish, hayotga ijtimoiy moslashuvi va jamiyatda o'z o'rnini topishiga yaqindan ko'maklashish muhim bo'lmoqda. Bugunning talabi va dolzarb vazifalaridan biri bu yetim va qarovchisini yuqotgan bolalar sog'ligini, ma'naviy axloqiy jihatdan normal rivojlanishini ijtimoiy ximoya qilishdan iboratdir. O'zbekiston mustakillikni qo'lga kiritgandan so'ng, inson shaxsiga bo'lgan munosabat keskin o'zgardi. Jamiyatimiz a'zosi bo'lgan xar bir shaxs taqdiriga alohida e'tibor berilmoqda. Asosan, ma'lum bir sabalarga ko'ra, o'z ota-onasidan, yaqin kishilari mexridan mahrum bo'lgan yetim va qarovsiz bolalarga ta'lim va tarbiya berish, pedagogika va psixologiya, xamda ijtimoiy psixologiya fanlarining eng dolzarb muammolaridan biri. Xususan, kelajagi buyuk davlatni bunyod qilish uchun xar qanday davlatning asosiy bo'gini bo'lmish oilaning mustahkamligini. uning jamiyat oldagi asosiy funksiyalaridan biri bo'lmish tarbiyaviy funksiyasini to'la-tukis bajarishga, unda dunyoga kelayotgan bolalarning to'liq oilada, ota-ona mehriga emin-erkin qonib jamiyatning yetuk fuqarosi sifatida shakllanib katta bo'lishiga sharoit yaratish lozim bo'ladi. Buning uchun,eng avvalo, bolalar uylarida tarbiyalanuvchilar sonini keskin kamaytirish. ularni mehribonlik uylarida emas. balki o'z ota-onalari quchogida, o'z yaqinlari atrofida ulg'ayishini ta'minlash mustakil mamlakatimizning istiqbolini va ma'naviyatini ta'minlovchi asosiy omillardan xisoblanadi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.08.2021 yildagi PQ-5215-sonli qarori). Quyida qayd etilgan ma'lumotlar prezident Shavkat Mirziyoyevning Toshkentdagi 21-sonli Mehribonlik uyiga tashrifi va undan keyin o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida taklif etilgan masalardir. 2021

- yil 9 avgust Milliy gvardiya mehribonlik uylaridagi bolalarni oilaga qaytarishga ko'maklash topshirig'i belgilab berildi. Milliy gvardiya prezident qarori bilan o'ziga biriktirilgan Mehribonlik uylaridagi bolalarni ota-onalariga qaytarish, vasiy tayinlash va farzandlikka olishga ko'maklashadi. O'quv-tarbiya muassasalarida tarbiyalanuvchilarning muammolarini o'rganish va hal etish uchun «Mehr daftari» tizimi joriy qilinadi. Prezident 2021-yil 9 avgust kuni «Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorni imzolagan edi. Shunga ko'ra, «Mehribonlik» uylari (16 ta, 1 541 nafar bola), Bolalar shaharchalari (4 ta, 236 nafar bola), oilaviy bolalar uylari (5 ta, 46 nafar bola) va Sog'liqni saqlash vazirligi tizimining Bolalar uylarini (13 ta, 506 nafar bola) Milliy gvardiyaga biriktiriladi. Bundan tashqari, huquqni muhofaza qiluvchi organ «SOS — O'zbekiston bolalar mahallalari» uyushmasining bolalar mahallalari bilan hamkorlik o'rnatadi. Ushbu chora-tadbirlar yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish, ularning barkamol avlod sifatida shakllanishi hamda ijtimoiy moslashuvini taminlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilinmoqda. Agar psixologiyaga yuzlanadigan bo'lsak, psixolog **A'zamxo'jaevaning** fikricha, Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilardagi deprevatsiya holati muomala jarayonidagi asosiy qiyinchiliklarning sababchisi hisoblanadi.

Tarbiyalanuvchilardagi aqliy jarayonlarning saqlanganligi o'zini o'zi namoyon etish layoqati sifatida shakllangan attraksiyaning yuqori darajasini ko'rsatadi. Olim attraksiya va o'z o'zini qabul qilish darajasining susayishi ular hayot tarzining o'ziga xosligiga bog'liq bo'lib, o'zgalar bilan muomalaga kirishishiga to'sqinlik qiladi. Muomala maromining dinamikasi ehtiyoji, mohiyati, hissiy, irodaviy, kognitiv, regulyativ va shaxslilik sohalariga bog'liq; O'quv materiallari, umumiy axborot yangiligi qancha yuqori bo'lsa, tarbiyachi pedagog bilan tarbiyalanuvchi o'rtasidagi muomala muhiti shunchalik iliq, aniqlik darajasi barqaror va puxta bo'ladi; bilimni o'zlashtirish sifati, shaxslararo fikr almashish istagi, mustaqil fikrlash xohishi shunga mutanosib ravishda ijobiy o'zgarishlarga yuz tutadi deb hisoblaydi. I.P.Shukratovanning ta'kidlashicha, Ota-onasini yo'qotgan bolalar muloqotidagi qiyinchiliklarni o'rganishda uning rang-barangligini,

muloqotga kirishuvchilarning o'zaro ta'sir etish texnikasini yaxshi bilmasliklari, ijtimoiy perseptiv funksiyalarning yaxshi rivojlanmaganligi kabi holatlarni e'tiborga olish zarur. I.P. Shkuratova tadqiqotlari natijalarigako'ra, muloqot jarayonidagi qiyinchiliklar insonning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishiga xalaqit beruvchi omillardan biri hisoblanadi.

E.V. Ulibinaning ta'kidlashicha, **ota-onasini yo'qotgan bolalar** shaxslararo muloqot tarkibini ichki (harakatga undash) va tashqi (vosita va usullar) kommunikatsiya sifatida qaragan ma'quldir. Muloqot jarayonida bu ikki tomon bir-biri bilan o'zaro bog'liqdir. Shuningdek muloqotdagi qiyinchiliklar motivatsion determinantlashgan hamda muloqot vositalarini takomillashmaganligi tufayli ham ro'y beradi.

Turli xil shaxsiy xususiyatlarga ega inson sherigida salbiy emotsional reaksiyalarni vujudga keltirishi, uning uchun ahamiyatli bo'lgan ehtiyojlarning qondirilishiga xalaqit berishi mumkin. Ota-onasiz bolalarda muloqot jarayonidagi qiyinchiliklarning paydo bo'lishi uning ishtirokchilari turli yosh guruhlariga mansubligiga ham bog'liqdir. Natijada hayotiy tajribaning o'zaro mos kelmasligi ular o'rtasidagi muloqotga, uning samaradorligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

V.A.Labunskaya tomonidan muloqotdagi psixologik qiyinchiliklarning tiplari ajratib ko'rsatilgan bo'lib, ular «ijtimoiy perseptiv-muloqot sharoiti», «ekspressivnutqiy – ijtimoiyperseptiv», «murojaatqilishsharti –muloqotsharoiti», «ijtimoiyperseptiv – munosabat - murojaat» vaboshqalardaniborat.

V. N. Kuznetsovaning aniqlashicha, tarbiyalanuvchilar muloqotidagi qiyinchiliklarning yana bir sababi tortinchoqlik bo'lib,u psixologik qo'rquv va psixologik noqulaylik sharoitida yaqqol namoyon bo'ladi. Shaxsga xos autizm, begonasirash, yolg'izlik, senzitivlik, isteroidlik va asabiylikka bu sifatlar ham muloqotning borishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Muloqot shaxslararo birgalikdagi harakat, ya'ni odamlarning hamkorlikdagi faoliyati jarayonida tarkib topadigan aloqalari va o'zaro bir-birlariga ta'sirining yig'indisi sifatida yuzaga chiqadi. Hamkorlikdagi faoliyat va munosabat ijtimoiy qoidalar – odamlarning birgalikdagi harakati va o'zaro munosabatlarini qat'iyon belgilab qo'yadigan hamda jamiyatda udum bo'lgan xulq atvor namunalari asosida amalga oshiriladigan ijtimoiy nazorat sharoitida yuz beradi. Jamiyat ijtimoiy qoidalar

sifatida qabul qilgan, ma'qul topgan, udumga aylangan va tegishli vaziyatda turgan har bir kishidan bajarilishini kutayotgan namunalarning o'ziga xos tizimini yaratadi. Ularning buzilishi qoidadan chetga chiqadiganlarning xulq atvori to'g'rilanishini ta'minlaydigan ijtimoiy nazorat mexanizmlari (ma'qullamaslik, ta'naqilish, jazolash)ni o'z ichiga oladi. Qoidalarning mavjudligi va qabul qilinishi haqida biron kishining barcha boshqa odamlar xulq-atvoridan farq qiluvchi xatti harakatiga atrofdagilarning bir xilda munosabat bildirishidan dalolat beradi.

Muloqotchanlikning quyidagi bosqichlari mavjud:

1. Muloqotga ehtiyoj boshqa kishi bilan muloqotga kirishishga undaydi.
2. Muloqot maqsadi va vaziyatiga moslashish.
3. Suhbatdosh shaxsiga muvofiq harakat qilish.
4. O'z xabarining mazmunini rejalashtirish nima haqida gapirishi kerakligini tasavvur qilish.
5. Anglamagan yoki anglangan holda aniq vositalar, iboralarini tanlash o'ziniqanday tutish kerakligini aniqlash.
6. Suhbatdoshning qanday idrok qilish yoki baholash orqali tezkor aloqani tashkiletish.
7. Muloqot uslubi, usullari va yo'nalishlarini tuzatib borish. Agar yuqoridagi bosqichlardan birortasi buzilsa, muloqot jarayoni to'la qonlibo'lmasligi, kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Psixologiyada muloqotning quyidagi turlari farqlanadi:

1. Niqoblar aloqasi rasmiy muloqot bo'lib, bundan suhbatdoshini tushinish uningshaxs sifatidagi xususiyatlarini e'tiborga olish mavjud emas, odatda turli niqoblar yuz ifodasi imo-ishora bir qolipdagi so'z birikmalaridan foydalanib xistuyg'ular yashirin tutiladi. Ba'zi vaziyatlarda bunday niqoblar aloqasi zarur bo'lishi ham mumkin.
2. Sodda muloqot boshqa kishini kerakli yoki keraksiz obyekt deb baholash. Agarkerakli deb topilsa bunday suhbatdoshga nisbatan qo'pol va zo'raonlik shaklida munosabat bildiradi.
3. Rasmiy rolli muloqot, muloqotning bu turida mazmun va vosita qat'iy chegaralangan bo'lib, suhbatdosh shaxsiyati emas, balki ijtimoiy rolga e'tiborberiladi.

4. Ish yuzasidan muloqot suhbatdoshning shaxsi, yoshi, xarakter kayfiyati e'tiboriga olinadi, ammo ish manfaatlari ham hammasidan ustun turadi.
5. Ma'naviy shaxslararo muloqot do'stlar o'rtasidagi muloqot bo'lib, bunda turli mavzularda fikr yuritish mumkin. Suhbatdoshlar bir-birini so'zsiz yuz ifodasi harakatlari ham tushunishlari mumkin.
6. Monipulyativ muloqot suhbatdoshdan biror manfaat kutib, turli usullardan foydalanish.
7. Soxta muloqot odamlar nimani o'ylatganlari emas, shunday vaziyatda nimani gaprish talab qilingan bo'lsa, shuni gapiradilar.

Pedagogik muloqot o'quv jarayonidagi o'zaro ta'sir shakli bo'lib o'qituvchilar va o'quvchilar hamkorligida namoyon bo'ladi. O'z navbatida pedagogik muloqot xali verbal va noverbal vositalardan foydalanilgan holda kommunikativ va perseptiv vazifalarini bajarishdan iboratdir. Keng ma'noda pedagogik muloqot «Ta'lim jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan o'quv faoliyati ijodiyliigi va o'quv motivlarini rivojlantirish maqsadida eng qulay sharoit yaratishga qaratilgan muloqotdir. Shu bilan birga pedagogik muloqot o'quvchi shaxsining shakllanishi, jamoada sog'lom ruhiy muhitning yaratilishi uchun eng qulay sharoit yaratadi».

Pedagogik muloqotning o'ziga xosligi uning ko'pgina obyektlarga yo'naltirilganligidir. Muloqotning bu turi nafaqat ta'lim oluvchilar shaxsiningshakllantirish maqsadida ularga ta'sir etishga balki o'quv bilimlarini o'zlashtirishshu asosida ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgandir. Aqli raso har qaysi inson yaxshi anglaydiki, bu dunyoda hayot bor, oila bor. Oila bor ekan, farzand bor. Farzand bor ekan, odamzot ham ezgu orzu intilishlar bilan yashaydi". Lekin, shuni afsus bilan ta'kidlash joizki, farzand deb atalmish bebaho ne'matidan voz kechib, undan yuz o'girib, ularni tashlab ketayotgan ota-onalar ham borki, ularni ta'riflashga til ojiz. Bu begunoh bolalarning ayanchli taqdiri, ularning murg'akligidan duch kelgan taqdirning qattiq zarbalari, afsuski, bu bolalarning ko'ngli o'ksik bo'lib kamol topishiga olib keladi. To'g'ri, bugungi kunda qarovsiz qolgan bolalarni o'z bag'riga olgan "Mehribonlik" uylaridagi davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan shart-sharoitlar juda ham yaxshi, aniqrog'i xavas qiladigan darajada. Lekin, ko'ngli o'ksik bu bolalarning qalbiga boylik ham va hech bir zot

ularning haqiqiy ota-onasichalik yo'l topa olmaydi. O'sib kelayotgan yosh, bunyodkor avlod kelajagini har tomonlama takomillashgan va ijtimoiy taraqqiyot talablariga to'la-to'kis javob bera oluvchi ta'lim tizimining muvaffaqiyatli tatbiqsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'limning muvaffaqiyati esa tashkil etilgan o'quv faoliyatining har bir o'quvchi shaxsiga, uning ijtimoiy taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan belgilanadi. Bu mas'uliyatli vazifani, ayniqsa, bugungi kunda psixologik xizmat sifatida tasavvur qilib bo'lmaydi. Qolaversa, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda, o'quv topshiriqlarini takomillashtirishda, o'quvchilarni u yoki bu kasbga yo'naltirishdagi o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini va qiziqishlarini aniqlashda, ularni o'z-o'zini anglashlarida, o'quv jarayoni, o'quvchilar jamoasi, o'quvchi-o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq barcha muammolarni bartaraf etish yo'llarini izlashdagi psixolog olimlarning bugungi yutuqlari haqida yetarli dalillar mavjud. Masalan, I.V.Dubrovina tadqiqotlarida maktabda psixologik xizmatni tashkil etishdagi nazariy va amaliy jihatlarining asoslanishi, L.I.Bojovichning o'quvchi shaxsi va uning maktab yoshidagi shakllanish bosqichlarini psixologik tasniflovchi empiric ma'lumotlari; A.G.Asmolovning o'quvchi faoliyati va ustanovka uyg'unligini izohlab beruvchi tadqiqotlari; D.I.Feldshteynning ontogeneza rivojlanuvchi shaxs ijtimoiy taraqqiyotining psixologik qonuniyatlarini ochib berishga qaratilgan qator ilmiy-tadqiqiy ko'rsatmalari, E.A.Klimovning o'quvchini kasbga yo'naltirishdagi individual uslubni o'zida mujassamlashtirgan psixologik mezonlar ishlanmalari, B.S.Merlanning o'quvchi shaxsidagi individual va sotsial tipik xususiyatlar psixologiyasini izohlab berishga qaratilgan asarlari, E.G.G'oziyevning ta'lim muassasalaridagi psixologik xizmat vazifalarini qayd etishga bag'ishlangan ko'rsatmalari, M.G.Davletshinning O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati va vazifalarini talqin qilishga qaratilgan ilmiy-amaliy fikr-mulohazalari, V.A.Tokarevaning o'quvchi shaxsi taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan o'z-o'zini bilish va axloqiy rivojlanish imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan ilmiy va empirik ma'lumotlari, G'.B.Shoumarovning Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning joriy etilishi bilan bog'liq yangiliklar, muammolar va yechimlarga bag'ishlangan nazariy-ilmiy va ijtimoiy-amaliy ahamiyatga molik fikr-mulohazalari, B.R.Qodirovning O'zbekistondagi iqtidorli va iste'dodli

bolalarni tanlash va tarbiyalashga qaratilgan qator nazariy-ilmiy va amaliyuslubiy asarlari shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, mazkur mavzu orqali muloqotning ijtimoiylashuv jarayonidagi ahamiyati, ta'sir vositasi sifatida vazifalari, shaxs taraqqiyotida tutgan o'рни, uning turlari, shakllari, bosqichlari, psixologik tuzilishga oid ma'lumotlar, bilim, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi. Shu bilan birga, fikrimizga yuqorida bayon etilgan ishlar samarasini yanada oshirish uchun bolalarni jamiyatga faol moslashishlari sohasida yana bir qator ishlar qilinishi zarur deb hisoblaymiz. Shundagina, jamiyatning qolgan qatlaminida ham psixologik ong va bilim rivojlanib shakllanib boraveradi. Bu pirovard vazifalarni bajarish esa shubhasiz jamiyatimizning barcha qatlamini e'tiborsiz qoldirmasligi kerak. Barcha birdek kurashgan davrdagiga ma'lum maqsadga erishilishi mumkin. Ulg'ayotgan shaxsda ijobiy sifatlar shakllanishida oiladagi sog'lom muhit katta ahamiyat kasb etadi. Oilada sog'lom muhitning saqlanishi ko'p omillarga bog'liq. Masalan, oila boshliqlarning o'zaro yaxshi munosabati, xonadon qariyalariga hurmat, e'tibor oiladagi bolalarning o'zaro munosabatlari to'g'ri tarbiyalangani, ota onaning bolalar tarbiyasiga barobar jonkuyarligi, oilada o'rnatilgan to'g'ri munosabatda bo'lish kabilar shular jumlasidandir. Bularning qay birida mutanosiblik buzilsa demak, o'sha oiladagi sog'lom muhitga putur yetadi. Bola tarbiyasida ota-onaning bir-biriga munosabati o'zlarini tuta bilishlari muhimdir. Oilada muomalaning barcha qoidalariga amal qilinishi lozim. Kattalarga hurmat, kichiklarni avaylash, bir-biriga mehribonlik, ayniqsa, ayollarni izzat qilish odatga, qoidaga aylanib borishi kerak. Oilada sog'lom muhit yaratish va uni uzoq vaqt bir necha o'n yillar mobaynida saqlash uchun oila a'zolarining dunyoqarashi, nuqtai nazari, fikrlari o'zaro yaqin bo'lishi lozim.

Oila a'zolari o'rtasidagi kelishmovchiliklar ko'pincha insoniy munosabatlardan, kishilar xulqini, hayotiy munosabatlarini baholashdan kelib chiqadi. Bu oilaviy muhit qarama-qarshi munosabatlardan tarkib topganligining natijasidir. Tarbiya ishida esa bunday kelishmovchiliklar salbiy iz qoldiradi. Bolalarda shubha, ikkilanish paydo bo'ladi, ota yoki onaning o'gitlariga ishonch susayadi yoki butunlay yo'qoladi. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni

shakllantirishda fikrlar soʻlomligiga eʼtibor qaratiladi. Sogʻlom oila bor joyda- oilalar ajrashmaydi, bolalar yetim qolmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. Yetim bolalarga oid muhim qarori. Janiyat. 2019-yil 11 fevral kuni.
2. Oʻzbekiston Respublikasining «Taʼlim toʻgʻrisida»gi Qonuni.
3. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika darslik. «Toshkent»2009,
4. Berns R. Razvitiya Ya-kontseptsi i vospitaniya. M. 1986 s. 159
5. Абдурасулов, Р. А., & Qarshiboyeva G. Oziqlingni angla. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-52.
6. Абдурасулов, Р. А., Qarshiboyeva G. Психологик маслахат. Архив Научных Публикаций JSPI.
7. Qarshiboyeva, G. (2021). The importance of motivation to avoid failure in achieving the success of young football players. Архив Научных Публикаций JSPI
8. Karshibayeva, G. (2021). Диагностика суицидального поведения у подростков. Вестник интегративной психологии , (22), 84-89.
9. Gʻoziyev E. Faoliyatvaxulq-atvormotivastiyasi. Toshkent, Univyersitet, 2003

RELATIONSHIP OF NATIONAL IDEA AND SPIRITUAL LIFE

Kasimov is the son of Khamidullo Abdukhakhor

qosimovxamidullo852@gmail.com

Namangan State University Faculty of Law, student of the National Idea, Spiritual Foundations and Law Education Department

***Abstract:** In this article, the concept of national idea and spiritual life is inextricably linked with the cultural, social and historical development of the nation. The national idea expresses the basic values, beliefs and aspirations of society, and spiritual life includes religious, moral and philosophical aspects that shape the*

collective consciousness of the people. We explore how these two aspects interact and influence each other in shaping a nation's identity and destiny.

Key words: *National idea, spiritual life, patriotism, cultural heritage, moral principles, philosophical views, development, society.*

Each nation has its own values and principles that define its own characteristics and uniqueness. This national ideal serves as a unifying force that connects individuals with a common purpose and sense of belonging. It often reflects the historical experiences, struggles and achievements of the nation and guides its future development. The national idea can manifest itself in various forms, such as patriotism, cultural heritage, political ideology or economic prosperity. A national ideal expresses the common beliefs, values, and aspirations of a group of people, and spiritual life includes individual and collective beliefs, practices, and experiences that give meaning and purpose to their existence. The national idea serves as the leading force shaping the spiritual life of the people. It provides a framework for understanding the world, defining moral values, and setting goals for collective development. For example, a nation that values freedom and democracy in its national ideal may prioritize individual rights and social justice in its spiritual life. The national idea can evoke religious beliefs, cultural traditions and moral standards that are in harmony with the values established in it. Spirituality plays a decisive role in the formation of values, morals and outlook of individuals in society. It includes religious beliefs, moral principles, philosophical views, and personal experiences that guide people in their search for meaning and purpose in life. Spiritual life can also influence the national idea by forming the beliefs and values of its people. Religious teachings, philosophical views and cultural traditions help shape the worldview of individuals within a nation. These beliefs can inform political decisions, social policies, and cultural expressions that reflect a community's spiritual heritage.

The relationship between the national idea and the spiritual life, that is, the national idea and the spiritual life are not mutually exclusive, but interdependent aspects of the collective identity. is considered A national ideology often relies on spiritual principles to reinforce its values and inspire its followers. For example,

many nations incorporate religious symbols or traditions into their cultural practices to represent their shared beliefs and heritage. Likewise, spiritual teachings can influence political decisions or social policies that reflect the moral values of a society. The integral connection between the national idea and spiritual life is their influence on each other. Individuals contribute to the maintenance and development of their cultural identity as they draw inspiration from their spiritual beliefs to support the principles enshrined in their national ideals. Similarly, societies support their national ideals through political institutions or social movements based on shared values derived from their spiritual heritage.

In conclusion, the concept of national idea and spiritual life is necessary to understand the complex dynamics of national identity formation. By embracing both aspects with respect and understanding, societies can foster a sense of unity in the midst of diversity while promoting peace, harmony and progress for all members. Through such harmonious integration, countries can fully realize their potential and make a positive contribution to the world community. The integral connection between the national idea and spiritual life is necessary to understand the identity of the nation. By recognizing how these two aspects influence each other's development over time, it is possible to strengthen unity in different societies and promote harmony between different cultures worldwide. As nations navigate the challenges of today's interconnected world, understanding these relationships is critical to supporting sustainable development for peace and well-being worldwide.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ziyomhammadov B., Ziyomammedova S., Qodirova S. Ma'naviyat asoslari. T.: O'zbekiston Milliy etiklopediyasidavlat ilmiy nashriyoti, 2000.
2. Nazarov Q.N. "Qadriyatlar falsafasi" Toshkent UFMJ 2004
3. E.Umarov, M.Abdullayev "Ma'naviyat asoslari" "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati TOSHKENT - 2005
4. Haydarov K, Irgasheva M, .Ziyoev S, Yo'ldosheva S. "Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari".Samarqand,"Zarafshon", 2006.
5. Muhammadjon Imomnazarov "Milliy ma'naviyat bosqichlari" Toshkent 2010
6. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. T.: G'.G'ulom nomidagi

nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.

7. Ismoilov Temurbek Islomovich “Uyushmagan yoshlarning madaniyatini shakllanishining ijtimoiy-falsafiy asoslari” Namangan – 2021

8. Xoliqov I., Sobirova M., Masharipova G. “Ma’naviyat asoslari” fanini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish. - T.-.TDPU, 2013.

9. www.ziyonet.uz

SOMONIYLAR DAVLATI - YIRIK MARKAZLASHGAN DAVLAT

To‘xtasinov Mira’zam Abdujabbor o‘g‘li

Namangan Davlat Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo‘nalishi talabasi

mirazamtohtasinov@gmail.com

Annотatsiya: *Ushbu maqolada O‘rta Osiyoda IX - X asrlarda hukm surgan Somoniylar sulolasining kelib chiqishi va ularning huquqiy maqomi hamda yirik markazlashgan Somoniylar davlatining siyosiy jarayonlari haqida ma'lumotlar berildi.*

Kalit so‘zlar: *Ismoil ibn Ahmad, Siyosatnoma, Nasr, Tohiriylar, G‘aznaviylar, Buxoro, Kampirak devori, Bag‘dod, Talos vodiysi, Yoqub ibn Lays, Sejiston, G‘uzg‘on, G‘azna, Garjiston, Isfijob, Xorazm.*

Аннотация: *В данной статье представлены сведения о происхождении династии Соманидов, правившей в Средней Азии в IX – X веках, и их правовом статусе, а также о политических процессах крупного централизованного государства Соманидов.*

Ключевые слова: *Исмаил ибн Ахмад, Политическая книга, Наср, Тахириды, Газневиды, Бухара, Стена Кампирака, Багдад, долина Талос, Якуб ибн Лаис, Седжистан, Гузган, Газна, Гарджистан, Исфиджаб, Хорезм.*

Abstract: *This article provides information about the origin of the Somanid dynasty, which ruled in Central Asia in the 9th - 10th centuries, and their legal status, as well as the political processes of the large centralized Somanid state.*

Key words: *Ismail ibn Ahmad, Policy book, Nasr, Tahirids, Ghaznavids, Bukhara, Kampirak wall, Baghdad, Talos valley, Yakub ibn Lais, Sejistan, Guzghan, Ghazna, Garjistan, Isfijab, Khorezm.*

Ismoil Somoniyning Amr ibn Lays bilan bo'lgan to'qnashuvi haqida Nizomulmulkning "Siyosatnoma" asarida ajoyib ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, Ismoil asirlikka tushgan Amr ibn Laysni ozod qilish haqida shunday deydi: "Bilib qo'yinglar, bu Amr ibn Lays bir buyuk hikmat egasi hotamtoydek saxiy, qudratli, ishlari tadbirli, irodasi kuchli, dasturxonni ochiq kishidir. Mening fikrim shunday: unga zarar yetkazmaslikka harakat qilaman, toki u shu asirlikdan xalos bo'lsin". Bu xabarni Amr ibn Laysga yetkazishgach, bu asirlikdan qutulolmasligini aytadi hamda Ismoilni kuch-qudratiga tan berganini, Alloh hukumatni o'zidan olib, Ismoilga berganini, Ismoilga faqat yaxshiliklar tilashini aytadi. Ismoil davlatni egallagan bo'lsada xazina va oziq-ovqati yo'qligini, shuning uchun o'zidagi barcha xazinalar ro'yxati va kalitlarini Ismoilga tuhfa qilishini bildiradi. Bu esa Amr ibn Laysning makkorligi edi. Ziyrak va zehnli bo'lgan Ismoil buni darrov anglab yetadi va shunday javob qaytaradi: "Buni o'ziga qaytar va ayt, shartaki va o'tkir bo'lganing uchun hammaning ustidan sakrab o'tmoqchisan. Otalaring bir zolim hukmdor bo'lsa, senga zolimlikni o'rgatdi. Osmoniy tasodif tufayli mulkni zo'rovonlik bilan oldingiz. Bu xazinay-u dirham va dinorlarning hammasini odamlarga zulm qilib, nohaq yo'llar bilan qo'lga kiritgansiz. Bularning bari qari kishilar-u g'ariblarning moli, yetim-u zaiflar haqidir. Shularning javobini xudoyi taolo oldida o'zlaringiz berishingiz kerak. Sen makkorsan va shu zulmlarni mening bo'ynimga qo'y-moqchisan. Erta qiyomatda sizlardan mol tovonini so'rasalar, nimaiki bo'lsa Ismoilga berdik va undan talab qilinglar, deb javob berasizlar. Mening dushman uchun javob be-rishga toqatim yo'q". Ko'rinib turibdiki, Ismoil ushbu vaziyatda juda katta zehn bilan ish tutgan. Bu orada davlat yaxlitligini ancha - muncha tartibga solib olgan Ismoil moliya islohoti ham o'tkazadi. X asrda Buxorodan tilla (dinor-lar), kumush (dirhamlar) va mis (chaqa) tangalar chiqarilgan. Dinorlar kichik ko'lamda zarb qilinib, unchalik katta rol o'ynamagan. Ismoil ibn Ahmad nomi bilan so'qilgan Ismoiliy dirhamlari ancha mo'l chiqarildi. Ular yuqori sifatli bo'lganligidan xalqaro savdoda juda faol ishlatildi.

Ismoil Somoniy o'z davrining yirik va aqlli davlat arboblardan bo'lgan. U yirik va markazlashgan davlat barpo qilishdan manfaatdor bo'lgan barcha oqsuyak amaldorlarni o'z atrofiga to'playdi. Ularning yordami bilan Ismoil shunday bir qudratli markazlashgan davlat barpo qiladiki, bu davlat o'sha vaqtda Sharqda shuhrat topadi. Ismoil Somoniy davrida Movarounnahr Arab xalifaligining istibdodi-dan abadul-abad ozod bo'ldi. Ammo bir qarashda qudratli bo'lib ko'ringan bu davlatni ichdan yemirayotgan bir qator ijtimoiy ziddiyatlar bor ediki, buni hatto Ismoil Somoniy ham bartaraf eta olmadi. Bu markaziy hokimiyat bilan mahalliy hokimiyat o'rtasidagi qarama-qarshilik edi. Somoniylar har qancha urinsalar-da, Sejiston, G'uzg'on, G'azna, Garjiston, Isfijob, Xorazm hozirgi Tojikistonning tog'li viloyatlari: Chag'oniyon va Rashtani o'zlariga batamom bo'ysundira olmadilar. Bu viloyatlarning hokimlari markaziy hokimiyatni rasman tan olsalarda, amalda mustaqil siyosat yuritardi. Shu tariqa Ismoil Somoniy Movarounnahr va Xuroson, Eronning qator sharqiy va shimoliy viloyatlarini o'z ichiga oluvchi yirik davlatga asos soladi va bu hududlarda Arab xalifaligi hukmronligiga chek qo'yiladi. Farg'ona, Isfijob (Sayram), Shosh, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Chag'oniyon, Xuttalon, Kesh, Xuroson, Seyiston, G'azna kabi qator viloyatlar Somoniylar davlati tarkibiga kiradi.

Somoniylar sulolasining hokimiyatdagi vakillari amir deb atalgan bo'lib, ularga dargoh (saroy axli) va devonlar (harbiy boshqarmalar) bo'ysungan. Vazir mansabiga, asosan, Jayhoniylar, Bal'amiylar va Utbiylar aslzoda oilalarining vakillari tayinlanar edi. Jayhoniy va Bal'amiy ulardan eng mashhur vazirlardir. Somoniylarda vazir devonidan tashqari 10 devon bo'lib, ular uchun Buxorodagi Registon maydonida maxsus katta bino qurilgan edi. Somoniylarning boshqaruv tizimi, asosan, mahalliy dehqonlar, aslzodalar va din arboblardan tashkil topgan bo'lib, har bir amaldor arab va fors tillarini mukammal bilishi, shuningdek, diniy va dunyoviy fanlardan xabardor bo'lishi shart edi. Bunday odamlarni ahl alqalam (qalam axli) deb atashgan. Saroy harbiy qo'mondonlari hojib, Xuroson lashkarboshisi esa sipoxsolor deb atalgan bo'lib, boshqaruv ishlariga katta ta'sir o'tkazib kelishgan. Somoniylarning soliqlardan kelib tushadigan yillik daromadi 45 mln. dirhamni tashkil qilgan bo'lsa, bu mablag'dan 20 mln.ga yaqini boshqaruv tizimida xizmat qilayotgan amaldorlar va qo'shin ehtiyojlariga sarflangan. Xizmat

uchun ish xaqi hammaga har 90 kunda, ya'ni bir yilda 4 marta muntazam ravishda berib turilgan. X asr boshida Somoniylar hukmronligi ostidagi mulklar quyidagi viloyatlardan tashkil topgan: Buxoro, Samarqand, Ustrushona, Farg'ona, Shosh, Isfijob, Xorazm, Kesh, Nasaf, Chag'oniyon, Xuttalon, Badaxshon, Balx, Tohariston, Guzganon, G'archiston, Marv, Hirot, G'ur, Nishopur va Go'rgon. Viloyatlarda boshqaruv hokimlar qo'lida bo'lib, ular amir tomonidan tayinlangan. Bu mansabga ko'pincha mahalliy yer egalari va viloyat hokimlari xonadoni vakillari tayinlanar edi. Shaharlarning boshqaruvi raislar qo'lida bo'lib, ular hokimlar tomonidan tayinlangan. Somoniylar hukmronligi davrida Tohariston shaharlarida banichuriylar sulolasi, Xurosonda simjuriylar sulolasi, Guzganonda farig'uniylar sulolasi, Xorazm va Isfijobda mahalliy turkiy sulolalar, shuningdek, Chag'oniyon, G'azna, Sijiston, G'ur va G'archistonda mahalliy sulolalar hukm surgan Somoniylarning saroy ma'muriyati ichidagi amaldorlarning bir qismini forelar, qolgan qismini mahalliy turkiylar tashkil etgan. Viloyatlarda ham xuddi shunday ahvol kuzatilgan. Harbiy va mudofaa ishlari to'la turkiylarning qo'lida bo'lgan X asr ga kelib Isfijob, Taroz va boshqa shaharlarning turkiy aholisi ko'plab islom dinini qabul qilganliklari tufayli Somoniylarning boshqaruv tizimida ularning salmog'i oshib ketgan. Xususan, Alptegin, Sabuqtegin, Alp Arslon, Alitegin, Simjuriy, Bektuzun, Qorategin, Ayach, Altuntosh, Banichur, Tosh singari mashhur tarixiy shaxslar va ularning avlodlari shular jumlasidandir. Shuningdek, turli viloyatlar va shaharlarni Inaj, Sabukra, Boyqaro, Alxunmish, Boytuz, Tuztosh, Kunbosh, Suboshitegin, Kamtegin, Fayozbek, Xumorbek, Xumortosh, Oytug'dibek, Bilgategin, Fategin, Shukrtegin, Aytug'mish va boshqa g'ukmdorlar boshqargan. Hokimiyat Somoniylar qo'lidan ketib, qoraxoniylar qo'lga o'tgandan keyin ularning deyarli barchasi ikkilanmay yangi hukmdorlar xizmatiga o'tishgan. Shuning uchun Bug'roxon 992-yilda Isfijobdan yurish qilib, Samarqand va Buxoroni egallaganda, unga hech kim qarshilik ko'rsatmagan. Chunki mahalliy aholi, shu jumladan, amaldorlar ham shu jumladan, amaldorlar ham, ularga Movarounnahrning arablargacha bo'lgan asl egalari sifatida va endi islom dinini qabul qilib, o'z yerlariga qaytib kelgan hukmdorlar deb qaraganlar. Shunday qilib, Somoniylar boshqaruv tizimi aniq va mukammal ravishda tuzilgan bo'lib, o'zida davlatchilikning o'sha davrda eng ilg'or an'alarini mujassamlashtirgan. Lekin

qonunchilik nuqtai nazaridan Somoniylar hukmronligini teng huquqli mustaqil davlat sifatida qarash haqiqatga to'g'ri kelmaydi. Chunki u davrda, IX-X asrlarda, Abbosiylar xalifaligida markaziy hokimiyat zaiflashib, viloyatlardagi mahalliy hokimiyat kuchaygani va deyarli mustaqil ichki siyosat olib borgani bilan, barcha mahalliy sulolalar, shu jumladan, Somoniylar ham, rasman bo'lsada, Bag'dod xalifalariga bo'ysungan edilar. Ular faqat ma'muriy boshqaruvda va xo'jalik ishlarini yuritishda xalifalar tomonidan berilgan keng huquklar va o'zini o'zi boshqarish vakolatlariga ega bo'lganlar. Shariat nuqtai nazaridan g'am, xalqaro huquq nuqtai nazaridan ham, Xuroson va Movarounnahr ma'muriy jihatdan Abbosiylar xalifaligining ajralmas qismi, Somoniylar esa xalifalarning shu viloyatlardagi hokimiyatni boshqarish uchun tayinlangan voliyolari hisoblangan. Demak, Somoniylarning hukmronligi davlatchilik sifatida emas, balki Abbosiylar xalifaligining tarkibida Bag'doddan tayinlangan va nisbatan mustaqil ichki siyosat olib borgan mahalliy hukmdorlar sulolasining hokimiyati sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, XIV - XV asrlarda Samarqand Amir Temur va Temuriylarning poytaxti bo'lganda, Buxoro va Samarqandda katta qurilish ishlari olib borildi, shunda bu yerga Erondan minglab me'morlar, hunarmandlar va quruvchilar taklif etildi, chunki Eron Temuriylarga qarashli yer edi. XVI-XVIII asrlarda, Shayboniylar Safaviylar bilan uzoq vaqt olib borgan urushlar davomida asir qilib olingan barcha eronliklar qulga aylantirilib, Buxoro va Samarqandda qoldirilgan. 1810-yilda Marvdan Turkistonga taxminan 40 ming eroniy oilalari ko'chirilgan va asosan Samarqand va Buxoro atroflariga joylashtirilgan edi. Ularning bir qismi turk, lekin asosiy qismi fors edi. XIX-XX asr boshlarida qul savdosi bilan asosan hindlar va turkmanlar shug'ullanganlar, ular Turkistonning qul bozorlariga Erondan minglab qullarni keltirganlar. Buxoroda ham katta qul bozori bor edi. Fors qullari eng arzon edi - bir rus qulining narxiga 6 ta fors qullarini sotib olish mumkin edi. XIX asr o'rtalarida Buxoro aholisining chorak qismini o'zbeklar, to'rtidan uch qismi esa fors qullari tashkil qilar edi. Erondan odamlarni ko'chishlar 1917-yildagi rus inqilobiga qadar davom etgan. Shi'a mazhabiga e'tiqod qiluvchi aholining ko'pligi sababli 1910-yilda Buxoro xonligida sunniylar va shi'alar o'rtasida katta to'qnashuv sodir bo'ldi. Buxoro va

Samarqand shaharlarining aholisi ana shunday shakllangan, lekin ulardagi hokimiyat Turk xoqonligi davridan boshlab rus istilosiga qadar har doim turklarning qo'liga bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Наршахий А. Бухоро Тарихи. – Т.: Фан. 1996. Б. 120.
2. Неъматов Н. Давлати Сомониён. –Ирфон. 1999. Б. 328.
3. Shamsutdinov R. va Karimov Sh. Vatan Tarixi. –Т.: Sharq. 2010. Б. 511
4. Эшов Б.ва Одилов А. Узбекистон Тарихи. – Тошкент. 2014. Б. 489.
5. Камолиддин Ш. Исмоил ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholars press. 2017. Б. 93.
6. Sagdullayev A. O'zbekiston tarixi. –Т.:Donishmand ziyosi. 2021.Б. 624.
7. Bobojonova F. Buxoro me'moriy obidalari tarixi. Buxoro:. Fan va ta'lim. 2022. B. 285.
8. Boydedayev D. /Buxoro faxri – Ismoil Somoniy. Yangi O'zbekistonning umidli yoshlari. 14-son. 28.05.2022-y.
9. Yo'ldasheva B. /Somoniyalar va Qoraxoniylar davrida Buxoro shahri madaniyatining rivojlanishi va atrof-muhitga munosabat. 3. 2022-yil.
10. <https://shosh.uz/uz/mutafakkirlar-abu-abdulloh-xorazmiy>
11. <https://buxoroisharif.uz/5115/?amp=1>
12. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/q/qoraxoniylar-davlati>
13. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Hojib>
14. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/r/rabod>
15. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Al_Muqtadir

KOMIL INSONNI TARBIYALASHDA OILA, MAHALLA HAMDA MAKTAB HAMKORLIGINING AHAMIYATI

Matqurbonova Sevara Ikromjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi talabasi

E-mail: sevaramatqurbonova8@gmail.com

Tel: 998-94-535-37-67

Annotatsiya: Ushbu maqolada komil inson, komil insonni tarbiyalash jarayonidagi oila, mahalla va maktab hamkorligining ahamiyatlilik darajasi hamda hamkorlikdagi faoliyatning yutuqlari haqida keltiriladi. Bundan tashqari yurtimizda oila, mahalla va maktab hamkorligini yanada jipslashtirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida ma'lumotlar beriladi.

Kirish so'zlar: tarbiya, komil inson, konsepsiya, hamkorlik, oila, mahalla va maktab hamkorligi, hamkorlikning asosiy vazifalari.

Аннотация: В данной статье описывается значение сотрудничества семьи, соседства и школы в процессе воспитания совершенного человека, а также достижения совместной деятельности. Кроме того, будет предоставлена информация о реформах, реализуемых в нашей стране для укрепления сотрудничества между семьей, районом и школой.

Ключевые слова: образование, совершенный человек, концепция, сотрудничество, семья, соседское и школьное сотрудничество, основные задачи сотрудничества.

Abstract: This article describes the importance of family, neighborhood and school cooperation in the process of raising a perfect person, as well as the achievements of cooperative activities. In addition, information will be provided about the reforms being implemented in our country to strengthen the cooperation between family, neighborhood and school.

Key words: education, perfect person, concept, cooperation, family, neighborhood and school cooperation, main tasks of cooperation.

Barchamizga ma'lumki, jannatmakon O'zbekistonimiz kunda –kunga taraqqiy topib, rivojlangan davlatlar qatoriga kirish uchun tinimsiz foydali islohotlarni amalga oshirmoqda. Bular qatorida davlatimiz rahbarining yoshlarga hamda ularning mukammal tarzda ilm-fan egallashiga qaratgan e'tiborlarini alohida ta'kidlamaslikning iloji yo'q. Bugungi kunda yoshlarimizning zamoniylar egallashlari, o'z ustida xohlaganicha ishlashlari uchun deyarli barcha shart-sharoitlar mavjud. Bu imkoniyatlardan qanday foydalanish esa ularning o'ziga bog'liq. Shunday ekan, yoshlarimizning axloqiy tarbiyasi qay darajada ekanligi ularning kelajakda kim bo'lishidan dalolat beradi. Zero, muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala –

bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir soʻz bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bogʻliq. Bugun zamon shiddat bilan oʻzgaryapti. Bu oʻzgarishlarni hammadan ham koʻproq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar oʻz davrining talablari bilan uygʻun boʻlsin. Lekin ayni paytda oʻzligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulugʻ zotlarning avlodimiz, degan daʼvat ularning qalbida doimo aks-sado berib, oʻzligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan",- deya bejiz taʼkidlab oʻtmaganlar.

Tarbiya - shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, maʼnaviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur boʻlgan xususiyatlarga ega boʻlishini taʼminlash yoʻlida koʻriladigan chora tadbirlar yigʻindisi.[1]

Ayni damda yosh avlodga oʻzligimizni, muqaddas anʼanalarimizni anglash tuygʻularini, jamiyatimiz oldiga bugun qoʻyilgan oliy maqsad va vazifalarni singdirish, jamiyatimizda bugun mavjud boʻlgan hurfikrlikdan qatʼiy nazar yoshlarni birlashtiradigan, davlatimiz daxlsizligini asraydigan, el-yurtimizni eng yuksak maqsadlar sari olgʻa chorlaydigan yagona gʻoya- milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash oʻqituvchi va murabbiylar zimmasiga yuklatilgan eng masʼuliyatli ish desam aslo mubolagʻa boʻlmaydi. Har bir ustoz degan sharafli nomga muyassar boʻlgan shaxs oʻquvchi yoshlarga taʼlim berish jarayonida bolalarning oila aʼzolari va mahallasi bilan hamkorlikda ish olib borishga oʻz faoliyatidan kelib chiqqan holda majburdir. Bunda oʻqituvchi har bir bolaning psixologik holati, aqliy imkoniyati hamda iqtisodiy ahvolidan qay darajada ekanligini bilishi taʼlim sifatiga ijobiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Bolalarning bilim olishi bilan oila, mahalla va maktab oʻrtasidagi hamkorlikning ahamiyati shundaki, agarda oʻquv jarayonida bolada qandaydir oʻqituvchi tomonidan tuzatib boʻlmaydigan shaxsiy nuqsonlar paydo boʻlsa, bunday holatda oʻqituvchi uning oila aʼzolari bilan bogʻlanadi, ammo salbiy nuqsonning kelib chiqishiga asosiy sabab oila va undagi yomon muhit boʻlsa shubhasiz bu paytda oʻqituvchi mahalla bilan ish olib borishga oʻz-oʻzidan majbur boʻladi. Davlatimiz tomonidan tarbiya jarayonining ishtirokchilarini bitta ezgu maqsad

yo'lida birlashtirish uchun ham 1993-yilda "Oila, mahalla, maktab hamkorligi" konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Konsepsiya- (lot. conceptio – majmua, tizim) biror sohaga oid qarashlar, tamoyillar tizimi, fakt va hodisalarni tushunish, anglash va izohlashning muayyan usuli, asosiy nuqtai nazar.[2]

Oila, mahalla, maktab hamkorligida quyidagi tamoyillarga amal qilinganda samaradorlik yanada yuqori bo'ladi:

- ta'lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi;
- tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg'unligi;
- hamkorlik jarayoni subyektlarining teng huquqliligi va yuksak mas'uliyati;
- faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlari ustuvorligi;
- hamkorlikning ilmiy asoslanganligi.[3]

Shu o'rinda o'qituvchi va o'quvchi hamda o'quvchining oila a'zolari va o'qituvchi o'rtasida yuzaga keluvchi bir necha salbiy holatlar tahlilini ko'rib chiqsak: masalan, o'qituvchi rahbarligidagi sinfda moddiy ahvoli og'ir bo'lgan, oilaviy muhiti ham havas qiladigan darajada yaxshi bo'lmagan yoki o'qishga ishtiyoqi past bo'lgan o'quvchi bor deylik. O'sha bolaning dars jarayonidagi o'zlashtirishini tekshiradigan bo'lsak, katta ehtimol bilan o'zlashtirish ko'rsatkichi past bo'lishi muqarrar. Bunday salbiy holatning oldini olish uchun o'qituvchida bir necha yo'llar mavjud.

Birinchi holat, o'qituvchi past o'zlashtiruvchi o'quvchining shaxsiy hayoti bilan qiziqib ham o'tirmasdan unga dakki beradi, tengdoshlari orasida izza qiladi, kezi kelganda kaltaklaydi ham.

Ikkinchi holat, bunda o'qituvchi past o'zlashtiruvchi, oilaviy ahvoli yaxshi bo'lmagan bola bilan qilgan shuncha mehnatlari zoya ketayotganligi uchun ham umuman ishi bo'lmay qo'yadi ya'ni u bola bilan umuman qiziqmaydi.

Uchinchi holat, bu paytda o'qituvchi har bir bolaga individual tarzda yondashib, darsni o'zlashtirishda turli xil qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolaning avval o'zi bilan alohida ish olib boradi. Agarda foydasi bo'lmasa, u bolaning oilaviy sharoiti, ota-onasining ahvoli bilan qiziqadi va oilasini batafsil o'rganib chiqadi. Mabodo, bolaning oilaviy ahvoli yaxshi, ota-onasi ham farzandining ilm olishiga qo'llaridan kelgunicha yordam ko'rsatishadigan bo'lsa, bu paytda barcha ayb bolada

ya'ni unda psixologik irodaning yetishmasligidadir. Bu holatni esa o'qituvchi o'quvchi bilan hamda uning oilasi bilan tinimsiz ish olib borishi natijasida to'g'irlashi mumkin. Agarda muammo bolada emas uning ota-onasida bo'lsa-chi? Bunday paytda esa o'qituvchi mahalla bilan hamkorlikda o'z faoliyatini davom ettiradi.

O'qituvchilar oila va mahalla bilan hamkorlik jarayonida bir necha vazifalarni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi zarur. Bularga: maktabda bolaga kasbkor egallashi uchun mustahkam zamin yaratish, bolalarga ta'lim berishni ilg'or pedagogik texnologiyalar, zamponaviy o'quv-uslubiy dasturlar asosida tashkil etish, o'quv-tarbiya jarayonlarini jahon andozalariga mos ravishda ta'minlash, qolaversa, o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlari tahlilidan, iqtisodiy va ijtimoiy muhitidan kelib chiqib, ularni turli soha bo'yicha kasb asoslariga yo'naltirish va yana bir qancha vazifalarni kiritishimiz mumkin.

Xulosa qilib shuni aytishim joizki, haqiqiy Vatanparvar, o'z elini sevadigan, yurt tarqqiyoti uchun tinimsiz harakat qiladigan, har tomonlama mukammal komil insonni tarbiyalashda oila, mahalla va maktab hamkorligi juda katta ahamiyat kasb etadi. Ya'ni komil inson shaxsini shakllantirish jarayonida duch keladigan turli xil katta-kichik to'siqlarimizni oila, mahalla va maktabning hamkorlikda faoliyat olib borishi orqali yengib o'tishimiz shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mavlonova R., Normurodova B., Rahmonqulova N. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – T.: Tib-kitob, 2010. – bet 8.
2. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Konsepsiya#:~:text=Konsepsiya%20\(lot.,adabiyotda%20%E2%80%93%20biror%20asarning%20asosiy%20g%CA%BBoyasi](https://uz.wikipedia.org/wiki/Konsepsiya#:~:text=Konsepsiya%20(lot.,adabiyotda%20%E2%80%93%20biror%20asarning%20asosiy%20g%CA%BBoyasi).
3. Asqarova O., Xayitboyev M., Nishonov M. Pedagogika. – T.: Talqin, 2008. – bet 276.
4. Tursunov S., Nishonaliev B. Pedagogika. – T.: O'qituvchi, 1996. – bet 58.
5. Mirtursunov Z. Xalq pedagogikasi. – T.: O'qituvchi, 1994.
6. Zunnunov A., Mahkamov A. Didaktika. – T.: Sharq, 2006
7. Yo'ldoshev J. O'qituvchi madaniyatini shakllantirish, - T.: O'qituvchi, 2001.
8. Musulmonova A. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: O'qituvchi, 1996.

VIRTUAL TUTQUNLIKKA QARSHI KURASH

Sobirova Ozodaxon Oribjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1- kurs talabasi

Tel: +998 91 201 45 63

E-mail: farmonov938@gmail.com

Annotatsiya: Biz "Globallashuv" shiddat bilan rivojlangan zamonda yashayapmiz. Bu holat yildan – yilga o'sib bormoqda. Bunday paytda virtual olam o'zining ta'sirini insonlarga o'tkazmay qo'ymaydi. Ayniqsa, XXI asr vabosi bo'lgan "Internet" inson ongida katta buzilishlar sababchisiga aylanib ulgurdi.

Ushbu maqola hozirgi kundagi globallashuv zamonida bo'layotgan turli virtual olam jarayonlari va ularga qarshi kurashish yo'llari haqida.

Annotation: We live in the time of rapid development of This situation is growing year by year. At such, a time, the virtual world does not fail to transfer its influence to people. Especially, "Internet", which is a plague of the 21st century, has become the cause of great distortions in the human mind.

This article is about the various virtual world processes taking place in today's are of globalization and ways to combat them.

Аннотация: Мы живем во времена, когда "глобализация" быстро развивается. Эта ситуация растет из года в год. В такое время виртуальный мир, кажется, не передает свое влияние на людей. В частности, "Интернет" чума XXI века, стал причиной великих беспорядков в человеческом сознании.

Эта статья о различных процессах виртуального мира, которые происходят в эпоху глобализации, сегодня, и о способах борьбы с ними.

Kalit so'zlar: virtual olam, Internet, virtual tutqunlik, kompyuter, telefon, aloqa vositalari, ta'lim va tarbiya, virtual olam vakillari.

Keywords: virtual world, Internet, virtual captivity, computer, telephone, means of communication, education and training , representatives of the virtual world.

***Ключевые слова:** виртуальный мир, интернет, виртуальный плен, компьютер, телефон, средства связи, образования и воспитания, представители виртуального мира.*

KIRISH

"Virtual borliq" atamasini ilk bor o'tgan asrning 70-yillarida Massachusetts texnologiya instituti xodimi Jeron Lener ishlatgan bo'lsa-da, "muomalaga amerikalik kinematografchilar tomonidan kiritilgan. Ular muayyan sabablarga ko'ra, tabiiy yo'l bilan amalga oshirib bo'lmaydigan xayoliy imkoniyatlarni belgili-grafik shaklda amalga oshirish mumkinligi haqidagi kinolentani shu nom bilan chiqarganlar".

Bugungi kunda turli ko'rinishda axborotlarni uzatishga moslangan texnologiyalarning ijtimoiy-mana'viy hayotning turli sohalariga shiddat bilan kirib borayotganini kuzatishimiz mumkin. Qadriyatlarining makon bilan bo'liq xususiyatlari IT ta'sirida yo'qolib bormoqda, bu esa etnik birlik madaniyatlarining universallashtiruviga, an'anaviy qadriyatlari va namunali ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarining zaiflashuviga sabab bo'lmoqda.

Internet tarmog'i orqali yoshlar ta'lim tarbiyasi va ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, axloqsizlik, buzg'unchiliklarni targ'ib qiluvchi yot g'oyalar keng tarqalmoqda. Biz xohlaymizmi yo'qmi internetga murojat qilamiz. Undan yaxshi yo'lda ham, yomon yo'lda ham foydalansa bo'ladi. Muhimi, to'g'ri va o'rinli foydalana olish.

Ko'pchilik yoshlar hozirda virtual olam tutquniga aylanib bo'lishgan. Bunday bo'lishining asosiy sababi bolalar tug'ilgandan telefon ushlab ulg'aymoqda. Biz shu telefon orqali ularni ovutganday bo'lamizu, ammo bu endilikda ularning kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatishi haqida hech o'ylab ko'rmaymiz. Ota-onaning o'z farzandiga bo'lgan e'tiborining kamligi oqibatida kelajakda bola ham bor vaqtini mana shu telefon bilan o'tkazadi. Borgan sari u tutqunlikka tushib qolganini o'zi ham bilmay qoladi. Natijada virtual olam qurbonlari ko'payib boradi.

O'zbekistonda aholining 70 foizdan ortig'i internetdan foydalanadi. Bu raqam yildan – yilga o'sib bormoqda. Shu o'rinda internetning ijobiy va salbiy tomonlari haqida gapirib o'tishni joiz deb bilaman.

Oddiy elektron pochta xizmatini olib ko'raylik:

Bir necha soniya ichida maktub yozib, uni kompyuter yoki telefonning ichidagi bitta tugmani bosish orqali dunyoning istalgan joyiga bir soniyada jo'natishingiz mumkin. Internetdan xususiy davlat kompaniyalari tomonidan ham keng qo'llanilmoqda. Hozir deyarli barcha yirik kompaniyalar o'z xodimlari va mijozlari bilan aloqalarni to'liq internet orqali olib boradi. Yangi mahsulotlarni internet orqali ommaga taqdim etadi, sotadi va boshqa turli xizmatlar ko'rsatadi.

Internetning salbiy jihatlari ham yo'q emas.

Internet tufayli kiber xuruj va kiber urush degan atamalar paydo bo'ldi. Internetdan foydalanuvchilarga tahdid, ularning shaxsiy ma'lumotlari boshqalarning qo'lga tushishi yoki oshkor qilinishi xavfli hisoblanadi. Biz onlayn xizmatlardan foydalanganimizda ko'plab shaxsiy ma'lumotlarimizni internetga kiritamiz.

Agar elektron pochtagizga kelgan shubhali maktubdagi havolani bosib, uni ochsangiz va natijada shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlashni maqsad qilgan zararli dastur kompyuteringizga o'rnashib olsa, u kompyuteringiz va elektron pochtagizdagi barcha shaxsiy ma'lumotlarni ko'chirib, ushbu dastur ortida turgan shaxslarga jo'natishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlar asnosida internetdan yaxshi maqsadda ham, yomon maqsadda ham foydalanish mumkinligiga amin bo'ldik.

Virtual olam vakillari ham o'z-o'zidan bu yo'lga kirib qolmaydi. Nimagadur bo'lgan qiziqish va atrofidagi odamlar orqali bu yo'lga kirib keladi. Zero, hech narsa o'z-o'zidan bo'lmaydi. Ayniqsa, turli pulli o'yinlar chiqishi, shu o'yinda pul yutib olish maqsadida bu yo'lga kirib, qarzdand boshi chiqmayotganlar ham oramizda talaygina uchraydi.

Bunday holatlarni oldini olish har birimizning o'zimizga bo'liq. O'zimizni telefonga termulib, unga bor vaqtimizni sarflagandan ko'ra ko'proq foydali ishlar bilan shug'ullanishimiz mumkin. Masalan, kitob o'qish, sport bilan shug'ullanish va hokazolar bilan vaqtimizni mazmunli o'tkzarsak, menimcha o'zimiz uchun ancha foydali bo'ladi.

Bu sohada albatta ta'limga murojat qilamiz. Maktablarda o'quvchilarga telefondan ko'ra qiziqarli mashg'ulotlar tashkil qilinsa va bunga o'quvchilarni jalb qilinsa foydali bo'ladi deb hisoblayman. Shuningdek, telefonning ko'zlarga, miyya

faoliyatiga ta'siri va qimmatli vaqtimizni o'g'irlashi haqida ularga tushuncha berishimiz zarur. Albatta, bu ishlarda ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'ygan ma'qul.

Keltirilgan fikrlar asosida shuni xulosa qilamanki, virtual tutqunlik insonni o'z domiga tortmasdan oldin inson o'zini bu yo'ldan qaytarishi lozim. Bu holatga qarshi kurashish har birimizning burchimiz ekanligini his qilish asnosida harakat qilsak, maqsadga muvofiq bo'ladi deb hisoblayman. Internetda ba'zi bir saytlarga chek qo'yilsa, ularning faoliyati nazorat ostiga olinsa bu ijobiy natijalar beradi deb hisoblayman.

Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, hech kim o'z yaqinlarining va farzandlarining kelajagiga bee'tibor bo'lmasligi kerak!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Astaxova I.F, I.K Astanin va boshqalar
2. Kuzin A.V Kompyuter tarmoqlari. Darslik
3. Popov I.I Kompyuter tarmoqlari , N.V Maksimov
4. Pronchev G.B Kompyuter aloqalari. Eng oddiy kompyuter tarmoqlari : Darslik
Pronchev – M: KDU.

O'ZBEKISTONDA SUV RESURSLARINI MUHOFAZA QILISH

Mahamadjanova Rayhona Malikjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: muzaffarmirzobek9@gmail.com

Tel: 998(33)707-98-78

***Annotasiya:** Respublikamiz arid zonada joylashganligi sababli suv resurslari notekis taqsimlangan. Shu sababli yurtimizda suv resurslari yetarli emas va suvdan oqilona foydalanish talab etiladi. Suv resurslariga bo'lgan ehtiyojni yildan - yilga oshib borish sabablari va uning yechimlari haqida ma'lumot berilgan.*

Аннотация: *Поскольку наша республика находится в засушливой зоне, водные ресурсы распределены неравномерно. Поэтому водных ресурсов в нашей стране недостаточно и требуется рациональное использование воды. Дана информация о причинах увеличения потребности в водных ресурсах из года в год и ее решениях.*

Annotation: *Due to the fact that our Republic is located in the arid zone, water resources are unevenly distributed. Therefore, our country does not have enough water resources and requires rational use of water. The reasons for increasing the need for water resources from year to year and its solutions have been described.*

Kalit so'zlar: *suv resurslari, arid zona, ekin maydonlari, oqava suvlar, yer osti suvlari, zovurlar, daryolar, artezian quduqlar, suvni tozalash usullari, tomchilatib sug'orish.*

Ключевые слова: *водные ресурсы, засушливая зона, пахотные земли, сточные воды, грунтовые воды, каналы, реки, артезианские скважины, методы очистки воды, капельное орошение.*

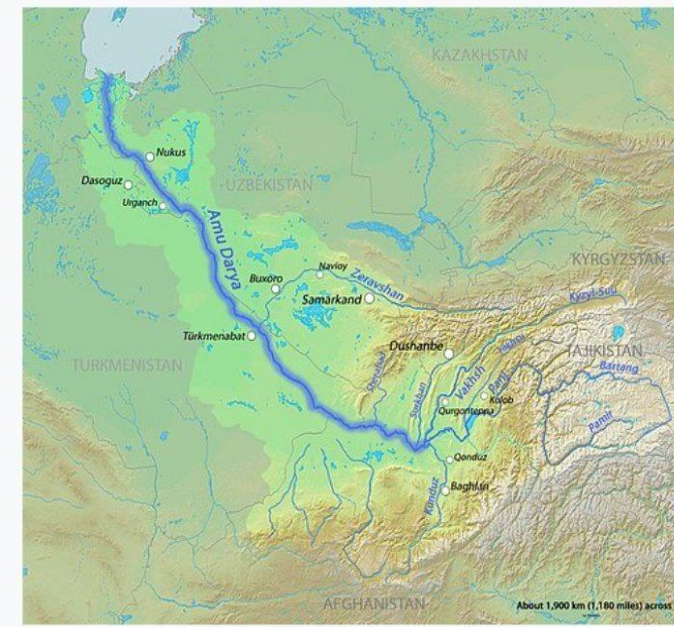
Keywords: *Water Resources, arid zone, arable land, wastewater, groundwater, ditches, rivers, artesian wells, water treatment methods, drip irrigation*

Kirish.

Suv insonning moddiy manbai. Suv barcha tirik organizmlar hayotida muhim ahamiyatga ega. Suv hidsiz, ta'msiz, kimyoviy shakldagi shaffof suyuq modda. U yer qobig'ining yuqori qatlamlaridan yuqorida joylashgan okeanlar, dengizlar, ko'llar, daryolar, yer osti suvlarini va yerning tuproq qatlamlarini hosil qiladi. Qattiq holatda u qutb va tog'li hududlarda qor va muz shaklida bo'ladi. Dunyodagi suv miqdorini aniqlash juda qiyin, chunki suv dinamik va doimiy harakatda bo'ladi. Dunyodagi suv resurslarining umumiy miqdori gidrosferaning barcha suvlari yig'indisi sifatida baholanadi. Sayyoramizning juda katta qismi suvdan iborat. Lekin bu suvlarning katta qismi shor bo'lib is'temolga yaroqsiz.

Masalan: Yer yuzasini 1,386 mlrd km³, biroq, bu hajmning 97,5% sho'r suv va 2,5% chuchuk suvdur.[1]

Asosiy qism: Hozirgi kunda chuchuk suv muammosi butun dunyoda global muammoga aylanib bormoqda. Nafaqat, respublikamizda ham chuchuk suvga bo'lgan talabni oshishi. Keyingi yillarda chuchuk suv tanqisligi bo'lishi ham ko'zda tutilgan. Respublikamizda 97 ta suv ombor bor. Ularning umumiy suv zaxirasi 64 mln metr³ tashkil etadi. Bu suv zaxiralarining asosiy qismi: Toshkent, Samarqand, Surxandaryo, Namangan, Andijon, va Farg'ona viloyatlarida tarqalgan. Buning asosiy sababi, hududlarda suv bilan ta'minlab turuvchi tog'lar mavjudligi. Ammo, Xorazm viloyati, va Qoraqalpog'iston Respublikasi shimoli-g'arbda ya'ni tekislikda

joylashganligi sababli chuchuk suvlar deyarli mavjud emas. Buxoro va Navoiy viloyatlarida o'rtacha suv zaxiralari bor. Eng katta muammo mamlakatdagi suv resurslarining teng tarqalmaganida.

O'zbekistonda 25 mingdan ziyod daryo, soy va soyliklar mavjud bo'lib, ular relyefga bog'liq holda notekis joylashgan. Bundan tashqari kichik daryolar, kanallar,

zovur suvlari va va artezian quduqlar va yer osti suvlari ham mavjud. Yer osti suvlari-yer po'stining yuqori qismidagi tog' jinslari qatlamlarning g'ovak bo'shliqlarida joylashgan suyuq, qattiq, bug'simon holatdagi suvlar.

Yer osti suvlari atmosfera yog'inlari, daryo va sug'orish suvlarining shimilishi natijasida hosil bo'ladi. Mamlakatimizda yer osti-suvlaridan asosan qishloq xo'jaligi va sanoat maqsadlarda keng foydalanilayotgan bo'lib, jami 18,6 mln metr³ sutkasiga 6,8 km³ miqdorida olinmoqda. Yer osti chuchuk suvlari zaxiralari respublika bo'yicha bir xil tarqalgan bo'lib, Toshkent viloyatida 23%, Samarqand 14 %, Surxandaryo va Namanganda 13%, Andijonda 12% va Farg'onada 8% ga tog'ri keladi, respublika ichimlik suv ta'minotining 67% tashkil. Sanoat va qishloq xo'jaligining jadal rivojlanishi chuchuk yer osti suvlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda yer suvlaridan tejamkorlik bilan foydalanish ishlari olib borilmoqda. O'zbekiston ichki suvlari orasida inson hayoti va xo'jalik faoliyati uchun eng

muhimi daryolardir .Respublikamizni suv bilan ta'minlab turuvchi asosiy daryolari; Amudaryo, Sirdaryo, va Zarafshondir.

Amudaryo - O'rta osiyoning eng sersuv daryosi hisoblanib, u Tojikistonning Pomir tog'i etaklaridagi Panj va Vaxsh daryolarining birlashuvidan boshlanib, O'zbekiston, Afg'aniston, va Turkmaniston hududlaridan oqib o'tadi, va tobora qurib borayotgan orol dengiziga quyiladi. Uzunligi 2540 km, suv to'plash maydoni 309 ming km². Amudaryo Qoraqum va Qizilqum cho'llari orasidan keng o'zanda oqib o'tadi. Uning suvi juda ko'p miqdorda sug'orishga va bug'lanishga sarf bo'lib, yerga shimilib kamayib qoladi. Amudaryo muz-qor suvlarining erishidan to'yinadi. U yoz oylarida sersuv bo'lib oqadi. Amudaryo suvi bilan bir necha mln gektar yer sug'oriladi. O'zbekiston sug'oriladigan maydonlardan jahon paxta hosilining

10-20 % ni beradi. Ammo sug'orish tufayli yilning ko'p qismida suvlari Orol dengiziga yetib bormaydi, bu esa, dengizning qurib ketishiga sabab bo'ladi.

Amudaryo xaritasi.

Sirdaryo - O'rta Osiyoning eng uzun va Amudaryodan keyingi eng sersuv daryosi hisoblanadi. U Farg'ona vodiysing sharqiy chekkasida, Baliqchi qishlog'i yonida Norin va Qoradaryo qo'shilgan joydan Sirdaryo deb ataladi. Uzunligi (Norin daryosi bilan birgalikda 3019 km). Uning havzasi 219 ming km³. Sirdaryo qor va muzlarning erishidan to'yinadi. Suvi asosan, iyun va iyul oylarida to'lib oqadi. Sirdaryoning eng ko'p suv sarfi Bekobod shahri yaqinida ko'pincha 1500-2000 m³/sek. o'rtasida eng ko'p suv sarfi 3340 m³/sek. ga yetgan. Yildan-yilga tobora ko'proq yerlar sug'orilishi natijasida ayrim pastqam joylarni sho'r va botqoq bosa boshladi. Ana shunday joylarning zaxini qochirish va yig'ilgan sizot suvlari bilan sug'orishdan ortgan suvlarni daryolarga tashlash maqsadida Sirdaryo havzasida 300 dan ortiq kollektor va zovurlar qazilgan. Sirdaryo O'zbekistonning shimoliy chegarasidan oqib o'tib, Orol dengiziga quyiladi.

Sirdaryo xaritasi.

Zarafshon Tojikiston va O'zbekistondagi daryo uzunligi 877 km. Uning suv sarfi 162 m³/s. Zarafshon tog'lari tutashgan ko'ksuv tog' tugunidagi Zarafshon muzligidan Mastchoh nomi bilan boshlanadi. U Ayniy qishlog'i yonida Fandaryo bilan qo'shilgach, Zarafshon nomini oladi. Zarafshon muz-qorlarning erishidan to'yinib, to'linsuv davri iyun-avgustga eng kam suv sarfi esa qishga tog'ri keladi. Zarafshon daryosining bir yillik suv miqdori 5,4 km³ bo'lib, shundan 5,2 km³ Tojikiston hududida vujudga kelgan oqimga, 254 mln m³ esa O'zbekiston hududidan boshlanuvchi uzunligi 10 km dan ortiq bo'lgan 137 ta irmoq mavjud. Soylariga to'g'ri keladi. Zarafshon daryosi suvining 90% qishloq xo'jaligida foydalanadi. Olimlar tomonidan ichimlik suvi tanqisligi bo'yicha ko'rsatgichlar yaqin yillarda oshib borishi taxminan qilayotgani aytib o'tildi.

Respublikamizda chuchuk suv muammosi kelib chiqishiga asosiy sabablar:

1. Ekin maydonlari yerlarining kengayishi.

2. Shahar xo'jaligining va sanoatning ayniqsa, kimyo va metallurgiya tarmoqlarining suvga bo'lgan talabi ortmoqda va tabiiy suvlar ifloslanishining manbai bo'lgan oqava suvlar ham ko'paymoqda.

3. Oqava suvlarni sun'iy tozalashning hozirgi kundagi imkoniyatlariga ortiqcha baho berilyapti.

4. Tabiiy suv manbalariga ekin maydonlaridan chiqqan suvlarning oqizilishi, natijada iste'molga yaroqsiz holga kelishi.

5. Suv tejamkor usullardan foydalanmasdan sug'orishni tashkil etish.

6. Respublikamizdan oqib o'tuvchi barcha daryolarning manbai boshqa davlat hududida joylashganligi.

Natijalar: Suv resurslaridan foydalanishdagi muammolarni bartaraf etish usullari.

1. Shaharlarning oqava suvlaridan dehqonchilik asosan, yem-xashak yetishtiriladigan dalalarni sug'orishda foydalanish mumkin, albatta gigiyena nuqtai nazarida, bunday dalalarda to'g'ridan-to'g'ri iste'mol qilinadigan ekinlar ekilmaydi. Eng muhimi bu suvlar tuproq tarkibiga ziyon yetkazmaydi.

2. Sanoat korxonalarini aylanma suv ta'minotiga o'tkazish zarur. Bunda korxonada suvni o'ziga kerakli darajada tozalaydi va undan qayta foydalanadi. Bu tizimning qulay tomoni:

Birinchidan, oqava suvlarning daryolarga oqizilishiga chek qo'yiladi.

Ikkinchidan, korxonada o'zi ifloslantirilgan suvni tozalashga majbur bo'ladi.

3. Shaharlardagi yirik sanoat korxonalarida (ayniqsa, kimyo va metallurgiya) iloji boricha suvdan foydalanish me'yorini kamaytirish.

4. Ekin maydonlarini sug'orish natijasida qaytarma suvlardan unumli foydalanish. Ularning tabiiy botiqlarga oqizilishiga, va behuda sarflanishiga iloji boricha yo'l qo'ymaslik.

5. Yer maydonlaridan ekin turlarini almashlab ekish, ya'ni, qurg'oqchil hududlardan suvni kam talab qiladigan ekin turlarini ekish.

6. Respublikamizda tomchilatib sug'orishni tashkil etish:

O'lkamiz sharoitida foydalaniladigan suv resurslarining 90% dan ortig'i irrigatsiya maqsadlarida ishlatiladi. Uning qolgan qismidan sanoatda hamda maishiy va kommunal maqsadlarda foydalaniladi. Ana shunday sharoitda suvdan

tejab-tergab foydalanish, uning samarasiz yo'qotilishiga yo'l qo'ymaslik, qaytarma va oqava suvlardan unumli foydalanish eng muhim vazifa bo'lib qolmoqda.[2]

Amudaryo va Sirdaryo haqida gidrologik ma'lumotlar.

O'zbekiston maydoni va suv miqdori jihatidan qo'shni havzalardan keskin ajralib turadigan Orol havzasidan joylashgan. Bu havza kattaligi jihatidan yuzasidagi berk havzalar orasida faqat Kasbiy dengizi havzasidan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Darёлар хавзалари	Ўртача йиллик сув сарфи, м ³ Г с	Йиллик оқим ҳажми, км ³ Г йил		
		Ўртача	Энг кўп	Энг кам
АМУДАРЁ				
Панж	1140,0	35,0	49,10	27,66
Вахш	661,0	20,8	28,6	16,2
Кофирниҳон	187,0	5,89	9,81	4,09
Сурхондарё, Шерободдарё	127,0	4,0	5,71	2,44
Қашқадарё	49,6	1,56	2,72	0,897
Зарафшон	169,0	5,32	6,86	3,81
Ҳаммаси	2332,6	73,57	100,8	55,1
СИРДАРЁ				
Норин	448,0	13,8	23,4	8,17
Фарғона водийси	405,8	12,8	24,6	6,35
Туркистон тизмаси	4,63	0,303	0,446	0,225
Охангарон	38,5	1,22	3,04	0,577
Чирчиқ	248,0	7,82	14,5	4,53
Қалас	6,67	0,21	0,507	0,088
Арис	64,2	2,02	4,91	0,35
Қоратоғ тизмаси	21,1	0,663	1,61	0,11
Ҳаммаси	1242,9	38,84	72,67	20,4

Bu havzaga Amudaryo bilan Sirdaryo va bir necha kichik daryolar kiradi.

O'zbekiston daryo tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, ular

bir -biri bilan bog'lanmagan alohida mayda berk havzalarga bo'linib ketadi.

Zarafshon va Qashqadaryo

havzalari ana shunday berk havzalar hisoblanadi.

Amudaryo bilan Sirdaryo havzasidagi eng yirik daryolar bo'lib, respublikamiz hududidan ularning Norin. Qashqadaryo, So'x, Chirchiq, Zarafshon. Surxandaryo, Sheraboddaryo va boshqa irmoqlari oqib o'tadi. O'zbekistonga ularning o'rta va quyi oqimlari tog'ri keladi. Amudaryoning ham o'rta va quyi oqimlari O'zbekistonda joylashgan.

Xulosa: Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, shunday xulosaga kelish mumkinki, qayd etilgan vazifalarni bajarish nafaqat suv taqchilligini oldini olish, balki suv resurslaridan mukammal foydalanishni, suv resurslarining ifloslanishini oldini olishga, tejalgan suv resurslaridan qo'shimcha yerlarni o'zlashtirishga ikkilamchi sho'rlanishni oldini oladi va hosildorlikni oshiradi .

Foydalangan adabiyotlar:

1.P. Baratov, M. Mamatqulov , A .Rafiqov (O'rta Osiyo tabiiy geografiya) / Muharrir : P .Baratov. --- T: , O'qituvchi ", 2002. ISBN --- 5 - 645- 03879-7.

- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.12.2022 sanadagi „Yer osti suvlarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishni tartibga solish bo'yicha qo'shimcha chora -tadbirlar to'g'risida "PQ -439- sinli qarori.
- 3.G'. X . YUNUSOV, R.R.ZIYAYEV (Umumiy gidrologiya va iqlimshunoslik) /o'quv qo'llanma:., Barkamol fayz media" nashriyoti ,2018-yil.
- 4.H.Vahobov, (Umumiy yer bilimi) / o'quv qo'llanma: Toshkent-2005.
- 5.https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekiston_daryolari
- 6.O'zbekistonning tabiiy geografiyasi .1-qism, I.A.Hasanov,P. N.G'ulomov .
- 7.<https://uzsuv.uz/oz/posts/999>

MEDIA MAYDONDA AXBOROT TARQATISH MADANIYATI

Abdullajonova Mahliyo Abdulvosi qizi

Namangan davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

***Annotatsiya.** Maqolada media maydonda axborot tushunchasi va axborotning jamiyat uchun qanchalik muhim ekanligi, hozirda kuzatilayotgan axborot tahdidlari, virtual olamdagi shaxs axloqi, shaxsiy ma'lumot maydoni psixologiyasi tushunchalariga oid qarashlar fikr-mulohazalar bildirib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** virtual olam, axborotlashgan jamiyat, internet, axborot tahdidlari, axborot quroli.*

Axborot sohasidagi globallashuv qanchalik yuqori cho'qqisiga chiqqaniga bugungi kunda millionlab yoshlarning internetdan foydalanishga o'tganligi va o'z kasbining ustalarini internet tarmog'i orqali mablag' ishlab topayotganidan ham anglash mumkin.Shunday chigal va murakkab sharoitida biz uchun galdagi eng muhim vazifalardan biri - yosh avlodning ongi hamda qalbini yot g'oyalardan, mafkuraviy tahdidlardan asrab-avaylashdir.

Axborotlashgan jamiyatda yoshlarni kiberjinoyatdan himoya qilish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biridir.Inson ma'naviy ongini saqlab qolish, uning axloqiy ongini kiberhujumlardan saqlab qolish hali hanuz dolzarbligicha qolmoqda.

Albatta, bu birinchi navbatda axborot masalasiga borib taqaladi va unda axborotning qay tarzda yetkazib berishligi, ya'ni uni tarqatish madaniyati eng muhim tushuncha ekanligi anglashiladi. Ilmiy tadqiqotlardan ma'lumki, bugungi kundagi axborot inson ongiga ham salbiy, ham ijobiy ta'sir ko'rsatishligi bilan bir qatorda u yaratgan kompyuter vositalari insonni boshqarayotganligiga guvoh bo'lamiz.

Madaniyatshunoslikda media madaniyati deganda 20-asrda ommaviy axborot vositalari ta'sirida paydo bo'lgan va shakllangan zamonaviy G'arb kapitalistik jamiyati tushuniladi. Bu atama ommaviy axborot vositalarining nafaqat jamoatchilik fikriga, balki did va qadriyatlarga ham ko'rsatadigan umumiy ta'siri va intellektual ta'sirini anglatadi.

Muqobil atama, ommaviy madaniyat, XX asrgacha ommaviy san'atda bo'lgani kabi, bunday madaniyatning o'z-o'zidan ommaning o'zida paydo bo'lishini anglatadi. „Mediamadaniyat“ iborasi esa bunday madaniyat ommaviy axborot vositalarining mahsuli ekanligini bildiradi.

Ommaviy axborot vositalari, reklama va jamoatchilik bilan aloqalarga yo'naltirilgan media madaniyat ko'pincha ommani manipulyatsiya qilishga qaratilgan tizim sifatida qaraladi. Korporativ ommaviy axborot vositalari asosan dominant mafkura*larni ifodalash va ko'paytirish uchun ishlatiladi. 1940-yillarda bu tendentsiyaning rivojlanishida Teodor Adornoning ishi yaqqol namoyon bo'ldi. Media madaniyati iste'molchilik bilan bog'liq va shu ma'noda muqobil ravishda „iste'mol madaniyati“ deb nomlanadi.

Virtual dunyoda foydalanuvchi foydalanuvchiga idrok ogohlantirishlarni taqdim etuvchi kompyuter taqlid qilingan dunyoga kiradi, u esa o'z navbatida modellashtirilgan dunyoning elementlarini manipulyatsiya qilishi va shu tariqa o'z tajribalarini boshdan kechirishi mumkin.

Kompyuterlar tomonidan amalga oshirilgan eng qadimgi virtual olamlar orasida virtual haqiqat simulyatorlari, masalan, Ivan Sazerlend ishi bor edi. Bunday qurilmalar katta hajmli minigarnituralar va sensorli kirish simulyatsiyasining boshqa turlari bilan tavsiflanadi. Zamonaviy virtual olamlar, xususan, ko'p foydalanuvchili onlayn muhitlar, asosan, ushbu tadqiqotdan mustaqil ravishda paydo bo'ldi, buning o'rniga o'yin sanoati ta'minlangan, lekin shunga

o'xshash ilhomga asoslangan. Klassik sensorli taqlid qiluvchi virtual haqiqat immersiv muhitni boshdan kechirish uchun idrok tizimini aldashga asoslangan bo'lsa-da, virtual olamlar odatda aqliy va hissiy jihatdan jozibali tarkibga tayanadi, bu esa immersiv* tajribani keltirib chiqaradi.

„Axborotlashgan jamiyat“ — bu zamonaviy xalqlar jamiyatlarida, ayniqsa Ikkinchi jahon urushidan keyin axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va keng qo'llanilishi bilan bog'liq ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik va madaniy o'zgarishlarni tavsiflash uchun ishlatiladigan keng atama. Axborotlashgan jamiyat— bu axborotni yaratish, tarqatish va manipulyatsiya qilish eng muhim iqtisodiy va madaniy faoliyatga aylangan jamiyat. Axborot jamiyati iqtisodiy asosi asosan sanoat yoki agrar jamiyatlarga qarama-qarshi bo'lishi mumkin. Axborot jamiyatining dastgohlari stanoklar yoki pulluklar emas, balki kompyuterlar va telekommunikatsiyalardir. Axborot jamiyati — ishchilarning ko'pchiligi axborotni, ayniqsa uning eng yuqori shakli - bilimni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va sotish bilan shug'ullanadigan jamiyat.

Axborot texnologiyalari va kommunikatsiya sohasidagi taraqqiyot barchaning hayot tarzini o'zgartirmoqda: qanday ishlash va biznes qilish, farzandlarga qanday ta'lim berish, o'qib-o'rganish va tadqiqot qilish, qanday zavq olish - bularning barchasi zamonaviy axborot texnologiyalari ta'sirida o'zgarmoqda. Axborot jamiyati nafaqat odamlarning o'zaro munosabatlariga ta'sir qilmoqda, balki an'anaviy tashkiliy tuzilmalarni yanada moslashuvchan va markazlashtirilmagan bo'lishini talab qilmoqda.

Bugungi kunda axborot xavfsizligiga ko'plab ta'riflar berilgan. Mana ularning ikkitasi . Axborot xavfsizligi (inglizcha "Information security")- axborot va tegishli infratuzilmani, shuningdek, ma'lumot egalariga yoki foydalanuvchilariga zarar yetkazish bilan bog'liq tasodifiy yoki qasddan ta'sirlardan himoya qilingan guli. Axborot xavfsizligi - ma'lumotlarning yaxlitligi, maxfiyligi va mavjudligini ta'minlash. Axborot xavfsizligida dezinformatsiyadan saqlanish lozim.

Tahdid deganda, kimlarningdir manfaatlariga zarar yetkazuvchi, ro'y berishi mumkin bo'lgan voqea, ta'sir, jarayon tushuniladi. Axborotga yoki axborot tizimiga

salbiy ta'sir etuvchi potensial ro'y berishi mumkin bo'lgan voqea yoki jarayon axborot munosabatlari subyektlari manfaatlariga qaratilgan tahdid deb yuritiladi.

Axborot quroli -qurol turi bo'lib, uning asosiy elementlari axborot, axborot texnologiyalari va axborot urushida qo'llaniladigan axborot jarayonlari. Axborot qurolining vazifasi, M.Bulgakov fikricha, "boshdagi vayronalikdir" kim, bu iqtisodiyotdagi vayronagarchilikdan ham xavfliroqdir, chunki milliy va ma'naviy qadriyatlarni yo'qotish xalqning tanazzulga uchrashiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, media maydon muhiti hozirgi kunda jamiyatimizning har bir shaxsi hayotiga yetarlicha salbiy va ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shunday ekan axborot olish, joylash, tarqatish jarayonida uning xavfsizligiga, ishonchligiga, maxfiyligiga jiddiy e'tibor qaratish kerakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзиёев Ш.М., Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Учинчи нашри. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2022. – 308 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 33 б.
3. Отамуродов С. Глобаллашув: миллатни асраш масъулияти.– Тошкент: Ўзбекистон, 2018, – 73 б.
4. Колосова О.Ю., Несмеянов Е.Е. Социокультурные трансформации в условиях глобализационных процессов // *Фундаментальные исследования*. – 2015. – № 2-14. – С. 3201–3204.

III. MAXSUS PEDAGOGIKA

LOGOPEDIYA SOHASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING MEXANIZMLARI

Toshtemirova Ruxshonabegim Yusupjon qizi

Namangan davlat pedagogika insituti

Maxsus pedagogika(Logopediya) yo’nalishi 2-kurs talabasi

***Annotatsiya.** Maqolada axborot texnologiyalari va “raqamlashtirish” ga yurtboshimiz tomomonlaridan qaratilayotgan e’tibor va imkoniyatlar hamda ularning sohalarda qo’llanilishi va ahamiyati keltirilgan. Logopediya sohasida axborot texnologiyalarining ahamiyati va yaratilayotgan g’oyalar aniqlanadi.*

***Kalit so’zlar:** Axborot texnologiyalari, innovatsion dastur, logopediya, dastur, raqamlashtirish, platforma, artikulyatsion apparat, tovush, gramatik nutq.*

Axborot texnologiyalari — bu kompyuter tizimlari, dasturiy ta’minot, dasturlash tillari, ma’lumotlar, ma’lumotlarni qayta ishlash va saqlashni o’z ichiga olgan tegishli sohalarda to’plami. Ushbu qisqacha atama ma’nosi oddiy ko’ringani bilan juda ko’p sohalarda ham nazariy ham amaliy qo’llanilmoqda. Bugungi kunda ko’p rivojlangan mamlakatlarda axborot texnologiyalari va raqamli texnologiyalar keskin yoyilgan. Shu jumladan mamlakatimizda ham axborot texnologiyalari va raqamli texnologiyalar rivojlanishiga alohida e’tibor berib kelinmoqda. Barcha sohalarga axborot texnologiyalari birdek kirib borishini va jamiyat hayotini “raqamlashtirish”ga qaratilgan qarorlar va prezident farmonlari joriy qilingan va hozir ham barcha sohalarga kirib borishini ta’minlagan holda jamiyat ijtimoiy hayotni osonlashtirib, vaqtdan unumli foydalanishlariga yordam berilmoqda. Bu albatta juda quvonarli holat hisoblanadi, sababi shaxs o’zining kasbin bir platforma orqali sarhisob qilishi va osonlashtirishi mumkin.

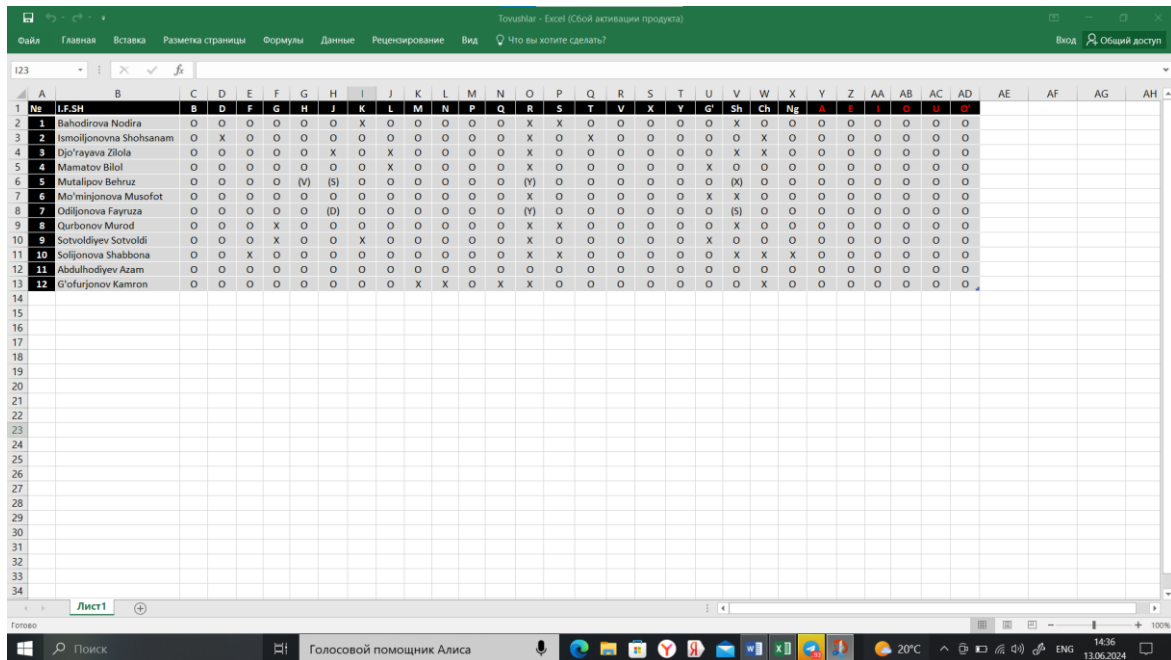
Shu kabi yangi texnologiyalar, innovatsion dasturlar va platformalarni yaratish va targ’ib qilish bo’yicha yurtboshimiz tomonidan imkoniyatlar va mablag’lar ko’plab ajratilmoqda. Buning yorqin dalili sifatida prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 22-avgustdagi “2022-2023-yillarda axborot-

kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-357-son qaroriga muvofiq, shuningdek mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat rivojlanishini jadallashtirish maqsadida:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim hujjatlariga 1-ilovaga muvofiq o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilsin.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim hujjatlari 2-ilovaga muvofiq o'z kuchini yo'qotgan deb hisoblansin.
3. Mazkur Farmonning ijrosini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri A.N. Aripov zimmasiga yuklansin. (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M.Mirziyoyev.Toshkent sh.,2022-yil 22-avgust, PF-194-son)

Bunday imkoniyatlardan yoshlarimiz unumli foydalangan holda kundankunga foydali dasturlar, qo'llanmalar, yangi texnologiyalar va ixtirolar yaratib ommaga taqdim qilishmoqda. Shu kabi samarali ixtiro va yaratuvchanliklarni kuzatgan holda logopediya sohasiga ham axborot texnologiyasini kiritish bo'yicha menda yangicha va o'zgacha g'oya paydo bo'ldi. Ushbu g'oyam logopediya sohasida logopedlar uchun dastur ishlab chiqish va yaratish. Dasturni barcha logoped shahobchalarida, umumta'lim maktablaridagi va maktabgacha ta'lim muassasalaridagi logoped shahobchalarida, maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablaridagi logoped shahobchalaridagi logopedlar va bolalar ota-onasi yoki bolaga masul shaxslar tomonidan o'rnatib olinishi ko'zda tutilgan. Hamda logoprd o'zining har kunlik logopedik va pedagogik faoliyatini bolalar ota-onalariga yoritib bera olishi, o'z ish faoliyatlarini oson rejalashtirishi va shu kabi boshqa ko'plab qulayliklar yaratishga hizmat qiladi.

Dasturning asosiy ko'rinishi quyidagicha:

№	I.F.SH	B	D	F	G	H	J	K	L	M	N	P	Q	R	S	T	V	X	Y	G	Sh	Ch	Ng	A	E	O	U	O
1	Bahodirova Nodira	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	X	X	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0
2	Ismoiljonova Shohsanam	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	X	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0
3	Djo'rayeva Zilola	0	0	0	0	0	0	X	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0
4	Mamatov Bilol	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	Mutalipov Behruz	0	0	0	0	(V)	(S)	0	0	0	0	0	(Y)	0	0	0	0	0	0	0	(X)	0	0	0	0	0	0	0
6	Mo'minjonova Musofot	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	X	X	0	0	0	0	0	0
7	Odiljonova Fayruza	0	0	0	0	(D)	0	0	0	0	0	0	(Y)	0	0	0	0	0	0	0	(S)	0	0	0	0	0	0	0
8	Qaribonov Murod	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0	X	X	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0
9	Sotvoldiyev Sotvoldil	0	0	0	X	0	0	X	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0
10	Solijonova Shabbona	0	0	X	0	0	0	0	0	0	0	0	X	X	0	0	0	0	0	0	X	X	X	0	0	0	0	0
11	Abdullohdiyev Azam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12	G'ofurjonov Kamron	0	0	0	0	0	0	0	0	X	X	0	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	X	0	0	0	0	0

Dasturning shu kabi bo'limlarga ajratilgan 4 ta bo'limi mavjud bo'lib har bir bo'limning o'z nomi bo'ladi. Bular:

- “Tovushlar” bo'limi
- “Tovushlarni farqlash” bo'limi
- “Artikulyatsion apparatni tekshirish” bo'limi
- “O'quvchilar gramatik nutqini o'rganish” bo'limi

Bu bo'limlar ham o'z ichida qismlarga bo'linadi. Misol uchun yuqoridagi namunada “tovushlar” bo'limida har bir tovushni bir qism sifatida alohida yacheykaga joylangan. Qolgan 3 bo'lim ham o'z nomidan kelib chiqqan holda qismlari mavjud. Dasturning bunday bo'limlari va qismi har bir bola haqida birinchi o'rinda logopedik so'ng pedagogic-psixologik ma'lumotlarni bir joyga jamlagan bo'ladi. Hamda bolaning holatini reyting qilib solishtirish va nutqini ijobiy yoki salbiy tarafga o'zgarayotganini bolalarning ota onalari yoki ularga mas'ul shaxslar, bevosita logoped va muassasa rahbari kuzatib turishi mumkin. Yuqorida keltirilgan na'munda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan (aqli zaif) bolalar uchun maktab-internatining 3-sinf o'quvchilaridan olingan natijalar. Bu logoped va muassasa rahbarlari uchun umumiy ko'rinish bo'lib bolaning ota-onasi yoki mas'ul shaxslariga o'z farzandlarinig ma'lumotlarigina ko'rinadi.

Dastur namunasidagi “X” belgisi bilan belgilangan yacheykadagi tovush bola nutqida yo'qligini bildiradi, “O” belgisi esa aksincha belgilangan tovush

mavjudligini bildiradi. Bu ikki belgi ham bo'lmay qavs ichida boshqa bir tovush (misol uchun (V), (Y), (S) va boshqalar) qo'yilgan bo'lsa yacheykadagi tovush bola nitqida mavjud ammo so'zlarda u tovushni boshqa yani shu qavs ichidagi tovushda ta'lafuz qilayotganini bildiradi. Logoped sinfdagi 12 nafar bolada birdek natijalarga erishishi uchun har bir bolaning logoped ko'rigini dastur ichida belgilab borishi va "tovushlar" bo'limiga qarab tovushlar ustida korreksion ish olib borishi hamda bola nutqidagi har qanday o'zgarishni kiritib borishi mumkin bo'ladi. Boshqa bo'limlarga ham e'tiborli bo'lgan holda bolaning umummiy holatini belgilash lozim.

Ushbu o'ylab chiqqan dasturim ayniqsa maktab-internatlaridagi bolalar va ularning ota-ona (mas'ul shaxs)lariga ko'p imkoniyatlar yaratadi. Ular bolalarining logoped ko'rigiga qatnashayotgani yoki qatnashmayotganini, uning umumiy holati va logoped mashg'ulotlarda o'zini qanday tutushi kabi ma'lumotlarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatib borishadi.

Albatta, bu dasturni yanada mukammalroq qilib ishlab chiqish mumkin. Bu orqali logopediya sohasiga yangicha dastur kiritilgan hisoblanadi. Mamlakatimdagi ixtiro qilinayotgan yangiliklar va rivojlanishlarni ko'rib har bir yosh avlodning ishtiyoqi jo'shadi va el-yurtiga, vataniga o'z hissasini qoshgisi keladi. Yaratilayotgan imkoniyatlardan foydalanishimiz burchimiz va vazifamiz deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. . https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Axborot_tehnologiyalari.
2. .. <https://lex.uz/docs/-6168649?ONDATE=23.08.2022%2000>
3. Roziqova, M., & Moxistarabonu, X. (2024). INKLYUZIV TALIMNI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI. DUNYODA TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA G'OYALARI , 41 (1), 92-94.
4. Roziqova, M. (2024). O'SMIRLARDA IJTIMOYIY TARMOQLAR TASIRIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING OLDINI OLISH PSIXOLOGIK XIZMATNING DOLZARB VAZIFASI SIFATIDA. DUNYODA TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA G'OYALARI , 41 (1), 95-97.
5. Roziqova, M. (2023). Baynalminal oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. *Interpretation and researches*, 1(1).

6. Olimovna, R. M. (2023). BAYNALMINAL OILALARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI ORGANISH IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *PEDAGOGS*, 48(2), 49-51.
7. qizi Rustamova, G. Z. X. (2024). Boshlangich sinf o'quvchilarining maktabga intellektual tayyorgarlik muammosi. *Science and Education*, 5(5), 331-335.
8. Сатаров, А. Х. (2021). ВЕЧЕРА ДРУЖБЫ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ВОСПИТАНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ И КОММУНИКАТИВНОСТИ. In Диалог культур и толерантность общения (pp. 6-9).

LOGOPEDIYA FANINING RIVOJLANISH TARIXI VA HOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI

Roziqova Malika Olim qizi

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

G'iyosova Saodat Otabek Qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika(Logopediya) yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Logopediya atamasi, nutqdagi kamchiliklar, logopediya fani rivojlanishi, nutq buzilishi, logopediya fanini mustaqil fan sifatida shakllanishi, maqsadi va vazifalari.*

Аннотация: *Понятие логопедии, дефекты речи, развитие логопедической науки, речевые нарушения, становление логопедической науки как самостоятельной науки, ее цель и задачи.*

Annotation: *The term speech therapy, speech defects, the development of the science of speech therapy, speech disorders, the formation of the science of speech therapy as an independent science, its purpose and tasks.*

Kalit so'zlar: *logopediya, nutq nuqsonlari, korreksiya, kompensatsiya, talaffuz, metodika.*

Ключевые слова: *логопед, дефекты речи, коррекция, компенсация, произношение, методика.*

Key words: *speech therapy, speech defects, correction, compensation, pronunciation, methodology.*

Kirish: Logopediya (logos va yun.paideia tarbiyalash, o'qitish) - pedagogika fani tarmog'i; nutqdagi kamchiliklar(duduqlik, til rivojlanmaganligi, o'qish va yozuvdagi nuqson va boshqalar) sabablari, ularning oldini olish, tuzatish yo'llarini hamda nutq faoliyati buzulishi mexanizmlari, alomatlarini maxsus ta'lim va tarbiya vositasida o'rganadi.

Nutqdagi nuqsonlarni tuzatish masalalari dastlab 17- asrda Yevropa mamlakatlarida Surdopedagogikaga oid ilmiy ishlarda tadbuq etila boshlandi. 19- asrning 2 yarmidan bu sohaga mustaqil ravishda , ammo tibbiyot nuqtai nazaridan yondashila boshlandi. Asta- sekin nutq faoliyatining tabiati haqidagi ilmiy tasavvur kengaya borishi bilan , logopefiya yo'nalishi tubdan o'zgardi, pedagogik mazmun 1- o'ringa qo'yila boshlandi.

Qadimgi Sharq va Osiyo adabiyot yodgorliklarida nutq buzilishlari haqidagi birinchi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Logopediya faning antik davrdan 18 asrgacha bo'lgan davrda;

-Tibbiy bilimlarni falsafiy asoslari;

-Psixik faoliyat va nutq bo'yicha falsafiy va tibbiy ilmiy qarashlar;

-Nutqiy buzilishlarni bartaraf etish va tasnufi, simptomatikasi, mexanizmlari va sabablari haqida tasavvurlar kengaydi.

18 - asrdan 19 - asrning 3 choragigacha rivojlanishiga, psixik va nutq faoliyatiga fanning turli oblastlarini ta'siri. Logopediya fan sifatida tiklanishi. Fanlar tizimida logopediya fanining o'rni va predmetini anjqlashda yurli yo'nalishlqrni shakllanishi kabi jarayonlarni takomillashuvi.

19- asrning 3 choragidan 20 -asrning 50- yillarigacha rivojlanishiga:

- Nutq buzulishlarini tekshirishga yondashish, nutqni yuqori darajada tsbunish;

-Nutqiy buzulishlar organizmning hamma holatida, nevrologik, nevropsixik va individni boshqa xususiyatlari;

-Shaxsiy xususiyatlari va faoliyati bilan bog'liqligi haqida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va konspektlar yozish kabi ishlarni amalga oshirildi.

20- asrning 50 yillaridan hozirgi davrgacha rivojlanishi jarayonida esa;

- Nutqiy faoliyat va oliy psixik faoliyat kontsepsiyasi. Nutq buzulishlari va uni bartaraf etish metodlari haqida fikrlar.

-Logopediyada logopedik tekshiruvning yangi metodlarini kiritilishi;

-Logopediya fanida yqngi muammolarni, hali o'rganilmagan kasalliklarni o'rganish va muhokama qilish;

-Logopediya faning ilmiy tashkiliy, amaliy rivojlanishida tadqiqotchi olimlarni tadqiqot ishlarining ahamiyati kabi juda ko'plab ishlarni rivojlantirilayotganligini ko'rishimiz mumkin.

20 asrga kelib Loholediya mustaqil fan sifatida shakllandi, uning maqsadi va vazifalari, metodik asks va tamoyillari, bkshqa fanlar bilan aloqadorligi masalalari ishlab chiqildi. Logopediya alohida fan sifatida ajralibhina qolmay Zamonaviy logopediya, maktabgacha yoshdagi bolalar Logopediyasi, maktab yoshidagi bolalar Logopediyasi, o'smirlar va katta yoshdagilar Logopediyasiga bolindi.

Yurtimizda logopediya faniga ayniqsa hozirgi kunda juda katta e'tibor va rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratilinmoqda. Ilk bor Logopediya yo'nalishi Nizomiy nomidagi Toshkent Pedagogika instituti huzurida ochilgan hisoblanadi. Hozirda yurtimizning deyatli barcha oliy ta'lim muassalarida logopediya yo'nalishi mavjud. Logopediya faning asosiy maqsadi nutqida nuqsoni bor bolalarni o'qitish, tarbiyalsh va qayta tarbiyalshning ilmiy asoslangan tizimini ishlab chiqish, shuningdek nutq nuqsonini oldini olish, korrrksiyalash va kompensatsiya jarayonlarini amalga oshirish hisoblanadi.

Logopediya fan sifatida katta bazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u tilning nutqning ijtimoiy mohiyati, bolaning talaffuzi, leksik- grammatik tuzumi, talaffuzi va butun ruhiy faoliyati bilan bog'liqligi belgilanadi [1.5 b].

Nutq buzulishi, nutqiy muomalaning cheklanganligi bola shaxsining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi , aslida bo'lmagan ruhiy buzilishlarni, uning xarakteridagi salbiy xususiyatlar(tortinchoqlik, qatiyatsizlik, odamovilik, salbiylik , nomukammalilik tuyg'usi)ning rivojlanishi uchin yo'l ochib berishi mumkim.

Logopediya fani ahamiyati bolaning nutqiy buzulishini bartaraf etish, shu bilan birga uning mukammal, har tomonlama rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir.Demak logopediya faniga talab va ehtiyoj masuliyati ortib bormoqda.

Xulosa: Logopediya yo'nalishiga talab va e'tiborlar berilayotgani 17-19 asrlardan ko'rishimiz mumkin. Logopediya fani alohida fan sifatida ajralib chiqishi insonlar uchun ko'plab imkoniyatlar eshigini ochdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Logopedlarning asosiy vazifalari nafaqat nutqida nuqsoni bor shaxslarni, bolalarni nutq nuqsonlarini oldini olish, uni korreksiyalash va bartaraf etish bo'libgina qolmay, ularni ota - onalari yaqinlari bilan hamkorligda ishlash, ruhiy faoliyati turli salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarini, muhitni, ruhiy buzilishlarini oldini olish, har bir bolaning o'z xususiyatiga ko'ra individual yondashuv va metodlar bilan ishlash kabi korreksion jarayonlarni amalga oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya: darslik/ M.Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. —560
2. Логопедия: Учеб. для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. Л69 заведений / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — 680 с. — (Коррекционная педагогика). ISBN 5-691-00128-0.
3. F.U.Qodirova va Z.X.Xusnuddinova. "Tiflopedagogika". Chirchiq-2023.
4. Roziqova, M., & Moxistarabonu, X. (2024). INKLYUZIV TALIMNI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI. DUNYODA TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA G'OYALARI , 41 (1), 92-94.
5. Roziqova, M. (2024). O'SMIRLARDA IJTIMOYIY TARMOQLAR TASIRIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING OLDINI OLISH PSIXOLOGIK XIZMATNING DOLZARB VAZIFASI SIFATIDA. DUNYODA TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA G'OYALARI , 41 (1), 95-97.
6. Roziqova, M. (2023). Baynalminal oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. *Interpretation and researches*, 1(1).
7. Olimovna, R. M. (2023). BAYNALMINAL OILALARNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI ORGANISH IJTIMOYIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *PEDAGOGS*, 48(2), 49-51.
8. qizi Rustamova, G. Z. X. (2024). Boshlangich sinf o'quvchilarining maktabga intellektual tayyorgarlik muammosi. *Science and Education*, 5(5), 331-335.

BOLALARDA NUTQ FAOLIYATI VA JARAYONINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Olimova Oliyajon Ibragimovna.

Namangan davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika: logopediya yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

Tel: 91 091 72 76

Annotatsiya: *nutq o'zi nima, nutqning o'rni va ahamiyati, turlari me'yoriy rivojlanishi, muloqot jarayonidagi nutqning o'rni hamda, bolalarda nutq faoliyatining shakllanish jarayonidagi bosqichlarning ketma-ketligi va tartibi Nutq bu-bola va uning atrofidagi dunyosi o'rtasidagi aloqa vositasi, faqat odamga xos bo'lgan muloqotning eng yuksak darajasi hisoblanadi.*

Аннотация: *Что такое сама речь, роль и значение речи, виды нормативного развития, роль речи в процессе общения, а также последовательность и порядок этапов в процессе формирования речевой деятельности у детей речь-средство общения ребенка с окружающим миром, высший уровень общения, присущий только человеку.*

Annotation: *What is speech itself, the role and meaning of speech, types of normative development, the role of speech in the process of communication, as well as the sequence and order of stages in the process of forming speech activity in children, speech is a means of communication between a child and the outside world, the highest level of communication inherent only to a person.*

Kalit so'zlar: *Nutq, o'g'zak va yozma-muloqot, monologik, dialog, polillog.*

Ключевые слова: *Речь, устная и письменная, общения, монолог, диалог, полилог.*

Key words: *Speech, oral and written communication, monologue, dialogue, polylogue.*

KIRISH: *Nutq faoliyati murakkab jarayon bo'lib, insonning oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq xarakatlari murakkab a'zolari orqali amalga*

oshiriladi. Bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o'ynaydi. Nutq funksiyasi miyadagi maxsus nutq markazlari bilan uzviy bog'langan.

Nutq oliy nerv faoliyatining reflekslari asosida shakllanadi. Nutq reflekslari miyaning turli qismlardagi markazlar bilan bog'liqdir. Bosh miya qobig'ining, ayrim bo'limlari nutqning hosil bo'lishida muhim ahamiyatga ega. Bular chap yarim sharlarning peshona, chakka va ensa qismlaridir. Bosh miya qobig'ining bu qismlarida nutq faoliyatida faol ishtirok etuvchi zonalar hisoblanadi. Mana shu organlarning faol ishtirokida nutq faoliyatida va o'zaro bir - biri bilan uzviy bog'langan. Bilamizki, nutq og'zaki va yozma jarayonda bayon etiladi va shu tariqa insonlar o'rtasida muloqot o'rnatiladi. Bu muloqot jarayonida kishilar fikr almashadi hamda ichki tuyg'ulari, hissiyoti va kechinmalari bilan o'rtoqlashadi.

Asosiy qism: Nutq - bu insonga xos xususiyat bo'lib, markaziy nerv sistemasi bilan bog'liqdir hamda nutq jarayonida faol ishtirok etuvchi organlar: nafas, ovoz va artikulatsion organlarning harakatchanligi bilan uzviy bog'langan. Shu bilan bir qatorda nutqning rivojlanishini birinchi navbatda oila, ijtimoiy muhit va pedagogik ta'lim tarbiyaning o'rni kattadir.

Bolalarning chaqaloqlik, go'daklik davrda nutqning shakllanishi, taqlid orqali rivojlanadi. Bunda bola atrofdagilar: yaqin insonlariga va onasiga taqlid qilishi asosida nutqi asta - sekinlik bilan rivojlanib boradi. Shuning uchun ham bolaning nutqi rivojlanishini jarayonida oiladagi ta'lim-tarbiyaning o'rni katta ahamiyatga ega bo'lib, bola bilan qanchalik muloqot madaniyati bo'lsa, bolada nutq shakllanish jarayoni tezlashadi.

Nutq faoliyati juda murakkab jarayon bo'lib, har bir shaxsning hayot faoliyatida muhim o'rin egallaydi. Nutq orqali insonlar o'zaro bir birlarini tushunishi ulardagi ichki tuyg'ularini quvonchi, shodligi, qayg'usi va g'amni ulashishadi. Bunday jarayonlar nutqning og'zaki muloqotda amalga oshiriladi.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqining to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq.

Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim.

Nutq faqat inson uchun xos bo'lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta'sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi. Til — bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir. Gapiruvchi o'z fikrini bayon etish uchun zarur so'zlarni tanlaydi, ularni til grammatikasi qoidalariga asoslanib bog'laydi va nutq a'zolari artikulyatsiyasi orqali talaffuz etadi.

Odam nutqi tushunarli va ma'noli bo'lishi uchun nutq a'zolarining harakatlari aniq va to'g'ri bo'lishi kerak. Shu bilan birga, bu harakatlarni maxsus ixtiyoriy kuch ishlatmasdan, ro'yobga chiqarish mumkin bo'lgan avtomatik bo'lishi lozim. [1.31] Aslida ham xuddi shunday bo'ladi. Odatda, gapiruvchi faqat o'z fikrini nazorat qiladi, nafas olganda uning tili og'zida qanday holatda bo'lishi va hokazolar haqida o'ylab ham o'tirmaydi. Bu nutqni talaffuz etish mexanizmi faoliyati oqibatida sodir bo'ladi. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun, nutq apparatining tuzilishini yaxshi bilish zarur.

Nutq apparati o'zaro chambarchas bog'langan ikki qismdan: markaziy (yoki boshqaruvchi) nutq apparati va periferik (yoki bajaruvchi) qismdan tashkil topgan.

Markaziy nutq apparati bosh miyada joylashgan. U bosh miya qobig'idan, qobiq osti tugunlaridan, o'tkazuvchi yo'llar, o'zakdan (avvalo, uzunchoq miyada), yadrolar va ovoz, nafas, artikulyatsiya muskullariga boruvchi nervlardan tashkil topadi.

Nutq, boshqa oliy nerv faoliyatining ko'rinishlari singari, reflekslar asosida shakllanadi. Nutq reflekslari miyaning turli qismlari faoliyati bilan bog'liqdir. Biroq bosh miya qobigining ayrim bo'limlari nutqning hosil bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. Bular chap [chapaqaylarda o'ng] yarimsharlarning peshona, chakka va ensa qisimlaridir. Bosh miya qobig'ining bu qisimlarida nutq faoliyatidafaol ishtirok etuvchi 1. Nutq xarakat analizato'ri. 2. Nutq ko'ruv analizato'ri. 3. Nutq eshituv analizato'ri joylashgan.

Nutq xarakter analizato'ri bosh miya qobig'ining chap peshona qismida joylashgan bo'lib, Broka markazi deb ataladi. Bu qism og'zaki nutqning paydo bo'lishida qatnashadi.

Nutq eshituv analizato'ri bosh miya qobig'ining chap chakka qismida joylashgan bo'lib, Vernike markazi deb ataladi. Bu qismda begona nutqni qabul qilish jarayoni ro'y beradi. Nutqni tushunishda bosh miya qobig'ining orqa bo'lagi katta rol o'ynaydi. Bu bosh miyaning ko'ruv markazi hisoblanib, yozma nutqni o'zlashtirish uchun xizmat qiladi.

Periferik nut apparatigi uch bo'limdan iborat

1. Nafas bo'limi;
2. Ovoz bo'limi;
3. Artikulyatsion bo'lim.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqining to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Mualliflar bola nutqining shakllanish davrlarini turlicha ko'rsatadilar, ularni har xil nomlaydilar va har birining yosh chegaralarini turlicha ifodalaydilar.[2]

G.L. Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi:

- 1) tayyorlov davri (2 yoshgacha);
- 2) nutqning mustaqil shakllanish davri. A. N. Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lib ko'rsatadi;

- 1) tayyorgarlik davri — 1 yoshgacha;
- 2) bog'chagacha bo'lgan davr — 3 yoshgacha;
- 3) maktabgacha bo'lgan davr — 7 yoshgacha;
- 4) maktab davri [1. 69]

Nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Nutq deganda uning og'zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi.

Asl nutq (“tashqi nutq”) bilan bir qatorda ichki nutq ham bor. U soʻzlovchi ongida bilishga yordam beradigan turli xil masalalarni muhokama qilish va hal etishga qaratiladi. Ichki nutq tashqi nutq asosida, tovush yoki yozuv qoʻllanmagan holda, faqat ovozli nutqdagi soʻzlar haqidagi aniq tasavvurlar bilan kechadigan jarayonlar tarzida amalga oshadi. Yozma nutq ogʻzaki nutqdan bir qadar shakllanganligi, soʻzlarning oʻta sinchkovlik bilan tanlab olinishi, grammatik jihatdan aniq, lekin murakkab shakllanganligi, ogʻzaki nutq uchun xos boʻlgan ohang, mimika va qoʻl harakatlarining bevosita qoʻllana olmasligi bilan farqlanadi.

Monologik nutq – soʻzlovchining oʻziga qaratilgan, boshqa shaxsning tinglash va javob berishini eʼtiborda tutmaydigan nutq shakli. Ayrim dramatik asarlarda personajning Monologik nutqi tomoshabinga qaratilgan boʻladi. Monologik nutq nasriy asarlarda ham bor. Nazmda esa asosiy nutq shakllaridan biri hisoblanadi. Baʼzan Monologik nutqda asarning kulminatsion nuqtasi bayon etiladi. Monologik nutq uchun, odatda, tuzilish va mazmun jihatdan oʻzaro bogʻliq, oʻziga xos kompozitsion qurilishga va mantiqiy tugallikka ega boʻlgan matnning maʼlum boʻlagi xos boʻladi. Monologik nutq ogʻzaki (nutq bayon qilish) yoki yozma (publitsistika, memuarlar, kundaliklar) shaklida ifodalanishi mumkin. Monologik nutqning ogʻzaki shaklida ohang (intonatsiya) muhim oʻrin egallaydi, yozma Monologik nutqda esa ohang matnning sintaktik konstruk-siyasiga, mantiqiy urgʻu tushuvchi soʻzlarning joylashish oʻrniga bogʻliq.[3]

Dialog (yunoncha: dialogos – suhbat) – nutq turi; ikki yoki undan ortiq shaxsning bir-biriga qaratilgan nutqi. Dramada harakterlar va voqealar rivojini ifodalashning asosiy vositasi; nasrda (baʼzan nazmda) badiiy ifoda usuli. Masalan, Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida Hisrav bilan Farhod toʻqnashuvini Dialog vositasida taʼsirli qilib tasvirlaydi.

Xulosa: Nutq faoliyati va jarayoni inson uchun hos boʻlgan xususiyat hisoblanadi. Nutq oraliq insonlar oʻrtasida oʻzaro muloqot jarayonlari amalga oshiriladi, muloqot jarayonida odamlar fikr almashiniladi va ichki kechinmalarini, tuygʻularini, hissiyotlari bilan oʻrtoqlashadi. Natijada bir - birlarini tushunish hissi uygʻonadi.

Nutqning mukammal va aniq rivojlanishi uchun bolalarda aqliy va ruhiy sogʻlom rivojlanishdan tashqari oilada sogʻlom muhit boʻlishi lozim, bolaga goʻdaklik

davrdanoq to'g'ri va sog'lom muloqot bilan yondashish, nutq madaniyatni to'g'ri shakllanishiga yordam beradi. Bola birinchi o'rinda yaxshi eshitsu, ya'ni, eshituv madaniyati to'g'ri shakllangan bo'lsa nutq faoliyati to'g'ri shakllanadi.

Nutq avval aytganimizdek asosiy ahamiyatga ega bo'lib, axborot yangiliklar to'plashga hamda ularni bayon etishga yordam beradi. Inson nutqi qanchalik chiroyli bo'lsa, fikrni yetkazib berishi shunchalik osonlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M.Y. Ayupova. Logopediya. T "O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati nashiriyoti ", 2007. 561bet
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Monologik_nutq //Monologik nutq[murojat qilingan sana 27.03.2024]

MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM DASTURI XORIJIY TA'LIM DASTURI MISOLIDA

Rahimjanova Mashhura Rustamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Tel:+998939230026

E-mail:@rahimjanovamashhuraxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limning joriy etilishi xorijiy davlatlardagi inklyuziv ta'lim dasturi va uning amaliy va nazariy jihatlarini O'zbekiston Respublikasida qo'llash va uni amaliyotga tatbiq etish, O'zbekiston va Xorijiy mamlakatlardagi imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom bolalar qatorida ta'lim olishi hamda ularga yaratilgan shart-sharoitlarini bir-biriga taqqoslanishi haqida ma'lumot berilgan.

Аннотация: В данной статье речь идет о внедрении инклюзивного образования в дошкольное образование, применении программы инклюзивного образования в зарубежных странах и ее практических и теоретических аспектах в Республике Узбекистан и ее реализации, здоровье детей с

ограниченными возможностями в Узбекистане и за рубежом. странах представлена информация об образовании детей и сравнение условий, созданных для них.

Abstract: *This article is about the introduction of inclusive education in preschool education, the application of the inclusive education program in foreign countries and its practical and theoretical aspects in the Republic of Uzbekistan and its implementation, the health of children with disabilities in Uzbekistan and foreign countries. Information is provided about the education of the children and the comparison of the conditions created for them.*

Kalit soʻzlar: *inklyuziv ta'lim, xalqaro tajribalar, imkoniyati cheklangan bolalar, individual rejalashtirish, konsepsiya, integratsiya, konvensiya, intellekt, ta'lim integratsiyasi.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, международный опыт, дети с ограниченными возможностями, индивидуальное планирование, концепция, интеграция, условность, интеллект, образовательная интеграция.*

Key words: *inclusive education, international experiences, children with disabilities, individual planning, concept, integration, convention, intellect, educational integration.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida ta'lim taraqqiyoti strategiyasi uchun katta e'tibor berilmoqda. Yangi O'zbekistonning yangi Renessans davrida ta'lim tizimida berilayotgan islohotlarning barchasi o'z samarasini ko'rsatib, xalqimizning ertangi kelajagi uchun yangi zamin yaratmoqda. Jumladan, inklyuziv ta'lim ham bugungi kunning dolzarb masalasiga aylanib qoldi.

Prezidentning 2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi, [1] 2016-yil 29-dekabrda "2017-2021- yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-2707 -sonli qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq qator vazifalar belgilab berildiki, xorij mamlakatlarining maktabgacha ta'lim tizimi chuqur o'rganilib amalda mamlakatimizda joriy etilishi hamda hamkorlikda ishlash kabi muhim

hamda dolzarb vazifalar belgilab olindi. [2] Bundan tashqari bugungi kun talablari asosida inklyuziv ta’limni joriy etishning huquqiy asoslarini yaratish maqsadida yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni loyihasiga inklyuziv ta’lim tushunchasi kiritildi. Bu borada Prezidentimizning 2018-yil 5-sentyabrda qabul qilingan “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori tizim rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Bosh qomusimiz – Yangi Konstitutsiyamizda ham ilk marotaba inklyuziv ta’lim tushunchasini kiritilishi inklyuziv ta’lim sohasidagi eng katta o‘zgarishlardan biri bo‘ldi desam, mubolag‘a bo‘lmaydi. Ya’ni Yangi Konstitutsiyadagi tahrirga muvofiq ikkinchi bo‘lim, to‘qqizinchi bobning 50-moddasida:” Ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanadi.” Bu yil Vazirlar Mahkamasining qarori bilan maktabgacha va maktab ta’limi uchun

“Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni rehabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli qarori imzolandi. [3] Mamlakatimizda qilinayotgan bunday sa’y-harakatlar kelajakda albatta o‘z samarasini ko‘rsatishi shubhsizdir.

Dunyo mamlakatlarida nogironligi bo‘lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni tarbiyalash, ularning jamiyatda o‘ziga munosib o‘rinni egallashlariga ko‘maklashish masalasiga alohida e’tibor qaratiladi. Birlashgan Millatlar tashkilotining “Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi”, “Aqliy jihatdan orqada qolgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi Deklaratsiyasi”, “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi, “Ta’lim hamma uchun” reja dasturi to‘g‘risidagi Deklaratsiyasi, “Osiyo va Okeaniya mamlakatlari nogironlar huquqlarini muhofaza qilish chora-tadbirlari dasturi”, “Nogironlar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash bo‘yicha Standart qoidalar”, “Bolalar huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiya va boshqa xalqaro miqyosda qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlarning asosiy maqsadi nogiron bolalarni himoyalashga qaratilgan bo‘lib, bu xalqaro-huquqiy asoslar ta’lim jarayoniga inklyuziv yondashuvni samarali joriy etishni nazarda tutadi.[4]

Manchester Universiteti professori Piter Mittler shunday deb yozadi: “inklyuziv ta’lim – bu yakuniy maqsadga erishish yo‘lidagi qadamdir-jinsi, yoshi, etnik kelib chiqishi, qobiliyati, buzilishi bor yoki yo‘qligidan qat’i nazar, barcha

bolalar va kattalarga yoqadigan jamiyatni yaratish, jamiyatda ishtirok etish va unga hissa qo'shish", - deya ta'kidlagan.

Muhtaram Prezidentimizning :” Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalari bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi deb bilamiz, bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor o'qituvchilar, va ilmiy – ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni deb baholaymiz “, - degan fikrlarini o'zidayoq Maktabgacha ta'lim tizimi birinchi ustun ekanligi ya'ni poydevor ekanligini anglagan holda, biz bugungi yosh kadrlar zamon talabiga javob bera olishimiz, ertangi kelajagimizga to'g'ri ta'lim- tarbiya bermog'imiz darkor.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Germaniya

Germaniya qonunlarida maktabgacha ta'lim olishning bepul huquqi belgilangan. Bolalarni 4 oylikidan boshlab yaslga olib borish mumkin. Ko'pchilik nemislar bu huquqdan foydalanadilar. Germaniya bolalar bog'chalari turlari xilma-xildir. Xususan, ular quyidagilarga bo'linadi:

1. Waldkindergarten (nemischa Wald so'zidan -o'rmon, nemischa Kindergarten - bolalar bog'chasi) demakdir. Bunday bolalar bog'chalarini yaratish fikri Skandinaviyada boshlangan. Ko'pgina bunday bog'chalar o'rmonda joylashadi. Bolalar doimo ochiq havoda sayr qilib turli mashg'ulotlar bilan shug'ullanadilar, daraxtlar va boshqa o'simliklarni o'rganadilar, tabiiy materiallardan turli narsalar yasaydilar, ular to'g'risida tasavvurlarga ega bo'ladilar. Bu orqali bolalarga tabiatni sevish va uni asrab - avaylashdek insoniy tuyg'ular shakllantiriladi.

2. Bauernhofkindergarten (nemischa Bauernhof so'zidan - dehqon hovlisi, qo'rg'oni; Kindergarten - bolalar bog'chasi). Bunday bog'chalar dehqon xo'jaliklarida, fermalar yoki ularga yaqin yerlarda joylashgan bo'ladi. Bolalar kuchlari yetguncha fermerlarga mollarni boqishda, dala va bog'larda sabzavot va mevalar o'stirishda yordam beradilar.

3. Freinet-Kindergarten. Maktabgacha pedagogikaning bu yo'nalishi o'z nomini bolalar tarbiyasida o'ziga xos yondashish usulini ishlab chiqqan italiyalik oilaviy juftlik familiyasidan olingan. Bu yo'nalishning o'ziga xos xususiyati shundaki bunda bola butunlay erkin va mustaqil bo'ladi. Ya'ni bolalar nima

qilishlarini, qanday o'yin o'ynashlarini, nima bilan shug'ullanishlarini, qachon ovqatlanishlari va uxlashlarini o'zlari hal qiladilar. Bolalarni ko'proq ijod qilish, syujetli-rolli o'yinlari, tajribalar, tabiat qo'ynida yoki shaharning korxonasi va tashkilotlarida sayohatga olib borish muhim ahamiyat kasb etadi

4. Integratsion bolalar bog'chalari. Bunday turdagi MTM larda sog'lom bolalar bilan birgalikda jismonan va ruhiy nosog'lom bolalar birgalikda tarbiyalanadilar. Bunday sharoit oddiy bolalar uchun chidamlilik, bag'rikenglik va hurmat qilishni o'rganishga ajoyib imkoniyat, deb qaraladi. Imkoniyatlari cheklangan bolalar jamiyatdan ajralgan holatda bo'lmaydilar, o'z tengdoshlari bilan muloqot va hamjihatlikda bo'lishni o'rganadilar. Shunday bog'cha va maktablarning soni ko'pligi Germaniyada nogironlarning yashashi, ta'lim olishi va o'zini namoyon qilishi uchun qulay sharoitlar yaratadi.

5. Internatsional bolalar bog'chalari. Bunday bolalar bog'chalari emigrantlar uchun yaratilgan bo'lib, ko'pincha ularni emigrantlarning o'zlari farzandlari uchun tashkil etadilar.

Germaniya turk-nemis, yahudiy, rus-nemis bolalar bog'chalari juda ko'p. Bunday guruhlarda doimo bolalar bilan ona tilida so'zlovchi tarbiyachi bilan birga nemis tilida so'zlovchi tarbiyachi ham bo'ladi. Bunda bolalar ham ota-onalarining tilini, shuningdek nemis tilini ham o'rganadilar. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, Germaniyada maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilan harakatli o'yinlar, gimnastika, yugurish, sakrash kabi ish shakllari o'tkaziladi. Jismoniy tarbiya dasturi suv o'yinlari va suzish mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi. [5]

Yaponiya

Yaponiya davlatida bolalarni olti yoshga to'lishi bilan maktabga berishadi. Unga qadar bolalar bog'chada ta'lim-tarbiya olishadi. Bog'cha davrida bolalarga pedagoglar sodda hisob-kitoblarni, shuningdek, "xiragana" va "katakana" alifbolarini o'qishni o'rgatishadi. Maktabgacha ta'limga Yaponiyada katta e'tibor beriladi, chunki psixologlarning ta'kidlashicha, 5 yoshgacha inson bilimlarning 70%ni, qolgan 30%ni butun qolgan umri davomida o'zlashtirar ekan. Yaponlarda maktabgacha tarbiya odatda oiladan boshlanadi. Yapon ayollari uchun onalik birinchi o'rinda turadi. Ko'pgina yapon ayollarining aytishlaricha, bola tarbiyasi-hayotlarining maqsadlaridir. Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining

59,9 foizi xususiy, 40,8 foizi davlatnikidir. Yapon bog‘chalarida bolaning ilk yoshidanoq o‘ziga xos bo‘lgan tarbiya usullaridan foydalanib, hayotda uchraydigan muammolarni har etishga doir ko‘nikmalari bosqichma-bosqich shakllantirib boriladi. Masalan, 1 yoshda bolada o‘ziga ishonch hissini uyg‘otishga o‘rgatishadi; 2 yoshda amaliy san‘at orqali qo‘l mehnatiga o‘rgatiladi; 3 yoshda bolalarda burch hissi tarbiyalanadi; 4 yoshda yaxshilik va yovuzlikni farqlashga o‘rgatiladi; 5 yoshda bolada liderlik hislatlari tarbiyalanadi, ularni mustaqillikka o‘rgatishadi, rejalar tuzishga va ularni bajarishga doir ko‘nikmalar shakllantiriladi. Yaponiyada bolalar va qizlar turlicha tarbiyalanadilar. O‘g‘ilga oilaning bo‘lajak tayanchi sifatida qaraydilar va bolalikdanoq qiyinchiliklarni yengishga o‘rgatadilar. Qizlarni ham bolalikdanoq uy ishlariga tayyorlaydilar. Yaponiya bog‘chalarida bolalarni 8 kishilik kichik guruhlar-“xanlarga” bo‘ladi. Bu bolalarga bog‘chada o‘z ish o‘rnolari ajratiladi, ular o‘z “xanlariga” nom tanlaydilar. Shu tariqa eng kichik yoshdan jamoada ishlashni o‘rgatadilar. Bu guruhdagi har bir tarbiyalanuvchi guruhda o‘z o‘rniga ega bo‘lishga doir ko‘nikmalar shakllantiriladi. Yaponlar ekologik tarbiyaga ham katta e‘tibor qaratishadi. Ular bugungi kunda preslangan chiqindilardan butun boshli bir orolni barpo etmoqda. Bunda albatta bolalarning ham hissasi bor.

[6]

AQSH

AQSH da Maktabgacha ta’lim muassasalarida, jumladan, ijtimoiy va xususiy yasli, bog‘cha va maktabgacha tayyorlov markazlarida amalga oshiriladi. Davlat faol ravishda maktabgacha ta’lim muassasalarining ta’lim berish vazifasini qo‘llab – quvvatlaydi va bolalarning maktabgacha ta’lim olishi va maktabga tayyorlanishi uchun moliyaviy yordam ko‘rsatadi. 5 yoshli ko‘plab amerika bolalari bolalar bog‘chalarida tayyorlov sinflarda ta’lim olishadi. Bu sinfda bolalar boshlang‘ich maktabda o‘qish uchun tayyorlanishadi, ya’ni asta – sekin o‘yindan o‘qish, yozish va boshqa kerakli ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga o‘tishadi. Ijtimoiy maktabgacha ta’lim muassasalarida 60 foiz besh yoshli bolalar ta’lim oladi, ammo ko‘plab ota – onalar xususiy maktabgacha ta’lim muassasalarini ma’qul ko‘radilar. Agar nogironligi bo‘lgan bola tug‘ilsa, uni tug‘ilganidan boshlab ijtimoiy hayotga moslashtirish, avvalo maktabgacha ta’lim bosqichiga, so‘ngra maktab, kollej va universitetlarda tahsil olishiga erishish va amalga oshirish uchun mutaxassislar, nevropatolog,

psixolog, nogironlik turiga qarab logoped, oligofrenopedagog yoki tiflopedagog birlashtiriladi. Bu mutaxassislar bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlab bola bilan shug'ullanishadi va uni bog'chaga (ijtimoiy muhitga) har tomonlama moslashtirib borishadi. Bog'chada ishlaydigan maxsus pedagoglar imkoniyati cheklangan bolani maktabga tayyorlashadi. Natijada bunday bolalar inklyuziv ta'limga tayyor holatda, oddiy maktablarda boshqa sog'lom bolalar bilan birgalikda tahsil olish, bunday muhitda ulg'ayishga moslashgan holatda chiqadi.[7]

Koreya

Koreyada bolalar bog'chalari umumiy ta'lim dasturining bir qismi hisoblanmaydi, ota-onalar bolalarni xususiy muassasalarga topshiradilar. Bolalar bog'chasiga bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha qabul qilinadi. Olti yoshga to'lgan bolalar odatda maktabga boradi. 1980-yillardan boshlab bolalar bog'chalari va maktabgacha muassasalarga boradigan bolalar soni keskin o'sdi: bunda 901 ta muassasaga 1980 - yilda 66 433 bola borgan bo'lsa, 1987- yilda 7 792 muassasa mavjud bo'lib, ulardagi bolalar soni 397 020 taga etdi. Ulardagi tarbiyachi va pedagoglar soni ham ortdi, ularning katta qismini ayollar tashkil etdi. Koreya bog'chalari quyidagi turlarga bo'linadi: boshlang'ich; o'rta; yuqori. Janubiy Koreya maktabgacha ta'lim tizimi asosan bolaning boshlang'ich har tomonlama rivojlantiruvchi ko'nikmalarni o'rgatishga qaratilgan. Bolalar uch yoshdan boshlab koreys va ingliz tillarida o'qish va yozishni o'rganadilar. Shu yoshdan boshlab bolajonlar matematika sir-asrorlarini o'rganadilar. Koreyslar bolalarning jismonan sog'lom va baquvvatligiga, shuningdek, musiqa darslarining o'zlashtirishiga alohida e'tibor qaratadilar. Bog'chadan boshlab bolalarga judayam katta hajmda uyga vazifalar beriladi, ingliz tili darslarida alohida so'z va jummalarni tarjima qilishdan tashqari, bolalar o'z fikr va qarashlarini ingliz tilida ravon va sodda so'zlashni o'rganadilar. Koreyada boshlang'ich ta'lim uchun o'quv yilida 1 martga qadar 6 yoshdan yuqori bo'lgan bolalar qabul qilinadi. Lekin 5 yoshli bolalar ham o'qishga kirishga huquqli bo'lib, buning uchun maktab mas'ul shaxsining ruxsatnomasini olishi lozim bo'ladi. Bolalar bog'chasining asosiy vazifasi oilalarni har tomonlama rivojlanishi uchun sharoit yaratishdan iborat. Bog'chalarda asosan musiqa, rasm, hisoblash darslari o'tiladi. Koreys bog'chalarida bolalarda mustaqillikni shakllantirishga katta e'tibor beriladi. [8]

Xitoy

Xitoyda maktabgacha ta'lim bolalar bog'chalari va maktabgacha ta'lim muassasalari hisoblanadi va 3-6 yoshli bolalar qabul qilinadi. Maktabgacha ta'limining maqsadi bolani maktabda o'qishiga tayyorlashdan iborat. Bog'chalar davlat va xususiy muassasalarga bo'lingan. Hozirgi kunda xususiy bog'chalar soni jami bolalar bog'chalarining 30 %ini tashkil etadi. Maktabgacha ta'lim Xitoyda jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari natijasida amalga oshiriladi. Davlat mavjud qonunlar asosida bolalar bog'chalarini ochishga xohishi bo'lgan tashkilotlar, nodavlat notijorat muassasalar, hamda alohida shaxslarni qo'llab-quvvatlaydi.

Xitoyda bolalar bog'chasi katta bo'lib, o'rtacha 270 bola va 60 ta tarbiyachilar jamoasidan iborat. Guruhda 26 ta bola bo'lib, ularning bir qismi bog'chada kunduzgi soat 8:00 dan 18:00 gacha bo'ladilar va kechqurun uyga ketadilar. Bir qismi (5%) kechasi ham qoladilar. Chorshanba va shanba kunlari uyga ketadilar. Bog'chaga qabul soat 7:45 da boshlanadi. Ma'lumki, Xitoy aholisi juda ko'p davlat. Shu bois, ham Xitoy davlati tug'ulishni rejalashtirish sohasida qat'iy siyosat olib boradi. Har bir oila bittadan ortiq bola ko'rmasligi kerak. Oilada bola sonining chegaralanganligi ota-onaning bolaga munosabatida o'z ifodasini topadi. Xitoy oilasida bittayu-bitta bolasini erkalatadi, yaxshi ta'lim berishga harakat qiladi. Bolalar bog'chasida qat'iy tartib va intizom o'rnatiladi, bolalar erkliklari ta'qiqlanadi. Tarbiyachilar bolalarning shaxsiy xususiyatini yaxshi biladilar, lekin bu xususiyatlari tug'ma deb hisoblamaydilar. Yomon intizom ilk ko'rinishidayoq bartaraf etiladi, agar bola o'zini yomon tutsa, tarbiyachi uning yoniga kelib, bu holatini sezganini bildiradi, lekin gapirmaydi. Bola o'z aybini tushungachgina tarbiyachi uning nomini aytib chaqiradi. Urish, xonadan haydab chiqarish, umuman jazolash man etiladi. Intizomni yaxshi ushlab turishning samarali yo'li bu - taqqoslash va rag'batdir.

Buyuk Xitoy filosofi Konfutsiy: "Bolalar to'g'ri intizomli bo'lib tug'ilmaydilar: ularning xarakterlari tajribada shakllanadi, ustoz esa to'g'ri tarbiyaga mas'uldir. Tarbiyachilar o'ta bosiq, qat'iyatli bo'lishi lozim",- deb ta'kidlagan. Xitoy maktabgacha ta'lim tizimini qattiqqo'lligi uchun tanqid qilishadi. Tarbiyachilar bolalarning tartibini nazorat qiladi va chegaralaydi. Bolalar mashg'ulotlarda nafaol,

kattalar fikriga mutlaq qo‘shiladilar. Lekin ota-onalar tarbiyachilarni o‘z kasbining kasbining ustasi deb bilishadi, farzandlarini tarbiyachisiga to‘liq ishonishadi. [9]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib shuni aytishim joizki, xorijiy mamlakatlardagi Maktabgacha ta’lim tizimi va unda imkoniyati cheklangan bolalarning ham tahsil olishi meni lol qoldirdi. Maktabgacha ta’lim tizimi barcha davlatlarda turlicha tartibda, o‘z qonuni, qarori, farmoyishi doirasida ishlab chiqilishi, davlatning, mamlakatning o‘z mentalitetidan kelib chiqqan holda imkoniyati cheklangan bolalarga ham ta’lim berish mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratmagan holda ularga ham xorijiy davlatlardagi innovatsion yondoshuvlar, texnologiyalar asosida davlatimizda ishlab chiqilayotgan qonunlarga zid ko‘rilmagan holda xorij va O‘zbekistondagi inklyuziv ta’lim tajribasini integratsiya qilib o‘zlashtirish bugungi kun kadrlarining mahoratiga bog‘liqdir. Xorij tajribalarini, ta’lim tizimini mamlakatimizga joriy etishda o‘z mentalitetimizni hisobga olish, imkoniyati cheklangan bolalarni tashxis, tahlil, psixologik, ruhiy, jismoniy, aqliy salohiyatlarini bilish, bola uchun nima mumkin-u nima mumkin emasligini his eta olish biz yosh kadrlarning oldimizga qo‘ygan ustuvor vazifalarimizdan biridir. Hamma kasb egalari faoliyati davomida xato qilishi mumkin, lekin shifokor va pedagog o‘qituvchilar xato qilishi mumkin emas. Chunki ertangi yosh avlodni har tomonlama mukammal etib tarbiyalash tarbiyachi pedagogning vazifasidir. Ya’ni tarbiyachi pedagog bolaning shaxs sifatida shakllanishida birinchi imoratning ustunidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi
2. 2016-yil 29-dekabrda “2017-2021- yillarda Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-2707 -sonli qarori.
3. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli qarori.
4. “ Inklyuziv ta’lim asoslari “ O‘quv uslubiy qo‘llanma. Urganch.2020.

5. R.Sh. Shomaxmudova ,, Maxsus va inklyuziv ta'lim xalqaro va milliy tajribalar"-o'quv uslubiy qo'lanma.Toshkent 2011.
6. <http://info-tashxis.uz/home/SinglePage/1267> sayti va <https://uz.m.wikipedia.org> sayti
7. NEW INNOVATIONS IN NATIONAL EDUCATION (NINE) Xalqaro KONFERENSIYA jurnalidagi maqolalar materiallari . 2023- yil.
8. <https://in-academy.uz/index.php/si/article/download/14993/10436/12222> sayti
9. <https://arxiv.uz/> sayti

IV. ILG'OR MILLIY VA XALQARO TAJRIBALAR;

ЎЗБЕКИСТОН МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА (ГЕРМАНИЯ, ЯПОНИЯ ВА ТУРКИЯ МИСОЛИДА)

Uzakov Kahramon Pazildinovich

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги

Давлат бошқаруви академияси ўқитувчиси

*Teacher of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Uzbekistan*

dba\q.uzaqov@dba.uz

Meliko'ziyev Abrorjon Akram o'g'li

Аннотация: Маскур мақолада Ўзбекистондаги Маҳалла институтининг ўзига хос жиҳатлари Германия, Япония ва Туркия давлатлари билан солиштирилиб муҳокама қилинган.

Калит сўзлари: Маҳалла, фуқаролик институтлари, жамоат ташкилотлари, фуқаролик жамияти, ижтимоий фаоллик.

КИРИШ

Сўнгги йилларда ўзбек жамиятининг энг муҳим ва таянч бўғини ҳисобланган маҳалла институтини халқнинг чинакам кўмакдошига айлантириш, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ҳуқуқий базаси, бошқарув тизими, институционал асосларини яратиш бўйича кенг кўламли тизимли фаолият амалга оширилмоқда.

Мамлакатда тарихий ривожланиши, ижтимоий-маданий хусусиятларига мос келадиган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш моделининг самарали мезонларини аниқлашга қаратилган илмий ёндашувлар ишлаб чиқилмоқда.

Хусусан, соҳага оид 40дан ортиқ қонун ҳужжати қабул қилинди, 50 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар такомиллаштирилди ва бу жараён бундан кейин ҳам давом этади. Сабаби вақт ўтиши билан жамиятдаги ижтимоий-маданий қарашлар ҳам ўзгаради ва бу маҳалла ташкилотига янги вазифаларни юклайди.

Маскур сохадаги ислохотларни янгилаб боришда доимий равишда хорижий тажрибани ҳам ўрганиб бориш фойдадан холи бўлмайди албатта.

Шу сабабдан ҳам маскур мақолада ўзбек маҳалласини турк қўшилари, немис "Гемайдени" ва япон Чўнакаийи билан солиштириб, уларнинг ўзига хос жиҳатлари муҳокама қилинди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Мустақилликнинг илк йиллариданоқ маҳалла институтининг ҳуқуқий асосларини яратиш, уларни замон талабларига мос ҳолда такомиллаштириб бориш, жамиятимиз сиёсий-иқтисодий ва маънавий ҳаётининг ажралмас бир қисми сифатида ушбу ноёб тузилма мақомини мустаҳкамлашга катта эътибор қаратиб келинмоқда. Аввало, миллий давлатчилигимиз тарихида илк бор шаҳарча, қишлоқ, овул ва маҳалла фуқаролар йиғинлари ўзини ўзи бошқаришнинг ҳудудий бирликлари сифатида Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилди, уларнинг мақомини белгилаш, ваколатларини кенгайтиришга қаратилган қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

Ўзбекистонда маҳалла бўлиб, жамоа бўлиб яшашнинг минг йиллик тарихи бор. Ўзбекистонда Маҳалланинг шаклланиш босқичларини 3 та даврга ажратиш мумкин:

Биринчи босқич – маҳалланинг миллий кадриятларимизни, маънавий муҳитни мужассам этган жамоавий турмуш тарзи сифатида маҳалланинг шаклланиши, яъни ўзбек миллати ва давлатчилиги шаклланишидан бошлаб то Туркистон Россия империясининг мустамлакасига айлангунгача бўлган давр.

Иккинчи босқич - Туркистон Россиянинг мустамлакасига айланган даврдан то Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришгунгача бўлган давр.

Учинчи босқич – Ўзбекистоннинг мустақиллик йиллари даври.

Тарихий манбаларга кўра «Авесто»да илк жамоавийликнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш босқичлари қайд этилган. Жумладан, нмана катта патриархал оилани, бир неча нманаларнинг бирикуви, яъни уруғ жамоаси - висни ташкил этган. Муайян ҳудуддаги қўшни вислар бирикувидан варзана – ҳудудий қўшничилик жамоаси, уларнинг уюшувидан занти - қабила юзага келган.

Қабилаларнинг ўзаро бирлашуви эса дахиюни, яъни қабилалар иттифоқини вужудга келтирган.

IX аср тарихчиси Наршахийнинг «Бухоро тарихи» китобида Бухорои Шарифда бундан 1100 йил олдин ҳам маҳалла, гузарлар мавжудлиги қайд этилади. Леонид Левитин таъкидлаганидек, «Ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида бўлган шаҳарлардаги маҳаллаларнинг айрим мавзелари ўша пайтлардаёқ шу қадар катта эдики, уларни шаҳарнинг мустақил қисми деса бўлади. Маҳаллага обрўли шахслар-умумий йиғилишда сайланадиган шайх ёхуд юзбоши раҳбарлик қилар эди. Ҳар бир маҳалла ўзининг кўкаламзор ҳудудида масжид ва чойхона жойлашган жамоатчилик марказига эга бўлган. Маҳалладагилар ҳар хил турдаги жамоат ишлари ўтказиш учун зарур бўлган умумий асбоб-анжомларга эга бўлишган»[1].

Самарқанд, Тошкент, Андижон, Қўқон ва бошқа йирик шаҳарлар даҳаларга, улар эса, ўз навбатида, маҳаллаларга бўлиниб, маҳаллаларга оқсоқоллар бошчилик қилган. Ҳар бир маҳаллада масжид бўлиб, одамлар ҳаётидаги барча муҳим воқеалар шу ерда ҳал қилинган. Фарзанд туғилганда, никоҳ тўйларида оиланинг моддий аҳволига қараб, дастурхон қандай бўлиши, қанча одам чақирилиши белгиланган. Дафн маросимини масжид имоми билан сўфи ташкил этган.

Даҳа юзбошилар томонидан бошқариладиган кўплаб маҳаллалардан ташкил топган. Н.А.Маевнинг маълумотларига кўра, XIX аср охирида Тошкентдаги маҳаллалар сони 149 та бўлиб, уларнинг 48 таси – Шайхонтоҳур, 38 таси – Себзор, 31 таси – Қўқча ва 32 таси – Бешёғочда жойлашган[5].

1932 йил 17 апрелда Ўзбекистонда биринчи марта шаҳарлардаги маҳалла кўмиталари тўғрисида Низом чиқди. 1935-1936 йилларда маҳалла кўмиталари ташкил этилиб, аҳоли ўртасида олиб бориладиган барча ишларни кўмита раиси бошқарадиган бўлди.

Орадан салкам 30 йил ўтгач, 1961 йил 30 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши республика шаҳар, қишлоқ, посёлка ва овуллардаги маҳалла кўмиталари тўғрисидаги Низомни қабул қилди[2].

Ўтган давр мобайнида Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, маҳалла институтини аҳолига энг яқин ва

халқчил тузилмага айлантириш, фуқаролар йиғинларининг муштарак манфаатларини ифода этадиган уюшмага бирлашиш ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантириш мақсадида бир қанча қонун ва қонуности ҳужжатлари имзоланди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти самарадорлигини ошириш, маҳалла институтини аҳолига энг яқин ва халқчил тузилмага айлантириш, фуқаролар йиғинларининг муштарак манфаатларини ифода этадиган уюшмага бирлашиш ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантириш мақсадида...:

Ўзбекистондаги маҳалла институти каби тузилмаларни бошқа давлатларда ҳам учратиш мумкин. Улар зиммасидаги вазифалар билан бир биридан биров фарқ қилиши мумкин.

Жумладан ривожланган Германия давлати муносилида кўрадиган бўлсак маскур давлатда фуқаролик институтлари фаоллиги алоҳида аҳамиятга эга.

Германияда маҳалла институтига ўхшаш "Гемайдени" деган тузилма мавжуд бўлиб, у Дастлаб Германияда 1965 йил 7000 та Гемайдени (маҳалла) бўлган бўлса, кейинчалик 2031 тага камайган. Гемайденининг ўз бюджети бўлиб, у маҳаллий солиқ тушумлари ҳисобига шакллантирилади. Шунингдек, ўз маҳалласи доирасида қарор қабул қилиш, назорат ва озодлик масалаларига жавоб беради. Ҳези келганда чора кўриши ҳам мумкин. Ўз бошқарувидаги ходимлар сони, штатлар жадвалини ўзи мустақил ҳал қилади.

Унинг функционал вазифалари қуйидагича:

- ўз маблағлари ҳисобига ва ўз жавобгарлиги остида мустақил тадбирлар ташкил қилади;
- маҳалла ташкилотчилигини олиб боради;
- хусусий корхоналарни қўллаб-қувватлайди;
- маҳалла фаолиятини мустақил ташкил қилади;
- маҳаллалараро ҳамкорлик қилади;

– маҳаллада волонтерлик асосида фаолият юритаётган уюшмаларни қўллаб-қувватлайди.

Германияда ушбу тузилма давлат томонидан қўллаб-қувватланиб, масъул идоралар томонидан (молия, ссуда ва субсидия масаласида) консультация берилади[3].

Шунга ўхшаш институтни Япония мисолида ҳам қўриш мумкин.

Японияда ҳар бир маҳаллада Чонаикаи ёки Жичикаи (маҳалла уюшмаси ёки аҳоли уюшмаси) номли маҳаллий ташкилот мавжуд. Маҳалла бирлашмалари маҳаллий аҳоли томонидан бошқариладиган ўзини-ўзи бошқариш тузилмаси бўлганлиги сабабли уларнинг фаолияти ҳудудга қараб фарқланади, лекин улар асосан қуйидаги фаолият турларини амалга оширадилар[6].

Уларнинг асосий вазифалар қуйидагилардан иборат:

Резидентлар ўртасидаги яқин муносабатларни ривожлантириш (ёзги фестиваллар, спорт кунлари ва ҳ.к. ўтказиш);

Оммавий ахборот тахталарини ташкил этиш (ҳудуд ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олган ҳужжатлар ва маҳаллий ҳокимият органларининг аъзолари томонидан ўқиладиган хабарлар);

Табиий офатларга ёрдам бериш ва табиий офатларнинг олдини олиш бўйича ўзаро машғулотлар, чиқиндиларни йиғиш жойларини тозалаш.

Шу ўринда савол туғулади “Маҳалла уюшмаларига аъзо бўлиш шартми?”. Маҳалла уюшмалари маҳаллий аҳолининг ихтиёрий ташкилотларидир, шунинг учун сиз қўшилишингиз шарт эмас ва қўшилганингиздан кейин чиқиб кетишингиз мумкин.

Маҳалла бирлашмаларида хорижликларнинг иштироки ҳақида қуйидагиларни баён этиш мумкин.

Сўнги йилларда маҳалла фуқаролар йиғинларига аъзо бўлган хорижликлар сони ортиб бормоқда ва кўп тилли қўлланмалар яратиш орқали хорижликларни маҳалла фуқаролар йиғинларига аъзо бўлишга фаол рағбатлантираётган маҳаллий ҳукуматлар ко‘п.

Маҳаллий аҳоли ўртасида ўзаро муносабатлар ва ўзаро тушуниш тарғиб қилинаётгани, хорижлик резидентларнинг анъанавий фестиваллар каби

кизиқарли тадбирларда иштирок этиши, маҳалла бирлашмалари орқали кўшилар билан танишиш ва бир-бирига ёрдам беришдан завқланиш ҳолатлари кўп. Япониядаги маданиятни ўрганишни истаганлар учун маҳалла уюшмасига кўшилиш тавсия этилади.

Ривожланган узоқ Германия ва олис Япония каби давлатлардан кўра географик жиҳатдан ҳам, маданий ва этник томондан ҳам бизга яқин бўлган кардош туркларда маҳалла институти ўзбек маҳалласига жуда ҳам яқин.

Туркияда "Маҳалла" ёки "Турк кўшилари" деб юритилувчи тузилма мавжуд[7].

Туркияда маҳаллалар деб аталадиган аҳолиси ўртасидаги муносабатлар оилавий муносабатлар каби муҳим аҳамиятга эга. Маҳалла қаҳвахоналари, маҳалла посбонлари, икки маҳалла жамоалари ўртасидаги футбол ўйинлари, маҳалла дўконлари, маҳалла дўстлари ва ҳоказо урф-одатлари ҳозирги кунгача, одамларнинг турмуш тарзига таъсири сақланиб келмоқда.

Улранинг вазифалари ҳам ўзбек маҳалла ташкилоти вазифаларига жуда ҳам яқин.

Туркиядаги маҳалла шунчаки яшаш жойи эмас, балки умуман турк жамияти ҳаёти ва маданиятининг кўплаб нозик томонларини ўрганиш мумкин бўлган мактабдир.

Маҳалла маъмурий бирлик сифатида илк бор Усмонлилар империясида вужудга келган. Агар маҳаллада жамоат тартиби бузилган бўлса, бир киши эмас, маҳалланинг барча аҳолиси жавобгар бўлган. Қоида жиноят даражасини минимал даражага туширди.

Одамларнинг бир-бирлари олдидаги ўзаро масъулияти универсал бўлиб қолган ва бир кўчада яшовчи одамлар, гўё бир катта оиланинг аъзолари бўлишган.

Маҳалланинг турмуш тарзи ҳамжиҳатлик, ўзаро ёрдам тушунчаларига асосланади. Қийин дамларда бу ҳамжиҳатлик жамиятга ҳар қандай қийинчиликка дош беришга куч беради.

Аёллар маҳалла ҳаётининг ажралмас қисми бўлган "аёллар кунлари"ни уюштиришади. Бу хотин-қизлар йиғинларида турли қатлам ва касб-хунар аёллари йиғилади.

Оила ичидаги ҳам, маҳалла аҳли ўртасидаги ҳамжиҳатлик туфайли иқтисодий қийинчиликларни енгиш осонроқ бўлади.

ХУЛОСА

Умуман олганда айнан Ўзбекистондаги маҳалла каби институт бошқа жамиятларда кам учрайдиган ходиса.

Шу сабадан ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2021 йил 22 март куни “Маҳалла тизими ходимлари куни” байрам табригида “Маҳалла — асрлар оша миллий урф-одат ва анъаналаримизни безавол сақлаб, халқимиз учун эзгулик ва тарбия бешиги, яхши қўшничилик ва ҳамжиҳатлик маскани бўлиб келмоқда. Биз маҳалла деганда, дунёда камдан-кам учрайдиган, инсонни жамият билан уйғун бўлиб яшашга ўргатиб, бағрикенглик руҳида тарбиялайдиган, халқ билан давлат ўртасидаги ишончли кўприк вазифасини бажарадиган ноёб тузилмани тушунамиз.” деб таъкидлаган эди[7].

Фойдаланилган адабиётлар

1. *Мухаммадъ Наршахи. История Бухары* / пер. с пер. яз. Н. Лыкошинъ, под. ред. В. В. Бартольда. — Ташкентъ, 1897. — С. 7. [Архивировано](#) 3 апреля 2022 года.
2. «Тошкент оқшоми», газетаси. №70 (9.567). 2001 йил, 18 июль.
3. Ханнс Зайдель жамғармасининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси офиси раҳбари Жавҳар Дўстовнинг “Маҳалла институтини жамият ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги форумдаги нутқи. 2023 йил ноябр. Тошкент шаҳри. <https://uzmahalla.uz/2023/10/06/mahalla-institutini-jamiyat-hayotida-tutgan-orni/>
4. Янги ўзбекистон газетаси. №58 (314), 2021 йил 22 март.
5. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси. “Ўзбекистон тарихининг долзарб масалалари: асосий йўналишлари ва ёндашувлар” Республика ёш олимларининг биринчи илмий конференцияси материаллар тўплами. 2009 йил. Тошкент.
6. <https://scholar.ui.ac.id/en/publications/chonaikai-a-crossroad-rethinking-the-japanese-traditional-neighbo>
https://uz.wikipedia.org/wiki/Turkiya_qishloqlari

SHARQ MINIATYURA MAKTABLARI VA ULARNING QISQACHA TARIXI

Ayubova Shohsanam Shukurjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: R. M. Akbarov

Annotatsiya: *Mazkur maqolada sharq miniatyura san'atining paydo bo'lishi tarixi, dastlab bu san'at qayerda paydo bo'lganligi, uni rivojlanish va taraqqiyot bosqichlari, shuningdek, miniatyura san'ati bilan shug'ullangan olimlar va ularning maktablari yaratilishi tarixi bo'yicha qisqacha so'z yuritiladi.*

Аннотация: *В данной статье описана история развития восточного искусства миниатюры, где оно впервые появилось, этапы его развития и развития, а также будет рассмотрена история создания ученых и их школ, занимавшихся искусством миниатюры. кратко обсудили.*

Abstract: *This article describes the history of the development of oriental miniature art, where it first appeared, the stages of its development and development, as well as the history of the creation of scientists and their schools who were engaged in miniature art. will be briefly discussed.*

Kalit so'zlar: *"Buxoro maktabi", "Boburiylar" miniatyura maktabi, "Sheroz" maktabi, "Asfaxon" maktabi, "Yazd" maktabi, "Bag'dod" maktabi, "Tabriz" maktabi, "Rafaeli".*

Ключевые слова: *«Бухарская школа», миниатюрная школа «Бабурий», школа «Широз», школа «Асфакхан», школа «Йезд», школа «Багдад», школа «Тебриз», школа «Рафаэли».*

Keywords: *"Bukhara school", "Baburiyy" miniature school, "Shiroz" school, "Asfakhan" school, "Yazd" school, "Baghdad" school, "Tabriz" school, "Rafaeli".*

Qadimdan Markaziy Osiyo, Misr, Xitoy, Yaponiya, Xindiston kabi mamlakatlarda tasviriy san'atning ancha qiyin grafik chizmalari paydo bo'lgan. Misr qadimdan tasviriy san'at maktablariga ega bo'lgan davlatlardan biridir.

Tasviriy san'at borasida nazariy bilimlarni ilmiy pedagogik jihatdan talqin etish masalasiga san'at tushunchasining o'zini taxlil qilish orqali yondoshish maqsadga muvofiqdir[1]. Odamlar tomonidan biron-bir ish, narsa, buyum va xakozalarning moxirlik bilan bajarilishi va maromiga etkazish inson mexnatining san'atkorona bajarilganini bildiradi. Demak, pedagoglarning xam o'z mexnatini puxta, chiroyli, kam-ko'stsiz bajarishi san'atkorlik namunasi bo'lib xisoblanadi. Ta'lim-tarbiya berishda tasviriy san'at tushunchasining o'zi qanday xarakterga ega ekanligi alohida ilmiy pedagogik taxlilni taqozo etadi. Tasviriy san'at-eng qadimiy va keng tarqalgan san'at turlaridan biridir. U keng ma'noga ega. O'z o'rnida xaykaltaroshlik, rangtasvir, amaliy san'at va grafika kabi turlarga bo'linadi. Turlari xam o'z o'rnida yana bir qancha janrlarga bo'linib ketadi. Tasviriy san'at tur va janrlarini nazariy jihatdan o'rganish, shuningdek talaba, o'quvchilarga mashg'ulot yoki suhbat davomida ko'rgazmali qurollar orqali o'rgatishning uslubiy asoslari, yo'l-yo'riqlari metodik jihatdan alohida o'ziga xos alifbosiga ega. Tasviriy san'at voqealikni, borliqni shakllar, chiziqalar, ranglar, buyoqlar surtmasi orqali ma'lum bir tekislikda, yuzada, makonda va xokozalar ijodkor (xaykaltarosh va rassom) tomonidan tasvirlanadigan san'atdir. Shuningdek, tasviriy san'at maxobatli va dastgohli san'at ko'rinishlarga ega. Maxobatli deyilganda-hajm jihatdan bir necha barobar katta me'morchilik, me'morlik-yodgorlik san'atiga, shuningdek biron-bir badiiy muhitga mo'ljallangan tasviriy san'at asarlari tushuniladi. Dastgoh bu asosan erkin ijodiy faoliyat tufayli yaratilgan asarlar tushuniladi, ularni xoxlagan joyga qo'yish, namoyish qilish mumkin bo'ladi

Ajdodlarimiz tarixi bizdan qancha uzoq bo'lmasin va ularning diniy e'tiqodlari o'ziga xos bo'lganligidan qat'iy nazar biz bilan ularni bog'lab turadigan nozik ko'priklar bor. U xam bo'lsa, ular yaratgan ajoyib san'at namunalari, ularning ma'naviy qadriyatlari, umumiy dunyoqarashlarida insoniyat tafakurining uzviy rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazib qolgan tushunchalari va bilimlaridir. Shuning uchun xam zamonaviy rassomni har tomonlama tarbiyalashda, shakllantirishimizda bunday o'tmish meros namunalariga murojat qilib turishimiz, ularni ta'lim jarayonida nafaqat o'tmish namunasi sifatida, balki uslubiy mukammal vositalar sifatida foydalanishimiz mumkin.

Eng qadimgi tasviriy san'atdan farqli o'laroq Markaziy Osiyo san'at maktabini Yunon san'ati bilan uyg'unlashgan namunalardan ko'rish mumkin. Bu san'at maktabini Iskandar izi bo'ylab shakllangan tasviriy san'at maktabi deb atashga asoslar bor. Ma'lumki, miloddan avvalgi 329-327 yillarda Iskandar qo'shinlari Markaziy Osiyo xududlarini makkorlik va xiyla bilan bosib olishgan. Yunon tili, madaniyati, san'ati dinini targ'ib qilishgan. Natijada yunonlashtirish vujudga kelgan. Mahalliy xalqlar tasviriy va amaliy san'ati bilan yunonlar san'ati o'rtasida uyg'unlashuv boshlangan, natijada yunon san'atiga xos xaykaltaroshlik, devoriy rasmlar, amaliy san'at namunalari paydo bo'lgan. Tasviriy san'at tarixida xalqlarning aloqalarini bog'lab turgan Buyuk ipak yo'lining xam ta'siri katta bo'lgan. Xalqlar o'rtasidagi savdo-sotiq aloqalari, ulardagi xar xil asbob-uskuna, qimmatbaxo san'at namunalari orqali o'tishi natijasida tasviriy san'atning uyg'unlashuviga olib kelishi tabiiy bir xol edi. Buyuk ipak yo'li orqali xalqlar o'rtasidagi aloqa tasviriy san'atni nafaqat uyg'unlashuviga ta'siri bo'lib qolmasdan, bir-biridan andoza olib, boyib borishiga sababchi bo'lganini Kushonlar davrini o'rganish jarayonida guvohi bo'lamiz[2].

Tasviriy san'atning ilg'or namunalari qadimgi madaniy taraqqiy etgan o'lkalar So'g'diyona (Zarafshon va Qashqadaryo viloyatlari), Baqtriya (Surxondaryo, Janubiy-G'arbiy Tojikiston, Shimoliy Afg'oniston), Parfiya (Turkmanistonning Ashxobod viloyati, SHimoliy-G'arbiy Eron), Choch (Sirdaryoning o'rta xavzasi, xozirgi Toshkent viloyati, Janubiy Qozog'iston) shuningdek Qadimgi Xorazm, Qadimgi Farg'ona hududlarida mavjud bo'lib kelganini ko'ramiz. Qisqasi tasviriy san'at borasida bebaxo asarlarini har bir kishi bilishi lozim.

O'zbekiston xududiga mansub qadimgi rangtasvir san'ati o'ziga xos bebaxo namunalarga ega Afrosiyob rangtasvir san'ati, Beshiktepa rangtasvir san'ati, Varaxsha san'ati, kabi o'tmishdagi mashxur rassomlarning ish tajribasi, bilimi shuningdek pedagogik maxoratiga e'tibor qaratmoq lozim va bugungi musavvirlarning shakllanishida san'atimiz merosidan to'g'ri, unumli va ilmiy asosida foydalanishimiz joizdir.

Biz ajdodlarimizning madaniyati va san'ati sirlarini qanchalik o'rganar ekanmiz, ular qoldirilgan izlar aniqroq ko'zga tashalanaveradi, qadimgi

manzilgohlar, ular yaratgan madaniy-ma'naviy meroslar haqida batafsil xikoya qilaveradi. Biz ularni yaqindan o'rganib dunyoqarshimizni boyitishimiz va tarixiy dalillar asosida tasviriy san'at metodikasini yanada rivojlantirishga xissamizni qo'shishimiz kerak. Miniatyura san'atiga kelsak, bu san'at avvalo qog'oz bilan bog'liq. Arab olimi Ibn Nadimning yozishicha, 87 xijriy (milodiy 706) yilda dastlab Samarqandga kelganlarida qog'ozsozlik korxonalarini ko'rib xayratga tushgan, deb yozib qoldirgan. Bunday ustaxonalar Xivada, Qo'qonda, Buxoroda, Samarqandda, Toshkentda va boshqa joylarda mavjud edi. Xiva xoni Said Muxammad o'z saroyida bir qancha xattotlarni, mohir naqqoshlar va rassomlarni to'plagan ma'lum bo'lib, u kitobga ixlos qo'ygan kishi edi. Uning katta kutubxonasi bo'lib, shu kutubxonada qo'lyozmalar ko'chirilar va bezatilar edi. Bundan tashqari Buxoro xoni Amir Olimxon saroyida xam mashhur kutubxona bo'lib, unda juda ko'p miqdorda kitoblar to'plangan va hattotlar shug'ullanganlar. Xiva maktabiga mansub Xudoybergan-Devon malakali usta soatsoz bo'lib u bir qancha kitoblarni bezaganligi ma'lum. Buxoroda to'g'ilib o'sgan shoir Axmad Donish (1827-29-1897) shoirlik bilan birga hattotlik ham qilgan. Bir qancha qo'lyozmalarni qayta ko'chirib ularga miniatyuralar ishlagan. Buxoro muzeyida saqlanayotgan "Lazzati va Niso" kitobiga ishlangan 27 ta miniatyurasi juda ham xarakterlidir. Bu rassom ijodiy faoliyati yaxshi o'rganilmagan, keng kitobxonlar bu rassom bilan yaqindan tanish emas. Uni shoir deb bilishadi. Tasviriy san'atning tarbiyaviy vazifalarini yuksak mutaxassislik tayyorgarligiga ega bo'lgan musavvirlar tomonidan amalga oshirilishi, tarbiyaning yanada mazmunli bo'lishiga turtki bo'ladi. Agar tasviriy san'at orqali tarbiya olib borilmas ekan, bunday ta'lim sinadi va o'z ta'sirini yo'qotadi[3].

Bunday ta'lim-tarbiyaning mohiyatini ulug' mutaxassislar, olimlar, shoiru yozuvchilar, musavvir-pedogoglardan K.Bekzod, Lutfiy, A.Jomiy, Z.Bobur, D.Samarqandiy, Xondamir, Kamoliddin Attor, A.Yassaviy, Abu Nasr bin Arron, Ulug'bek, X.Abdulxay, Pir Said Ahmad va boshqalar juda yaxshi tushinishgan. Pir Said Ahmad va X.Abdulxay kabi rassomlar Samarqandda yashab ijod etgan va ularni Osiyo miniatyurachilari qatorida eslashimiz mumkin. 1398 yili yaratilgan miniatyuralar "Antigeologiyasi" o'z mazmuniga egadir. Bu kitob Turkiyadagi davlat kutubxonasida saqlanmoqda. Turon (Qashqar)dan topilgan Moniy asarlari

Samarqand qog'oziga bitilganligini tadqiqotchilar tomonidan aniqlagan. Moniy qadimning mashhur rassomi bo'lgan. Uning asarlaridan namunalar topilgan "Xududul olam" (olam chegaralari) degan X asr grafik asarlarida yozilishicha, moniyalar (Moniy ta'limoti tarafdorlari) ning Samarqandda obru e'tibori kuchli bo'lib, hijriy 372 (melodiy 682) yilgacha ijodlari orqali katta nufuzga ega bo'lganlar. Arxeologik yozma manbalarga asoslanib biz O'rta Osiyo miniatyurasining tarixi juda qadim-qadimlardan tarqalganini ayta olamiz. O'rta Osiyoda mashhur rassomlar, ustalar, naqqoshlar va haykaltaroshlar o'tganligini tarixiy faktlar asosida isbotlay olamiz va O'rta Osiyoda tasviriy san'at va miniatyura san'ati bo'lmagan degan ba'zi da'volarni asossiz ekanligini isbot qilamiz. Bizga ma'lumki O'rta Osiyoda rivojlangan madaniyat va san'at o'choqlari Arab, Mug'il bosqinchilari tomonidan yakson qilingan.

Albatta, Temur va Temuriylar davrida madaniyat juda ravnaq topib gullab yashnagan. XIV-XVI asrlarda Sharq mamlakatlarida, jumladan O'rta Osiyoda rivojlangan bu san'at XVIII-XIX asrlarga kelib ancha tushkunlik darajasini boshidan kechirdi. Bu davrda ya'ni XVI-XVII asrlarda Boburiylar tomonidan tashkil qilingan tamoyili yangi tasviriy san'at maktabida O'rta Osiyolik mashhur miniatyurachi rassomlar etakchi rol o'ynaganlar[4]. "Boburiylar" miniatyura maktabiga asos solganlardan biri Mir Said Ali bo'lib, XVI-XVII asr Xind yozma manbalarida yozilishicha, u o'z zamonasining ko'zga ko'ringan mussaviri bo'lgan. Mir Said Ali Termizda tavallud topgan, musavvirlik kasbini otasi, moxir rassom Mir Mansur yoki usta Mansurdan o'rgangan va tirikchilik taqozasi bilan Hindistonga borib qolgan. Bundan tashqari Hind miniatyura maktabida boshchilik qilgan O'rta Osiyolik Muhammad Murod, Muhammad Nodir Samarqandiylar va Farruhbeklarning o'z yurtini tashlab ketishlariga albatta O'rta Osiyo xonliklarining tarqoqligi va madaniyatning uncha qadrlanmasligidan dalolat beradi. Biz XVIII, XIX, XX asr boshlarida O'rta Osiyoda bir qancha hattotlik ustaxonalari, moxir musavvir ustalaridan biri Kamoliddin Bexzod to'g'risida gapirar ekanmiz, u ijodiy faoliyatida Osiyoda tengsiz musavvir darajasiga ko'tarila olgan shaxsdir. Bexzod va uning shogirdlari tasviriy san'atni ommaviy darajada-jamiyat miqyosida ko'tarishga erishgan musavvirlardir. Ularning g'oyaviy tarbiyasiga qo'shgan xissasi esa o'ziga xos tasviriy san'at o'qitishning uslubiy shaklini qoldirganligida bo'lib,

hozirgi kunda ham o‘zining baxosini yo‘qotgan emas. U ustoz sifatida o‘z shogirdlarini formalizmdan yiroq tutishga harakat qiladi. Buni isboti esa Bexzodning o‘ta qobiliyatli, inson sifatida juda mumin-qobilligi Alisher Navoiy tomonidan juda yuqori baxolangan. Alisher Navoiyning va temuriylarning xomiyligi tufayli tasviriy san‘at o‘ta talabga javob beradigan darajada rivojlangan. Miniaturalar maktablari Sharqda juda rivojlangan bo‘lib, turli nomlar bilan ataladi. Misol, “Buxoro maktabi”, “Boburiylar” miniaturalar maktabi, “Sheroz” maktabi, “Asfaxon” maktabi, “Yazd” maktabi, “Bag‘dod” maktabi, “Tabriz “ maktabi kabi yirik tasviriy san‘at markazlari mavjud bo‘lgan. Temur va Temuriylar davrida Samarqand o‘zining ravnaq topishi tufayli jahonni va G‘arbiy Evropa davlatlarini ham lol qoldirgan edi. Ammo Samarqand miniaturalar maktabi to‘liq yoritilmagan. Sharqning “Rafaeli” xisoblanmish Kamoliddin Bexzod boshchiligida kamol topgan Xirotda maktabining shakllanishida Samarqand miniaturalar maktabining tutgan o‘rni muhimdir. Samarqand Temuriylar davrida ilm-fan, san‘at ravnaq topgan davlatning poytaxti edi. Xirotda maktabi Samarqanddek san‘at va madaniyat o‘chog‘ining ajralmas bir qismi bo‘lgan. Samarqandga bostirib kelgan arablar ilk bor qog‘ozni Samarqand shahrida ko‘rishgan va lol qolishgan. Demak, Samarqand tasviriy san‘at maktabi o‘ziga xos taxlilni kutib yotibdi. Ayniqsa “Samarqand devoridagi jang” asari (Turkiyada “Yulduz” kutubxonasida) saqlanmoqda[5]. Bu asarlarda Samarqand tasviriy san‘at maktabiga xos portretlar aniqligi va tabiat manzarasini yorqinligi bilan miniaturalarga o‘ziga xos uslub baxsh etgan. 1441-1442 yillarda noma‘lum musavvir tomonidan Mirzo Ulug‘bek tasvirining yaratilish davri Xirotda maktabidan xam avvalroq Samarqandda keng rivojlanganligining isbotidir. Ayniqsa, “Sohibqironning bo‘ladigan jang oldi majlisi” miniaturalar asari diqqatiga sazovordir. Bu asarda Temur va uning ayonlarining surati chizilgan. Bu asarga “Xalil Mirzo Shoxrux” deb imzo chekilgan. Boburiy “Jaxongirning” guvohligida “Agarda tasvirda musavvir nomi aniq qilib yozilmaganda edi, bu asarni Kamoliddin Bexzod muyqalamiga mansub deyish mumkin edi”. Chunki bu ish uslubiy jihatdan Bexzod ijodiy maktabini eslatadi. Kamoliddin Bexzod faoliyatidan ancha avval yaratilgan bu asarning muallifi Xalil Mirzo Shoxrux o‘z navbatida ustoz Bexzodning ustoz bo‘lgan. Ammo Jaxongir ta’riflab ketgan bu asar xali chop etilmagan.

Xulosa qilib aytganda, Sharq miniatyura san’atining yetuk tasviriy san’at turi sifatida uning mazmuni, qoyasini badiiy estetik idrok etish jarayonida ularda tasvirlangan ijtimoiy xayot, tarixiy evalyusiyalar, personajlarning ichki dunyosi, adabiy asar miniatyura mualliflarini aks ettirayotgan voqea va xodisalarga nisbatan ifodalangan o’zlarining falsafiy muloxazalari, qarashlari, bu voqea va xodisalaridagi etnik xususiyatlarni anglab yetish, baho berish va ular asosida o’z munosabatlarini amaliy, tasviriy ko’rinishda ifodalash muqim aqamiyat kasb etadi. Bu masalani bir tomoni. Yana bir muxim masala – o’quvchilarga Sharq miniatyura san’atining jaxon madaniyatida tutgan o’rni, Sharq miniatyura maktablari va markazlari, ularda mavjud bo’lgan badiiy umumiylik va tafovutlarning sabablari, bu maktablarni zabardast vakillari xaqida ma’lumotga ega bo’ladilar. Shuningdek, Sharq miniatyura san’atining mustaqil san’at turi sifatida shakllanish tarixi, uning san’atning boshqa turlari, xususan, adabiyot bilan boqliqligi, xar bir asardagi taraqqiyot darajalarini shu zamonni ijtimoiy - siyosiy va madaniy xayoti bilan boqliqligi haqida ma’lumotga ega bo’ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Norqulov N., Nizomiddinov I. Miniatyura tarixidan lavhalar. –T.: G’G’ulom nashriyoti, 1970. – B. 25
2. Sharq miniatyura maktablari: maqolalar to’plami. –Toshkent:Adabiyot va san’at. 1989. – B. 184.
3. Ashrafiy M. Temur va Ulug’bek davri Samarqand miniatyurasi. –Toshkent: G’G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 1996. – B. 18
4. Abdullayev N. San’at tarixi. –Toshkent: O’qituvchi. 1987. –B. 27
5. Usmonov O va Madraximov A. Kamoliddin Behzod. –Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq me’rosi nashriyoti.,2000. – B. 18
6. Abdurazzaqov Sh. Sharq miniatyura san’ati namoyondalar va maktablari tarixi. – Namangan,2022. – B.16

LOYDAN YASALGAN MILLIY O'YINCHOQLAR TARIXI VA BOLALAR UCHUN MILLIY O'YINCHOQLARNI TARBIYAVIY AHAMIYATI

Maxsudova Yodgoroy Raxparali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti dispecher

+998338551307, yorqinkulol@gmail.com

***Annotatsiya:** ushbu maqola qadimgi loydan yasalgan milliy o'yinchoqlarimiz tarixi va usta Hamro rahimova haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek Milliy o'yinchoqlarimiz tarixini yosh avlodga anglatish. Bolalar milliy o'yinchoqlarimizni o'ynash orqali yosh avlodni axloqiy tarbiyasiga va milliy urf-odat qadriyatlarimiz anglash uchun katta ahamiyatga ega.*

***Kalit so'z:** dizayn, o'yinchoq,estetik,ideal,terakota.*

***Аннотация:** данная статья содержит информацию об истории нашей национальной игрушки из древней глины и мастера Хамро Рахимова. А также объяснить подрастающему поколению историю нашей национальной игрушки. Играя в наши национальные игрушки, дети имеют большое значение для нравственного воспитания подрастающего поколения и понимания ценностей наших национальных традиций.*

***Ключевое слово:** дизайн, игрушка, эстетика, идеал, терракота.*

***Abstract:** this article contains information about the history of our national toys made of ancient clay and the master Hamro Rahimova. Also, to explain the history of our national toys to the younger generation. Children playing our national toys are of great importance for the moral education of the younger generation and for understanding the values of our national traditions.*

***Key word:** design, toy, aesthetic, ideal, terracotta.*

*"O'yinchoq, avvalambor bolani hayratda qoldiradi
va bu tuyg'u tushunishning boshlanishidir.
O'yinchoq bolani atrof-muhit bilan tanishtiradi,
ularni o'rgatadi, taassurotlarini mustahkamlaydi
va muloqotga bo'lgan ehtiyojni qondiradi".*

Buyuk rus olimi A. M. Gorkiy

Kirish: Loydan yasalgan o'yinchoqlar kulolchilik bilan shugullanadigon ustalar deyarli qadimgi davrdan boshlangan loydan yasalgan o'yinchoqlar xalq ogzaki xalq ijodi bilan bog'liq bo'lib eng qadimgiy shaqllardan biri hisoblanib asarlar davomida xalq madaniyati bilan birga o'zgarib milliy xususiyatlar va o'ziga xosliqni o'ziga sindirib bordi. Xalq amaliy san'ati xalqning go'zaligi estetik va ma'naviy ideallarni haqidagi g'oyalarni umumlashtirdi. Loydan yasalgan o'yinchoqlar bilan birga urf odatlar va kundalik turmushning o'ziga xos xususiyatlari avloddan avlodga o'tib bordi. Islomgacha bo'lgan davrlarda kush shaklidagi o'yinchoqlar xalq irim sirimlariga binoan sexrli kuchga ega bo'lgan kushlar ko'rinishida ishlangan o'yinchoqlarni bazilarning qismiga yog' kuyish uchun maxsus idishlar ham o'rnatilgan ulardan nafaqat xushtak sifatida balki maxalliy mexroblar uchun chiroq sifatida ham foydalanishgan xayvon shaklining orqa tamonida yonayotgan olov yovuz ruxlarni qo'rkitish uchun xizmat qilgan bu shaklning faydo bo'lishi o'rta osiyoda zardushlik yashnagan ancha uzoq tarixga borib taqaladi bir faytlar bu xaykalchalalar oilaviy udumlarning bir qismi o'laroq xomiy-xayvonlar bilan bog'liq tumor sanalgan navro'zni nishonlash kunlariga yaqin o'yinchoq xushtaklarni ommaviy ishlab chiqarish boshlangan. Shoshma shosharlik bilan ishlangan xushtaklarni dexqon dalalariga yomgir yogishini so'rab chalishlari uchun bolalarga tarqatishgan. Xayvonlar shaklidagi xushtaklar sir bilan qoplanmagan Ammo xuddi dala bo'ylab sochilgan urug'larni eslatuvchi rang-barang ziraxollar bilan bezatilgan bu o'z o'rnida sermaxsul ishboshi kelajakdagi boy xosilning ramzi xisoblangan. Bu yasalgan o'yinchoq xushtaklar kam kuydirilgani uchun kamdan-kam xollarda keying bahor fasliga qadar omon qolgan har yili o'yinchoq xushtaklarni kaytadan yasashgan. Bu ishni asosan ayollar va keksa kulollar bajarishgan. Chunki katta xajmdagi loylarni fishirishga kuchi yetmaganlar. Vaqt o'tishi bilan fil, ot, va it shakllar kamroq uchrab ularning o'rnini Xayvon yoki ajrarxo kiyofalari egallagan. Xayvon ko'plab boshqa jonzotlar a'zolarini mujjasam etgan it og'zi, ot tanasi va kuloqlari fil, oyoqlari ko'chkor shoxlari va ajdar toji bu xayoliy xayvon shakli sexrli tumorga aylangan. Shu tarika o'zbek ajdarxosi bizgacha yetib kelgan. Samarqandda olib borilgan qazishlar chogida bundan ming yillar oldin loydan yasalgan o'yinchoqlar topilgan Arxeloglarning qazishmalarda topilgan o'yinchoqlar bilan Xamro raximova yasagan o'yinchoqlarini kiyoslaganlaridagi

xayratni tasavvur qilish qiyin emas ular bir-biridan farq qilmas xuddi bitta usta tamonidan yasalgandek edi. Uba qishlogining o'yinchoqlari ularning shakli, xarakterli detallari va xatto ranglari ham muayyan meyorlar asosida ishlandi. Hozirda Muzey kolleksiyasida xar bir aloxida ajralib turuvchi uslublarga ega bo'lgan tanikli ustalarning xushtaklari ham saqlanadi.

Bu ustalar o'zbekistondagi uba qishlog'idan Xamro rahimova (1896-1979) o'yinchoq xushtakchalari yumshoq va noziq chiziqlari bilan alohida ajralib turadi o'yinchoqlari gajakdor shox va tojlar bilan bezatilagan ,cho'zilgan bo'yinlari va boshlari, konussimon oyoqlari bir-biriga xamohang ifodalangan afsonaviy xayvonlarga juda o'xshab ketadi. ushbu xaykalchalar odatda tuxum oqi bilan kizil, fushti va ko'k rangdagi kichik nuqtalar bilan bo'yalgan

o'yinchoqlar insoniyatga qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lib, ular arxeologlar tomonidan qadimgi sivilizatsiyalar qoldiqlarini qazish paytida topilgan. Hind sivilizatsiyasidan (miloddan avvalgi 3000-1500 yillar) qazilgan o'yinchoqlar orasida kichik vagonlar, qush shaklidagi hushtaklar va arqondan pastga sirpanib keta oladigan o'yinchoq maymunlar kiradi. G'ildirak ustidagi ot. Qadimgi Yunoniston, kulolchilik eramizdan avvalgi 950-900 yillar Eng qadimiy o'yinchoqlar mavjud tabiiy materiallardan, toshlardan, tayoqlardan va loydan qilingan. Ming yillar oldin misrlik bolalar tosh, sopol va yog'ochdan yasalgan pariklari va oyoq-qo'llari harakatlanuvchi qo'g'irchoqlar bilan o'ynashgan. Qadimgi Yunoniston va qadimgi Rimda bolalar mum va terakotadan yasalgan qo'g'irchoqlar, kamon va o'qlar, yo-yos bilan o'ynashgan. Gretsiyada bolalar, ayniqsa, qizlar voyaga yetganida, bolalik o'yinchoqlarini xudolarga qurbon qilish odat edi. To'y arafasida o'n to'rt yoshga to'lgan qizlar o'yinchoqlarini balog'atga etish marosimi sifatida ma'badga olib kelishdi. sivilizatsiyaning texnologik taraqqiyoti bolalar o'yinchoqlariga ham ta'sir qildi. Bugungi kunda o'yinchoqlar plastmassadan tayyorlangan, batareyali o'yinchoqlar paydo bo'ldi. Agar ilgari o'yinchoqlar uy qurilishi bo'lsa, endi ommaviy ishlab chiqarish va tarqatish mexanizmlariga ega bo'lgan o'yinchoqlarning butun sanoati mavjud. O'yinchoqlar evolyutsiyasini qo'g'irchoqlar misolida kuzatish mumkin. Eng qadimgi qo'g'irchoqlar oddiygina yog'ochdan o'yilgan yoki o'tdan bog'langan. Qadimgi Misrda qo'g'irchoqlar allaqachon oyoq-qo'llarini harakatga keltirishlari mumkin edi. 20-asr boshidagi

qo'g'irchoqlar allaqachon "ona" deb aytishni bilishgan. Bugungi kunda ob'ektlarni, o'z egasining ovozini taniy oladigan va dastur tomonidan o'rnatilgan yuzlab variantlardan iboralarni tanlay oladigan qo'g'irchoqlar allaqachon mavjud. O'yinchoqlar va ularni ishlab chiqarish texnologiyalari o'zgargan. O'yinchoq asosan bolalar o'ynashi uchun yasalgan buyumdur. O'yinchoqlarni yasashda yog'och, gil, qog'oz va plastmassa kabi turli xil materiallar qo'llaniladi. Ba'zi o'yinchoqlar asosan kolleksionerlar buyumlari o'laroq ishlab chiqarilib, faqat namoyish etish uchun mo'ljallangan bo'ladi.

O'yinchoqlar asosan kichik yoshdagilar uchun ishlab chiqariladi. Hozirga qadar ma'lum bo'lgan eng eski o'yinchoq bu qo'g'irchoq bo'lib, uning yoshi 4 000 yosh deb taxmin qilinadi. O'yinchoqlarning turlari, xarakteri, mazmuni va dizayni bolalarning yoshiga qarab, ularning rivojlanishi va qiziqishlarini hisobga olgan holda aniq ta'lim vazifalari bilan belgilanadi. San'at va hunarmandchilik asarlari sifatida o'yinchoqlar, ayniqsa milliy-an'anaviy narsalar zamonaviy interyerda bezak elementlari sifatida ishlatiladi.

Ma'lumot uchun: O'yinchoq –maxsus ravishda bolalar o'yinlari uchun mo'ljallangan predmet undan foydalanish bolalar ong-bilim doirasini kengaytirishga, unda aks ettirilgan narsa va borliq hodisalariga qiziqisg uyg'otishga, mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi. O'yinchoqlar bilan o'ynaladigan birgalikdagi oyinlarda bollarda do'stona munosabatlar, o'z harakatlarini muvofiqlashtirish malakasi tarkib toptiriladi. Loy – qo'lbola o'yinchoqlar yaratishda yaxshi natija beradigan material. Bolalar undan odamchalar, hayvonlar, uy-ro'zg'or buyumlari yasaydilar. Pishirish – bu o'yinchoqlarni mustahkam qiladi, ulardan keng foydalanish, ularni boshqalarga sovg'a qilish imkonini beradi. Qo'lbola o'yinchoqlar bolalarning o'zlari yoki ot-onalar, tarbiyachilar tomonidan tayyorlanadi. Bu qo'g'irchoq ishlab chiqarish sanoati bo'lmagan vaqtda, ko'pgina avlod bolalarining hamrohi bo'lgan. Bu o'yinchoqlar hozir ham o'z qimmatini yo'qotgan emas. Eng oddiy o'yinchoqni tayyorlash vaqtida bola fikr yuritadi, qiyinchiliklarni yengadi, muvaffaqiyatdan quvonadi. O'zining ijodiy, yaratuvchilik mehnati jarayonida u do'stlari bilan muomalada bo'lish yo'llarini axtaradi, ularga birgalikda o'ynashni taklif qiladi. Bunda faqat o'zi uchun emas, balki boshqalar uchun ham o'yinchoq yasashga tayyor

turish tuyg'usining shakllanishi axloqiy tarbiyada katta ahamiyatga ega. O'yinchoq bolalarda ong-bilim doirasini kengaytirishga, unda aks ettirilgan narsa va borliq hodisalarga qiziqish uyg'otishga mustaqil fiqrini rivojlanishiga yordam beradi. Bir donishmand bolalarga olam, o'z mamlakati haqida bilim berish zarurligi to'g'risida gapirib, shunday degan ekan: Qiziqarli qilib, aql yugirtirib va sodda til bilan yozilgan kitob bo'lsa, bunda bemalol erishish mumkin, ammo qiziqarli o'yinchoq bilan bunga yanada osonroq erishiladi.

Maktabgacha va maktab davri bolalarga o'yinchoqlar yasash katta ahamiyatga ega, u loy bilan o'yinchoq yasaganda ko'rib idrok etishni, xotirani, obrazli fikrlashni rivojlanishiga, qo'l mehnati ko'nikma va malakalarini hosil qilishga yordam beradi. O'yinchoqlar yasash tasviriy faoliyatning boshqa turlari singari estetik didni shakllantiradi. Loydan yasalgan o'yinchoqlarda milliy urf odatimiz aks etgan bo'lib navro'z, ko'pkari, bobo va buvi, turli xil ertak qaxramonlari mujassam etadi. Bolalar Bu yasalgan o'yinchoqlarni o'ynash orqali ular atrof-olam bilan tanishadi va uning go'zaligini his qilishga, undagi rang barangligini tushinishga, ona tuproqqa, oilaga, tabiatdagi muvjudotlarga mehrni o'rganadi. Usta kulollarimiz yasagan xushtak o'yinchoqlar esa bolalar salomatligi uchun o'рни muhimdir

I.Y.Ginsburg- o'yinchoq yasash xuddi matematika fanlaridagi arifmetika kabi ro'l o'ynaydi. U predmet to'g'risidagi alifbosidir, u predmetni o'qish uni bayon etishning dastlabki shaklidir. Bollarning hatto eng oddiy o'yinchoqni yasash ham ijodiy jarayonidir, chunonchi loyning sharsimon bir bo'lagi bolalarga kopto'q, apelsin, olma kabi tuyiladi ish vaqtida bola loyni turli shaklga solib o'ynar ekan uning yumshoqligidan, hajmliligidan zavqlanadi o'zi yasagan shakllarga qarab xursand boladi, yasagan o'yinchoqlaridan ertak tuza boshlaydi bu esa bolani nutqini rivojlantiradi, shu bilan birga bola loy va plastilinning turli xossalarini anglab yetadi, hajmli shakl predmetning tuzilishi hamda nisbatlari bilan tanishadi, qo'llari aniq harakatlantirish, ko'zlari bilan to'g'ri mo'ljal olishni o'rganadi, unda konstruktiv qobiliyatlar shakllanib boradi. Loy bilan o'yinchoq yasashning yana bir xususiyati uning turli o'yinlar bilan uzviy bog'liqdir. Bajarilgan figuraning hajmliligi bolalarni shu o'yinchoq yordamida turli o'yin harakatlariga rag'banlantiradi, loy bilan o'yinchoq yasashda o'z xarakteriga ko'ra bir tamonda

rivojlangan sezgi va idrokni talab qilsa, ikkinchi tamondan uning o'zi sezgi idrokni rivojlantiradi. Real olamdagi predmetlarni bilishda ko'rish yetakchi hisoblanadi, lekin bolalarda obrazlar shakllanishining dastlabki bosqichlarida sezish ko'rish uchun tayanch bo'ladi. I.M.Sechenov ta'kidlaganida qo'llar predmetning shaklini ko'zga nisbatan boshqacharoq va to'liqroq aniqlaydi. Agar faoliyatning bu turi to'g'ri yo'lga qo'yilsa loydan turli o'yinchoqlar yasash bolalalarning sevimli mashg'ulotiga aylanib qolishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarda olamni anglash, o'rganishga qiziqishni hamda ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning eng qulay va samarali turlaridan biri, shubhasiz, loy ishi – haykaltaroshlik mashg'ulotlaridir. Bu turdagi mashg'ulotlarda bolalarda ijodkorlik ko'nikmalarini tarkib toptirish bilan bir qatorda maktab ta'limida muhim ahamiyat kasb etuvchi qo'llarning mayda motorikasini rivojlantirish jarayoni kechadi. Shuning uchun ham haykaltaroshlik mashg'ulotlarida muayyan didaktik vazifalar qo'yiladi. Unga ko'ra, haykaltaroshlik mashg'ulotlarining maqsadi, birinchi navbatda, bolalarda ijodkorlikni shakllantirish, ularda haykaltaroshlik sohasiga oid texnik va ijodiy malakalarni tarkib toptirish orqali tasviriy san'atga, umuman go'zallik namunalarni yaratishga qiziqish, rag'batni tarbiyalashdan iborat.

Xulosa: Xulosa o'rnida takidlash mumkinki, har bir millatning milliy o'yinchoqlari tarixi bor bolalarga milliy o'yinchoqlarimiz tarixini anglatish. O'yinchoq bolani xursand qiladi, quvontiradi va atrof- muhitga ijobiy munosabatini uyg'otadi. Qo'g'irchoq bilan o'ynash bolalarda g'amxo'rlik, hurmatli munosabat, ehtiyotkorlik, muloyimlikni uyg'otadi va ijobiy axloqiy tajribalarni to'plashga yordam beradi. Ota-onalar bolalarga o'yinchoq sotib olishda Qiz bolalar uchun o'zbek milliyliги aks ettirilgan qo'girchoqlar sovg'a qilish tavsiya etiladi. O'gil bolalarga uchun asosan o'zbek xalq ertaklari qahramonlari va ularning tabiatiga mos bo'lgan milliy hushtak o'yinchoqlarni sovg'a qilish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buvayev.V.S. (2023) Badiiy kulolchilikda ashyolarda ishlash. O'quv qo'llanma
2. Ubaydullayev.M.A.(2023) DEVELOPMENT AND POPULARIZATION OF METHODS OF TEACHING STUDENTS OF THE DIRECTION OF FINE ARTS

THROUGH INFORMATION TECHNOLOGY. Евразийский журнал академических исследований, 3(2)166-169

3. Ruzinov, B. A. (2022). Fargona vodiysi amaliy san'ati. Journal of new century innovations, 10(3), 70-74.

4. Nuriddinov, B., & Ruzinov, B. (2021). Namangan, The City Of Flowers. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(01), 35-38.

5. Ruzinov, B. (2022). INTERDISCIPLINARY LINKS IN RESEARCH ON CULTURAL HERITAGE SITES AND ITS IMPACT ON THE YOUNGER GENERATION. Science and Innovation, 1(3), 167-172.

6. Ruzinov, B. (2022). INTERDISCIPLINARY LINKS IN RESEARCH ON CULTURAL HERITAGE SITES AND ITS IMPACT ON THE YOUNGER GENERATION. Science and Innovation, 1(3), 167-172.

8. Xalezova N.B. (1991) Bolalar bog'chasida loy va plastilindan o'yinchoqlar yasash. T: O'qituvchi, 192b

9. Apuxtin O.K. Tasviriy san'at darslari va samaradorligini oshirish

10. Abdullayeva X.A. (2013) " maktabgacha ta'lim muassasasida loy va plastilindan o'yinchoqlar yasash va ularning bolalar hayotida tarbiyaviy ahamiyati".

11. Internet saytlari.

BADIIY MATN TAHLILIDA MUSTAQIL TA'LIMGA INNOVATSION YONDASHUV

To'ychiyeva Zulayho Hamraqulovna,
GulDU o'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada badiiy matn tahlilida mustaqil ta'limga innovatsion yondashuv asosida matn tarkibidagi lug'aviy birliklarning lingvopoetikasi o'rganilgan. Shu bilan birga she'riy matndagi sinonim, omonim, antonim so'zlar, frazeologik birliklar va xalq maqollarining poetik aktuallashuvdagi o'рни ko'rsatib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** innovatsiya, lingvopoetika, matn, she'riy matn, indeks, sinonim, omonim, antonim, frazeologizm, xalq maqollari, mustaqil ta'lim.*

Jahonda rivojlangan davlatlar, jumladan, AQSH, Finlandiya, Yaponiya, Xitoy, Germaniyada ta’lim tizimiga alohida e’tibor berib kelmoqdalar, bizning mamlakatimizda ham ta’limga katta e’tibor qaratilmoqda.

Uzluksiz ta’lim tizimining bosh bo’g’ini sifatida oliy ta’lim tizimida o’quv faoliyatini modernizatsiya qilish masalasi bugungi kunda o’z yechimini kutayotgan asosiy masalalardan biri bo’lib qolmoqda.

Zamon talablariga javob bera oladigan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, davlat talablari asosida ta’lim va uning barcha tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirib borish oldimizda turgan dolzarb masalalardan biridir. Ta’lim jarayonini tashkil qilish va unda mustaqil ta’limning o’rnini tahlil etar ekanmiz, O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlarni tahlil qilish, zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko’tarish maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli Farmoni asosida “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” qabul qilinganligi ayni mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilganligini e’tirof etish mumkin. Shu bilan birga, ta’limning mustaqil ta’lim shaklini talqin etilganligi bois, 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan yangi tartibdagi O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida ham ta’limni tashkil etish shakllarini tahlil qilib, unda mustaqil ta’limning o’rni va rolga alohida e’tibor qaratilganligi muhimdir. Mazkur Qonunda mustaqil ta’lim olish yakka tartibda amalga oshirilishi hamda ta’lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma’naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qilishi, oilada mustaqil ravishda ta’lim olgan shaxslarga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ta’lim to’g’risidagi hujjatlarni berilishi davlat ta’lim muassasalarining tasdiqlangan o’quv dasturiga muvofiq eksternat tartibida amalga oshirilishi ko’rsatib o’tilgan.

Tilshunoslik, xususan, o’zbek tilshunosligi hozirgi darajaga yetguncha uzoq tarixiy rivojlanishni bosib o’tdi. Shu davr mobaynida boshqa sohalar singari o’zbek tilshunosligining barcha tarmoqlarida ilmiy izlanishlar olib borildi va fandagi yangiliklar hayotga tatbiq etilmoqda. Yaratilayotgan keng imkoniyatlar eshigi ushbu sohada yanada yangi izlanish va tadqiqot olib borishga zamin yaratayotganini Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovichning quyidagi

fikrlaridan ham bilishimiz mumkin: “Barchamizga ayonki, O‘zbekiston boy qazilma va tabiiy resurslarga, qudratli iqtisodiy va insoniy salohiyatga ega. Biroq bizning eng katta boyligimiz – bu xalqimizning ulkan intellektual va ma’naviy salohiyatdir. Bu salohiyatni yaratish va yanada ko‘paytirishda hurmatli ziyolilarimiz – ilm-fan va texnika namoyondalari, birinchi navbatda qadrlil va hurmatli akademiklarimiz, madaniyat, adabiyot va san’at, sport sohalarining vakillari butun vujudini berib, fidokorona mehnat qilayotganlarini biz yaxshi bilamiz va yuksak qadrlaymiz”.

Badiiy asar xalq tilini o‘zining barcha imkoniyatlari bo‘yicha namoyon qila oladigan, yozuvchining mahorat darajasiga ko‘ra bu imkoniyatlarni to‘laligicha ishga solish mumkin bo‘lgan o‘ziga xos maydondir. Bu imkoniyatlar cheksiz-chegarasiz bo‘lib, muayyan asarda uning ro‘yobi masalalarini o‘rganish, avvalo, yozuvchining badiiy til borasidagi mahoratini, qolaversa, xalq tilidagi ifoda vositalarining boyligini namoyish qilishga asos bo‘ladi.

Yangi davr kishini shakllantirishda badiiy asarga xos tasviriy vositalar, o‘ziga xos xususiyatlar o‘quvchiga tushunarli bo‘lgan taqdiridagina uning tarbiyaviy ahamiyati, ta’sir kuchi to‘liq namoyon bo‘ladi. Buning uchun esa badiiy asar tilini lisoniy tahlil qilmasdan turib, ko‘zlangan maqsadga erishish qiyin. Shuning uchun badiiy asarlar tilini tahlil qilish ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi. Keyingi yillarda “Badiiy matnning lisoniy tahlili” fanining o‘qitilishi talabalarning umumfilologik saviyasini oshirish, matn tahlili bo‘yicha bilimlarini kuchaytirishda ahamiyati katta bo‘lmoqda. Mazkur fan umumlashma xususiyatga ega bo‘lib, u tilshunoslik, adabiyotshunoslikdan olgan bilimlarni yangi ilmiy va uslubiy bosqichga ko‘taradi. O‘quv jarayonida quyidagi vazifalarning bajarilishini taqozo etadi:

1. Matn tiplari va turlari, ularni tahlil qilish metodi va prinsiplari bilan tanishtirish.

2. Har qanday matnning u yoki bu funksional uslub talablari asosida yaratilgan bo‘lishidan, bunda badiiy matnning o‘ziga xos jihatlari borligidan xabardor qilish.

3. Til birliklarining lisoniy va uslubiy xususiyatlarini farqlay olishga o‘rgatish.

4. Mazkur kurs bo'yicha olingan nazariy bilimlarni badiiy asardan tanlangan matn tahlilida sinab ko'rish.

Mustaqil ta'lim talabalarning bilim olishdan maqsadlari va shu maqsadlarga qanday erishishlari – mavjud o'quv resurslaridan foydalangan holda amaldagi o'quv dasturlari doirasidagi materiallarni qanday o'zlashtirishlari bo'yicha mustaqil qaror qabul qilishlarini nazarda tutadi.

Talaba o'zi anglashi va harakat qilishi, o'qituvchi esa, o'z navbatida, talabalarning tadqiqot olib borish ko'nikmalari, o'tilgan materiallarni yanada chuqurroq o'zlashtirish uchun qo'shimcha ma'lumotlarni izlab topish qobiliyatlarini rivojlantirishga undashi lozim. Talabalarni mustaqil faoliyatni tashkil etishga va uni bajarishga o'rgatish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Badiiy adabiyot tilini o'rganish va tahlil qilishning ham nazariy, ham amaliy masalalari ko'pdan buyon filologlarni qiziqtirib keladi. Chunki muayyan til stilistikasining rivojlanishida milliy badiiy adabiyot tilining ahamiyati kattadir.

Badiiy asar tilida keng qamrovli til birliklari -fonetik, leksik, grammatik va majoziy vositalarni kuzatish mumkin. Shu bilan birga, ijodkorning so'z boyligidan o'ziga xos tarzda foydalanishi, morfologik shakllar va sintaktik qurilmalarni tanlashi va boshqa jihatlarida yozuvchining individual uslubi ham yuzaga chiqadi.

Badiiy matnni lisoniy tahlil qilishda qator tamoyillarga tayanib ish ko'rish mumkin. Jumladan, "Badiiy matnning lingvistik tahlili" fani bo'yicha "Lug'aviy birliklar va ularning matn shakllantirish imkoniyatlari" mavzusini o'rganishda quyidagicha yondashish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi ana shunday tamoyillardan biri - lisoniy birliklar indeksini tuzishni talabalarga mustaqil topshiriq sifatida berishi mumkin.

Buning uchun talaba badiiy matnning lingvopoetik tahlili jarayonida asardagi lisoniy birliklarning indeksini tuzib chiqishi kerak bo'ladi. Buning uchun dastlab, asardagi eng ko'p qo'llanilgan, asar badiiyati uchun xarakterli bo'lgan birliklar (masalan, iboralar, sinonimlar, antonimlar, epitetli birikmalar, metafora, metonimiya, okkazionalizmlar bo'lishi mumkin) aniqlanadi. Keyin alifbo tartibida terib chiqiladi. Bu yozuvchining (shoirning) lisoniy mahoratini yoritishda faktik material vazifasini o'taydi. Masalan, mohir so'z san'atkori Erkin Vohidovning she'riyatida qo'llangan yuzlab ibora, xalq maqollari, ko'chma ma'noli so'zlar,

sinonimlar, antonimlar va omonimlar indeksini quyidagi tarzda tuzib chiqish mumkin.

Frazeologik birlik:

Ayt, qachon ko'nglimga solding
Ishq o'tin, ey sohira,
Dil o'zi bog'landimu, yo
Bog'lading jodu bilan?
Men senga ko'nglimni ochdim,
Ha deb ayt, yo yo'q deb ayt,
Buncha qiynaysan dilimni,
O'rtama kulgu bilan.

Xalq maqoli:

Ko'yida men tosh boshimni
Urmagan ostona yo'q.
Elda bor shunday masal:
Jon chekmasang jonona yo'q.

Yoki:

Seving, deb she'r bitib avval,
O'zim bo'ldim asiri ishq,
O'zi tushgay emish oxir
Birovga kimki qazgay choh.
Bo'libsan oshiq, Erkin,
Uz umid jondin, o'kinch qilmay,
O'zingga, deydilar, dushman
Keyin chekkan pushaymon, oh.

Metafora:

Dilkusho do'st, dilrabo yor-
Birla kechgan dam shirin.
Do'stu yor birlan hayotu

Siynai olam shirin.
Sevgining dardi faqat
Beishq uchun begonadir,
Ishqi yor bo’lsa firoq-
Chekkanda hatto g’am shirin.

Sinonimlar:

Dilga oqsin baxtli umrim
Kuy bo’lib, ohang bo’lib,
Sen uning “Oromijoni”,
“Gulyoru Shahnozi” bo’l.
Orzu-istakdin-ku shodon
Dilga bog’labsan qanot,
Bu tilak osmonining
Doim baland parvozi bo’l.

Antonimlar:

Barcha shodlik senga bo’lsin,
Bor sitam, zorlik menga.
Barcha dildorlik senga-yu,
Barcha xushtorlik menga.
Bu jahonning rohatin ol,
Bor azobin menga ber.
Senga bo’lsin barcha orom,
Barcha bedorlik menga.

Topshiriqning shu tarzda qo’yilishi tadqiqotchiga induktiv metodddan foydalanish, ya’ni fakt, dalillardan qoidaga, nazariyaga borish imkoniyatini beradi. Bu esa, o’z navbatida, talabaga til birliklari haqidagi bilimlarni ongli o’zlashtirishiga keng imkoniyatlar ochadi.

Lingvopoetik tahlil har bir asarga individual yondashishni taqozo qiladi. Chunki lisoniy birliklar asarga alohida maqsad va badiiyat ehtiyoji bilan olib kiriladi. Shuning uchun har bir asar lisoniy jihatdan yaxlit butunlik deb qaraladi.

Tahlil asardan uzib olingan misol haqidagi mulohazalardangina iborat bo'lib qolmasligi uchun har bir unsur asarning butuniga aloqador estetik yukni o'zida aks ettirishini nazardan chetda qoldirmaslik muhim sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy matn tahlilida talabalar tomonidan amalga oshiriladigan mustaqil ta'limning o'rni beqiyosdir.

ADABIYOTLAR:

1. ЎРҚ – 637-сонли “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. 2020-йил 23-сентябрь: <https://lex.uz//>.
2. ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш Концепцияси” Фармони. 2019-йил 8 октябрь: <https://lex.uz//>.
3. Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston, 2016, 13-bet.
4. Vohidov E. Ishq savdosi. Saylanma. I jild. - Toshkent: Sharq. 2000.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. - Toshkent: Fan. 2006.
6. Yo'ldoshev B., Qurbonov T. Badiiy asar tili va uslubi masalalari. - Samarqand: SamDU nashri, 2006, 18-24-betlar.
7. Samadov Q. So'z va she'riy ifoda. - Guliston, 1994, 5-b.

MILLIY USLUBDAGI LIBOSLAR YARATISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Qahharova Husnida Dilmurod qizi

NamDPI, Texnologik ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ўzbek milliy liboslari hamda hozirgi kundagi zamonaviy liboslar haqida ma'lumotlar beriladi. Ayollar milliy kiyimlaridan nimcha misolida zamonaviy usulini yaratish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Milliy, ayollar, erkaklar, nimcha, ko'ylak, shim, yubka, andoza, kofta, Bibi hanum, ipak, shoyi, xonatlas, nimshoyi, beqasam, banoras, adras, estetik qadriyatlar, xulq-atvor normalari, dunyoqarash, axloq, diniy e'tiqodimiz, an'ana*

Аннотация: *Дана информация о национальных костюмах Узбекистана и современных костюмах. Разработаны рекомендации по созданию современного стиля женской национальной одежды.*

Ключевые слова: *Национальный, женский, мужской, нимча, рубашка, брюки, юбка, модель, блузка, госпожа Биби, шелк, шелк, домашний атлас, нимшойи, бекасам, банорас, адрес, эстетические ценности, нормы поведения, мировоззрение, мораль, наши религиозные убеждения, традиции.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.06.2023 yildagi Farmoni bilan "Aholini hunarmandchilikka jalb qilish va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-91-son farmonida.

Mamlakatimizda hunarmandchilikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, xususan hunarmandlarni soliqqa tortish tizimini takomillashtirish, ularni zarur xomashyo va moliyaviy resurslar bilan uzluksiz ta'minlash, hunarmandchilik mahsulotlarini realizatsiya qilish uchun infratuzilma yaratish va bozorlarni kengaytirish hamda aholini hunarmandchilikka keng jalb etish maqsadida qabul qilindi.

Xalqning kiyim-kechaklaridagi o'zgarishlar, asosan, XX asr boshlarida sezilarli ravishda namoyon bo'ldi va undagi transformatsiya asosan, shaharlarda ochiq ko'zga tashlanadi. XIX asrning birinchi yarmida O'rta Osiyoga Rossiyadan ip gazlama va boshqa matolarning keltirilishi sababli XIX asr oxiri va XX asr boshida mahalliy aholi orasida asosan fabrikada tayyorlangan ip gazlamalar: chit, bo'z, xom surpdan tikilgan kiyim-kechaklarni kiyish odatga aylangan. Boy-badavlat kishilar esa ipak, atlas, duxoba, rang-barang movutlarni sotib ola boshlaganlar.

Shunga qaramay, kosiblar dastgoxidan chiqqan mahalliy gazlama: mato, bo'z, nimshoyi kabi gazlamalar (adras, beqasam, shoyi, xon atlas, katak shoyi kabilar) ning turli xillariga ehtiyoj katta bo'lgan.

Buxoro, Samarqand, Qo'qon, Marg'ilon, Namangan va boshqa shaharlarda an'anaviy o'zbek ipak (shoyi, xonatlas), nimshoyi (beqasam, banoras, adras) gazlamalardan tikilgan turfa kiyimlar boy-badavlat kishilar orasida urf bo'lgan.

Hozirgi kunda Respublikamizda atlas va adras targ'ibotini kuchaytirish, o'zbek milliy liboslariga mehr uyg'otish va ommalashtirish, zamonaviy kiyinishda o'zbekona sharm-hayo me'yorlarini targ'ib qilish, o'zbekona kiyinish madaniyatini yuksaltirish maqsadida «Xonatlas» festivali keng nishonlanmoqda.

O'zbek milliy liboslari juda yorqin, chiroyli, qulay bo'lib, xalqning boy madaniy an'analari va turmush tarzining bir qismidir. Shaharlarda milliy libosdagi odamlarni topish kamdan-kam uchraydi, bugungi kunda u an'anaviy bayram tadbirlarida kiyiladi, ammo qishloqda u hali ham kundalik va dam olish kunlari liboslarining bir qismi bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek erkaklar kiyimlari

Erkaklar milliy libosining asosini chopon tashkil etadi, u belga ro'molkiyikcha bilan bog'lanadi. An'anaviy bosh kiyim-do'ppi. Badaniga ko'ylak, ishton - pastki qismiga torayib turadigan keng shim kiyiladi. Oyoqlari yupqa teridan tikilgan etiklarda. To'liq libosdagi kamarlar ko'pincha juda oqlangan - baxmal yoki kashta tikilgan, kumush naqshli blyashka va tokalar bilan. Kundalik ko'ylak uzun ro'moldek kamar bilan bog'langan.

1-Rasm. Erkaklar milliy kiyimi.

O'zbek ayollar kiyimlari

An'anaviy o'zbek ayollar libosi xon-atlasdan tikilgan ko'ylakning tunikaga o'xshash oddiy qirqimlaridan, shuningdek, guldorlardan iborat. Bayramona kiyimlarda atlas mato va boy oltin kashta ishlatiladi. Ayollar bosh kiyimi bir vaqtning o'zida uchta elementni o'z ichiga oladi: do'ppi, sharf va salla. Oltin yoki kumushdan yasalgan zargarlik buyumlari har doim barcha yoshdagi o'zbek ayollari libosiga ajralmas qo'shimcha bo'lib kelgan.

2-Rasm. Ayollar milliy kiyimi.

Kashtado'zlik naqshlari tasodifan tanlanmagan. U har doim sehrli yoki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan. Chizmadan ijtimoiy mavqeni tushunish mumkin edi, ba'zida unga boshqa ma'nolar ham kiritilgan. Masalan, ortiqcha oro bermay takrorlanadigan geometrik naqsh o'ziga xos tumordir. To'q ko'k, qora rangdagi matolardan tikilgan liboslar O'zbekistonning hech bir hududida kiyilmagan. So'g'd naqshlari zardushtiylik ta'sirini saqlab qolgan. Ushbu mintaqadagi ranglar jamiyatdagi mavqega qarab tanlangan. Misol uchun, ayolning libosida ko'k va binafsha ranglarning keng tarqalganligi erining yuqori mavqei haqida gapiradi va yashil rangli naqshlar ko'pincha dehqonlar va hunarmandlar tomonidan ishlatilgan.

O'zbek xalqi ming yillar davomida shakllanib, sayqallanib kelayotgan boy madaniyatga ega. Madaniyat o'zida moddiy va ma'naviy boyliklarni mujassam etadi. Moddiy madaniyat inson hayot faoliyatining barcha jabhalarini qamrab olgan holda, uning qobiliyatlari va ijodkorligining natijasi sifatida inson tomonidan yaratilgan moddiy ne'matlarni o'zida namoyon etadi.

Ma'naviy madaniyat esa bilim, estetik qadriyatlar, xulq-atvor normalari, dunyoqarash, axloq, diniy e'tiqodimiz, an'analarimizni qamrab oladi. Moddiy va ma'naviy madaniyatning bir ko'rinishi sifatida milliy liboslar shu qadar ko'p qirrali va noyob hodisa bo'lib, u xalqning etnik tarixi va madaniyatini, o'ziga xos estetik qarashlari, didi va an'analarini o'zida aks ettiradi. Til madaniyati, xalq og'zaki ijodi, an'ana va urf-odatlar bilan birga milliy liboslar ma'lum bir

millatning muayyan hayot tarzi haqida e'tiborli ma'lumotlar beradi.

Kiyim deganda, avvalo, inson tanasining turli qismlarini berkitish uchun zarur bo'lgan, uni tashqi muhitning turli ta'sirlaridan himoyalaydigan buyumlar tushuniladi. Kiyimning qator turlari mavjud. Bular: ichki kiyim, ustki kiyim, turli uzunlikdagi paypoqlar, poyabzal, bosh kiyimlari. Mana shu predmetlar turli vazifalarni bajaruvchi aksessuarlar, bezaklar, soch turmagi, pardoz bilan birga libosni tashkil etadi.

Kiyimlar tikiladi, to'qiladi, yoki boshqa usullar bilan tayyorlanadi. Kiyim kiyishdan maqsad avvalo tanani atrof-muhit ta'siri: issiq-sovuq, shamol, chang-to'zon, quyosh nurlari, yog'in va hokazolardan asrashdir. Bundan tashqari kiyim ijtimoiy sabablarga ko'ra ham kiyiladi.

O'zbek xalqining milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi qadimgi davrlarda yaratilgan va hozirgi kunlarda foydalaniladigan, madaniyati va tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lgan kiyimlar. Har bir mintaqa uchun o'ziga xos farq va xususiyatlar mavjud. O'zbek milliy liboslari deganda ko'z oldimizda atlas, adras, beqasam kabi turli tuman nafis va go'zal matolardan ijod etilgan kiyimlar gavdalanadi. Asrlar davomida shakllanib kelgan va san'at darajasiga ko'tarilgan hunarmandchilikning bu turi hozirgi kunga kelib haqiqiy ommaboplik va mashhurlik kasb etdi. O'zbek xalqining kiyimlari juda xilma-xil, rang-barang va jozibalidir. Ular erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlaridan iborat bo'lib, inson umrining fasllariga qarab ham ajratilgan: yoshlar, o'rtayoshlilar, keksalar uchun ham.

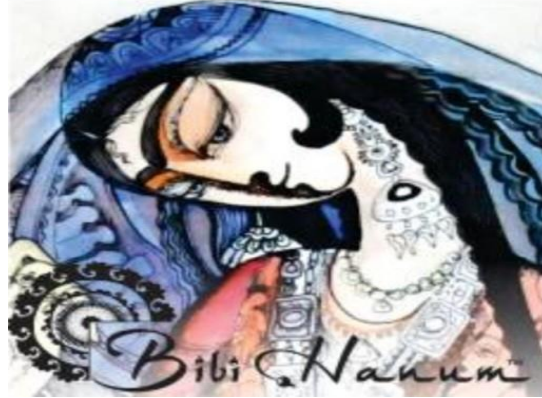

4-Rasm. Milliy erkaklar liboslari.

5-Rasm. Milliy ayollar liboslari

Shuningdek, hududlar bo'yicha ham o'ziga xoslikni tashkil qiladi. Kiyimlarda insonning ijtimoiy mavqei, u yashagan joy va zamon, hayotidagi quvonchli yoxud qayg'uli voqealar ham namoyon bo'ladi. Bu masala tarixini o'rganish ko'plab yo'qolib ketgan va ketayotgan bebaho yodgorliklarimizning xilma-xilligini qayta tiklash va xalqimizning nodir merosini dunyoga tanitishga xizmat qiladi. Ayni kunlarda esa zamondosh va an'anaviy hunarmandchilik turiga o'zgacha yondashuvchi go'zal ijod mualliflarini bir markazga jamlagan «Bibi Hanum» brendi to'g'risida qisqacha ma'lumot berib o'tsam.

6-Rasm. «Bibi Hanum» brendining rasmiy timsoli

"Bibi Hanum" brendi faoliyatini 2010-yildan boshlagan va Toshkent shahrida davom ettirayotgan «Bibi Hanum» nomidagi etnik liboslar markazi keng assortimentda o'z ijod namunalarini taqdim etib keladi. E'tiborli jihati shundaki, ularning mahsulotlari Buyuk Britaniya, AQSh va Germaniyada yuqori qadrlanadi. Liboslar va zeb-ziynat buyumlari xomashyosi, asosan, Farg'ona vodiysidan keltiriladi.

"Bibi Hanum" brendi ostida ishlab chiqariluvchi mahsulotlar to'g'risida ko'p bor hikoya qilgan va ta'riflagandan ko'ra, bir bor ularni ko'rgan ma'qul.

XX asrda uslub o'zgarishi o'ziga xos xususiyatga ega bo'ldi. O'zbek ayollarining kiyimlari tez fursatda o'zgarib bormoqda. Ammo o'zbek modasining asosiy xususiyati o'zgarmas bo'lib qolaveradi asrlar davomida faqat sharqona go'zallikka xos bo'lgan jozibali tasvirlarni yaratib bergan ajoyib o'zbek matolari, milliy zargarlik buyumlariga bo'lgan sodiqlik juda yuroqi hisoblanadi.

7-Rasm. «Bibi Hanum» brendi ostidagi liboslar

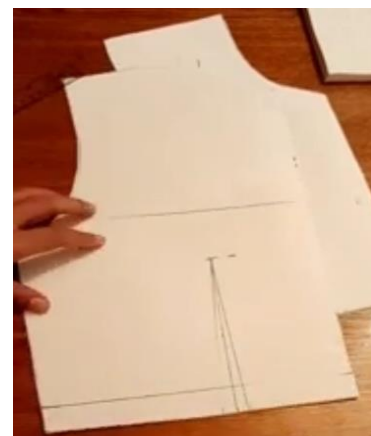
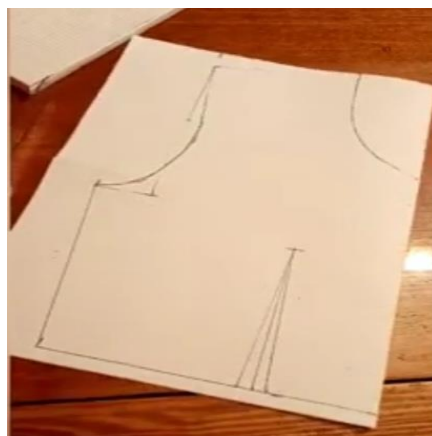
Har qanday kiyim tayyorlashdan oldin avval kiyim uchun insonning qaddi-qomatiga, matoga xos va mos bòlgan holda kiyimlar bichiladi va tikiladi. Keltirib òtgan barcha ma'lumotlarimdan xulosa qilgan holda ayollar uchun kòylak, rasmiy ish kiyimlari (kofta-yubka, kofta-shimlar) inson òzi moslagan va hohlagan holda bahor va kuz fasllari uchun mòljallangan nimcha bichish va tikish texnologiyasi haqida ma'lumot berib òtaman.

Nimcha bu òzi qanday kiyim hisoblanadi?

Nimcha-xotin-qizlarning yengsiz va yoqasiz kalta ustki kiyimi; ko'ylak ustidan kiyiladi. Bichimi turlicha-oldi ochiq (uchburchak shaklda chuqur o'yilgan), tugmachali, avra-astarli, ba'zan ikki yonida cho'ntaklar qilingan. Avrasi baxmal, parcha, shoyi va boshqa matolardan, astari ip matolardan tayyorlanadi; duxobadan yoqali va yoqasiz qilib, ba'zan orasiga yupqa paxta solib qavib paxtali nimchalar ham tayyorlanadi. Kashta tikib bezatilgan (zardo'zi nimcha, iroqi nimcha va boshqalar) turlari hozirda ham keng tarqalgan kiyim turi hisoblanadi.

Nimcha tikish uchun quyidagi òlchovlar olinadi:

- 1.Yelka kengliklari
- 2.Kòkrak aylana
- 3.Yelka kòkrak arigigacha ya'ni oldi
- 4.Kòkrak oraligi
- 5.Bel aylana
- 6.Vitochka
- 7.Yelkadan belgacha ya'ni umumiy uzunlik òlchovlari olinadi.

7-Rasm. Nimcha andozasi (old qismi)

Ushbu andozalar yordamida gazlamaning orqa ya'ni teskari tomoniga joylashtirib, birlashtirib tikish uchun chok haqqi (1 sm dan 2 sm gacha) qòshib bichib, qirqib olinadi. Sòngra gazlamaga mos ip tanlagan holda tògri chok bilan birlashtirib tikib chiqiladi. Tikib bòlgandan sòng choklar dazmollash orqali pardozlanadi va turli xildagi bezaklar (toshlar, munchoqlar, pistonlar, tugmalar, jiyaklar va boshqalar) yordamida bezaladi.

Nimchani hohish va istakka kòra uzun, uzunroq, kalta va boshqa uzunliklarda tikish mumkin. Nimchani yoqalarini tur xil kòrinishda qilish, oldini bir-biriga birlashtirish uchun (zamok, tugma, chok bilan tikib qòyish, pistonlar òrnatish), etak qismini tur xil kòrinishda (old tomoni kalta, orqa tomoni uzun holda, oldi va orqa tomonlari teng holda) qilib tikish mumkin.

Qadimiy milliy liboslarimizni rivojlangan sanoat, ishlab chiqarish talablarigan mos holda yaratish va har bir yaratilgan liboslarda o'zbek xalqining azaliy urf-odatlarini, an'analari aks etishi zamon sahnasida milliy o'zligimizning nechog'li qadri baland ekanligini ko'rsatmoqda. Uzoq o'tmish tarixga ega bo'lgan davlatimiz tarixida, erkak va ayol liboslari tarixiy jarayonlar va o'zbek xalqining azaliy dunyoqarashini aks etib turadi. Buni biz hozirgi kunda amaliy bezak ko'rinishiga aylanayotgan milliy kiyimlarimiz misolida ham ko'rishimiz mumkin. O'zbek erkaklarining or-nomusi, qadrini baland kerib yurishiga sabab bo'lgan, milliy kiyimlarimiz hozirgi davrga kelib, nafaqat o'zbek yigit va qizlarining milliy kiyimi sifatida keng qo'llanilmoqda, balki moda sanoatida o'ziga hos bezak uslubini yaratib, zamonaviy milliy kiyimlari ko'rinishida qayta tug'ilyapti. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ming yillik tarixga ega o'zbek liboslari, o'zbek xalqining tarixiy qadriyatlarini zamonaviy shukuxda dunyo bo'ylab yanada bardavom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Otamurodov O „Kiyim turlari va kelib chiqishi haqida" 2002
2. Saydiganiyeva A „Òzbek zamonaviy moda dizaynida milliylikni òziga xosligini anglash" 2022

V. TA'LIM-TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKA

TA'LIM TARBIYA TIZIMIDA GEOGRAFIYA O'QITISH METODIKASI

Raximov Ixtiyor Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti tabiiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Zokirova Zulfiyaxon Xoshimjon qizi

NamDPI geografik va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi talabasi.

***Annotatsiya.** Ushbu maqola zamonaviy ta'lim tizimida geografiyani o'qitish metodologiyasini o'rganadi. Geografiya ta'limi har tomonlama rivojlangan o'quv dasturining muhim tarkibiy qismi bo'lib, dunyo va uning murakkabliklarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'qitishning samarali usullari talabalarni jalb qilish va mazmunli o'quv tajribalarini targ'ib qilish uchun juda muhimdir. Ushbu maqolada geografiya ta'limini yanada qiziqarli, interaktiv va dolzarb qilish uchun o'qituvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan turli yondashuvlar va strategiyalar muhokama qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** Geografiya ta'limi, o'qitish metodikasi, geografik savodxonlik, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, talabalarni jalb qilish, texnologiyalar integratsiyasi.*

Geografiya-bu odamlarga atrofdagi dunyoni tushunishga yordam beradigan hayotiy mavzu. U odamlar, joylar va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi, global ongini rivojlantiradi va qaror qabul qiladi. Samarali geografiya ta'limini ta'minlash uchun ta'lim tizimida mustahkam o'qitish metodikasini yaratish juda muhimdir. Ushbu maqolada geografiyani o'qitishga annotatsiya, kalit so'zlar, kirish bo'limi, metodlar bo'limi, natijalar bo'limi, munozara bo'limi, xulosalar va takliflar kabi kompleks yondashuv keltirilgan.

O'quv Dasturini Ishlab Chiqish:

Samarali geografiya ta'limining asosi yaxshi tuzilgan o'quv dasturida yotadi. O'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar jismoniy, inson va atrof-muhit geografiyasini qamrab oladigan kurslarni loyihalashlari kerak. Tarix va ijtimoiy fanlar kabi

boshqa fanlar bilan integratsiya talabalarga geografiyaning kundalik hayotidagi ahamiyatini ko'rishga yordam beradi.

Faol Ta'lim Strategiyalari:

Faol ta'lim strategiyalarini kiritish talabalarning faolligini oshiradi. Guruh loyihalari, ekskursiyalar va rol o'ynash faoliyati kabi usullar talabalarga geografik tushunchalarni Real sharoitda qo'llashga imkon beradi. Faol o'rganish tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Texnologiya Integratsiyasi:

Geografiyani interaktiv va qulay qilish uchun texnologiyadan foydalaning. Geografik axborot tizimlari (GIS), onlayn xaritalar va virtual sayohatlar amaliy tajribalarni taqdim etadi, mavhum tushunchalarni aniq qiladi. Geografik hodisalarni chuqurroq tushunish uchun talabalarni raqamli manbalarni o'rganishga va ma'lumotlarni tahlil qilishga undash.

Ta'lim tizimida geografiyani o'qitish o'quvchilarga atrofdagi dunyoning jismoniy va madaniy jihatlarini tushunishga yordam beradigan turli xil metodologiya va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Muayyan metodologiya sinf darajasiga, ta'lim maqsadlariga, mavjud resurslarga va umumiy o'quv dasturiga qarab farq qilishi mumkin. Geografiyani o'qitish metodikasi haqida umumiy ma'lumot:

- Amaliy o'rganish: Geografiya ko'pincha xaritalarni o'qish, sayohatlar va interaktiv loyihalar kabi amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Talabalar geografik ma'lumotlarni o'rganish va tahlil qilish uchun xaritalar, globuslar, atlaslar va geografik axborot tizimlaridan (GIS) foydalanishlari mumkin.
- Ma'ruza va munozara: o'qituvchilar ma'ruzalar orqali geografik tushunchalar va mavzular haqida umumiy ma'lumot berishlari mumkin. Buning ortidan ko'pincha tanqidiy fikrlash va talabalarning faolligini rag'batlantirish uchun sinfdagi munozaralar olib boriladi.
- Ko'rgazmali qurollar: fotosuratlar, videolar, diagrammalar va infografika kabi ko'rgazmali qurollardan foydalanish geografik tushunchalarni yanada qulayroq va qiziqarli qilishi mumkin. Vizual tasvirlar talabalarga mavhum tushunchalarni tushunishga va Real misollarni ko'rishga yordam beradi.

- Texnologiya integratsiyasi: geografiyani o'qitishda kompyuterlar, internet va GIS dasturlari kabi zamonaviy texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Talabalar ushbu vositalardan tadqiqot, ma'lumotlarni tahlil qilish va multimedia taqdimotlarini yaratish uchun foydalanishlari mumkin.
- Amaliy tadqiqotlar: muayyan amaliy tadqiqotlar yoki hayotiy misollarni o'rganish o'quvchilarga geografiya hodisalar, madaniyatlar va jamiyatlarga qanday ta'sir qilishini tushunishga yordam beradi. Amaliy tadqiqotlar mintaqaviy farqlar va global muammolarni tasvirlash uchun ayniqsa foydali bo'lishi mumkin.
- Loyiha asosida o'qitish: geografiya bilan bog'liq loyihalarni belgilash o'quvchilarni mavzularni chuqur o'rganishga undaydi. Masalan, talabalar ma'lum bir mamlakat, mintaqa yoki atrof-muhit muammosini tadqiq qilishlari va taqdim etishlari mumkin. Loyihaga asoslangan ta'lim tanqidiy fikrlash, tadqiqot qobiliyatlari va ijodkorlikni rivojlantiradi.
- Dala sayohatlari: mahalliy yoki mintaqaviy geografik joylarga sayohatlar talabalarga bevosita tajriba va mavzuni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Muzeylar, tabiiy diqqatga sazovor joylar yoki shahar markazlariga tashrif buyurish ma'rifatli bo'lishi mumkin.
- Darslararo integratsiya: Geografiya tarix, fan, iqtisodiyot va atrof-muhitni o'rganish kabi boshqa fanlar bilan birlashtirilishi mumkin. Ushbu fanlararo yondashuv talabalarga geografiyaning hayotning turli jihatlari bilan qanday bog'liqligini ko'rishga yordam beradi.
- Global Istiqbol: bugungi o'zaro bog'liq dunyoda global istiqbolni rag'batlantirish juda muhimdir. O'qituvchilar global muammolarni, madaniy xilma-xillikni va turli mintaqalarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlashlari kerak.
- Baholash: baholash usullari viktorinalar, testlar, insholar, taqdimotlar va guruh loyihalarini o'z ichiga olishi mumkin. Baholash talabalarning geografik tushunchalar haqidagi tushunchalarini, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini va bilimlarni Real vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini baholashi kerak.
- Hozirgi voqealar: geografiyani dolzarb voqealar va global muammolar bilan bog'lash mavzuni dolzarb va qiziqarli qiladi. O'qituvchilar iqlim o'zgarishi, migratsiya va geosiyosiy mojarolar kabi mavzular bo'yicha yangiliklar va munozaralarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: Geografiya ta'limi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini va shaharsozlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy ofatlarni boshqarish kabi geografiya bilan bog'liq haqiqiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishi kerak.
- Madaniy sezgirlik: madaniy sezgirlikni targ'ib qilish va turli madaniyatlarni qadrlash geografiya ta'limining muhim jihati hisoblanadi. O'qituvchilar turli madaniyatlar va istiqbollarga hurmatni rag'batlantirishlari kerak.
- Barqarorlik ta'limi: Geografiya ta'limi ekologik barqarorlikni va yer resurslarini mas'uliyatli boshqarish muhimligini ham ta'kidlashi mumkin.

Umuman olganda, geografiyani o'qitish metodikasi dinamik, qiziqarli va talabalarning ehtiyojlari va qiziqishlariga, shuningdek, ta'lim tizimining maqsadlariga mos bo'lishi kerak. Geografiya-bu o'quvchilarga atrofdagi dunyoni va u duch keladigan muammolarni tushunadigan global fuqarolarning xabardor bo'lishiga yordam beradigan fan. Ushbu metodologiya samarali bo'lsa-da, qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin, jumladan:

Resurs Cheklovlari:

Hamma ta'lim muassasalarida ilg'or texnologiyalar yoki tez-tez sayohatlarni tashkil qilish vositalaridan foydalanish imkoniyati mavjud emas. Resurs cheklovlarni hal qilish virtual sayohatlar va ochiq kodli dasturiy ta'minot kabi ijodiy echimlarni talab qiladi.

O'qituvchilar Tayyorlash:

Geografiya o'qituvchilari rivojlanayotgan texnologiyalar va o'qitish strategiyalari bilan dolzarb bo'lib qolish uchun doimiy ravishda malaka oshirishga muhtoj. Maktablar o'qituvchilarini qo'llab-quvvatlash uchun o'quv dasturlariga mablag ' sarflashlari kerak.

Xulosalar:

Ushbu keng qamrovli metodikadan foydalangan holda ta'lim tizimida geografiyani o'qitish talabalarning geografik savodxonligini, faolligini va texnologik mahoratini oshiradi. Faol ta'lim strategiyalari va texnologiyalarini birlashtirib, o'qituvchilar geografiyani turli xil talabalar jamoasiga yanada qulayroq va jozibali qilishlari mumkin.

Hamkorlikdagi Harakatlar: Geografiya o'qituvchilari, o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar va texnologiya mutaxassislari o'rtasida o'qitish usullari va resurslarini doimiy ravishda takomillashtirish uchun hamkorlikni rag'batlantirish.

Jamiyatning Ishtiroki: Mahalliy jamoalar va tashkilotlarni ekskursiyalar va amaliy tajribalarni qo'llab-quvvatlash uchun jalb qiling, hatto resurslar cheklangan sharoitlarda ham.

Baholash va baholash: Talabalarning taraqqiyotini o'lchash va o'qitish usullarini mos ravishda sozlash uchun muntazam baholarni amalga oshiring. O'quv dasturining samaradorligini baholang va kerakli yaxshilanishlarni amalga oshiring.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimida geografiyani kompleks metodikadan foydalangan holda o'qitish talabalarning dunyo haqidagi tushunchalarini boyitadi va kelajak uchun zarur ko'nikmalar bilan jihozlaydi. O'quv dasturlarini ishlab chiqish, faol ta'lim strategiyalari va texnologiya integratsiyasini birlashtirib, biz kelajak avlodga global fuqarolardan xabardor bo'lish imkoniyatini bera olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyoti poydevori. – Toshkent: Sharq, 1997- yil.
2. X. Vahobov, F. Saydamatov, N. Eshpo'latov. Geografiya ta'limida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish. Xalq ta'limi. 2007-yil. N_1
3. M. Jo'raboyev. Geografiya o'qitishda predmetlararo aloqa. – Toshkent: O'qituvchi, 1983-yil.
4. R. Qurbonniyozov. "O'zbekiston geografiyasi" qiziqarli savol – topshiriqlar. – Toshkent: O'qituvchi, 1997-yil.
5. H. Vahobov, N. R. Alimqulov, N. B. Sultanova. Geografiya o'qitish metodikasi. Darslik. Toshkent, 2020-yil.
6. Baxtiyor ogli, R. I. (2023). Methods for searching and using maps using internet resources in geography lessons. Journal of Universal Science Research, 1(11), 545-548.
7. Rakhimov, I. B. (2024). METHODS FOR DETERMINING THE IMPACT OF LOCAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS ON HUMAN HEALTH. MODERN

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ORGANIZING A HEALTHY LIFESTYLE AND PROPER NUTRITION, 1(01).

8. Rakhimov, I. B. (2024). WAYS TO CREATE AND USE INTERNET RESOURCES IN GEOGRAPHY LESSONS. Экономика и социум, (2-1 (117)), 595-599.
9. Baxtiyor o'g'li, R. I. (2023). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYANI O'QITISHNING ZAMONAVIY TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH.

ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И КРЕАТИВНОСТИ У ШКОЛЬНИКОВ

Отаханова Шохсанам

Наманганский государственный педагогический институт

Аннотация: В статье рассматривается проблемное обучение (*Problem-Based Learning, PBL*) как эффективный инструмент для развития критического мышления и креативности у школьников. Основные принципы *PBL* включают ситуативность, самостоятельность, интерактивность и интегративность. Обсуждается влияние проблемного обучения на развитие аналитических способностей, аргументации, рефлексии, а также креативного мышления через поиск нестандартных решений и коллективную работу. Приводятся примеры успешного внедрения *ПО* в международные образовательные программы и тематические проекты. Подчеркивается важность подготовки учителей, разработки учебных материалов и методов оценки результатов для успешной интеграции *ПО* в образовательный процесс.

Abstract: The article examines *Problem-Based Learning (PBL)* as an effective tool for developing critical thinking and creativity in school students. The main principles of *PBL* include situational learning, independence, interactivity, and integrative approaches. The discussion focuses on the impact of *PBL* on the development of analytical skills, argumentation, and reflection, as well as creative thinking through the search for non-standard solutions and collaborative work.

Examples of successful PBL implementation in international educational programs and thematic projects are provided. The importance of teacher preparation, the development of educational materials, and assessment methods for the successful integration of PBL into the educational process is emphasized.

***Ключевые слова:** Проблемное обучение, ПО, критическое мышление, креативность, самостоятельность, интерактивность, интегративность, аналитические способности, аргументация, рефлексия, нестандартные решения, коллективная работа, международные образовательные программы, тематические проекты, подготовка учителей, учебные материалы, оценка результатов.*

***Keywords:** Problem-Based Learning, PBL, critical thinking, creativity, independence, interactivity, integrative approaches, analytical skills, argumentation, reflection, non-standard solutions, collaborative work, international educational programs, thematic projects, teacher preparation, educational materials, assessment of outcomes.*

Современная система образования сталкивается с вызовами, связанными с необходимостью подготовки школьников к жизни в постоянно меняющемся мире. Важными навыками XXI века являются критическое мышление и креативность. Одним из методов, способствующих развитию этих навыков, является проблемное обучение. В данной статье рассмотрим основные аспекты проблемного обучения и его влияние на развитие критического мышления и креативности у школьников.

Проблемное обучение — это метод обучения, в котором студенты учатся через облегченное решение проблем. В проблемном обучении используются сложные, реальные проблемы для содействия учебному процессу, направленному на освоение студентами концепций и принципов, в отличие от прямого изложения фактов и концепций. [Говард Бэрроуз и Робин Тамблин "Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education", 1980 год.]

Проблемное обучение было разработано в медицинском образовании в конце 1960-х - начале 1970-х годов. Основные усилия по разработке и

внедрению этого метода обучения были сосредоточены на двух основных ученых **Говард Бэрроуз и Робин Тамблин.**

Говард Бэрроуз - американский врач и педагог в области медицинского образования. Он является одним из основоположников проблемного обучения в медицине. Бэрроуз начал разрабатывать и внедрять этот метод обучения в 1969 году в медицинском факультете Университета Кейс Вестерн в США. Его исследования и работы по проблемному обучению заложили основы для дальнейшего развития этого метода.

Робин Тамблин - канадская ученая и педагог, совместно с Барроузом работала над внедрением проблемного обучения в медицинском образовании. Вместе с Бэрроузом она написала ряд влиятельных работ, включая книгу "Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education", опубликованную в 1980 году.

Анализируя определения проблемного обучения, которые были приведены выше, В.Т.Кудрявцев характеризует его как «...тип развивающего обучения, содержание которого представлено системой проблемных задач различного уровня сложности; в процессе решения таких задач учащимися в их совместной деятельности с учителем и под его общим руководством происходит овладение новыми знаниями и способами действия, а через это – формирование творческих способностей: продуктивного мышления, воображения, познавательной мотивации, интеллектуальных эмоций» [Кудрявцев В.Т., 1991, с. 49].

Эти ученые внесли значительный вклад в разработку и популяризацию проблемного обучения в медицинском образовании, доказав его эффективность и применимость для подготовки будущих врачей. Позже проблемное обучение было адаптировано и успешно внедрено в образовательные программы различных уровней, включая школьное образование и высшее образование в других областях знаний. С тех пор проблемное обучение было успешно адаптировано и применено в образовательные программы различных уровней и направлений. Вот как метод проблемного обучения был использован и в других областях образования:

Проблемное обучение было адаптировано для использования в школьных курсах и предметах. Оно помогает учащимся развивать критическое мышление, коммуникационные навыки и способности к сотрудничеству. Вместо того чтобы просто передавать информацию, учащиеся исследуют реальные проблемы, которые требуют комплексного подхода и анализа.

В университетах и колледжах проблемное обучение часто используется для подготовки студентов к профессиональной деятельности. Этот метод способствует развитию навыков самостоятельной работы, исследования, критического анализа и решения сложных задач, что особенно важно для будущих специалистов в различных областях знаний.

Проблемное обучение продолжает развиваться и адаптироваться для различных образовательных потребностей и контекстов. Его эффективность подтверждается не только развитием учебных знаний, но и способностью учащихся к применению этих знаний в реальных условиях и решению реальных проблем. Этот метод основан на активном и самостоятельном решении реальных или смоделированных задач, что позволяет ученикам развивать критическое мышление, креативность, коммуникативные и другие важные навыки.

Основные принципы проблемного обучения

Проблемное обучение (Problem-Based Learning, PBL) представляет собой педагогическую технологию, в рамках которой учащиеся осваивают новый материал через решение реальных проблем. В основе этого метода лежат следующие принципы:

1. **Ситуативность:** проблемы, с которыми сталкиваются ученики, основаны на реальных или приближенных к реальности ситуациях, что делает обучение значимым и мотивирующим.
2. **Самостоятельность:** учащиеся берут на себя ответственность за процесс обучения, активно участвуя в поиске и анализе информации.
3. **Интерактивность:** процесс обучения происходит в тесном взаимодействии с учителем и одноклассниками, что способствует развитию коммуникативных навыков.

4. **Интегративность:** проблемы часто требуют междисциплинарного подхода, что развивает способность учащихся видеть связь между различными областями знаний.

Критическое мышление включает в себя способности к анализу, синтезу, оценке информации и аргументации. Проблемное обучение способствует развитию этих навыков следующим образом:

1. **Анализ и синтез информации:** Учащиеся сталкиваются с необходимостью находить и анализировать информацию из различных источников, что способствует развитию аналитических способностей.

2. **Аргументация и доказательства:** Решая проблемы, школьники учатся формулировать гипотезы, проверять их на практике и аргументированно защищать свои решения.

3. **Рефлексия:** После завершения работы над проблемой учащиеся оценивают свои действия и результаты, что способствует развитию рефлексивных навыков и способности к самооценке.

Проблемное обучение оказывает большое влияние на развитие креативности

Креативность включает в себя способность к генерации новых идей, нестандартное мышление и изобретательность. Проблемное обучение способствует развитию креативности следующим образом:

1. **Поиск решений:** В рамках ПО учащиеся сталкиваются с необходимостью поиска нестандартных решений для сложных проблем, что стимулирует креативное мышление.

2. **Групповая работа:** Совместная работа над проблемами позволяет ученикам обмениваться идеями и находить синергетические решения, что способствует развитию коллективной креативности.

3. **Эксперименты и исследования:** Учащиеся проводят эксперименты и исследования, что развивает их способность к творческому подходу и инновациям.

Для успешного внедрения проблемного обучения в образовательный процесс необходимо учитывать следующие аспекты:

1. **Подготовка учителей:** Учителя должны быть готовы к изменению своей роли – от традиционного источника знаний к фасилитатору процесса обучения. Необходимо пройти соответствующее обучение и повышение квалификации.
2. **Разработка учебных материалов:** Необходимо создать учебные материалы и кейсы, основанные на реальных проблемах, которые будут мотивировать учащихся к самостоятельному обучению.
3. **Оценка результатов:** Важно разработать критерии и методы оценки результатов проблемного обучения, которые будут учитывать как академические достижения, так и развитие критического мышления и креативности.

Примеры успешного внедрения проблемного обучения

1. **Международные программы:** Во многих странах существуют успешные примеры использования ПО в школьном образовании. Например, в Финляндии и Нидерландах проблемное обучение активно используется в образовательных программах, что способствует высокому уровню подготовки школьников.
2. **Тематические проекты:** В школах часто проводятся тематические проекты, в рамках которых учащиеся решают конкретные проблемы. Такие проекты могут быть посвящены экологическим вопросам, социальным проблемам или научным исследованиям.
3. **Внеклассная деятельность:** Проблемное обучение может быть интегрировано во внеклассную деятельность, например, через участие в конкурсах, олимпиадах и исследовательских проектах.

Проблемное обучение является эффективным инструментом для развития критического мышления и креативности у школьников. Этот метод позволяет учащимся не только осваивать новые знания, но и развивать важные навыки, необходимые для успешной жизни в современном мире. Для успешного внедрения ПО в образовательный процесс необходимо учитывать подготовку учителей, разработку учебных материалов и критерии оценки результатов. Примеры успешного внедрения проблемного обучения показывают, что этот подход имеет значительный потенциал для улучшения качества образования.

Использованная литература:

1. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 378-382
2. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of valentin rasputin. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 80-82).
3. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary english classes. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(05), 29-36
4. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 785-790
5. Олимова, М. (2024). "Жизни и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". *ilm fan xabarnomasi*, 1(2), 579-581
6. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans //tadqiqotlar. – 2024. – Т. 32. – №. 2. – С. 46-50.
7. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of turkish lullabies //International journal of artificial intelligence. – 2024. – Т. 4. – №. 03. – С. 588-591.
8. Habibullayev, Nodirbek. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
9. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
10. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 1.
11. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 16. – №. 3. – С. 55-64.
12. Dehqanova G.A (2024). The importance and role of lexical competence in teaching foreign languages to students. *Ethiopian International Journal of*

Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>

13. Dehqanova, G.A. Improving the scientific and methodological aspects of preparing students for effective communication techniques and innovative technologies in teaching foreign languages //ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – т. 15. – №. 3. – с. 81-88.

14. Otaxonova, Shohsanam. "Chingiz Aytmatov asarlarida tabiat va inson munosabati." *Academic research in educational sciences* 5.CSPU Conference 1 (2024): 814-816

15. Otaxonova, Shohsanam. "DUNYO TILLARINING O 'ZARO ALOQASI VA LEKSIKASIGA TA'SIRI." *Educational Research in Universal Sciences* 2.15 SPECIAL (2023): 114-116.

16. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ И В ВОСПИТАНИИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ

Олимова Мохидил

*преподаватель кафедры Методики преподавания языков Наманганского
государственного педагогического института*

Аннотация: В статье рассматриваются современные инновационные подходы в обучении и воспитании, которые способствуют повышению успеваемости учащихся. Авторы анализируют использование активных и интерактивных методов, внедрение цифровых технологий, а также индивидуальный подход и развитие *soft skills* в образовательном процессе.

Ключевые слова: Инновации в образовании, активные методы обучения, цифровые технологии, индивидуальный подход, *soft skills*, успеваемость учащихся.

Современные тенденции в системе образования диктуют необходимость внедрения инновационных методов и подходов, направленных на повышение мотивации и вовлеченности учащихся, а также качества их академической успеваемости. В данной работе исследуются ключевые инновационные технологии в сферах обучения и воспитания, демонстрирующие эффективность в достижении этих целей. В области обучения рассматриваются такие методы, как геймификация образовательного процесса, применение адаптивных обучающих платформ, а также реализация проектно-ориентированных и междисциплинарных программ. Анализируются конкретные примеры внедрения данных подходов в ведущих университетах и их влияние на успеваемость студентов. В сфере воспитания акцент делается на развитии предпринимательских компетенций, формировании навыков критического мышления и работы в команде. Приводятся примеры успешных акселерационных программ, ориентированных на поддержку студенческих стартап-инициатив, а также методик вовлечения учащихся в решение реальных социальных и экологических проблем. Полученные результаты подтверждают, что внедрение инновационных подходов к обучению и воспитанию способствует значительному повышению успеваемости учащихся, их академической мотивации и готовности к профессиональной самореализации. Сделан вывод о необходимости дальнейшего распространения передовых образовательных практик для обеспечения конкурентоспособности выпускников на рынке труда.

Основные результаты:

- Определены ключевые инновационные подходы, способствующие повышению успеваемости: индивидуализация обучения, интерактивные методы, развитие универсальных компетенций, применение цифровых технологий, создание эмоционально-благоприятной среды.
- Установлено, что комплексное внедрение данных подходов позволяет повысить вовлеченность учащихся в образовательный процесс, их мотивацию и, как следствие, успеваемость.

- Проведённый сравнительный анализ результатов обучения в школах, внедривших инновации, и в традиционных учебных заведениях, демонстрирует статистически значимое улучшение академических показателей в экспериментальной группе

Инновационных подходов в обучении и воспитании, которые могут способствовать повышению успеваемости учащихся:

1. Индивидуализация и дифференциация: Адаптация учебного процесса под индивидуальные потребности, способности и стили обучения каждого ученика. Это может включать в себя использование адаптивных технологий, личностно-ориентированный подход, разноуровневые задания и т.д.
2. Активные и интерактивные методы обучения: Вовлечение учащихся в процесс обучения, использование проектной деятельности, игровых технологий, групповых форм работы. Это повышает мотивацию и вовлеченность учеников.
3. Внедрение цифровых технологий: Использование электронных учебников, обучающих платформ, образовательных приложений и мультимедийных материалов. Это делает обучение более интерактивным и наглядным.
4. Практико-ориентированное обучение: Тесная связь теории с практикой, решение реальных прикладных задач. Это помогает применять знания на практике и повышает мотивацию.
5. Развитие универсальных компетенций: Акцент на формировании таких навыков, как критическое мышление, креативность, коммуникация, командная работа. Это готовит учеников к успешной жизни и карьере.
6. Эмоционально-благоприятная среда: Создание атмосферы психологической безопасности, сотрудничества, взаимоподдержки. Это способствует раскрытию потенциала учащихся.

Комплексное применение этих инновационных подходов в сочетании с традиционными методами позволяет повысить вовлеченность, мотивацию и, как следствие, академическую успеваемость учащихся.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. RAXIMOVA. SHAXZODA. R. (2023). ARTISTIC COVERAGE OF PEDAGOGICAL PROBLEMS IN THE WORKS OF VALENTIN RASPUTIN. International Journal of Advance Scientific Research, 3(12), 378-382

2. RAXIMOVA . SHAXZODA. R. (2023, December). VIEWS AND PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF VALENTIN RASPUTIN. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 80-82).
3. Nishonova, X.T. (2024). METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF YOUNG LEARNER'S LEXICAL COMPETENCE THROUGH COMICS IN PRIMARY ENGLISH CLASSES. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 29-36
4. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darolarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 785-790
5. Олимова, М. (2024). ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ИС ТУРГЕНЕВА С АКЦЕНТОМ НА ЕГО ЦИКЛ ОЧЕРКОВ" ЗАПИСКИ ОХОТНИКА". ИLM FAN XABARNOMASI, 1(2), 579-581
6. Egamberdiyeva Sh. UMUMTURKIY TILLAR ALLALARIDA ALLITERATSIYA VA ASSONANS //TADQIQOTLAR. – 2024. – T. 32. – №. 2. – S. 46-50.
7. Egamberdiyeva Sh. PROBLEMS IN THE STUDY AND CLASSIFICATION OF TURKISH LULLABIES //International journal of artificial intelligence. – 2024. – T. 4. – №. 03. – S. 588-591.
8. Habibullayev, Nodirbek. "QOZOQ VA O'ZBEK TILIDAGI MODAL SO'ZLAR CHOG'ISHTIRMASI." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
9. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
10. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – T. 2. – №. 1.
11. Бабажанова М. Т. ИЗУЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ ВИДА РУССКОГО ГЛАГОЛА В КЛАССАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ КАК ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 16. – №. 3. – S. 55-64.
12. Dehqanova G.A (2024). THE IMPORTANCE AND ROLE OF LEXICAL COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO

- STUDENTS. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>
13. Dehqanova. G.A IMPROVING THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF PREPARING STUDENTS FOR EFFECTIVE COMMUNICATION TECHNIQUES AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 15. – №. 3. – С. 81-88.
14. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

ИЗУЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ ПАДЕЖЕЙ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО

Бобажонова М.Т.

*старший преподаватель кафедры Методики преподавания языков
Наманганского государственного педагогического института*

Аннотация: *Данная научная работа призвана помочь студентам лучше разобраться в изучении падежей имени существительного и применить её в рамках изучения русского языка в школах с узбекским языком обучения*

Ключевые слова: *категория падежа, имя существительное, методика преподавания РКИ, значение падежей, склонение, род*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy ish talabalarga o'tning holatlarini o'rganishni yaxshiroq tushunish va uni rus tilini o'rganish o'zbek tilida olib boriladigan maktabda qo'llashga yordam berish uchun mo'ljallangan.*

Kalit so'zlar: *Kelishik toifa, ot so'z turkumi, rus tili chet tili sifatida o'rgatish metodikasi (RKI), kelishiklar ma'nosi, turlanish, rod.*

Abstract: *This scientific work is designed to help students better understand the study of noun cases and apply it in the framework of learning the Russian language in schools with the Uzbek language of instruction*

Key words: *category of cases; noun; methods of teaching Pku; gender;*

В последние два десятилетия в Узбекистане вопросам обучения иностранным языкам уделяется пристальное внимание. Об этом свидетельствует принятие Национальной программы по подготовке кадров и ряда последующих документов, постановление „О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков“, которые создали благоприятные условия для развития методики обучения языком.

В результате преобразований, происходящих в республике, процесс обучения русскому языку сегодня приобретает более ощутимую практическую и коммуникативную направленность. Школы с узбекским и другими языками обучения перешли на методики РКИ. Освоение предложно-падежной системы в овладении русским языком в РКИ занимает ведущее место. Сегодня мы остановимся на том, в каком порядке вводить падежи на уроках РКИ.

Я думаю, категория падежа - одна из самых сложных грамматических категорий русского языка. Проблема освоения студентами - иностранцами предложно-падежной системы русского языка по моему мнению, является одним из ключевых в методике преподавания РКИ. При изучении системы склонения, его типов, падежных окончаний студент должен осознать необходимость знания и других грамматических категорий: рода имён существительных и прилагательных, одушевлённости/неодушевлённости и др.

Обычно в практике преподавания РКИ используется следующий порядок введения падежей:

1) Предложный падеж.

Предложный падеж по-моему наиболее прост по своему оформлению. Учащиеся должны запомнить нормы употребления только двух окончаний -е и -и. Чтобы естественно начать знакомство с новой грамматической, преподаватель может имитировать следующую ситуацию. Преподаватель обращается к студенту:

-Анвар, вы не знаете, где моя ручка?

Затем преподаватель пишет вопросительное слово-ГДЕ? на доске и спрашивает:

-Где ваше домашнее задание?

Выполняя задания ,студенты лучше понимают и запоминают и формы предложного падежа со значением места,что,безусловно , которое соответствует индуктивному ,коммуникативному принципу.

2) Винительный падеж

Вслед за предложным обычно вводится винительный падеж,так как на этом этапе обучения усваиваются некоторые переходные глаголы и вводятся глаголы движения без приставок .Для объяснения и закрепления винительного падежа в значении прямого объекта, я думаю, необходимы образцы употребления переходных глаголов.Даются они ,как правило ,в виде тренировочных упражнений .

Пример:-Я читаю газету(детектив,книга,журнал.реклама).

3)Родительный падеж

Рассмотрим основные трудности,возникающие у студентов учащихся ,которые связаны с употреблением родительного падежа в конструкциях выражающих наличие или отсутствие чего либо или кого либо.

А)Неверное употребление именительного падежа , вызывающее ошибки следующего типа „Я есть русско-испанский словарь "(У меня есть русско-испанский словарь), „Вы есть дети?"(У вас есть дети).Мы связываем эту ошибку с влиянием интерференции ,так как в языках ,на которых говорят учащиеся,или на сравнение с которыми они опираются при изучении русского языка,русской конструкции у кого есть кто что ,у кого нет кого чего соответствуют глаголы TO HAVE(Анг),AVOIR(фр),HABEN(нем),которые употребляются подлежащим в именительном падеже и переводятся „ИМЕТЬ".На мой взгляд,целесообразно обращать внимание студентов на эту особенность во избежание дальнейших ошибок в употреблении данной грамматической конструкции в речи.

Б)Следующей достаточно распространённой ошибкой студентов в употреблении родительного падежа в значении наличия или отсутствия чего -либо или кого-либо по моему мнению является неправильное согласование в числе и рода глагола быть в конструкциях прошедшего времени.Эту ошибку можно продемонстрировать на следующих примерах:

-У моего брата был спортивная машина "

-У этих детей были урок.

Причина этих ошибок по-моему та же, что в предыдущей группе ошибок, т.е. студенты употребляют глагол быть как глагол иметь, и рассуждают следующим образом:

-братъ-это он(сущ.муж.рода)-Он имел машину ,

Соседка -это она (сущ.жен.рода)-Она имела книги

Дети-они (сущ.во мн .числе)-Они имели урок

В)Ещё одним затруднением при овладении родительным падежом в значении наличия или отсутствия чего-либо или кого-либо является неумение дифференцировать предложения, в которых необходимо опускать слово есть, в связи с чем в речи студенты появляются такие ошибки, как „-У моей дочери есть длинные волосы ". Необходимо учитывать, что, если в конструкциях рассматриваемого типа при подлежащем употребляется оценочное прилагательное или наречие, то вся конструкция теряет своё бытийное значение и приобретает значение характеризующий, передачи состояния .В этом случае в настоящем времени не употребляется бытийный глагол, что вызывает трудности у студентов.

4) Дательный падеж

Затем обычно вводится дательный падеж. По статистическим данным он является наименее частотным. Однако эта форма выражает очень важное для диалогической речи значение адресата действия и значение её позволяет расширить уже введённую ранее модель предложения с прямым объектом.

При:-Я дала книгу другу.

После этого по-моему можно спросить учащихся, какие сувениры они обычно привозят из путешествий родственникам и друзьям. Далее важно перейти к реальному общению , для чего задание можно конкретизировать, задав модель и попросив сказать, какие сувениры и из какого города они привезли .

При:Недавно я была в Испании и купила маме веер

5) Творительный падеж

Знакомство со значением творительного падежа происходит чаще всего после изучения винительного падежа в значении прямого объекта

,родительного в значении принадлежности ,а также в сочетании с количественными числительными (пять учебников,три книги),дательного для обозначения объекта ,которому адресовано действие (вопрос кому?)и для обозначения возраста(Малика 19лет)

Основные значения творительного падежа,выносимые на занятиях преподавателем РКИ ,могут быть сведены с следующим:

А)совместное действия (Лола гуляет с Поваром.Соседка идёт с собакой)

Б) творительный без предлогов для обозначения инструмента,орудия действия (Студент пишет в тетради ручкой ,а на доске -мелом)

В)в сочетании с глаголами интересоваться,увлекаться заниматься,любоваться , гордиться.(Моя сестра интересуется историей)

Г)после глаголов БЫТЬ,СТАТЬ, РАБОТАТЬ (Анвар хочет быть врачом,а Малика хочет стать инженером.Мой папа работает строителем)

Д)в значении места(с предлогами ПЕРЕД,ЗА,РЯДОМ,С,НАД,ПОД,МЕЖДУ:

При: Цветочный магазин находится за остановкой

Портрет висит над диваном

Перед университетом располагается ювелирный магазин.

Закключение.Выводы

В процессе работы с падежной системой русского языка для устранения речевых ошибок по моему мнению рекомендуется изучать падеж не в совокупности и не вне контекста, а в соответствии с определенной ситуацией общения и в рамках контекста. На мой взгляд предотвращению ошибок, связанных с использованием того или иного падежа, способствует также на этапах объяснения нового материала, закрепление и повторение специализированных рифмованных текстов, в которых отрабатываются необходимые языковые модели.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Книга,„Русские падежи"Н.Т.МЕЛЕХА и И.И .БАРАНОВЫ
- 2.Валгина Н.С., Розенталь Д.Е., Фомина М.И.
- 3.Современный русский язык: Учебник для вузов / Под ред. Н.С. Волгиной – 6-е изд. перераб. и доп. – М.: Логос, 2002–528с.

- 4.Русская грамматика. В 2т / Н.Д. Арутюнова, А.В. Бондарко, В.В. В.В. Иванов и др.;
- 5.Современный русский язык: Учебник / В.А. Белошапкова, Е.А. Земская, И.Г. Милославский, М.В. Панов; Под ред. В.А. Белошапковой – М.: Высш. шк., 1981 – 560с.
- 6.RAXIMOVA. SHAXZODA. R. (2023). ARTISTIC COVERAGE OF PEDAGOGICAL PROBLEMS IN THE WORKS OF VALENTIN RASPUTIN. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 378-382
- 7.RAXIMOVA . SHAXZODA. R. (2023, December). VIEWS AND PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF VALENTIN RASPUTIN. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 80-82).
- 8.Nishonova, X.T. (2024). METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF YOUNG LEARNER'S LEXICAL COMPETENCE THROUGH COMICS IN PRIMARY ENGLISH CLASSES. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(05), 29-36
- 9.Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. *Academic research in educational sciences*, 5(CSPU Conference 1), 785-790
- 10.Олимова, М. (2024). ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ИС ТУРГЕНЕВА С АКЦЕНТОМ НА ЕГО ЦИКЛ ОЧЕРКОВ" ЗАПИСКИ ОХОТНИКА". *ILM FAN XABARNOMASI*, 1(2), 579-58
- 11.Egamberdiyeva Sh. UMUMTURKIY TILLAR ALLALARIDA ALLITERATSIYA VA ASSONANS //TADQIQOTLAR. – 2024. – Т. 32. – №. 2. – С. 46-50.
- 12.Egamberdiyeva Sh. PROBLEMS IN THE STUDY AND CLASSIFICATION OF TURKISH LULLABIES //International journal of artificial intelligence. – 2024. – Т. 4. – №. 03. – С. 588-591.
- 13.Habibullayev, Nodirbek. "QOZOQ VA O'ZBEK TILIDAGI MODAL SO'ZLAR CHOQ'ISHTIRMASI." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
- 14.Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.

15. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – T. 2. – №. 1.
16. Бабажанова М. Т. ИЗУЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ ВИДА РУССКОГО ГЛАГОЛА В КЛАССАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ КАК ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 16. – №. 3. – С. 55-64.
17. Dehqanova G.A (2024). THE IMPORTANCE AND ROLE OF LEXICAL COMPETENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO STUDENTS. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>
18. Dehqanova. G.A IMPROVING THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF PREPARING STUDENTS FOR EFFECTIVE COMMUNICATION TECHNIQUES AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 15. – №. 3. – С. 81-88.
19. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

QALAMTASVIR MASHG'ULOTLARIDA TALABALARNI KOMPOZISIYA OID BILIM VA MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH

Komoldinov Sirojiddin Jomoldin o'g'li,

Sattarov Farhod Islomovich

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola qalamtasvir fani o'qituvchilari uchun kompozitsiya tushunchalari, mazmun mohiyati taxlil qilinib to'liq yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *nuqta, chiziq, shakl, , tus, rang, visual, geometrik, konstruktiv, chiziq-kontur, shtrix, yorug'-soya, , simmetriya, assimetriya.*

Аннотация: *В данной статье анализируются понятия композиции и сущности содержания для учителей рисования карандашом.*

Ключевые слова: точка, линия, форма, цвет, зрительный, геометрический, конструктивный, линия-контур, штрих, свет-тень, симметрия, асимметрия.

Abstract: *This article analyzes the concepts of composition and essence of content for pencil drawing teachers.*

Key words: *point, line, shape, color, visual, geometric, constructive, line-contour, stroke, light-shadow, symmetry, asymmetry.*

“Kompozisiya” tushunchasini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilishning eng muhimi, nuqta, chiziq, shakl, yoʻnalish, tus, rangi, tuzilishi, hajmi, masshtabi, harakatini oʻz ichiga olgan vizual obrazning asosiy elementlariga asoslanib, uni shakllantirish jarayonining kasbiy tomonidir. Har qanday vizual obrazda maʼlum darajada mavjud boʻlgan bu elementlar vizual maʼlumotni inson tomonidan idrok etish va oʻzlashtirishga tubdan taʼsir qiladi (D.A. Dondis). Kompozisiya sanʼat asarining asosiy shakli degan tezisni hech kim shubhalanmaydi. “Kompozisiya” atamasining taʼrifini taniqli rassom- amaliyotchilar (I.N.Kramskoy, P.P.Chistyakov, K.S.Petrov-Vodkin, V.A.Favorskiy, K.F.Yuon va boshqalar), badiiy ijod tadqiqotchilari (B.A.Uspenskiy, L.F.Jegin, P.A.Florenskiy, N.N.Volkov, Ye.V.Shoroxov va boshqalar) nashrlarida topish mumkin.

Taʼlim nazariyasi va amaliyoti uchun universal hisoblangan asosiy kompozisiya qonuniyatlari va tasvirni tashkil etish tamoyillari ochib berilgan, ammo shu bilan birga tasviriy sanʼatning turli janrlarida kompozisiyani aniq tushunchasi hali ham mavjud emas. Shuning uchun tasvirlanganlarning kompozisiya mohiyatini tushunishning fundamental yondashuvlarini tahlil qilish kerak.

V.A. Favorskiy kompozisiya nazariyasi boʻyicha maʼruzalarida yozgan. “Sanʼatda kompozisiyaga intilish koʻpknglikli va koʻp oʻlchamli narsalarni toʻliq idrok etish, koʻrish va tasvirlash istagidir va haqiqatning badiiy tasviri deb daʼvo qilingan har bir qalamtasvir hayotiy voqelikni tasvirlash vazifasini makon va zamonda bajaradi, shuning uchun kompozisiya vazifasiga egadir”.

K.F. Yuon kompozisiyalarda birinchi navbatda konstruksiyani, yaʼni qismlarning tekislikda taqsimlanishi va tekislik omillari bilan ham hosil boʻlgan

tuzilishini ko'rgan. Masalan, geometrik (hajmli va chiziqli) figuralarning ahamiyatini butun vizual tabiiy va moddiy dunyo hodisalarini tushirib berish va umumlashtirish vositasi sifatida muhim deb hisoblagan va kompozitsiyani aniqlash va rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega

L.F. Jegin, B.A. Uspenskiy san'atning eng xilma-xil turlarini birlashtirgan badiiy asar kompozitsiyasining markaziy muammosi ko'rish nuqtasi muammosi, ya'ni kenglik perspektivasi muammosi deb hisoblaydi. Ularning ta'kidlashicha, eng katta kompozitsiyani ko'plab ko'rish nuqtasi sintez qilingan asarlar egallaydi (faol kenglik: ikona, zamonaviy G'arb rangtasviri). Bu mualliflarning fikricha, birlashtirilgan, tashqi ko'rish nuqtasi, kenglikni qurish bevosita markaziy perspektiva, kompozitsiya amorfizmi belgisidir

P.A. Florenskiy kompozitsiyani asarning kenglik birligining sxemasi deb hisoblaydi va "kompozitsiya" atamasi bilan bir qatorda boshqasini – "qurilish"ni ham eshitish mumkinligini ta'kidlaydi, bu birinchisining sinonimi sifatida yoki uning teskarisi sifatida bo'ladi. Florenskiy bu tushunchalarning mohiyatini kompozitsiyaning san'at asari g'oyasiga mutlaqo befarq bo'lib, faqat tashqi tasvirlash vositalarida ko'radi; konstruksiya, aksincha, ma'noga qaratilgan va tasviriy vositalarga befarqdir. Asarning uyg'unligi bilan bu ikkala boshlang'ich - kompozitsion va konstruktivlik mutanosibdir. Bu muvozanat yo'qolganda, kompozitsiya sxemasi yoki konstruktiv sxemasi ustunlik qiladi.

Mashhur olim va rangtasvirchi N.N. Volkovning fikricha, eng muhim kompozitsiya mazmuni yaxlitlikdir. Uning ta'kidlashicha, "eng umumiy ma'noda butunning qismlari tarkibi va joylashishini quyidagi shartlarni qondiruvchi kompozitsiya deb atash mumkin:

1) yaxlitning hech bir qismini butunga zarar yetkazmasdan olib tashlash yoki almashtirish mumkin emas;

2) qismlarni butunga zarar yetkazmasdan almashtirish mumkin emas;

3) birorta ham yangi element butunga buzilmagan holda birlashtirilmaydi.

Butunning biron bir elementini olib tashlasangiz yoki almashtirsangiz, yoki ularni joylarini o'zgartirsangiz yoki ramkani kengaytirsangiz, butunlik o'zgaradi»

Muallif, eng avvalo, kompozisiyaning ma'noli ifodalash vazifasini bajaruvchi konstruktiv bog'lanishlar orqali yaratilgan va mustahkamlangan semantik yaxlitligini ta'kidlaydi. Bunday holda quyidagi konstruktiv vazifalar ajratiladi:

1. Tushunishni jalb qilish va unga doimiy qaytish ta'minlanishi uchun kompozision tugunni tanlash.
2. Maydonning parchalanishi shundan iboratki, muhim qismlar bir-biridan ajralib turadi, bu sizni butunlikning murakkabligini ko'rishga majbur qiladi.
3. Maydonning (va obrazning) yaxlitligini saqlash, asosiy qism (kompozisiya tugunlari) bilan doimiy aloqani ta'minlash. Kartinning kompozision tugunlari ostida muallif asarning asosiy qismini tushunadi, bu boshqa barcha qismlarni ma'noda bog'laydi. Natyurmortda - qo'yilmaning asosiy narsalari hisoblanadi.

Bundan tashqari, kompozision sohaning eng muhim tarkibiy qismlari analogiya va kontrast (bir-birini qo'llab-quvvatlaydigan);

- simmetriya va assimetriya, ritm;
- tekislik va kenglik hisoblanadi.

Shu bilan birga, muallif kenglik tasviri narsalar tasviriga bog'liq, rassomning predmetga munosabati ham uning kenglikga munosabati ekanligini ta'kidlaydi.

Taniqli rassom-amaliyotchi A.A.Deynekaning ta'kidlashicha, "kompozisiya tasvirning ichki, g'oyaviy sabablaridan kelib chiqishi kerak. Rassomning maqsadi - badiiy asarning g'oyaviy mazmunini yanada aniqroq ochib beradigan jonli, tushunarli obrazlar va shunday ifoda vositalarini topishdir. Qalamtasvirdagi bunday vositalar chiziq-kontur, shtrix, yorug'-soyaning tuslanishi, shuningdek, kompozisiyani qurish qoidalari va qonunlari va bilimlari rassomga qalamtasvirda eng murakkab kompozisiyalarni mohirona tasvirlashga yordam beradi"

Ye.V. Shoroxov kompozisiyaning asosiy qonuniyatlari – yaxlitlik, qarama-qarshilik, yangilik qonuni, kompozisiyaning barcha vositalarining g'oyaviy tushunchaga bo'sunishi, "ramka"ning tekislikdagi tasvir kompozisiyasiga ta'siri, kompozisiya qoidalari, uslublari va vositalarini ajratib ko'rsatdi, ritm, murakkab kompozisiya markazi, simmetriya, assimetriya, kompozisiyadagi parallellik, asosiy narsaning fonda joylashishi.

Ma'lumki, kompozitsiyaning mohiyatini tushunishning barcha xilma-xilligi bilan ijodiy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj to'g'risidagi qarashlar birligi mavjud bo'lib, u g'oyani, ifodalash vositalarini, asosiy kompozitsiya qonuniyatlarini bilish va tegishli kasbiy malaka va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Ijodkorlik jarayonining psixologik xususiyatlari olimlar tomonidan yetarlicha batafsil o'rganilib, ijodkorlikni takrorlash va yodlash emas, balki dunyoga boshqacha, boshqa nuqtai nazardan qarash imkonini beruvchi obrazni yaratishni nazarda tutadi, boshqa tomondan; oldingisiga nisbatan oldinga siljish, mavjudga yangicha ko'rinish va tartib berish (V.P. Zinchenko).

Kompozitsion savodxonlikni rivojlantirish jarayonida rassomlar o'zlarining kreativ va ijodiy tasavvurlarini yaxshilaydilar, har qanday ijodiy jarayonda muhim bo'lgan kenglik va vizual tafakkurni (vizual-obrazli fikrlash turlari) rivojlantiradilar, chunki tasavvurda yangi yechim obrazlar, kartina, jadvallar, modellar va boshqalar kabi shaklda paydo bo'ladi. Psixologlar tasavurning ikki turini ajratib ko'rsatadilar, kreativ tasavvur - ularning tavsifi, chizmasi, sxemasiga muvofiq odam uchun yangi ob'ektlarning obrazlarini yaratishning psixologik jarayoni. Bunday tasavvur turli xil faoliyatda qo'llaniladi, ijodiy tasavvur - o'z g'oyasiga muvofiq obrazni qurish uchun zarur bo'lgan materiallarni tanlashni talab qiladigan yangi va original obrazlarni mustaqil yaratish jarayoni. Mashhur olimlar Ye.I. Ignat'ev, V.C. Kuzin badiiy faoliyatning tasavvur jarayonlari tadqiqoti bilan shug'ullanishgan. Masalan, Kuzin ta'kidlaydiki, tasavurning tashqi olam bilan doimiy aloqasi, amaliyoti tasavurning bu dunyo bilimiga bog'liqligini nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, N.P. Krimovning fikricha, o'z amaliyotiga asoslanib, "kompozitsiya bu asarning ijodiy tashkilotidir va hech qanday holatda uni matodagi figuralar va narsalarni oddiy joylashtirish bilan aralashtirib yubormaslik kerak" deb ta'kidladi.

Hulosa, qalamtasvirning yakuniy kompozitsiyasi ustida ishlash jarayonida bo'lajak rassom-pedagoglarning barcha ijodiy salohiyati namoyon bo'lishi kerak. Demak, o'quv topshiriqlari talabalarning tasviriy grafik tilini o'zlashtirish jarayonini yo'naltiruvchi, uni yanada samaraliroq qiladigan, talabalarning kompozitsion tafakkurini faollashtirishga xizmat qiluvchi vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komoldinov S. QALAMTASVIR MASHG'ULOTLARIDA KOMPOZITSIYANING AHAMIYATI //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic:“Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions”. – 2023. – T. 1. – №. 01.\
2. Komoldinov S., Boboxonova M. IJODIY MANZARALAR CHIZISH BO'YICHA AMALIY VA NAZARIY TAVSIYALAR //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 3 Part 3. – С. 161-163.
3. Jomoldin o'g'li K. S. RANGTASVIRDA MANZARA ISHLASHNING AMALIY AHAMIYATI //International Conference on Research Identity, Value and Ethics. – 2022. – С. 101-104.
4. Sirojiddin K., Dildora T. JONAJON OLKAM MAVZUSIDA MANZARA CHIZISH BOYICHA AMALIY TAVSIYALAR //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – С. 58-61.
5. O'G'likomoldinov S. J., Abdirasilov S. F. ON THE INTEGRITY OF ILLUSTRATION IN PAINTING LESSONS AND ITS RELATIONSHIP WITH COMPOSITION ACTIVITY //Экономика и социум. – 2023. – №. 3-2 (106). – С. 168-171.
6. Komoldinov, S., & Sattarov, F. (2024). Ijodiy asar yaratish bo 'yicha metodik tavsiyalar. *Scientific-theoretical journal of International education research*, 2(1), 42-46.
7. Jomoldin o'g'li, K. S. (2024). Methods of Increasing the Efficiency of Drawing Lessons. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 3(3), 285-288.
8. Komoldinov, S. (2023, December). QALAMTASVIR MASHG'ULOTLARIDA KOMPOZITSIYANING AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic:“Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions”* (Vol. 1, No. 01).
9. Boltaboyev A. BO'LAJAK O'QITUVCHINING KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH SHART-SHAROITLARI //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic:“Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions”. – 2023. – T. 1. – №.

10. Boltaboyev A. Color Relationships in Paintings //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN. – 2023.
11. Rakhimov, K. (2023). THE PLACE OF GRAPHICS IN THE FINE ARTS. Solution of social problems in management and economy, 2(2), 5-8.
12. Rakhimov, K. (2023). THE ROLE OF PORTRAIT ARTISTS IN FINE ARTS. Models and methods in modern science, 2(2), 13-19
13. Oripov Badirjon Nuriddinovich, & Badirdinov Doniyorbek SHavkatbek o'g'li. (2022). UZLUKSIZ TA'LIMDA TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITILISHI MAZMUNI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6463680>
14. Badirdinov D.Sh. Tasviriy san'at darslarini boshqa o'quv fanlari bilan bog'lanishi. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. 2021-yil 1-son
15. Mohirjon O. QAYSI BIRI YAXSHIROQ: NATURADANMI YOKI FOTOSURATDANMI? //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 101-103.

RANGTASVIRDA MANZARA JANRINING O'ZIGA XOS TOMONLARI

Sattarov Farhod Islomovich

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada manzara janri uning o'ziga xos ususiyatlari. Manzara ishlashda kompozitsiyaning o'rni, ochiq havoda etyud ishlashning o'ziga xos tomonlari manzara kompozitsiyalari yaratish uchun ilmiy va amaliy tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** serqirra, estetik munosabat, perspektiva, idrok etish, motiv, ritm, simmetrik, assimetrik, kontrast rang, ton, syujet.*

***Аннотация:** В данной статье рассмотрен жанр пейзажа и его специфические особенности. Приводятся роль композиции в пейзажном творчестве, особенности выездной этюдной работы, научно-практические рекомендации по созданию пейзажных композиций.*

Ключевые слова: яркость, эстетическое отношение, перспектива, восприятие, мотив, ритм, симметричность, асимметричность, контрастный цвет, тон, сюжет.

Key words: vividness, aesthetic attitude, perspective, perception, motive, rhythm, symmetrical, asymmetrical, contrasting color, tone, plot.

Tasviriy san'atning boshqa janrlari bilan bir qatorda manzara janri ham o'zining go'zalligi, serqirraliligi, mukammalligi bilan o'zgacha ko'rinish kasb etadi. Tasviriy san'atda tabiat, shahar industeral-sanoat, inter'yer ko'rinishlarning tasvirlanishi manzara janriga ta'luqlidir. Manzara janridagi asarlarning ayrimlari bevosita tabiatning haqiqiy, ya'ni hayotiy ko'rinishini tasvirlasa, boshqalarda borliq ijodiy tarzda, hayolan ifodalangan bo'ladi. Ba'zan bu ikki hol bir asarda kuzatilishi ham mumkin. Manzara janrining paydo bo'lishi juda uzoqlarga borib taqaladi. Manzara tasvirlarning keng tarqalishning qadimgi Sharq va Krit orollardagi, qadimgi arxeologik qazilmalari misolida ko'rish mumkin. Masalan, eramizdan avvalgi davrlarga oid Beni-Hasandagi qabr toshda yovvoyi mushuk ovi tasvirlangan. Manzara janri mustaqil ravishda Xitoyda VI asrda paydo bo'lgan bo'lsa, Yevropa san'atida Uyg'onish davrida ilmiy negizda, ya'ni chiziqli va havo (rang) perspektivasi asosida shakllangan. Manzara janrining ikki xili mavjud. Birinchi turida mustaqil manzara aks ettiriladi, ikkinchi turida esa manzara biron tasvir fonida tasvirlanadi. Masalan, portretning orqa tomonida tabiat yoki shahar manzarasi tasvirlanishi mumkin.

O'zbekistonda manzara janrining xaqiqiy rivojlanishi 20-asrga to'g'ri keladi. Shu davrda dastgoh san'atida manzaraning nodir na'munalari yaratildi. Manzara janrida samarali ijod qilgan va san'at ixlosmandlariga manzur bo'lgan rassomlardan judda ko'plab takidlashimiz mumkin P. Benkov, O'. Tansiqboyev, N. Karaxan, R.Temurov, R. Ahmedov, N. Qo'ziboyev, A. Mirsoatov va boshqa bu sohada samarali ijod qildilar va o'zbek tasviriy san'atida manzara janri rivojiga katta hissa qo'shdilar.

O'quvchilarga manzara janri haqida ma'lumot berish, perespektiva qonun-qoidalariga rioya qilgan holda manzara ishlash bosqichlarini amalda bajarishga o'rgatish. O'quvchilarga tabiatga nisbatan estetik munosabatni

shakllantirish, ularda estetik didni tarbiyalash. Tabiatni asrash va uni muhofaza qilishga o'rgatish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash. O'quvchilarni tabiatning go'zalligini ko'ra bilish va idrok etishda bilim, ko'nikma malaka hosil qilishda manzara janrining o'rnini beqiyos va shu yo'nalishda ijod qilmoq, o'rganmoq muhim ahamiyatga ega desak mubolag'a bo'lmaydi. Manaza ishlash jarayonida o'quvchilar rangni xis etadilar.

Manzara kompozitsiyasi ustida ishlash eng qiziqarli e'tibor tortuvchi motiv tanlashdan boshlanadi. Bu ma'noda esa eng avvalo etyudlar bajarishda yoki manzara materiali ustida ishlagandi asosiy vazifalarni belgilab olish ham muhimdir. Ochiq havoda (plenerda) rangtasvir bajarishga o'tishda kichik etyudlar chiziladi va eng avvalo undagi rang munosabatlari topiladi. Kichik etyudlarda qismlarning tarqoqligi yo'qotiladi, negaki rassom naturani aynan ko'chirmaydi. Dastlab etyudlar uchun uncha murakkab bo'lmagan ko'rinishlar olinadi, so'ngra tobora murakkablashtirib borilaveradi. San'at asarlarini tahlil qilganimizda, kompozitsiya qoida va usullari o'z mohiyatini asta-sekin yo'qotib, yangi kompozitsiya qoidalari paydo bo'la boshladi. Badiiy asar yaratishda rassomlar tabiiy va ongli ravishda kompozitsiya qonunlariga rioya qilishadi. Har bir ijtimoiy-jamiyat san'at oldida yangi zamonaviy vazifalarni ko'ndalang qo'yadi.

Hozirgi vaqtda biz kompozitsiyani nazariy asoslarini ikki guruhga ajratib o'rganamiz.

1. Kompozitsiya qonunlari.
2. Kompozitsiya qoida va usullari.

Kompozitsiya usul (yo'llari). Kompozitsiyani asosiy usullaridan biri ritmni ifodalash, kompozitsiya mavzusi markazini aniqlash, simmetrik yoki assimetrik holati, massani ikkinchi plandagi kenglikdagi asosiy qurilmasini joylashtirish. Ritm hayotda va san'atda mavjudligi rassom uchun yaxshi belgi, vositadir u bir elementni oraliqda galma-gal qaytarilishidir. Asar g'oyasini kompozitsiya tuzilishini idrok etishda ritm estetik obrazli tasavvur rolini o'ynaydi va kontrast rang, ton qonunlariga suyanadi.

Manzara chizishdahan ana shunday kompozitsiyon jarayonlarni qo'llash muhim va badiiy asarga o'zgacha kayifyat ulashadi.

Manzara chizish jarayonidaishlash texnikasini egallash yosh ijodkorlardan juda katta qunt va mehnatni talab qiladi.Kuzatuvchidan oyektlarni katta masofa ajratib turishi, yoruqlik va soya, reflekslariningxilma-xilligi va ko`pligi, yoru'-soyalarining tez o`zgaruvchanligi, ob-havo va fasllarning o`zgarishi bularning barchasi manzara ishlamoqchi bo`lgan rassom mehnatini qiyinlashtiradi.Ochiq havoda rasm chizganda boshlanishida oddiyroq syujetni tanlagan ma`qulroq. Masalan, hovlini bir qismi, uy yonidagi yoki devor oldidagi daraxt, ko`priqli ariqcha, harakterliroq ko`chani bir qismi, darvoza oldi va hokazo. Ochiq havoda etyud ishlash bo`yicha bir mo`ljal malaka hosil qilgach, so`ng vazifasini sekin-asta murakkablashtirib borishmumkin.Odatda manzara ishlashning ikki xil tipi mavjud: Birinchisi;davomli ya`ni tugatilgan manzara. Ikkinchisi;qisqa muddatlietyudlar.Uzoq muddatli manzaralar ishlashda fazoni ishonchli tasvirlash ob-havoni holati, yorug`likning nozik qochirimlari va ob`ektlarni shakli-shamoyili ancha aniqlikda ishlanadi. Uzoq muddatli davomli etyudlarda naturaning to`liq ifodalash qobiliyati va dastlabki fikrni to`la-to`kis rangtasvir asariga aylantira olish tarbiyalanadi. Uzoq muddatli ishlarni bir necha seansda kunning (bir payti) o`sha payti va o`sha vaqtida havoning o`sha payti o`sha vaqtida, o`sha bir xil holatida yozish kerak.Yaxlitlikni rivojlantirish va rangtasvirni quruq va kambag`al bo`lib qolishdanqutulish uchun davomli tasvirlardan tashqari qisqa muddatli etyudlar bajarish zarur

bo`ladi. Bu etyudlar manzarachi uchun o`ta zaruriy bosqich bo`lib, rassomning o`ziga xos kundalik daftaridir. Etyuddagi eng ahamiyatli narsa bu naturahaqida jonli nigoh va jonli tasavvurdir.Ochiq havoda ishlanar ekan, tabiatning tez o`zgaruvchanligini kuzatish mumkin: bo`ronli bulut va momaqaldiroq, quyoshning chiqishi, bulutlarning hayratlialmashinishlari va rangdor yoritilishini kuzatish mumkin. Bunday o`zgarishlar 5-10 minut ichidayoq butunlay o`zgaradi: kun botish butunlay boshqa rangga kiradi, bulutlarni ham shakli buzilib ketadi. Bunday paytda juda tez ishlash talab etiladi, boshlang`ich chizmatasvirni to`liq bajarish ham shart emas yoki umumiy holda kist bilan belgilab olish kifoya qiladi. So`ngra tezda zaruriy tUSDagi buyoqlarni tanlab yirik mazeklar bilan ishlash kerak. Qisqa vaqt

ichida umumiy rang tusini holatini hosil qilish ranglar garmoniyasini, planli bog'lanishlarni yuzaga chiqarish zarur bo'ladi. Ochiq havoda manzara ishlash ijodkorlarni rang bilan ishlash texnikasini rivojlantiradi. Ranglar uyg'unligini xis qilishga yordam beradi. va eng asosiysi yaratilgan badiiy asarlar omoshabinlarning ma'naviy yuksalishiga xizmat qiladi.

Insonda doimo yuqori darajadagi tushuncha va did bo'lishi va bolani shu yo'nalishda tarbiyalashi kerak. Bu insoniyatning eng yuksak yutuqlaridan biridir. Keling, tasviriy san'at pedagogikasi masalalariga yaqinroq qaytaylik. Tasviriy san'at asari muallifi atrof-muhitni, kerakli tasvirni yaratish, go'zallikni yaratish uchun avval uni tasavvur qilishi, so'ng tasvirlashi kerak. O'z ustida tinimsiz mehnat qilgan ijodkorgina o'zi orzu qilgan mahoratni rivojlantira oladi. Bilim orqali bola har tomonlama rivojlanadi, butun olamni tushunadi. Go'zallikka bo'lgan muhabbat uni his qilish darajasiga etadi. U shaxsning turmush tarzi, axloqiy-ijtimoiy hayotida, uning ma'naviy yuzining tabiiy shakllanishida aks ettirilgan holatlar tizimida – ma'naviy tarbiyaning asosiy kategoriyalari sifatida namoyon bo'ladi. Go'zallikni did bilan ko'ra bilish, his qila bilish, baholay bilish – emotsional ko'nikmalarni shakllantirishga olib keladi. Xulosa qilib aytganda tasviriy sanat yo'nalishlarida yaratilgan har bir badiiy asarlar tomoshabinlarning ma'naviy yuksalishiga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komoldinov, S., & Sattarov, F. (2024). Ijodiy asar yaratish bo'yicha metodik tavsiyalar. *Scientific-theoretical journal of International education research*, 2(1), 42-46.
2. Jomoldin o'g'li, K. S. (2024). Methods of Increasing the Efficiency of Drawing Lessons. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 3(3), 285-288.
3. Komoldinov, S. (2023, December). QALAMTASVIR MASHG'ULOTLARIDA KOMPOZITSIYANING AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic: "Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions"* (Vol. 1, No. 01).

4. Komoldinov, S., & Boboxonova, M. (2023). IJODIY MANZARALAR CHIZISH BO'YICHA AMALIY VA NAZARIY TAVSIYALAR. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3 Part 3), 161-163.
 5. O'G'Likomoldinov, S. J., & Abdirasilov, S. F. (2023). ON THE INTEGRITY OF ILLUSTRATION IN PAINTING LESSONS AND ITS RELATIONSHIP WITH COMPOSITION ACTIVITY. *Экономика и социум*, (3-2 (106)), 168-171.
 6. Komoldinov, S., & Boboxonova, M. (2023). IJODIY MANZARALAR CHIZISH BO'YICHA AMALIY VA NAZARIY TAVSIYALAR. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3 Part 3), 161-163.
- Sirojiddin, K., & Dildora, T. (2022). JONAJON OLKAM MAVZUSIDA MANZARA CHIZISH BOYICHA AMALIY TAVSIYALAR. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 58-61.

EFFECTIVE WAYS AND METHODS OF TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS

Asqaraliyeva Sarvinoz Muxtorali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi

GU-22 guruhi talabasi

E-mail: asqaraliyevasarvinoz00@gmail.com [Tel:+998935776388](tel:+998935776388)

***Annotation.** It is fundamentally essential for children to learn English from a young age in this rapidly globalizing world. English knowledge will help to open many opportunities for them in the future and it will be invaluable in their future careers. However, teaching English to children is not an easy job. But it is also not difficult, if we already know how to do it. Many teaching positions involve teaching children a unique experience that is both challenging and fun. Compared to adults, children are more energetic, have shorter attention spans, and learn language according to specific stages of development; these present planning challenges for the teacher. The key to teaching English to children is to understand the principles of language acquisition and apply it in ways that keep children motivated to learn. Children's world is playing and imitating. The present paper deals with the*

following subjects: what are the principles of teaching English to children, what are the characteristics of a language teacher, why do we teach children a foreign language, teachers social and psychological preparation, the emotional and physical aspects of young learners, the teachers main roles in class, a review of TPR (Total Physical Response), and finally some practical tips and teaching techniques for beginner teachers of English language.

***Key words:** Teaching approaches, teaching techniques, Total Physical Response, scaffolding, giving feedback, visual aids, coherence, teach teaching methods, creativity, languages, schooling, achieve, game.*

***Аннотация.** В этом быстро глобализирующемся мире очень важно, чтобы дети развивали английский язык с раннего возраста. Знание английского поможет им открыть множество возможностей в будущем и будет иметь неоценимое значение в их будущей карьере. Однако преподавание английского языка детям – непростая задача. Но это тоже не сложно, если мы уже умеем это делать. Многие преподавательские должности с обучением детей – это уникальный опыт, одновременно интересный и увлекательный. По сравнению с взрослыми дети более энергичны, имеют более короткую продолжительность внимания и изучают язык в соответствии с интересами стадий развития; это создает проблемы с планированием для учителя. Ключом к обучению детей английскому языку является понимание прекращения владения языком и его применения таким образом, чтобы поддержать мотивацию детей к обучению. Детский мир это игра и подражание. В данной статье исследования следующие темы: каковы принципы преподавания английского языка детям, каковы характеристики учителя языка, почему мы обучаем детей иностранному языку, социальная и психологическая подготовка учителей, эмоциональные и физические аспекты молодости. Учащиеся, основные курсы преподавателей английского языка, обзор TPR (Общая физическая реакция) и, наконец, некоторые практические советы и методы обучения для начинающих преподавателей английского языка.*

***Ключевые слова:** подход к обучению, методы обучения, общая реакция на изображение, строительный лес, обратная связь, наглядные пособия,*

последовательность, методы обучения, креативность, языки, школьное обучение, игра, недостижимый

***Annotatsiya.** Bu shiddat bilan globallashib borayotgan dunyoda bolalar uchun ingliz tilini yoshligidan o'rganish juda muhim. Ingliz tilini bilish ular uchun kelajakda ko'plab imkoniyatlarni ochishga yordam beradi va bu ularning kelajakdagi ishlarida bebaho bo'ladi. Biroq, bolalarga ingliz tilini o'rgatish oson ish emas. Ammo bu qiyin ham emas, agar biz buni qanday qilishni bilsak. Ko'pgina o'qituvchi lavozimlari bolalarni o'qitishni o'z ichiga oladi - bu qiyin va qiziqarli bo'lgan noyob tajriba hisoblanadi. Kattalar bilan solishtirganda, bolalar ko'proq baquvvat, qisqaroq e'tiborga ega va rivojlanishning muayyan bosqichlariga ko'ra tilni o'rganishadi; bu o'qituvchi uchun hozirgi rejalashtirish muammolari. Bolalarga ingliz tilini o'rgatishning kaliti tilni o'zlashtirish tamoyillarini tushunish va uni bolalarni o'rganishga undaydigan usullarda qo'llashdir. Bolalar dunyosida o'ynaydi va taqlid qiladi. Ushbu maqolada quyidagi mavzular ko'rib chiqiladi: bolalarga ingliz tilini o'rgatish tamoyillari qanday, til o'qituvchisining xususiyatlari qanday, nima uchun biz bolalarga chet tilini o'rgatamiz, o'qituvchilarning ijtimoiy va psixologik tayyorgarligi, yoshlarning hissiy va jismoniy jihatlari. o'qituvchilarning, o'qituvchilarning sinfdagi asosiy rollari, TPR (Umumiy Jismoniy Javob) ni ko'rib chiqish va nihoyat ingliz tilini boshlang'ich o'qituvchilari uchun amaliy maslahatlar va o'qitish usullari.*

***Kalit so'zlar:** O'qitish yondashuvlari, o'qitish texnikasi, umumiy jismoniy javob, iskala, fikr-mulohaza bildirish, ko'rgazmali qurollar, izchillik, o'qitish usullarini o'rgatish, ijodkorlik, tillar, maktab ta'limi, o'yin, erishmoq*

Introduction

Language as a means of communication plays very important role in social relationship among human beings. The English Language is the first foreign language we teach to children at very early stages of schooling. The primary aim of teaching English in the early years of schooling is to motivate young learners to be ready and have self-confident in learning English at higher levels of education. Some children are born to parents who polyglots, so they have to acquire two or three different languages. Some others learn second or third language because they

are to immigrate to a new country. Nowadays language learning is essential needed for children who want to immigrate to other countries. Teaching English to young learners is a rewarding yet challenging task that requires creativity, patience, and effective teaching methods. In this article, I will explore various methods and strategies for teaching English to young learners in an engaging and interactive way. By incorporating Total Physical Response (TPR), storytelling, games and activities, songs and chants, and visual aids into English lessons, teachers can create a dynamic learning environment that fosters language development and student engagement. teaching methods were aimed at school-aged children, now parents are trying to start learning a foreign language as early as possible. The main goals of teaching preschool children a foreign language:

- formation of basic communication skills in a foreign language in children;
- the ability to use a foreign language to achieve one's goals, to express one's thoughts and feelings in life communication;
- create a positive attitude to further study of foreign languages;
- to arouse interest in the life and culture of other countries.

In the school age, in the teaching of English, children gradually develop the basics of communicative competence, which includes the following aspects at the initial stage of learning English the ability to correctly repeat English words from a phonetic point of view behind the teacher, native speaker or speaker, that is, the gradual formation of listening attention, phonetic hearing and correct pronunciation, acquisition, consolidation and activation of English vocabulary, mastering a certain number of simple grammatical structures, making a coherent statement. The methodology of conducting direct educational activities should be built taking into account the age and individual characteristics of the structure of children's language skills and should be directed to their development. Communication in a foreign language should be motivational and directed. It is necessary to create a positive psychological attitude towards a foreign language in a child, and the way to create such a positive motivation is to play. The game is both a form of organization and a method of conducting lessons in which children gather a certain amount of English vocabulary, learn many poems, songs, count rhymes, etc.

This form of conducting lessons creates favorable conditions for mastering language skills and speaking skills. The ability to rely on game activity allows you to give a natural impetus to speech in a foreign language, to make even the simplest phrases interesting and meaningful. Playing in the teaching of a foreign language is not contrary to the educational activity, but organically connected with it. Games in direct educational activities should not be episodic and isolated. An end-to-end game technique that integrates and integrates other activities is needed in the language learning process. The game methodology is based on creating an imaginary situation and assuming a certain role by the child or the teacher. Educational games are divided into situational, competitive, rhythmic-musical and artistic. To situations include role-playing games that simulate communication situations for one reason or another. Role-playing is a game activity in which children play certain roles, various life situations are played, for example: seller-buyer, doctor-patient, actor and his fans, etc. They in turn are divided into games of a reproductive nature, when children reproduce a typical, standard dialogue, apply it to a specific situation, and require the use and modification of various models. Standard dialog boxes are: Show me (show) - when the teacher names the subject and the child must go to the card with the image of the desired word and point to it.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

1 Total Physical Response (TPR):

Total Physical Response (TPR) is a teaching method that involves using physical movements and gestures to help students understand and remember new vocabulary and grammar structures. This method is particularly effective with young learners, as it allows them to learn through active participation and kinesthetic learning. Teachers can use TPR to introduce new vocabulary, practice language structures, and engage students in interactive language activities.

2. Storytelling:

Storytelling is a powerful tool for teaching English to young learners, as it helps them develop their listening and speaking skills while also fostering their imagination and creativity. Teachers can use picture books, flashcards, or puppets to tell stories in English and engage students in interactive storytelling activities. By incorporating storytelling into English lessons, teachers can create a rich

language environment that promotes language acquisition and cultural understanding.

3. Games and Activities:

Incorporating games and activities into English lessons can make learning more enjoyable and effective for young learners. Games such as bingo, memory matching, and word puzzles can help students practice vocabulary and grammar in a fun and engaging way. Teachers can also organize role-playing activities, scavenger hunts, and group projects to promote collaboration, communication, and critical thinking skills among young learners.

4. Songs and Chants:

Using songs and chants in English lessons can help young learners improve their pronunciation, rhythm, and intonation. Teachers can choose age-appropriate songs with simple lyrics and catchy melodies to engage students and help them remember new language structures. By incorporating music into English lessons, teachers can create a lively and interactive learning environment that enhances students' language skills and cultural awareness.

5. Visual Aids:

Visual aids such as flashcards, posters, and videos can enhance young learners' understanding of English vocabulary and grammar. Teachers can use visual aids to introduce new concepts, stimulate discussion, and reinforce learning in a visual and interactive way. By incorporating visual aids into English lessons, teachers can cater to different learning styles and engage students in meaningful language activities.

6. Artistic or creative games.

This is a type of activity that is on the border between play and artistic creation, and the path to it lies with the child through the game. They, in turn, can be divided.

-Dramatization (that is, staging small scenes in English) "In the forest" - for example: a chanterelle and a bear meet in the forest and play a little dialogue (Hello! I am a fox. I can run. I like fish); "Little Red Riding Hood" and others.

-Delicate games, for example, graphic dictation, painting a picture, etc. Coloring pictures is a relaxing, not always informative, but very common activity.

For example, you can show a finished picture. When the child learns the contour, the teacher repeats this word many times, names the details. So we base the new language on what the child has done. Graphic dictation for example: in the classroom, children are told what color to paint, what color to give to the children, and then they compare the resulting images with the picture dictated by the teacher.

When choosing or inventing a game to be included in the lesson, you must follow the following rules:

- Before starting the game, answer the following questions: what is the purpose of the game, what should the child learn in it? What speech act should he perform? Does the child know how to make such a statement, are there additional difficulties?
- After answering these questions, try to become your own child and come up with an interesting situation in which a statement based on such a model could appear.
- Think about how to describe this situation to the child in such a way that he immediately accepts it

Enjoy playing with your child or yourself!

7. Audio fairy tales for learning English

When the vocabulary of a preschool child reaches a few dozen words, you can directly diversify educational activities with the help of audio fairy tales in English. Audio stories can be divided into:

8.Pure audio stories.

Audio stories are a great help in learning English for children. First, English short stories are good. For example, with children you can listen to stories like "Three Kittens", "Three Little Pigs" or "Too Many Daves". The essence of the audio story must be clear, otherwise the child will quickly lose interest. Direct educational activity without interest, it will not be very effective and efficient.

9.Audio stories are combined with illustrative material

During the audio fairy tale, children look at the pictures together with the teacher and at the same time pronounce the words.

10..Audio stories and "total immersion" method.

To make listening to English audio fairy tales more interesting, you can use one of the methods of fairy tale therapy - drawing a fairy tale. But drawing while listening works if the plot of the story is at least a little familiar to the child. Therefore, when the story is heard for the second or third time, the children are given a pen and paper. The truth is that drawing while listening is a process that affects the deep skills of simultaneous perception and reproduction of information. In the process of drawing, the child forms associative connections with what he hears. Voluntarily or involuntarily, foreign words related to the plot depicted in the picture are remembered. On the way, it should be noted that he has the ability to listen and draw what he hears at the same time. Most babies between four and five years old do not have the ability to quickly reproduce the information they hear. But by the age of six, children who regularly listen and reproduce what they hear in the form of repetition, drawing, application, etc, develop the ability to listen, hear,

11.Videos for learning English

The purpose of the video film is to learn English by preschoolers and young children in a communicative way. The program materials are interesting for the child, but at the same time educational. Children learn English through play and learning about the world around them. Lexical and grammatical material is introduced in an entertaining way. It not only introduces the vocabulary, but also clearly shows the actions that can be performed with certain objects, which helps to quickly memorize words and develop simple conversational skills in a foreign language. The presence of a native speaker helps in the successful acquisition of phonetic material.

12.Cartoons in English

One of the best assistants in teaching English. Children love cartoons and enjoy watching them back to back. Therefore, cartoons in English help to solve many problems of teaching children a foreign language at the same time: • the child does not have the question "why learn these words"; • he is interested in watching cartoons and likes to repeat the phrases of the characters; • cartoons help the child not only to study and learn new words, but also to learn the sounds of English speech; • repetition - if a child likes a cartoon, he is ready to watch the same cartoon over and over until he learns it by heart. To teach children a foreign

language, video clips should be specially selected, preferably animated songs and cartoons for children 2-3 years old (for example, videos about Maisy Mouse). It will be much easier for a child to understand such cartoons - due to the presence of topics - accountancy, animal names, etc. and a leisurely pace. Thus, the game The game is focused on the zone of proximal development and combines the pedagogical purpose with the motive of activity attractive for the child. The peculiarity of teaching English to preschool children is that it is not just sitting at the table and flipping through books and notebooks. The process should not be boring and children should strive for knowledge themselves. Children think clearly, take everything literally, speak in simple sentences. If the teacher explains something, he should be clear, give an example. Therefore, English is a game for preschoolers and schools. Only through this form, you can achieve positive results and form a positive attitude towards a foreign language in a child. Educational forms should be able not only to master as many lexical units as possible, but also to cultivate interest in the subject, to develop the child's communication skills and to express his thoughts. In the competence of the child, it is important to achieve certain qualities of mastering the material, which will allow to provide the child with a minimum amount of money, which will take on the further growth of language units, their situational and meaningful use.

13. Rhythmic music games.

Rhythmic music games are any traditional games, such as dances with a choice of partners, which help not only to master communication skills, but also to improve the phonetic and rhythm-melodic aspects of speech and immerse yourself in the spirit of the language, for example: " Nuts and May ", "What is your name ", " I like my friends ", " Heard, shoulders, knees and toes "and others.

14. Competitive vocabulary and literacy.

Competitive vocabulary and literacy in them, the winner has the best knowledge of language materials. These are all kinds of crosswords, "auctions", games printed on the table with linguistic tasks, following commands. Crosswords can be on any topic: animals, fruits, vegetables, furniture, toys, etc. The commands are different. In the classroom, children can play a game: "Simon says" - the purpose of this game is to develop cognitive interests. Children stand next to the

teacher. The children's task is to follow the teacher's orders. For example: Hands up! Sit down! Jump! Run! And so on. Lexical materials on various topics are used during this game.

In conclusion.

It is necessary to say that the role of preschool and school education is important in the development of our children. We need to provide them with modern technologies and modern education system. Pre-school education is of great importance for the development of the roots of every person in the society, that is, for them to grow up as children worthy of their motherland and strong individuals in the future. We need to pay more attention to the education of our children, create modern conditions, and help them learn through new methods. Learning foreign languages is also important for children to open the door to new opportunities in the future, for them to become skilled workers, and for them to mature into individuals who are beneficial to the whole society. That's why we teach our children from a young age, make them interested in reading, don't forget every child in our society, deal with children who have difficulty organizing, draw their attention with various interesting games, regularly encourage them while teaching foreign languages, this is the first step for their future education we are not mistaken. Teaching English to young learners requires a combination of effective teaching methods, creativity, and flexibility. By incorporating Total Physical Response (TPR), storytelling, games and activities, songs and chants, and visual aids, artistic and creative games, videos, cartoons, audios into English lessons, teachers can create a dynamic learning environment that promotes language development, student engagement, and cultural understanding. With the right strategies and techniques, teachers can inspire young learners to develop their language skills with confidence and enthusiasm.

REFERENCES

1. Brown H.D. 2007 Principles of Language Learning and Teaching. Longman
2. Bland, J. (2015b). Oral storytelling in the primary English classroom. In J. Bland (Ed.), Teaching English to 3. Young Learners. Critical Issues in Language Teaching with 3–12 Year Olds. London: Bloomsbury Academic.

4. Emmer, E. T., & Stough, L. M. (2001). Classroom management: A critical part of educational psychology, with implications for teacher education. *Educational Psychologist*, 36(2), 103-112.
5. Astafieva MD Vacation for children learning English. - M.: Mozaika-sintez, 2009.
6. Galskova ND Nikitenko ZN Theory and practice of teaching foreign languages. primary school: methodological guide.- M.: Airis-press, 2004.
7. Guseva LP We play, teach, master - we want to know English. - Rostov n / a: Phoenix, 2009.
8. N.B. Avezova Methods of teaching English to young learners. 2022.
9. Ozoda, Shaxrizoda Maxkambayeva, Methods of teaching English to preschool children and methods of learning English for children. 2022

BACILLUS SUBTILIS O'ZIGA XOS JIHATLARI

Ismatov Azamatjon Mo'ydinjonovich

*Namangan davlat universiteti Biotexnologiya Fakulteti Biologiya kafedrasida (Ph.D)
katta o'qituvchi.*

Raxmonaliyeva Gavharoy Baxodir qizi

Email: gavharoyraxmonaliyeva2@gmail.com

Namangan Davlat universiteti Biotexnologiya fakulteti talabasi.

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Mikrob populyatsiyalarida gen ekspresyonining faollashuvini kuzatishning yangi usullarini ishlab chiqish bizni biofilm ichida barcha hujayralarni birlashtirgan matritsani ishlab chiqarishga ixtisoslashgan hujayralar subpopulyatsiyasining farqlanishini aniqlashga olib keldi.*

***Kalit so'zlar:** Mikroorganizm, populyatsiya, tadqiqotlar, matritsan, biofilm, sitoplazma, hujayra differentsiatsiyasi, Bacillus subtilis.*

***Аннотация:** В этой статье разработка новых методов мониторинга активации экспрессии генов в микробных популяциях привела нас к выявлению дифференцировки субпопуляции клеток, специализирующихся на выработке матрикса, который связывает все клетки вместе внутри биопленки.*

Ключевые слова: Микроорганизм, популяция, исследование, матрикс, биопленка, цитоплазма, дифференцировка клеток, *Bacillus subtilis*.

Abstract: In this paper, the development of new methods for monitoring the activation of gene expression in microbial populations led us to identify the differentiation of a subpopulation of cells specialized to produce a matrix that binds all cells together within a biofilm.

Key words: Microorganism, population, research, matrix, biofilm, cytoplasm, cell differentiation, *Bacillus subtilis*.

Tuproqda yashovchi organizm *Bacillus subtilis* biofilmlar deb nomlanuvchi ko'p hujayrali agregatlarni hosil qila oladi. Yaqinda ma'lum bo'lishicha, biofilm hosil bo'lish jarayoni turli xil strukturaviy xilma-xil kichik molekulali tabiiy mahsulotlar mavjudligiga javoban faollashadi. Ushbu kichik molekulali tabiiy mahsulotlarning barchasi bakteriya membranasida teshiklarni hosil qilib, hujayra sitoplazmasidan kaliy kationlarining oqib chiqishiga sabab bo'ldi. Kaliy kationining oqishi membranadagi histidin kinaz KinC tomonidan sezilib, biofilm ichida hujayralarni ushlab turadigan hujayradan tashqari matritsa ishlab chiqarishning genetik yo'lini ishga tushirdi. Ushbu bobda KinC faollashuvi orqali *B. subtilis*da biofilm hosil bo'lishini qo'zg'atuvchi signal sifatida sitoplazmatik kaliyning oqishini tavsiflash uchun foydalaniladigan metodologiya keltirilgan. Mikrob populyatsiyalarida gen ekspresyonining faollashuvini kuzatishning yangi usullarini ishlab chiqish bizni biofilm ichida barcha hujayralarni birlashtirgan matritsani ishlab chiqarishga ixtisoslashgan hujayralar subpopulyatsiyasining farqlanishini aniqlashga olib keldi. Hujayra differentsiatsiyasining bu hodisasi ilgari transkripsiya gen ifodasini kuzatish uchun ishlatiladigan an'anaviy usullar tomonidan o'tkazib yuborilgan. *Bacillus subtilis* - gramm-musbat, spora hosil qiluvchi tuproq bakteriyasi turi bo'lib, u xromosoma replikatsiyasini o'rganish uchun foydali bo'lgan bir qator xususiyatlarga ega: (1) minimal muhitda o'sish qobiliyati, (2) DNK vositachiligida yuqori samarali transformatsiya, (3) ba'zi shtammlarning (masalan, W23) spora va statsionar fazali hujayralarida teng chastotada sodir bo'lgan barcha lokuslar bilan to'liq replikatsiya qilingan xromosoma va (4) bitta lipidli ikki qavatli membrana. Ushbu sharh asosan

xromosomaning membrana bilan bog'lanishi va hujayra membranasi oqsillari va ularning genlarining xromosoma replikatsiyasining boshlanishi va tugashini tartibga solishdagi rolini o'z ichiga oladi. Ushbu mavzu bo'yicha oldingi ishlarning tafsilotlari Uinston va Sueoka (1) tomonidan ko'rib chiqilgan va membrana fraksiyalari yordamida in vitro DNK replikatsiyasi bo'yicha tadqiqotlar Firshein (2) tomonidan ko'rib chiqilgan. Yoshikava va Ueyk (3) tomonidan B. subtilis xromosoma replikatsiyasining turli jihatlari bo'yicha va Ueyk (4) xromosoma bo'linishi va hujayra bo'linishi haqida ko'proq umumiy sharhlar qilgan. Bakterial xromosoma replikatsiyasining boshqa jihatlari uchun o'quvchilar Escherichia coli (5) va B. subtilis (6) bo'yicha ko'rib chiqiladi. Bu o'rinda asosiy e'tibor ushbu muallifning B. subtilis bo'yicha laboratoriya tadqiqotlari natijasida hosil bo'lgan kuzatishlari asosida yillar davomida o'ylab topgan fikrlari va avvalgi sharhlovchilar tomonidan aniq ko'rib chiqilmagan fikrlarga qaratilgan. Ushbu sharhlovchi, shuningdek, mavzular bo'yicha o'z fikrlarini o'z ichiga oladi, ularning ba'zilari oldingi sharhlovchilar bilan rozi bo'lmasligi mumkin. Bacillus subtilis eng yaxshi xarakterli bakteriyalardan biridir va gramm-musbat bakteriyalar uchun namuna organizm sifatida ishlatiladi. B. subtilis - tayoq shaklidagi bakteriya bo'lib, u ekstremal muhit sharoitlarida, jumladan issiqlik va quritishda omon qolish imkonini beruvchi endosporalar hosil qiladi. Tuproqda, B. subtilisning tabiiy muhitida bakteriya doimiy ravishda turli xil o'zgaruvchan muhit sharoitlariga, shu jumladan kislorod tarangligidagi keskin farqlarga duch keladi. Misol uchun, yomg'irli dush kislorodga kirishni pasaytiradi, chunki suvdagi kislorodning tarqalish tezligi gazsimon fazaga qaraganda taxminan 10 000 baravar past. Kislorod aerob nafas olishda muhim elektron qabul qiluvchi bo'lganligi sababli, B. subtilis anaerobik o'sish uchun turli xil alternativ strategiyalarni qabul qildi.

Tarixiy jihatdan B. subtilis qattiq aerob organizm sifatida tasniflangan. Mikroaerofil o'sish sharoitida muqobil elektron qabul qiluvchi sifatida nitratdan foydalanishning birinchi ko'rsatkichi 40 yil oldin olingan (Mishel, Piechaud va Schaeffer, 1970). Shu bilan birga, B. subtilis uchun anaerob nitrat bilan nafas olish ko'rsatilishi va tegishli nitrat reduktaza genlari klonlanishi uchun yana 25 yil kerak bo'ldi (Glaser, Danchin, Kunst, Zuber, & Nakano, 1995; Hoffmann, Troup, Szabo, Hungerer va Jahn. , 1995). Anaerobik o'sishni ta'minlaydigan turli xil

fermentatsiya jarayonlarini tushuntirish (Cruz-Ramos va boshq., 2000; Nakano, Dailly, Zuber va Clark, 1997). Hozirgi vaqtda anaerobik o'sish va anaerob induktsiyalangan genlarning regulyatsiyasi juda batafsil tushuniladi (Nakano & Hulett, 1997; Nakano va Zuber, 1998, 2001). Bu erda biz B. subtilisning anaerob metabolizmi va uning tartibga solinishining zamonaviy rasmini chizish niyatidamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhamedov I.M., Eshboev E.X. Mikrobiologiya, immunologiya, virusologiya. T. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. 2002.
2. E.H.Eshboyev, Y.M.Fayziyev, N.A.Nazarov "Mikrobiologiyadan amaliy mashg'ulotlar" Tibbiyot kollejlari uchun darslik Toldirilgan 2-nashri Toshkent— "ILM ZIYO" — 2005
3. Sattarov Abdumurod Sattarovich "Mikrobiologiya va virusologiya" fanidan laboratoriya mashg'ulotlari o'quv qo'llanma India –2022
4. Microbiology and Immunology /Faculty of Pharmacy. General Microbiology Immunology Edition 2015
5. The edition sherris medisinskiy mikrobiologiya anintroductiontoinfectiousdiseases
6. Kennet dj. rayan, merilend c. djordj rey, md redaktorыmcgraw-hillcopyright © 2004 mcgraw-hill companies
7. <https://www.gastroscan.ru/handbook/118/5648>
8. https://www.rmj.ru/articles/gastroenterologiya/Effekty_aktivnyh_metabolitovBacillus_subtilis_v_probioticheskoy_produktsii_novogo_pokoleniya
9. <https://www.sciencedirect.com/topics/biochemistry-genetics-and-molecular-biology/bacillus-subtilis>

COMPOSING WRITTEN CONTENT IS A CRUCIAL COMPONENT OF CREATING A CASE STUDY

Senior EFL teacher of NamSU: Muhammadiyeva H.S.

***Annotation.** The present article centers on presenting writing as a crucial component of the Case Study Method, which is an innovative approach to teaching*

language skills in English for Specific Purposes (ESP). It explores the history of writing, its various phases, and its effectiveness in the educational process.

***Annotatsiya.** Mazkur maqola aniq maqsadlar uchun ingliz tilini o'qitishda (ESP) til ko'nikmalarini o'rgatishning innovatsion usullaridan biri bo'lgan Keys metodining ajralmas qismi sifatida joriy etishga qaratilgan. Unda yozuvning tarixi va uning bosqichlari hamda o'qitish va o'qitish jarayonidagi mahsuldorlik muhokama qilinadi.*

***Аннотация.** Данная статья посвящена представлению письменной речи как неотъемлемой части метода Кейс-стади, который является одним из инновационных методов обучения языковым навыкам при обучении английскому языку для конкретных целей (ESP). В нём обсуждаются предыстория письма и его этапы, а также продуктивность процесса преподавания и обучения.*

***Keywords** – case study, writing skill, background, stages, productivity, teaching and learning process*

***Kalit so'zlar** –keys metodi, yozish ko'nikmasi, tarixi, bosqichlari, mahsuldorlik, ta'lim va ta'lim jarayoni*

***Ключевые слова**-метод Кейс-стади, письменная речь, предыстория, этапы, продуктивность процесс преподавания и обучения.*

"When we engage in writing, as opposed to speaking, we participate in an activity that is inherently both private and public. It is private due to the solitary nature of the act of composition, yet it is public because most writing is created for an audience..."

Foreign Language Teachers (FLT) are tasked with instructing writing for various purposes: equipping students with effective writing techniques, addressing essay feedback, teaching diverse writing genres (such as letters, reports, essays, stories), and familiarizing students with the specific conventions of writing (such as punctuation, paragraph structure, stylistic variations, etc.).

Writing is one of the primary language abilities, alongside reading, speaking, and listening. It is categorized as a productive skill, involving the creation of language rather than its reception. There are multiple ways to define writing. According to the internet, writing is described as "the representation of language in a textual medium through the use of a set of signs or symbols (known as a writing system) ".

Leki (2001) emphasized that writing skills are the most crucial aspect of all language competencies. Acquiring proficient writing skills, including grammatical accuracy and error-free spelling, is highly important for non-native English speakers in both their professional and educational environments.

Graham (2012) proposed that writing has various functions such as informing, educating, convincing, entertaining, and occasionally self-analyzing. Consequently, it is considered a fundamental skill that college students should master.

Fink (1998) argued that the act of writing involves more than just producing a polished final draft. It encompasses various cognitive processes like generalization, summarization, evaluation, analysis, as well as the use of different practices and strategies.

Friedrich (2008) proposed that the teaching of writing encompasses imparting the linguistic conventions of the language, specific requirements of various genres, and the suitable formats and styles for different types of written work. Additionally, Friedrich noted that the guidelines for writing instruction can significantly differ in terms of their content and educational objectives within academic settings.

Writing has always been the most important aspect of any language and good writing skills are necessary for all members of a society now matter what position they hold, it is of equal importance for students, teachers, researchers as the most necessary way storing information, processing and transmitting it.

English is the most frequently used foreign languages among other languages and serve as lingua franca between two people of different nations. Writing skills in this language is especially important for academic life as the most of the information,

breakthroughs in a field, discoveries are stored in this language. Acquiring good English language writing skills firstly make all accessible for to use and be aware.

Over the last few decades, there have been major developments in how academic writing is taught. Controlled composition was frequently used in writing schools from the mid-1940s through the mid-1960s. Based on the behaviorist notion that repetition and imitation contribute to habit formation, such a teaching strategy tries to increase the accuracy of pupils' written works (e.g., writing grammatically correct sentences). Teachers can use controlled composition to provide students sample sentences of a certain form and then have them compose a few sentences following that pattern.

In the 1960s, English language educators recognized the importance of students not only focusing on the grammatical correctness of their sentences but also understanding the broader functions of writing. Consequently, teachers began adopting a rhetorical function method, shifting the emphasis from sentence-level accuracy to a discourse level that emphasized writing purposes such as description, comparison, and contrast. Since the 1970s, the process method of writing has gained popularity, with educators increasingly promoting a focus on broader communication objectives rather than solely on the form or accuracy of students' work. The primary aim of the process approach is to allow students' ideas to shape their writing.

In our lives, writing has become a norm, applicable to almost any aspect or field of professional work that exists in society. Unfortunately, in most situations, we are given a limited amount of time to produce quality content — which is in fact, quite difficult. In order to truly understand how we can improve productivity, we need to define it.

Productivity is measured by output per unit of input — if we were to translate this into writing, it would mean how effectively we produce writing with the minimal amount of resources, which in this case is primarily, time. But if you are simply writing for speed, it is natural for your quality to deteriorate over time and thus, you will be finding yourself back to the start to make those improvements — which once again, takes time.

Teaching writing to ESL/EFL learners is widely considered the most challenging of the four language skills due to its intricacies in spelling, pronunciation, vocabulary, and grammatical structure. English lacks a direct correspondence between spelling and pronunciation, adding to the complexity. Writing, being a productive skill, presents an even greater challenge for English language learners. As they embark on writing, they must grasp two critical aspects: coherence and organization. English teachers should consistently emphasize teaching learners how to compose well-structured paragraphs and essays with cohesive content. Additionally, dividing the classroom into smaller groups for writing tasks is essential. Teachers bear the responsibility of motivating learners to engage in writing activities, starting from sentence construction to paragraph and essay writing. They should act as facilitators, offering support when tasks seem daunting. Collaborative group work can significantly ease the completion of assignments for ESL/EFL learners. Therefore, educators should consistently promote collaborative or cooperative task completion, as active participation from every learner contributes to successful task execution.

As writing is a creative process which occupied a great place in foreign language teaching, it has been dealt with differently according to various methods, the following data will shed light on a number of methods.

Grammar Translation Method:

- It focuses on the organization of language at the sentence level
- It makes students read the literature written in the target language
- It emphasizes on grammar rules and vocabulary
- It develops the students writing style
- Writing is not a skill in its own right, but rather a technique

The Direct Method:

- It takes into consideration the oral interaction than the written one
- The focus is on both speech and listening comprehension
- The primary goal of this method is motivated students speak rather than write

The Audio-Lingual Method:

- The memorization of series of dialogues are emphasized
- It considers language as speech not written form

- It aims to make students learn through imitation and repetition

The Transformational Generative Grammar and Cognitive Approach:

- This method explains the idea that each sentence in a language has two levels of representation of deep and surface structure
- It argues that learning language skill is a kind of creativity
- It establishes a landmark in studies of the effectiveness of grammar teaching in the development of writing quality.
- This method has aimed to enhance knowledge awareness of how writing skill works.

The Learner Centered Process Approach:

- Student centered learning is one of the possible pedagogical approaches.
- This method takes into consideration writing skill as a very important process.
- The process of writing involves not only the act of writing itself but prewriting and rewriting stages.
- This approach focuses on the design and organization of the topic while writing.

In academic writing, the ability to articulate arguments logically is crucial. According to Hyland (2002), academic writing goes beyond simply conveying ideas; it also involves showcasing one's own identity. Recent studies indicate that academic writing isn't completely impersonal; instead, writers enhance their credibility by presenting themselves with authority, confidence in their assessments, and a strong commitment to their ideas.

Researchers involved in these studies believe that the crucial role of the English language as a form of communication necessitates the application of inventive approaches and strategies to address challenges encountered by students and to surmount low levels of English proficiency in academic settings. Additionally, there has been significant emphasis on the acquisition of writing skills as a means for effective communication and scholarly endeavors. This should revolve around utilizing the language with precision in structure and the potential for effective communication. Writing is a cognitive process that engages memory, thoughtful analysis, and reflection prior to articulation in written form.

Educators have the capacity to enhance students' writing abilities through acknowledging individual student characteristics, defining distinct roles for both

teachers and students, establishing clear goals, and delivering diverse and authentic content using a variety of methods and approaches.

Most English learners often encounter challenges in writing, as it is considered one of the more complex aspects of the language. To address this difficulty, employing the method of case studies is essential. Developing writing skills requires time, regular practice, and at times, a shift in mindset. Educators should not only seek to comprehend how to "teach" writing but also actively engage in the process. By establishing a consistent self-study regimen and setting attainable goals, they can enhance their abilities. Through practice and skill development, educators can improve their teaching prowess by drawing from their own experiences to provide support to their students.

Effective implementation of the Case Method hinges on the teacher's thorough preparation, relevance of the course syllabus, students' motivation, authenticity of materials and activities, and the appropriateness of assessment measures and pursued objectives. These factors collectively contribute to the success of the Case Method.

REFERENCES:

1. Leki, I., 'Materials, educational, and ideological challenges of teaching EFL writing at the turn of the century'. *International Journal of English studies*, 9, 197-209.
2. Graham, S. "A meta-analysis of writing instruction for students in the elementary grades" 2012. *Journal of educational psychology*, 104, 879-896.
3. Fink, A. "Conducting research literature review: from paper to the Internet". London: Sage.
4. Friedrich, P. "Teaching academic writing" 2008. Continuum, London and New York.
5. Brian Poltridge, Lesley Harbon, David Hirsh, Huizhong Shen, Marie Stevenson, Aek Phakiti, Lindy Woodrow. "Teaching Academic writing: An Introduction For Teachers of Second Language", The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI 2009
6. Silva. *ESL writing practices: theories, approaches*, 1990

7. Richards, J., & Rodgers, T. Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). (2001). Cambridge : Cambridge University Press."
8. Hyland, K. "Options of identity in academic writing". ELT Journal Volume 56 , Issue 4, October 2002, 351-358.

DIDAKTIKA VA ULARNING TURLARI

Dehqanova Guljahon

*Namangan davlat pedagogika institute
O'zbek va xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada didaktik vositalar va ularning turlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Didaktik vositalar ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etuvchi resurslar bo'lib, o'quvchilarning bilim olishlarini osonlashtirish va darslarni samarali o'tkazishda yordam beradi. Maqolada didaktik vositalar tushunchasi, ularning asosiy vazifalari va tasnifi ko'rib chiqiladi. Didaktik vositalar an'anaviy (darsliklar, ko'rgazmali qurollar, laboratoriya jihozlari) va zamonaviy (elektron darsliklar, interaktiv taxtalar, ta'limiy dasturlar) turlarga ajratiladi. Shuningdek, maqolada har bir turdagi didaktik vositalarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Maqola ta'lim jarayonini takomillashtirish va innovatsion usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga qaratilgan tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so'zlar: *Didaktik vositalar, O'quv vositalari, Ta'lim texnologiyalari, Didaktik materiallar, Elektron o'quv materiallari, Audiovizual vositalar, O'quv jarayoni*

Annotation: *This article provides detailed information about didactic tools and their types. Didactic tools are essential resources in the educational process, facilitating students' learning and helping conduct effective lessons. The article discusses the concept of didactic tools, their main functions, and classification. Didactic tools are categorized into traditional (textbooks, visual aids, laboratory equipment) and modern (electronic textbooks, interactive whiteboards, educational software) types. Additionally, the advantages and disadvantages of each type of didactic tool are analyzed. The article concludes with recommendations aimed at*

improving the educational process and enhancing students' knowledge levels through the application of innovative methods.

Key words: *Didactic tools, Educational tools, Teaching technologies, Didactic materials, Electronic educational materials, Audiovisual tools, Learning process*

Аннотация: *В данной статье представлена подробная информация о дидактических средствах и их типах. Дидактические средства являются важными ресурсами в образовательном процессе, облегчающими обучение учащихся и способствующими проведению эффективных уроков. В статье рассматриваются понятие дидактических средств, их основные функции и классификация. Дидактические средства делятся на традиционные (учебники, наглядные пособия, лабораторное оборудование) и современные (электронные учебники, интерактивные доски, образовательное программное обеспечение) типы. Также анализируются преимущества и недостатки каждого типа дидактических средств. Статья завершается рекомендациями, направленными на улучшение образовательного процесса и повышение уровня знаний учащихся посредством применения инновационных методов.*

Ключевые слова: *Дидактические средства, Учебные средства, Технологии обучения Дидактические материалы, Электронные учебные материалы, Аудиовизуальные средства, Учебный процесс*

Bugungi kunda ilm-fanning taraqqiy etishi va texnologiyaning kun sayin o'zgarib borishi, axborotning tez kirib kelishi tahlil jarayonini didaktik vositalardan ta'lim jarayonida samarali va sifatli foydalanish imkoniyatlarini zamonaviy pedagogik, axborot texnologiyalar asosida samarali didaktik vositalardan foydalanib texnologiya mashg'ulotlarini tashkil etishdan iborat.

Bugungi kunda texnologiya fanlarni o'qitishning zamonaviy didaktik materiallar, multimedia va media vositalar hamda elektron resurslardan samarali foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining o'quv jarayonida qo'llanilishi natijasida elektron o'quv qo'llanmalar, virtual stendlar orqali murakkab texnologiyalarni qisqa vaqtda mukammal o'zlashtirib, masofadan turib o'qitishga

imkoniyat yaratiladi. Hozirgi kunda keng tarqalgan elektron darslik va qo'llanmalarni masofali o'qitishda qo'llash uchun yuqori faollikka ega bo'lish lozim. Har bir fanga mo'ljallangan elektron o'quv qo'llanma eng kamida uchta: ta'limiy, mashqli va nazorat qilish kabi asosiy qismlarga ega bo'lishi zarur. Zamonaviy didaktik vositalardan ta'lim sohasida fan va texnikaning so'nggi yutuqlari asosida ishlab chiqilgan audio, video, telekommunikatsiya va texnologiyalarning qo'llanilishi katta ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun ularning didaktik imkoniyatlari bilan tanishib chiqish va mashg'ulotlarda ularni qo'llashni o'rganish bo'lajak o'qituvchilar uchun ularning kelajak faoliyatida katta yordam beradi.

Didaktik vositalar bu ta'lim jarayonida ma'lumotni o'zlashtirishni osonlashtiruvchi va o'quvchilarni faollashtiruvchi vositalardir. Bu vositalar o'quv materiallarini o'rganishda, bilimlarni mustahkamlashda va amaliyotda qo'llashda yordam beradi. Didaktik vositalarning bir nechta turlari mavjud, ular o'quv jarayonida turli xil maqsadlar uchun qo'llaniladi. Masalan darsni mustahkamlash yoki o'quvchini yodida qolishi uchun ko'plab didaktik vositalardan foydanish mumkin.

Didaktik vositalarning turlari juda ko'p va ularni birma bir yoritib chiqamiz.

1. Matbaa materiallari:

- Darsliklar va qo'llanmalar: O'quvchilarga ma'lum bir mavzuni o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.
- Metodik qo'llanmalar: O'qituvchilar uchun mo'ljallangan va dars rejalashtirishda yordam beruvchi materiallar.

2. Audiovizual vositalar:

- Videofilmlar va animatsiyalar: Mavzuni vizual va eshitish orqali o'rgatish.
- Slaydlar va prezentatsiyalar: Vizual materiallar yordamida ma'lumotni yetkazish.

3. Elektron vositalar:

- Kompyuter dasturlari va ilovalar: Interaktiv o'qitish va testlar o'tkazish imkonini beradi.
- Elektron kitoblar: O'quv materiallarini raqamli formatda taqdim etadi.

4. Multimedia vositalari:

- Interaktiv ta'lim dasturlari: Multimedia elementlari (matn, grafika, video, audio) bilan birlashtirilgan ta'lim vositalari.

- Onlayn platformalar: Masofaviy ta'lim uchun mo'ljallangan platformalar.

5. Laboratoriya jihozlari:

- Amaliy fanlar uchun laboratoriya uskunalari: Tajribalar o'tkazish va amaliy mashg'ulotlar uchun ishlatiladi.

6. O'yin vositalari:

- Ta'limiy o'yinlar: O'quvchilarning qiziqishini oshirish va bilimlarni o'yin orqali mustahkamlash.

Didaktik vositalar o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttiradi va bu yuqoridagi didaktik vositalar orqali amalga oshiriladi. Didaktik vositalarning ahamiyati ham juda katta, bunda biz o'quvchilarni bilimlarni mustahkamlashimiz mumkin va o'quvchilar olingan bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali yaxshiroq o'zlashtiradilar. Faollikni oshirish bu interaktiv va multimedia vositalari o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'qitish samaradorligini oshirish bu usul orqali turli xil didaktik vositalar yordamida darsni yanada qiziqarli va samarali o'tkazish mumkin. Va yanada muhim bo'lgan usul bu moslashuvchanlik bu usulda elektron va onlayn vositalar ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan qiladi, o'quvchilar istalgan joyda va vaqtda o'rganishlari mumkin.

Didaktik vositalarning turli turlari o'quvchilarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishlariga yordam beradi va o'qitishning sifatini oshiradi. Bu vositalar ta'limning turli bosqichlarida va fanlarda muvaffaqiyatli qo'llaniladi. Didaktik vositalar ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini oshirish, ularning ko'nikmalarini rivojlantirish va mustahkamlash uchun foydalaniladigan turli xil materiallar, usullar va texnologiyalar majmuasidir. Bu vositalar o'quv jarayonini samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi, shuningdek, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Didaktik vositalar tushunchasi, Didaktik vositalar quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

-O'quv materiallari: Darsliklar, qo'llanmalar, metodik adabiyotlar, ma'ruza matnlari va boshqa matbaa materiallari.

-Texnologik vositalar: Kompyuterlar, interaktiv doskalar, multimedia proyektorlar, elektron kitoblar va boshqa elektron qurilmalar.

-Audiovizual vositalar: Videofilmlar, audio yozuvlar, slaydlar, prezentatsiyalar va animatsiyalar.

-Laboratoriya jihozlari: Amaliy mashg'ulotlar va tajribalar o'tkazish uchun zarur bo'lgan jihozlar va uskunalar.

-Interaktiv vositalar: Ta'limiy dasturlar, mobil ilovalar, onlayn platformalar va boshqa interaktiv texnologiyalar.

Didaktik vositalarning maqsadlari juda ko'p, bularga bilim berish, mustahkamlash, motivatsiya, qobiliyatni rivojlantirish

-Bilim berish: O'quvchilarga yangi bilimlar berish va ularga mavzuni to'liq tushunishga yordam berish.

-Mustahkamlash: Olingan bilimlarni mustahkamlash va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish.

-Motivatsiya: O'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish va ularni faol ishtirok etishga undash.

-Qobiliyatlarni rivojlantirish: Analitik fikrlash, muammolarni hal qilish va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirish. Didaktik vositalardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish mazkur yo'nalishda tadqiqot olib borayotgan respublikamiz olimlaridan N.A.Muslimovning ta'kidlashicha, electron darsliklar qo'yidagi talablarga javob berishi zarur:

-o'quv dasturi va o'quv-metodik ishlarni nashr etishda qo'yiluvchi talablarga javob bera olishi (u fakultetilmiy-metodik kengashi tomonidan tasdiqlanadi). Darslik muayyan soha yo'nalishi bo'yicha birinchi bor taqdim etilayotgan yoki avval nashr etilgan metodik qo'llanmaning electron versiyasi sifatida tayyorlanganligi va mazmunan umumiy, maxsus fakultativ meyorlarga taaluqliligi;

-ma'lum o'quv kursi (yoki uning bir qismi) ning mazmunini ochib berish hamda o'quv metodik maqsadlarga erishishga imkon bera oladigan darajada hajmga egaligi;

-o'quv-metodik maqsadlarga erishishga yordam beruvchi ko'rgazmali elementlar (kompyuterning multimedia imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish imkoniyati) ga egaligi;

- materialning monitor ekranidan ish va tarmoq bo'ylab joylashtirish xususiyatini inobatga olgan holda ishlab chiqilganligi;
- matnda gipermurojaatlarning mavjudligi bilan birga, zarur hollarda WEB manbalari va boshqa axborot resurslarining ko'ratilganligi;
- materialni o'zlashtirish darajasining ta'lim oluvchi tomonidan mustaqil baholanishiga imkon beruvchi nazorat savollarining mavjudligi;
- ko'plab tillarda ishlash, shuningdek, imkoniyati cheklangan talabalar uchun maxsus sharoitlarning yaratilganligi.

Elektron kitob quyidagi talablar: ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchilarning muloqot doirasini kengaytirish, o'quvchining ma'lum bir mavzu ustida ishlagan vaqti, uni o'zlashtirish u sarflangan vaqti, o'zlashtirish darajasini nazorat qilish, o'quvni boshlashdagi o'quvchining bilim darajasi va kurs tugagandagi bilim darajasini nazorat qilish imkoniyatini berishi zarur. Bularning barchasi elektron kitobga qo'yiladigan birlamchi talablardir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, didaktika bu fanlar o'quv qo'llanmalarining zamonaviy avlodi bilimlarni o'quvchilar tomonidan mustaqil o'zlashtirib olish hamda amaliy faoliyatga qo'llashga o'rgatish va ijobiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi, o'z bilimini o'zi baholash tizimini qamrab olishi kerak. Zamonaviy didaktik vositalardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish imkoniyatlari o'quvchilarni faol bo'lish va tanqidiy fikrlashga undashi, faqat nazariy ma'lumot berish bilan cheklanmasligi, amaliy mashg'ulotlar, loyihalar, mashqlar va topshiriqlar berilishi, o'quvchi o'z bilimini o'zi baholashi uchun testlar mavjudligi, mustaqil ta'lim olishga undaydi. Imkon yaratishi, o'quv materiali aniq maqsad va vazifalarga yo'naltirilishi lozim. Zamonaviy ta'lim talablari asosida yaratilgan darslik o'qitish samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning bilimlarini tizimlashtirishni ta'minlaydi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda kasbga qiziqishlarini kuchaytiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Raximova Shaxzoda. R. (2023). Artistic coverage of pedagogical problems in the works of Valentin Rasputin. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 378-382

2. Raximova Shaxzoda. R. (2023, December). Views and pedagogical experience of valentin rasputin. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 80-82).
3. Nishonova, X.T. (2024). Methodology of development of young learner's lexical competence through comics in primary english classes. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 29-36
4. Nishonova, X. T. (2024). Boshlang'Ich Sinf Ingliz Tili Darslarida O'Quvchilarni Leksik Kompetensiyasini Komikslar Orqali Rivojlantirish. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 785-790
5. Олимова, М. (2024). Жизни и творчества ис тургенева с акцентом на его цикл очерков" записки охотника". ilm fan xabarnomasi, 1(2), 579-581
6. Egamberdiyeva Sh. Umumturkiy tillar allalarida alliteratsiya va assonans //tadqiqotlar. – 2024. – T. 32. – №. 2. – С. 46-50.
7. Egamberdiyeva Sh. Problems in the study and classification of turkish lullabies //International journal of artificial intelligence. – 2024. – T. 4. – №. 03. – С. 588-591.
8. Habibullayev, Nodirbek. "Qozoq va o'zbek tilidagi modal so'zlar chog'ishtirmasi." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 3.5 (2023): 27-33.
9. Xabibillayev, Nodirbek. "Mumtoz Adabiyotni Targ'ib Etishda Adabiy Moslashtirishning Ahamiyati ("Lison Ut-Tayr" Ning Moslashtirilgan Matni Misolida)." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 16.3 (2024): 65-71.
10. Tashpulatovna B. M. Development of Lingvokultural Inofons Competence on Russian Lessons //International Journal. – 2023. – T. 2. – №. 1.
11. Бабажанова М. Т. Изучение категории вида русского глагола в классах с узбекским языком обучения как лингвометодическая проблема //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 16. – №. 3. – С. 55-64.
12. Dehqanova G.A (2024). The importance and role of lexical competence in teaching foreign languages to students. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(05), 16–23. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1451>

13. Yuldashev O. K. et al. CHARACTERISTICS OF LITERARY TRENDS OF AMERICAN LITERATURE //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1202-1208.

NAFAS OLISHNING TABIATDAGI VA TIRIK ORGANIZMLAR HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Xakimbekova Muslima Otabek qizi

Namagan davlat pedagogika instituti

Biologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Tel: +99893 683 06 81

E-mail: xakimjonovamuslima05@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada nafas olishning tabiatdagi va tirik organizmlar hayotidagi ahamiyati, o'simliklarda nafas olish jarayoni haqidagi tajribalar, jumladan, tirik organizmlarda boradigan nafas olish jarayonidagi reaksiyalar o'rganilgan.*

***Аннотация:** В статье рассматривается значение дыхания в природе и в жизни живых организмов, проводятся эксперименты по изучению процесса дыхания у растений, в том числе реакций в процессе дыхания у живых организмов.*

***Abstract:** This article examines the importance of respiration in nature and in the life of living organisms, experiments on the process of respiration in plants, including reactions in the process of respiration in living organisms.*

***Kalit so'zlar:** CO₂, O₂, ADF, ATF, anaerob va aerob nafas olish, barg og'izchasi.*

***Ключевые слова:** CO₂, O₂, АДФ, АТФ, анаэробное и аэробное дыхание, устьица листьев.*

***Key words:** CO₂, O₂, ADF, ATF, anaerobic and aerobic respiration, leaf stomata.*

KIRISH Yerning uzoq tarixiy evolyutsiyasi davomida yashil o'simliklarning keng rivojlanishi atmosferani kislorod bilan yanada boyitdi, bu esa organizmlar tuzilishini yanada takomillashtirdi. Paleozoyning o'rtalarida kislorodning hosil bo'lishi va sarflanishi o'rtasida muvozanat paydo bo'ldi, atmosferada kislorod miqdori taxminan 20 foizgacha yetdi va bu muvozanat hozirgacha saqlanib kelmoqda [1]. J. Priestli (1770 yil) kislorodni kashf qilib, o'zining klassik tajribalarida hayvon va o'simlik ob'ektlarida gazlarning yutilishi va ajralib chiqishini (O₂ va CO₂) ko'rsatib berdi. Kislorodning organizmdagi roli A. Lavuaze (1780 yil) ishlarida allaqachon asoslab berilgan bo'lib, ularda kislorodning muhimligi uning oksidlanish jarayonlari, aynan tashqaridan kiruvchi ozuqa moddalarining oksidlanishdagi ishtiroki bilan bog'langan [2].

O'simliklarning nafas olish jarayoni uning oziqlanishidan keskin farq qiladi. Nafas olishda barglarda organik moddalar hosil bo'lmay, aksincha, ular parchalanadi. Yana bir muhim tomoni nafas olish uchun yorug'lik talab etilmaydi.

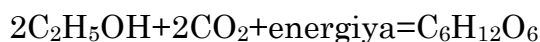
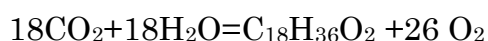
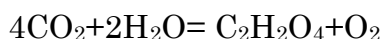
Nafas olish jarayoni har xil o'simlik organlarida turlicha kechadi va uni nafas olish intensivligi deb nafas olishda ajralgan CO₂ miqdorining og'irlik birligining vaqt birligi nisbatiga aytiladi.

NAFAS OLISHNING O'RGANILISH TARIXI

XIV asr oxirida olimlar o'simliklar faqat CO₂ gazini yutishini emas, balki uni ajratib chiqarishini ham isbotlaganlar. Bu jarayonni nafas olish deb nomlaganlar. XIX asr oxiriga kelib A.H. Bax molekular kislorodning aktivlashuv nazariyasini ishlab chiqqan (4). V.I. Palladin nazariyasiga asosan nafas olish jarayonida nafas olish moddalarining vodorodi aktivlashadi (4). Bu jarayonda degidrageneza fermentlari ishtirok etib, ular nafas olish moddalaridan vodorodni ajratadi, u modda oksidlanib, aktivlashgan H va O bilan birikadi. S. M Kostichev nafas olish bilan bijg'ish jarayonlari orasida bog'liqlik borligini isbotlagan (4). Ivanov fosfat kislotaning nafas olish jarayonidagi ahamyatini o'rgangan. Nafas olish jarayonida kislorodning o'rne haqidagi ilmiy ta'limot birinchi bor A.I. Lavuaze [1773-1778] tomonidan yaratilgan. U hayvonlarning nafas olishi hamda yonish jarayonini bir vaqtda o'rganib ikkala holatda O₂ yutilishi va shuning bilan bir vaqtda CO₂ gazining hosil bo'lishini kuzatgan. Ya. Ingenxauz [1773-1778]

yashil o’simliklar qorong’ilikda, o’simlikning yashil bo’lmagan qismi esa yorug’likda va qorong’ulikda O₂ yutib CO₂ ajratishini kuzatgan. Nafas olish ta’limotining asoschisi N.T.Sossyura [1797-1804] tomonidan yaratilgan.

O’simliklarning nafas olish jarayonini ko’plab tajribalar orqali o’rganib kelingan. Bunga quydagicha tajribani misol qilib ko’rsatish mumkin o’g’zi shisha plastinka bilan mahkam berkitilgan 2 ta shisha stakan olib, ularga yangi kesib olingan bargli novdani solamiz. Har ikkala stakaning og’zini shisha plastinka bilan zich berkitamiz, stakanlarni birini yorug’lik yaxshi tushib turadigan joyga, ikkinchi qismini esa qorong’u joyga qo’yamiz. Bir necha soatdan keyin stakanlarda quydagicha jarayonlar sodir bo’lgan. Yorug’lik tushib turadigan joyga qo’yan stakanimizdagi yonib turgan cho’p o’chmagan, lekin qorong’u joyga qo’yan stakanimiz ichidagi cho’p o’chib qolgan. Bu tajribada yorug’lik tushib turgan stakandagi o’simlikda fotosintez jarayoni kechib, bu jarayonda O₂ ajralib chiqib cho’pni yonishga yordam bergan. Ikkinchi stakandagi o’simlik qorong’u joyga qo’yilganligi sababli fotosintez jarayoni. O’simliklarda alohida nafas olish organi mavjud bo’lmay (hayvonlarga o’xshab), ularning hujayralarg O₂ bevosita o’tib boradi. Nafas olish jarayonida nafaqat parchalanish amalga oshadi, balki murakkab organik birikmalar sintezini ko’rish mumkin:

Nafas olish tirik organizmlarda quyidagicha kechadi. Mikroorganizmlar uchun anaerob nafas olish asosiy yo’l bo’lib, bunda hayoti uchun zarur bo’lgan energiyani oladi, bu jarayon to’xtovsiz amalga oshadi. Bu jarayon anaerob sharoitdagi bijg’ish jarayoni deyiladi. Mikroorganizmlar bijg’ish jarayonida o’zining zaxira oziq, moddalarini sarflamay, balki atofdagi oziq moddalardan foydalanadi. Mikroorganizmlardan bijg’ish jarayonida o’zining zaxira oziq moddalarni sarflamay, balki atrofda oziq moddalardan foydalanadi. Mikroorganizmlardan zamburug’larda spirtli bijg’ishdan etanolni ishlab chiqarish uchun foydalanadi. O’simliklarni hayot faolyati nafas olish bilan amalga oshadi. Kislorod yetishmay qolsa anaerob (kislorodsiz) nafas olishi mumkin. Bu jarayoda o’simliklar kerakli O₂ ni organik birikmalardan, asosan qandlardan oladi. Anerob

sharoitda qandlar quydagi formula bo'yicha parchalanadi;

Formuladan ko'rinib turibdiki qandning bir qismi CO₂ gacha oksidlanib, qolgan qismi spirtgacha qaytariladi. Bu jarayonda O₂ kirib kelasda, qandning parchalanishi o'z molekulidagi O₂ ning qayta taqsimlanishi hisobiga amalga oshadi. Qandlar to'liq parchalansa 686 kkal energiya ajraladi, anaerob nafas olishda 48 kkal energiya ajraladi. Spirt molekulasida katta miqdorda potensial energiya qolib ketadi. Chunki oksidlanish jarayoni oxirigacha bormaydi. O'simliklar uzoq vaqt anaerob nafas olib yashay olmaydi. Bunday sharoitda ular nobud sabab hosil bo'lgan spirtidan zaharlanib nobud bo'ladi. Anaerob nafas olish o'simliklar uchun vaqtincha hisoblanadi. Anaerob nafas olishda o'simliklardagi spirtli bijg'ish kabi jarayon boradi. Bu jarayonda qator fermentlar ta'sirida oraliq moddalar hosil bo'ladi ya'ni pirouzum kislota CO₂ va spirtga parchalanadi. Aerob sharoitda esa pirouzum kislota CO₂ va H₂O gacha parchalanadi. Kislorodli nafas olish jarayonida juda katta miqdorda energiya ajrilib chiqadi va ular ATF molekulalarida to'planadi. Ikki molekula sut kislotani kislorodli sharoitda to'liq parchalanishida 36 molekula ATF hosil bo'ladi. Hujayrani energiya bilan ta'inlashda aerob nafas olish asosiy vazifani bajaradi.

CO₂+C₂H₅OH kislorodsiz muhitda parchalanishdan hosil bo'lgan mahsulotlar.

CO₂+ H₂O= kislorodli muhitda parchalanishidan hosil bo'lgan mahsulotlar.

Nafas olishdagi umumiy reaksiyalar;

Hayvonlarda glukoza iste'mol qilyotgan mahsulotlardan sintezlanib va u ham CO₂ va H₂O gacha parchalanadi.

NAFAS Olishda TASHQI MUHIT TA'SIRI

Nafas olish intensivligi o'simliklar gulida yuqori bo'lib, harorati ichida ko'tarilib, atmosferadagidan 12°C ga oshishi kuzatilgan. O'sayotgan urug'lara nafas olish intensivligi yuqori bo'ladi. Qatqaloq tuproqda o'simliklar ildizlari nafas olish jarayoni qiyinlashadi va o'simlik nobud bo'lishiga olib keladi. Bu jarayonni oldini olish uchun vaqti vaqti bilan o'simlik tuproqlarini yumshatib turishi kerak. Nafas olishda harorat katta ta'sir ko'rsatadi. Haroratning nafas olishdagi pastki

chegarasi o'simliklarda 0° dan past bo'ladi. Masalan; ignabarglilarda $-20-25^{\circ}\text{C}$ da ham nafas oladi. Nafas olish intensivligiga o'simliklar hujayrasidagi suv miqdori ta'sir etadi. Misol qilib, barglarning namligi pasaytirilsa, nafas olish kuchayib, suvsizlantirilganda susayadi. Urug'lar quruq havoda nafas olish sust bo'ladi, ularning namligi oshirilsa nafas olish kuchayadi. Don davrida ulardagi namlik kamayishi bilan nafas olish intensivligi ham pasayadi. Bunda suvning miqdori kamayib (16 %), nafa olish intensivligi pasayadi, chunki don tarkibidagi suv kolloid zarrachalar yordamida qattiq ushlanar ekan. O'simliklarga zaharli moddalar ta'sir etsa, nafas olish susayib, so'ngra nobud bo'ladi. Zaharli moddalar oz miqdorda bo'lsa nafas olish jarayoni yaxshilaydi. O'simliklar shikaslanganda nafas olish intensivligi ortadi. Bu ularning himoya reaksiyasi hisoblanadi. Yorug'lik- quyosh nuri ta'sirida o'simliklarda nafas olish intensivligi ortadi. Bunda yorug'lik assimilyatorligini to'plab nafas olish intensivligiga ta'sir ko'rsatadi. Atmosferadagi kislorod miqdori o'simliklarning nafas olish uchun yetarli ta'sir qiladi. Kislorod miqdori normal holatda 21 % bo'lsa, o'simliklarning nafas olishi uchun yetarli hisoblanadi. Kislorod miqdori 5 % dan kamaysa, o'simliklarning nafas olishi qiyinlashib, anaerob nafas olish boshlanishi mumkin. Tuproqdagi kislorod miqdori 7-12 % bo'lganda o'simliklarning ildizi va ildizmevalari normal nafas oladi. Botqoq tuproqlarida kislorod miqdori kam bo'lib, nafas olishga yetarli bo'lmasligi mumkin. Bunday holatda anaerob nafs olish boshlanib, zaxira kislorod tugagandaan keyin o'simliklar nobud bo'ladi.

DON VA ZABZAVOTLARNI SAQLASHDA NAFAS OLISHNING AHAMIYATI

Don va sabzavotlarni saqlashda asosiy sharoit (harorat, havo namligi va boshqlar) hisobiga olinsa, nafas olish kuchayib, ularning quruq moddasi kamayib ketishi kuzatiladi. Buning uchun nafas olishni minimumga tushirish shart. Saqlanadigan asosiy omillardan harorat va suvning sabzvot va mevalardagi suv miqdori boshqarilishi kerak. Donni saqlashda namligini boshqarish shart bo'lsa, sabzavot va mevalarda haroratni boshqarish kerak bo'ladi. Don tarkibida 10-12 foiz suv bo'lishi kerak, bunda nafas olish intensivligi minimumga ega bo'ladi. Haroratning ko'tarilishi bilan nafas olish intensivligi patyoishig sabab, hujayralarning shikastlnishi va fermentlarning buzilishidir. Yuqori namlikda nafas

olish kuchayib, don tarkibidagi zaxira modalarni yoqotish kuzatiladi. Donni nafas olishda issiqlik energiyasi ajralib, ular qizib ketish kuzatiladi va nafas olishi kuchayib, don qorayib, unib chiqishi yomonlashishi mumkin. Meva va sabzavotlarni saqlashda o'zgacha sharoit talab qilinadi, chunki ular tarkibidagi suv miqdori 70-95 foizni tashki qiladi. Sabzavot va mevalarni saqlashda asosan haroratni 0 °C da nafas olish juda bo'ladi, harorat ortishi bilan kuchayadi.

XULOSA

Barcha tirik mavjudotlar borki O₂ ga muhtoj hisoblanadi. Suv muhitida yashovchi jonzorlar suvda erigan kislorod bilan (jabra) orqali nafas oladi. Quruqlikda yashovchi organizmlar tana yuzasi yoki o'pkasi orqali, nafas olish jarayoni kechadi. Kislorodsiz tirik organizm yashashi qiyin hisoblanadi. Ko'p insonlar o'simliklarni fotosintezdan, hayvonlar esa havodan nafas oladi deb o'ylashadi. Aslida o'simliklar ikkalasini ham amalga oshiradi. Dastlab o'simliklar glukozani hosil qilish uchun va tabiatga O₂ ishlab chiqarish uchun fotosintez jarayonini amalga oshiradi. Hayvonlar fotosintez qilishning hojati yoq, chunki ular glukozani iste'mol qiladiga ovqatidan oladi. Tabiatda asosan O₂ manbasi yashil o'simliklar hisoblanadi va buning natijasida kislorod va karbont angidrid ya'ni gaz almashinuv jarayonini boshqaradi. Nafas olishga ham antropogen omillar 2 xil ta'sir ko'rsatadi: ijobiy va salbiy.

Ijobiy tomondan yondashsak nafas olish murakkab tizim bo'lib u karbonat angidrid chiqindilarini olib tashlash bilan birga tanani doimiy kislorod bilan ta'minlaydi. Ijobiy ta'sirlarga quydagilarni misol keltiramiz:

- 1) Atrof muhitni chiqindilardan muhofaza qilish;
- 2) Korxonalar joylashgan shahar joylarga daraxtlarni ko'plab ekish.

Hozirgi kundagi global muammolardan biri orol dengizini qurishi va Orol bo'yi hududlarda tuzning uchib yurushi insonlar orasida nafas yo'li allergelik kasallik astma hastaligini keltirib chiqaradi. Bu vaziyatni oldini olish uchun astma xastaligiga turli dori vositalar va preparatlar tayyorlash va orol dengizi qurib qolgan qismiga saksavulni turli navlarini ekish zarur. Biz yoshlar bu muammolarni hal etishga o'zimmizni hisammizni qo'shishimiz va bu salbiy oqibatlarni oldini olishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdukarimov A, G’ofurov A. T., Nishonboyev K.N. va boshq. Biologiya: Akademik litsey va kasb-hunar kollej lari o’quvchilari uchun darslik // Mualliflar jamoasi: — T.: «Sharq», 2014. — 275 b.
2. Najimov A.U. Gomoyoterm va poykiloterm hayvonlarning to’qima hujayralari bioenergetikasi, funksional faolligi va ularga flavonoid birikmalarning ta’siri: b.f.f.d. PhD dissert. – Namangan, 2023. – B.12.
3. Ikromov M. I., Normurodov X. N. Yo’ldashev, A. S. “Botanika” “O’zbekiston”-2002. TOSHKENT
4. Sagdiyev M.T. Alimova R.A., “O’simliklar fiziologiyasi”. “YANGIYUL POLIGRAPHSERVICE” 2007. TOSHKENT
5. Pratov O’., To’xtayev A. S., Azimova F. O’., Saparboyev I. Z., Umaraliyeva M. T. darslik uchun qo’llanma. - “O’zbekiston”-2017.

**BOSHLANG’ICH VA UMUMIY O’RTA TA’LIM O’QUVCHILARI UCHUN
INGLIZ TILI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN
KENG FOYDALANISH ISTIQBOLLARI**

Navbahor Nabiyeva Botirali qizi

Namangan State Pedagogical Institute faculty of Foreign Language and Literature

Tel: +998940804828

E-mail: nabiyevanavbahor77@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada bugungi global makonda ta’lim sohasi uchun, chet tillarini o’rganish ko’nikmasini oshirish uchun juda ham zarur bo’lgan innovatsion texnologiyalar, interaktiv usullar, shuningdek, ularni qo’llash metodologiyalari haqida batafsil to’xtalib o’tilgan. Kompyuter va mobil tarmoqlardan foydalanish madaniyati to’g’risida ham ma’lumotlar berilgan.*

***Annotation.** This article provides a detailed discussion of the innovation technologies, interactive methods and utilization methodologies that are crucial for today’s global education sector. Information about the culture of using computers and mobile networks is also provided.*

Аннотация. Эта статья подробно рассматривает инновационные технологии, интерактивные методы и методологии их применения, которые являются крайне важными для современной глобальной образовательной сферы. Также предоставляется информация о культуре использования компьютеров и мобильных сетей

Kalit so'zlar: *Axborot texnologiyalari, innovatsion texnologiyalar, interaktiv ta'lim dasturlari, Google Docs, Microsoft Teams, Zoom, mobil ilova, virtual o'qish, sotsial tarmoqlar.*

Key words: *Information technology, innovative technologies, interactive learning programs, mobile applications, virtual learning, social networks.*

Ключевые слова: *Информационные технологии, инновационные технологии, интерактивные образовательные программы, мобильные приложения, виртуальное обучение, социальные сети для образования.*

Bugungi kunda zamonaviy axborot-texnologiya vositalaridan har bir sohada foydalanish bugungi davr talabiga aylanib ugurdi desak, to'g'ri bo'ladi. O'z navbatida, innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimi jarayonlariga jalb qilish orqali darsning samaradorlik koeffitsiyentini yanada oshirishga olib keladi. Bu borada boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim sinflarda ingliz tilini o'rganish uchun innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish istiqbollari mavjud. Bu texnologiyalar o'quvchi qiziqishlarini oshirish, o'rganish jarayonini qiziqarliroq va interaktivroq qilish hamda o'quvni o'zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratishga yordam beradi, Quyidagi innovatsion texnologiyaladan boshlang'ich sinf o'qutuvchilari ingliz tili darslarida foydalanishi mumkin:

1. Interaktiv ta'lim dasturlari. Masalan, interaktiv darslar va onlayn ta'lim platformalari, o'quvchilarga va talabalarga o'zlarini o'rganish va o'zlashtirish imkoniyatlarini beradi. Interaktiv ta'lim dasturlari, o'quvchilarning o'zlashtirishni oshirish osonroq bo'lgan o'zlashtirish usulidir. Ushbu dasturlar orqali o'quvchilar o'zlaridagi ingliz tilini amaliy ravishda mustahkamlashlari mumkin.

2. Onlayn resurslar. Internet o'quvchilarga keng imkoniyatlar taqdim etadi. O'quvchilar onlayn platformalar, veb-saytlar, elektron kutubxonalar orqali ingliz

tilini o'rganishlari va o'zlashtirishlari mumkin. Bu usul o'quvchilarning o'ziga qulay vaqtida tilni o'zlashtirishlari uchun imkon yaratadi.

3.Mobil ilovalar. O'quvchilarning ingliz tilini o'rganishini osonlashtiradi. O'quvchilar, mobil ilovalar yordamida gaplashish, lug'atlar, grammatika qoidalari va o'quv testlari bilan mashg'ul bo'lishlari mumkin.

4.Kollaborativ o'rganish vositalari.Telehamkorlik va jamoa bilan ishlash platformalari, masalan, Google Docs, Microsoft Teams va Zoom talabalarga birgalikda ishlash, ma'lumot almashish va ish yurgizish imkoniyatlarini beradi.

5.Mintaqaviy o'quv.Virtual o'qish imkoniyatlari o'quvchilarga dunyo bo'ylab bir-biriga bog'liq bo'lishlarini ta'minlaydi. Video-konferensiyalar, onlayn muloqotlar va global hamkorlik platformalari orqali o'quvchilar boshqa mamlakatlardagi o'quvchilar bilan ingliz tilida muloqotlashishlari va o'zlashtirishlari mumkin.

6.Tashqi bog'lanishlar. Sotsial tarmoqlar, forumlar va onlayn jamoalar o'quvchilarga ingliz tilida muloqotlashish va tilni o'zlashtirish imkonini beradi.

O'quvchilar o'z tengdoshlari bilan mavzular bo'yicha muloqotlashishlari va fikrlarini almashtirishlari mumkin.

Yuqoridagi ushbu dasturlar o'quvchilarga texnologiyalardan foydalanishning yanada keng imkoniyatlari haqida kerakli ma'lumot berishga yordam beradi. Bu innovatsion texnologiyalar boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tilini o'rganishda motivatsiya va qiziqishni oshiradi, avvalgi metodlarni yanada samarali qiladi va o'quvchilar bilimlarini amaliyotga o'tkazish imkonini beradi. Bu jarayonlar orqali o'quvchilar tezroq va samarali bir tarzda ingliz tilini o'rganishlari mumkin. Bundan tashqari dars jarayonida yangi usuldagi metodlardan foydalanish ham talaba-yoshlarning ingliz tili o'rganish jarayonlarini tezlashtirish imkoniyatini beradi,ya'ni „baliq skeleti“, „venn diagrammasi“, „klaster“, „aqliy hujum“, „savol-javob“, „rolli o'yinlar“ kabi metodikalar hamda komikslar orqali tushuntirib,dars o'tish o'qituvchi uchun ham birmuncha yengilliklar olib keladi. Ushbu metodlarning har birining qo'llanilish uslubi va ta'sir etish holatlari bir-biridan farq qiladi. Misol uchun, savol-javob metodini oladigan bo'lsak, bu metod har qanday yoshdagi talaba-o'quvchilarni o'rgangan bilimni yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratib, fikrlash jarayonida topqirlikka undaydi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-1875-son qaroriga muvofiq chet tillarni o'rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg'or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to'liq javob bermayapti. Ta'lim, asosan, an'anaviy uslublarda olib borilmoqda. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o'rganishni tashkil qilish, shuningdek, o'qituvchilar malakasini oshirish hamda zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar bilan ta'minlash, yanada takomillashtirilishini taqozo etadi.

Xorijiy tillarni o'rganish va o'qitish jarayonlarida bugungi kunda zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish ommalashib bormoqda. Ayniqsa, multimedia vositalari orqali ingliz tilini boshlang'ich sinflarda o'qitish dars samaradorligini hamda o'quvchilarda ingliz tilini o'rganishlarida bir qancha qulayliklarni keltirib chiqaradi. Chunki yosh o'quvchilar o'yin o'ynash, zamonaviy multimedia vositalaridan video, multfilm, kino, qiziqarli qo'shiqlar tomosha qilishga qiziqishlari tabiiy. Har qanday tilni o'rganish uchun ma'lum til ko'nikmalariga amal qilgan holatda o'rganish talab etiladi. Ya'ni tinglash(listening), o'qish(reading), yozish(writing) va gapirish(speaking) kabi tilni baholash ko'nikmalari mavjud va bu to'rtala ko'nikmalar o'rganuvchidan o'z-o'zidan yangi innovatsion texnologiyalar orqali o'rganishni talab etadi. Avvalo, innovatsion texnologiyalar nima o'zi degan savolga javob topsak? „Innovatsiya“ atamasi lotincha „novatio“ so'zidan olingan bo'lib, „yangilanish“ (yoki „o'zgarish“), „in“ qo'shimchasi esa lotinchadan „yo'nalishida“ deb tarjima qilinadi, agar buni yaxlit „Innovatio“ ko'rinishida tarjima qilsak - „o'zgarishlar yo'nalishida“ deb izohlanadi. Innovation tushunchasi birinchi bo'lib XIX asrning ilmiy tadqiqotlarida paydo boldi.

Y. Shumpeter ushbu termini iqtisodda 1900-yillarda ilmiy qo'llashga kiritgan dastlabki olimlardan edi. Darhaqiqat, ushbu so'zni oldin hech qayerda va hech kimdan eshitmaganmiz.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, zamonaviy, innovatsion texnologiyalar orqali har qanday tilni hech qanday qiyinchiliklarsiz va tez muddatda o'rganish mumkin. Bu borada innovatsion ta'lim texnologiyalaridan

foydalanish o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga yordam beradi. Maqolada ko'rib chiqilgan innovatsion usullar, turli metodikalar va amaliyot shuni ko'rsatadiki, an'anaviy o'qitish usullaridan ko'ra, zamonaviy ta'lim dasturlari va vositalaridan foydalanish ta'lim jarayonlariga hamda o'rganuvchiga bir qancha imkoniyatlarni yaratib beradi. Bunga qo'shimcha qilamizki, ta'lim jarayonlarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham yoshlarning tilga bo'lgan umumiy qiziqishlarini oshirishga hamda ularning kompyuterda ishlash ko'nikmasini ham rivojlantirib, taraqqiyotga hissasini qo'shmay qolmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://lex.uz/docs/-2126032>
2. N. Yuldosheva va M. Xasanova „Chet tillari o'qitishning innovatsion usullari tarjimashunoslik va filologik, tadqiqotlarda zamonaviy yondashuv” | | 2022.
3. Chet tilidagi ta'lim nazariyasi va texnologiyalari kabi usullar. -Mup „Tipografiya” G. Eltsa, 2010-yil.
4. Chet tilini o'qitish metodikasi, Muhammadjon Hodjaev, Mavluda Qahhorova, 2012-yil, ISBN raqami: 978-9943-10-716-8
5. Chahalaeva I.I. Chet tilidagi nutqni o'rganish nazariyasini o'rganish asoslari (Tarjimonlar tayyorlash). -m: Oliy maktab, 1989-yil.

TEXNOLOGIYA FANINI MASHG'ULOTLARINI O'TKAZISHDA STEAM YONDOSHUVIDAN FOYDALANISH.

Begmatova Nigina Salimjon qizi.

NamDPI. Texnologik ta'lim yonalishi

1-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) texnologiyalarini umumta'lim maktablari texnologiya fani mashg'ulotlarida joriy etishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Unda STEAMni maktabdagi fanlarini integratsiyalashning afzalliklari muhokama qilinadi, texnologiyani amalga oshirish strategiyalari taklif etiladi, shuningdek*

muvaffaqiyatli amalga oshirish natijalari taqdim etiladi va texnologiya fani mashg'ulotlarida STEAM texnologiyasini joriy etish bo'yicha ma'lumotlar beriladi.

***Kalit so'zlar:** STEAM texnologiyasi, texnologiya fani, amaliy ta'lim, interfaol ta'lim, STEM ta'limi, fanlar integratsiyasi, ijodkorlik, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash.*

***Аннотация:** В этой статье рассматриваются эффективные способы внедрения технологий STEAM (наука, технология, инженерия, искусство и математика) на уроках технологий в средней школе. В нем обсуждаются преимущества интеграции STEAM технологий с школьными предметами, предлагаются стратегии внедрения технологий, представлены результаты успешного внедрения, а также предоставляется информация о внедрении технологии STEAM на уроках технологических наук.*

***Ключевые слова:** технология STEAM, предмет технологии, практическое образование, интерактивное обучение, STEM-образование, интеграция предметов, креативность, решение проблем, критическое мышление.*

***Abstract:** This article explores effective ways to integrate STEAM (science, technology, engineering, arts, and mathematics) technologies into high school technology classes. It discusses the benefits of integrating STEAM technology into school subjects, suggests strategies for technology integration, presents results of successful implementation, and provides information on integrating STEAM technology into technology classrooms.*

***Key words:** STEAM technology, technology subject, practical education, interactive learning, STEM education, subject integration, creativity, problem solving, critical thinking.*

Umumta'lim maktab o'quvchilarini bilimini boyitish, amaliy mashg'ulotlarda kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kundagi ta'lim olishga erishishdagi imkoniyatlaridan keng foydalanish ta'lim va tarbiya jarayonining alohida amaliy ahamiyatini aks ettiradi. Bu ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi bilvosita aloqadorlikni ta'minlanish maqsadida eng muhim talablarni shakllantiradi. Bu bevosita ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiyalash hamda aloqalar tizimida

pedagogik texnologiya, didaktik jarayonlar, zamonaviy o'qitishning STEAM texnologiyalaridan keng foydalanishning yangi usullarini ishlab chiqishga nisbatan bir qator talablarni shakllantiradi. Shunday ekan umumta'lim maktab texnologiya fani mashg'ulotlarida "STEAM" ta'limidan foydalanish bugungi kun dolzarb masalalaridan biridir.

Ta'limda STEAM yondashuvi umumta'lim maktablarida sinf-dars tizimidan loyihaviy faoliyatga tomon o'tish, fundamental bilimlarni funksional bilimlarga ko'chirish, ularni amaliyotda faol qo'llash jarayoni orqali fanlar integratsiyasi, kesishmasida muammolar yechimining yangicha yo'llarini izlash, lozim topilsa, kashf etishga yo'naltirish kabi vazifalarni qo'yadi.

Biz birinchi STEAM nimaligini bilishimiz kerak. STEAM bu S-science, tabiiy fanlar T-technology texnologiya E-engineering injineriya ya'ni muhandislik A-art ya'ni san'at M-math matematika so'zlarining bosh harflaridan tashkil topgan.

STEAM yondoshuvi o'quv samaradorligiga qanday ta'sir qiladi? Bunda o'quvchilar mavzularini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi uchun aqliy hamda jismoniy ishlashni talab qiladi va ular bilim va ko'nikmalar hosil qiladilar. STEAM yondoshuvi bizning ta'limga bo'lgan qarashimizni qanday o'zgartiradi? Bunda o'quvchi yoki talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashunchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rgatadi

STEAM ilk bor Amerikada ishlab chiqilgan. Buni ishlab chiqishga sabab ba'zi maktab bitiruvchilarining mehnatlarini e'tiborga olishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qabul qilishdi. Keyinchalik bunga Art ya'ni san'atni qo'shishdi va STEAM oxirigacha shakllandi. STEAM-yondoshuvining eng mashhur namunasi-Massachussts Texnologiya instituti (MIT) Ushbu dunyo universitetining shiori "Mens et Manus" (Aql va qo'l)

STEAM-yondoshuvining ta'lim jarayoniga tadbiiq etishdan maqsad yaqin kelajakda yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog'liq kasblarga ega bo'lish, ayniqsa bio va nanotexnologiyani rivojlantirishdir.

STEAM ta'limining afzalliklari.

1. Ta'lim berishning o'quv fanlari bo'yicha emas, balki "Mavzular"bo'yicha integratsiyalab oladi.

2. Ilmiy texnik bilimlarni real hayotda qo'llash.

3. Tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarni yechish.
4. O'z kuchiga ishonch hisini uyg'otish.
5. Faol kommunikatsiya va jamoada ishlash.
6. Texnika fanlariga bo'lgan qiziqishni ortishi.
7. Loyihalarga kreativ va innovatsion yondoshuv.
8. Ta'lim va karyera orasidagi ko'prik.
9. O'quvchilarning texnologik innovatsion hayotga tayyorlash.

Endi STEAM-yondoshuvini Texnologiya fanining mashg'ulotlariga joriy qilsak. 7-sinf Texnologiya fanini Texnologiya va dizayin yo'nalishi, Yog'ochga ishlov berish texnologiyasi bo'limida 4-amaliy mashg'ulotni o'tkazishda ko'rib chiqamiz.

Bunda, Tokarlik stanogida shakldor, konus va slindr yuzali buyumlar tayyorlash nazarda tutilgan. Masalan, egov dastasi, jo'va, chekich, xontaxta oyoqlari, yelpig'ich dastasi va shunga o'xshash shakldor buyumlar.

Tayyorlanadigan (chekich) buyumga mos material tanlash lozim bo'ladi.

Yog'och materiallar quruq, ko'zsiz va yorilmagan bo'lishi shart. Chekich Tol, terak, tut, akatsiya, chinor shoxlaridan olingan g'o'lalardan tayyorlanadi.

S-science tabiiy fanlar. O'quvchilar yog'och materiallarni tanlashda uning fizik va mexanik xossalarini bilishi talab qiladi. Bu esa tabiiy fanlar bilan bog'liqdir.

T-technology, texnologiya. O'quvchilar chekich tayyorlashda texnologik jarayonlarni, ularni bajarish ketma-ketligi va texnologik jarayolardagi xavfsizlik qoidalarini bilishi talab qilinadi.

E-engineering, injineriya ya'ni muhandislik. O'quvchilar tayyorlanadigan buyumlarni: rejalash, chizmalarini chizish va dizaynini yaratishlari kerak buning uchun muhandislik va injinerlik bilimiga ega bo'lishi kerak.

A-art, ya'ni san'at. O'quvchilar tayyorlanadigan buyumni ishlov berish jarayonida unga jilo berishida, pardozlash va bo'yash ishlarida san'atning o'rni katta.

M-math, matematika. O'quvchilar tayyorlanadigan buyumga qancha materiall ketishini o'lchash va buyumning shakli va hajmi egallaydigan o'rni hamda iqtisodiy jihatdan hisoblash uchun matematikaga murojaat qiladi.

Endi shu ko'rsatma asosida Chekich tayyorlash texnologiyasini ko'rib chidamiz

Chekich Tol, terak, tut, akatsiya, chinor shoxlaridan olingan g'olalardan tayyorlanadi. Bularni mustahkamligi yuqori. Chekichlar katta kichikligiga qarab non chekich, patir chekichlarga bo'linadi. Chekichlar qisqa o'lchamli bo'lganligi uchun qisqa rumka-patron yordamida ko'plab markazlar o'rtasida tayyorlanadi.

Chekich rumka-patron yordamida donalab tayyorlanganda kerak o'lchamdagi g'ola olib patronga qoziq qilib qoqiladi va vint yoki burama mix bilan qoqiladi. Yog'och diametri 70 mm ga keltirib yo'nilgandan so'ng dastlab qismi rejalaniib, uni 70 mm uzunlikda diametrini 25 mm ga keltirib yo'niladi. Dastlab uchidan 12 mm qalinlikda tugma qoldirib qolgan qismining diametrini 20 mm ga keltirib yo'nilib tutqich bo'yni hosil qilinadi. So'ngra 50 mm uzunlikda chekich kundasi rejalaniib dasta tomoni suriladi va tekis ko'ndalang qirqim hosil qilib, unga ketma-ket aylanalar mix o'rni chiziladi. Tayyor bo'lgan chekichni jilvirlab silliqlangandan so'ng alif yoki lak surtib pardozlanadi. Talab etilishiga qarab rangli bo'yoqlar bilan hoshiyalaniib, so'ng qirqib turiladi. Chekich ostiga aylanalar bo'yicha non yoki patirga mos uzunlikdagi mixlarni qoqib mix kallaklarini tekislab qirqib tashlanadi.

Chekichlar markazlar orasida tayyorlangandan yog'och diametri 70 mm ga keltirib yo'nilgandan so'ng bir nechta chekich rejalaniib ketma-ket tayyorlanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, STEAM-yondoshuvini texnologiya fanida qo'llash orqali o'quvchilarda tabiiy fanlar, muhandislik, san'at va matematika fanlaridan qanday foydalanish kerak ekanligi haqida ko'nikma hosil bo'ladi va shu fanlarga bo'lgan qiziqishi ortadi. Bularni amaliyotda qo'llash orqali olgan bilimlari mustahkamlanadi va bajariladigan ishlarini rejalashni, qisqa vaqtda sifatli va samarali buyumlarni tayyorlashni o'rganadilar. Bundan tashqari maktablarda fanlar integratsiyasini yanada takomillashishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Steam Riching: Whn weneed to put the arts into. Steam edikation
2016- yilgi 10-11 betida
2. B.Qurbonov va G. Kurbanovaning "Texnologiya va dizayn" qo'llanmasi .
Toshkent "Innovatsiya Ziyoy" 2020 138 bet

3. Sh.Sharipov va boshqalar. Texnologiya. 7-sinf uchun darslik. 2022 yil Toshkent.
4. Райхона Хамидова Шавкатбек Худойкулов Гулшода Абдуллажонова. “Эффективные методы использования технологии "STEAM" в дошкольных образовательных организациях.” Pedagogical Cluster-Journal Of Pedagogical Developments. 2023y.
5. Марғубахон Юнусалиевна Эшназарова, Сайфиддин Мухаммадинович Тошбоев. [Замонавий таълимда масофавий ўқитишнинг педагогик асослари ва ташкил этилиши.](#) Современное образование (Узбекистан). 2020.

ATMOSFERA HAVOSINI IFLOSLANTIRUVCHI OMILLARI

Mirzayeva Ziyodaxon Abduvohid qizi

Namangan Davlat Pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Kimyo yoʻnalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998931551205

E-mail: zmirzayeva323@gmail.com

Annotatsiya: Atmosferadagi jarayonlarning muhimligi va uni ifloslantiruvchi omillarni kamaytirish yechimlari va atmosferani ifloslanish sabablari shuningdek, shaharlashish jarayonini atmosferaga taʼsiri ozon qatlamining ahamiyati va yemirilishi toʻgʻrisida maʼlumotlar keltirilgan.

Аннотация: Значение процессов в атмосфере и решений по снижению ее загрязняющих факторов и причин загрязнения атмосферы, а также информация о значении озонового слоя и его разрушению, а также влиянии урбанизации на атмосферу.

Abstract: The importance of processes in the atmosphere and solutions to reduce its polluting factors and the causes of atmospheric pollution, as well as information on the importance of the ozone layer and its destruction, as well as the effect of urbanization on the atmosphere.

Kalit soʻzlar: atmosfera, ozon, antropogen, fotosintez, avtomobil, oʻsimlik, sanoat, chiqindi, ehtiyoj, shaharlashish, kislotali yomgʻir.

Ключевые слова: атмосфера, озон, антропогенный фактор, фотосинтез, автомобиль, завод, промышленность, отходы, потребность, урбанизация, кислотные дожди.

Key words: atmosphere, ozone, anthropogenic, photosynthesis, car, plant, industry, waste, need, urbanization, acid rain.

Atmosfera - Yerning gazsimon sferasi bo'lib, yerning landshaft qobig'i hayotida katta rol o'ynaydi. Atmosfera yer po'stiga fizikaviy, kimyoviy, biologik ta'sir etadi. Yer yuzasida issiqlik va namlikni tartibga solib turadi. Atmosfera bo'lmaganda edi, yer yuzasi kunduzi + 100°C qizigan kechasi -100° C sovugan bo'lar edi. Hozirgi vaqtda yer yuzasining o'rtacha harorati +14° C ga tengdir[1].

Demak, atmosfera bizni o'rab turmaganda yer yuzasida insoniyat yashamayotgan bo'lardi. Nafaqat insonlar, balki, barcha tirik mavjudotlardan tortib, to o'simliklargacha yer sayyorasida mavjud bo'lmasdi. Atmosfera havosidan tashqaridan zararli va zaharli gazlar kirmasligini ozon qatlami ta'minlab beradi.

Hozirgi kunda ishlab chiqarish korxonalarini, avtomobillar, kimyo sanoati, neft-gaz mahsulotlari orqali atmosfera havosiga, bu orqali esa ozon qatlamiga katta zarar keltirmoqda.

Hozirgi kunda atmosfera turli xil yoqilg'ilarning yonishi tabiiy gaz yonuvchan slanestorf, yog'och, o'rmonlarning yonishi va vulqonlar otilishi natijasida 15 mlrd tonna turli gaz va changlar qo'shilmogda. Akademik A.P.Vinogradovning ta'kidlashicha 2200 yillarda atmosferadagi CO₂ miqdori hozirgiga nisbatan 20% oshadi [2].

Dunyo miqyosida shaharlanishining ko'payishi natijasida fotosintez jarayoni uchun muhim bo'lgan daraxtlarni kesib tashlanishi yoki o'rmonlarning yo'q qilinishi ham CO₂ ning ko'payishiga olib kelmoqda. Chunki atmosfera uchun fotosintez eng asosiy jarayon, bu jarayoni yashil o'simliklar bajaradi. Nafas olishimiz, asosan, kislorod bilan bog'liq. Bu jarayonda yashil o'simliklar yordam beradi. Yashil o'simliklar fotosintez qilishi natijasida 110 mlrd CO₂ (ya'ni 5% yoqilg'ilardan) havodan yutadi[1].

Jahonda har yili 3 mlrd³ metr yog'och tayyorlanadi. Bu esa biosferada kislorodni hosil qiluvchi va tiklovchi asosiy manba yashil o'simliklardir.

Sayyoramizdagi o'rmonlarning umumiy maydoni jahon bo'yicha 44,05 mln² km ya'ni quruqlikning 33% ini tashkil qiladi [2]. Hozirgi kunda inson ehtiyoatlari ko'payishi sababli o'rmonlar kamayishi kelib chiqmoqda. Buning natijasida yashil o'simliklar tobora kamaymoqda. Buni oldin olish maqsadida o'rmonlardagi daraxtlarni sonni kesishni kamaytirish lozim. Aks holda o'rmon yo'q bo'lib ketishi ham mumkin. Bu dunyo hamjamiyati uchun xavfli. Hozirgi kunda yurtimizda ham yashil o'simliklar sonini ko'paytirish maqsadida turli joylarga daraxt, archa va boshqa manzarali ko'chatlar ekish va ularni parvarishlash yo'lga qo'yilmoqda. Bu esa aholi salomatligi uchun ancha foydali jarayon hisoblanadi.

Atrof muhitning antropogen ifloslanishi iqtisodiy munosabat shaklida umumiy ifloslanishning 90-97% ini tashkil qiladi. Odam bir sutkada 13 kg havoni iste'mol qiladi va o'zida zaharli moddalarni akkumulyatsiya qiladi. Buning natijasida insonlarda turli kasalliklarga qarshi kurashish kamaydi. Havoning ifloslanishi insonlarda o'nlab kasalliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi [3].

Ekologiyaning buzilishida, asosan inson omili ta'sir ko'rsatadi. Chunki, insonlar o'z ehtiyojlarni qondirish maqsadida daraxtlarni kesish, suvga tarkibida har xil kimyoviy moddalar bo'lgan turli chiqindilarni tashlash, chiqindilarni yoqish orqali atmosfera buzilishi sabab bo'ladi. Bundan tashqari, kimyo sanoat fabrikalari, transport vositalardan chiqadigan zaharli gazlar ham atmosferaga salbiy ta'sir etadilar.

Atmosferani havosini ifloslantiruvchi omillar, asosan, transport vositalari hisoblanmoqda aholi sonining ko'payishi natijasida transport vositalarga nisbatan ehtiyoj ko'paymoqda. O'z aslini olib qaranga atmosferani ifloslanishga asosiy sabablari aholining turli narsalarga bo'lgan ehtiyojlarni ortishi, ya'ni, antropogen omillar sabab bo'lmoqda. Turli xildagi polietilen mahsulotlarini yoqish ham, atmosferaga o'ta badbo'y hid chiqishga olib keladi. Dengiz va okeanlarda chiqindilarni ko'payishi ham atmosferaga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Sanoat fabrikalardan ham, chang chiqishi ulardagi CO₂, NH₃ va shunga o'xshash zaharli gazlar ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Neft va gaz mahsulotlari ham atmosferaga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bularning natijasida kislotali yomg'irlar paydo bo'lmoqda. Kislotali yomg'irlarning paydo bo'lishiga asosiy sabablari: Yiliga yer atmosferasiga 200 mln. tonna qattiq zarralar(chang), oltingugurt (IV) oksid (SO₂), 700 mln. tonna,

uglerod (II) oksid (CO) 150 mln.tonna, azot oksidlari (NO_x) 1mlrd.tonna zararli moddalarni tashkil etadi. Kislotali yomg'irlarning kelib chiqishing asosiy sabablari oltingugurt va azot birikmalari hisoblanadi [4].

Dunyo miqyosida yana bir dolzarb muamolardan biri Orol fojiasi ya'ni, orol dengizni qurish bo'lib kelmoqda. Orol dengizni qadimdan goh ko'tarilib, goh pasayib turishi qadimdan ma'lum. Lekin, hozirgi kunda Orol dengizning sathi tobora kamayib ketmoqda. Buning asosiy sabablari; O'rta Osiyo respubliklarda aholi sonining ortib borishi va bu holatdan insonlarning suvga bo'lgan, oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini ortib borishi va ekinlarni sug'oriladigan yerlarning sonini ko'payishi sabab bo'lmoqda. Hozirgi paytda Orol dengiz qurishi oqibatda bo'ronlar ko'tarilishi, buning oqibatida tuz va changlarni atmosferaga tarqalishi holatlari kuzatilmoqda. Bu holat hudud aholisi uchun turli kasalliklar kelib chiqishga sababdir. Yurtimizda buni oldini olish uchun, Orol dengiz atrofidagi yerlarga saksovullarni ekish ishlari olib borildi. Orol dengizni hozirgi holatda saqlab qolish muhim sanaladi.

Xulosa

Bularni oldini olish va atmosfera havosini saqlab qolish insoniyatga bog'liq. Chunki inson eng ongli mavjudotdir. Hozirgi kunda avtomobillardan foydalanishda elektromobillardan foydalanishga o'tilmoqda. Chiqindilarni har xil yerlarga tashlamasdan maxsus idishlarga tashlash va ularni qayta ishlash texnologiyalarni yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Zavod va fabrikalardan chiqadigan gazlarni filtrlash jarayonini tashkil qilish uchun maxsus texnologiyalar yaratish. Neft mahsulotlarni zararli chiqindilarni qayta ishlash lozim. Orol dengizi hududlarida yashovchi aholining so'g'ligini nazorat qilish choralarini ko'rish . U yerdagi ekologiya holatini yaxshilashga harakat qilish lozim. Orol dengizni avvaligi holatiga qaytarish qiyin , lekin uni hozirgi holatida saqlab qolish darkor. Atmosferani saqlab qolishda insonlarda ekologik tarbiyani shakllantirish eng muhim masaladir. Agarda insonlarda ekologik tarbiya shakllansa, har bir inson o'zi atrofidagi holatlarga befarq bo'lmaydi. Ekologiyani asrab qolishda , asosan, inson omili ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shamsiddinova.G.D, Karimova. D.A "Kimyoviy ekologiya" - Toshkent-2010 32- 36

2. Allaberdiyev. R, Allaberdiyev.D, Karimova.D, Kuchkarov. N “Kimyoviy ekologiya” Toshkent-2019 69- 75
3. Abirqulov Q.N., Rafiqov A., Hojimatov A.N., Ekologiya. O‘quv qo‘llanma. T.: 2004.
4. Чибисова Н.В., Долгань Е.К. Экологическая химия/ Калининград. – 1998.
5. То‘xtayev A. Ekologiya. T.: “O‘qituvchi”. 1998 y.

MUNDARIJA

I.TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI:

1. **Neyrolingvistik dasturlashning nazariy va amaliy jihatleri** 3
Nafasov G'.A., Abduraimov D.E., Ibragimov J.A., Rahmonov S.K.
2. **Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar** 14
To'xtaboyev A.Sh., Yo'ldashev S.A.
3. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish** 22
Komilova Sh.X.
4. **Sun'iy neyron to'rini sintez qilish modeli va uning dasturiy ta'minoti** 25
Nafasov G'.A., Abduraimov D.E., Ibragimov J.A., Rahmonov S.K.
5. **O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasiga jismoniy tarbiya darslarining ta'siri** 37
Izatullayev A.M., Mahmudjonov A.A., Saxijonov J.J.
6. **Musobaqaning stressli holati va futbolchilarda musobaqadan oldingi ruhiy stressning xususiyatlari** 46
Satiev Sh.K.
7. **"Genetika va seleksiya asoslari " fanini o'qitishda axborot texnologiyalarining o'rni** 52
Aliyeva M.X., Hasanboyev Sh.D.
8. **Biologiya fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarga asoslangan xolda tanqidiy fikrlashga oid topshiriqlar tuzush va ulardan umumta'lim maktablarida foydalanish** 57
Abdullayeva H.S., To'ychiboyeva N.F.
9. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tili darslarida komikslar orqali qiziqishlarini shakllantirish** 61
Nishonova X.T.
10. **Masofaviy ta'limda talabalarining o'quv motivatsiyasi va akademik e'tiboriga ta'sir qiluvchi ergonomik omillar** 67
Mahamadjonova N.A.
11. **Ingliz tez aytishlari va ularda uchraydigan qiyinchiliklarni bartaraf etish usullari** 76
Yuldashev O.K.
12. **Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida reflektiv pozitsiyani shakllantirish texnologiyalasining psixologik-pedagogik xususiyatlari** 84
Mirzayeva Sh.D.

II. IJTIMOIIY PEDAGOGIKA

13. **Ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда оилавий ахлоқий тарбия ва қадриятларнинг самарали ва таъсирчан усуллари** 97
Қулматов Н. Э., Примова Ф.А., Риззаев Ш.Р.
14. **Amir Temur va u amalga oshirgan huquqiy siyosatning hozirgi zamon huquqiy tizimi rivojiga qo`shgan ulkan hissasi** 107
Umarov J.A.
15. **Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuchilariga ekologik ta'lim va tarbiyaning muhimligi** 113
Ergashema M.K.
16. **O'zbek tilidagi tarkibga ajratilishi murakkab bo'lgan ayrim so'zlarning tahlili** 116
Habibullayev N.
17. **O'zbek va turk allalaridagi istioralarning tasniflash tamoyillari** 120
Egamberdiyeva Sh.M.
18. **Роль игры на уроках русского языка: обучение, мотивация и развитие** 132
Рахимова Ш.
19. **Boshqaruvda rahbar va xodim munosabatlarini yaxshi bo'lishining psixologik xususiyatlari** 136
Xasanboyev A.B.
20. **Somoniylar davri tarixini rus olimlari asarlarida o'rganilishi. V. V. Bartold asarlarida somoniylar tarixi** 140
To'xtasinov M.A.
21. **Amir temur va temuriylar sulolasi davrida ilm-fan va adabiyot** 145
To'xtaboyev A.Sh., Yo'ldashev S.A.
22. **Ota – ona qaramog'isiz qolgan bolalarni tutingan oilalarga moslashuvda muloqotchanlik sifatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlar** 148
Axadova Sh.O.
23. **Relationship of national idea and spiritual life** 156
Kasimov Kh.A.
24. **Somoniylar davlati - yirik markazlashgan davlat** 159
To'xtasinov M.A.
25. **Komil insonni tarbiyalashda oila, mahalla hamda maktab hamkorligining ahamiyati** 164
Matqurbonova S.I.

26. **Virtual tutqunlikka qarshi kurash** 169
Sobirova O.O.
27. **O'zbekistonda suv resurslarini muhofaza qilish** 172
Mahamadjanova R.M.
28. **Media maydonda axborot tarqatish madaniyati** 179
Abdullajonova M.A.

III. MAXSUS PEDAGOGIKA

29. **Logopediya sohasida axborot texnologiyalarini rivojlantirishning mexanizmlari** 183
Toshtemirova R.Y.
30. **Logopediya fanining rivojlanish tarixi va hozirgi kundagi ahamiyati** 187
Roziqova M.O., G'iyosova S.O.
31. **Bolalarda nutq faoliyati va jarayonining shakllanish bosqichlari** 191
Olimova O.I.
32. **Maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'lim dasturi xorijiy ta'lim dasturi misolida** 196
Rahimjanova M.R.

IV. ILG'OR MILLIY VA XALQARO TAJRIBALAR;

33. **Ўзбекистон маҳалла институти ва хорижий тажриба (германия, япония ва туркия мисолида)** 206
Uzakov K.P., Meliqo'ziyev A.A.
34. **Sharq miniatyura maktablari va ularning qisqacha tarixi** 213
Ayubova Sh.Sh., Akbarov R.M.
35. **Loydan yasalgan milliy o'yinchoqlar tarixi va bolalar uchun milliy o'yinchoqlarni tarbiyaviy ahamiyati** 220
Maxsudova Y.R.
36. **Badiiy matn tahlilida mustaqil ta'limga innovatsion yondashuv** 226
To'ychiyeva Z.H.
37. **Milliy uslubdagi liboslar yaratishni takomillashtirish** 232
Qahharova H.D.

V. TA'LIM-TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKA

38. **Ta'lim tarbiya tizimida geografiya o'qitish metodikasi** 241
Raximov I.B., Zokirova Z.X.
39. **Проблемное обучение как инструмент развития критического мышления и креативности у школьников** 246
Отаханова III.

40. **Иновационные подходы в обучении и в воспитании как основной фактор повышения успеваемости учащихся** 253
Олимова М.
41. **Изучение категории падежей имени существительного** 257
Бобажонова М.Т.
42. **Qalamtasvir mashg'ulotlarida talabalarni kompozisiya oid bilim va malakalarini rivojlantirish** 263
Komoldinov S.J., Sattarov F.I.
43. **Rangtasvirda manzara janrining o'ziga xos tomonlari** 269
Sattarov F.I.
44. **Effective ways and methods of teaching english to young learners** 274
Asqaraliyeva S.M.
45. **Bacillus subtilis o'ziga xos jihatlari** 284
Ismatov A.M., Raxmonaliyeva G.B.
46. **Composing written content is a crucial component of creating a case study** 287
Muhammadiyeva H.S.
47. **Didaktika va ularning turlari** 294
Dehqanova G.
48. **Nafas olishning tabiatdagi va tirik organizmlar hayotidagi ahamiyati** 301
Xakimbekova M.O.
49. **Boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim o'quvchilari uchun ingliz tili darslarida innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish istiqbollari** 307
Nabiyeva N.B.
50. **Texnologiya fanini mashg'ulotlarini o'tkazishda Steam yondoshuvidan foydalanish** 311
Begmatova N.S.
51. **Atmosfera havosini ifloslantiruvchi omillari** 316
Mirzayeva Z.A.

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to’plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. “Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 3-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-iyun 2024-yildagi 6-sonli kengaytirilgan yig‘ilishida muhokama qilinib, ilmiy to’plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 06). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko‘chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

“Ta’lim va taraqqiyot” ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 3-soni 325 sahifadan iborat bo‘lib, 51 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan.

Jurnalning elektron holatini har qanday tartibda o‘zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgan hisoblanadi.